Rabia Gülnuş Emetullah Sultan

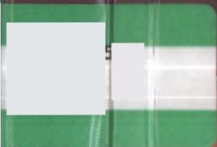
Betül İpşirli Argıt

Rabia Gülnuş Emetullah Sultan

1640 – 1715

Kitap YAYINEVİ

KİTAP YAYINEVİ – 296
ANI VE YAŞAM DİZİSİ – 25

RABİA GÜLNUŞ EMETULLAH SULTAN, 1640-1715 / BETÜL İPŞİRLİ ARGIT

DÜZELTİ
FEVZİ GÖLOĞLU

KİTAP TASARIMI
YETKİN BAŞARIR

TASARIM DANIŞMANLIĞI
BEK

KAPAK RESMİ
GÜLNUŞ SULTAN PORTRESİ
ANONİM, 1800 CİVARI, TOPKAPI SARAYI MÜZESİ

GRAFİK UYGULAMA VE BASKI
MAS MATBAACILIK A.Ş.
KÂĞITHANE BİNASI
HAMİDİYE MAHALLESİ, SOĞUKSU CADDESİ NO. 3
34408 KÂĞITHANE-İSTANBUL
SERTİFİKA NO: 12055
T: (0212) 294 10 10 F: (0212) 294 90 80
E: INFO@MASMAT.COM.TR

1. BASIM
HAZİRAN 2014, İSTANBUL

ISBN 978-605-105-132-1

YAYIN YÖNETMENİ
ÇAĞATAY ANADOL

KİTAP YAYINEVİ LTD.
KÂĞIT HANE BİNASI
HAMİDİYE MAHALLESİ, SOĞUKSU CADDESİ NO. 3/1-A
34408 KAĞITHANE İSTANBUL
SERTİFİKA NO. 12348
T: 212 294 65 55 F: 212 294 65 56
E: kitap@kitapyayinevi.com
W: www.kitapyayinevi.com

Rabia Gülnuş Emetullah Sultan

1640-1715

Betül İpşirli Argıt

Kitap YAYINEVİ

Beni daima destekleyen
anneme ve babama

İÇİNDEKİLER

Teşekkür

Öncelikle büyük desteklerini gördüğüm değerli hocalarım Edhem Eldem, Hakan Erdem, Derin Terzioğlu, Işık Tamdoğan, Selçuk Esenbel, Selim Deringil, Suraiya Faroqhi, Tülay Artan ve Halil Berktay'a şükran borçluyum. Bu kitabın araştırılması ve yazılması sürecinde pek çok kişinin değerli katkıları oldu. Nalan Turna, Şerif Eskin, Emine Berksan, Kathryıı Hain, Matthew Gordon, Arif Bilgin, Ömerül Faruk Bölükbaşı, Bilge Özel, Zeynep N. Yelçe, Mustafa Oğuz, Ziya Yılmazer, Jane Hathaway, Hedda Kiel, Nükhet Varlık, Nazlı Pişkin, Gülay Yılmaz, Feyza Başoğlu, Ayşe Başaran ve Tarık Argıt'a çok teşekkür ederim. Bütün meşguliyetine rağmen çalışmanın en başından beri her safhada metni titizlikle okuyan ve getirmiş olduğu değerli tenkitlerle metnin daha olgun hale gelmesini sağlayan Prof. Dr. Ali Akyıldız'a müteşekkirim. Kendisinin sürekli desteği olmasaydı bu çalışma ortaya çıkamazdı. Kitabı dikkatle yayına hazırlayan ve kritik noktalara dikkatimi çeken yayın yönetmeni Sayın Çağatay Anadol'a da içten teşekkürlerimi sunarım. Son olarak bu çalışmaya destek olan TUBİTAK-BİDEB'e şükranlarımı ifade etmek isterim.

GİRİŞ

Köprülü Mehmed Paşa'nın 1661'de ölüm döşeğindeyken dönemin padişahı IV. Mehmed'e (1648-1687) "Asla kadınların tavsiyelerine kulak asma, kadınların yönetimine son ver, daima hazineyi dolu tut ve askerleri meşgul et"[1] dediği söylenir. IV. Mehmed'in tahta çıkmasıyla Kösem Sultan ile Hatice Turhan Valide Sultan arasında ortaya çıkan çalkantılı yılların ardından 1656'da sadrazamlık makamına getirilen Köprülü Mehmed Paşa'nın bu sözleri, dönemin muazzam yetkilerle donatılmış en yüksek devlet adamının zihniyetini yansıtması açısından önemlidir. Bunlar muhtelif yazarların "Kadınlar Saltanatı" olarak adlandırılan döneme yönelttiği daha önceki sözlerin tekrarı gibidir.[2]

"Kadınlar Saltanatı" denilen dönem, Haseki Hurrem Sultan, Nurbanu, Safiye, Kösem ve Hatice Turhan sultanların Osmanlı devlet yönetiminde daha büyük bir güce sahip oldukları, 1550-1656 tarihleri arasındaki yılları kapsamaktadır. Köprülülerin 1656'dan itibaren başa gelmesiyle "Kadınlar Saltanatı"nın sona erdiği ve kadın sultanların siyasi güçlerini kaybettikleri düşünülür.[3] Ancak 17. yüzyıl sonu ve 18. yüzyıl başı birincil kaynaklara bakıldığında bu algının gerçeği yansıtmadığı görülecektir. Bu çalışma, "Kadınlar Saltanatı" olarak adlandırılan dönemin sonrasında yaşamış olan, IV. Mehmed'in kadını, II. Mustafa ve III. Ahmed'in annesi Rabia Gülnuş Emetullah Valide Sultan'ın yaşamına ve bir valide sultan olarak yeri ve rolüne bakarak bu yargıyı sorgulama amacındadır.

Saraydaki yükselişi IV. Mehmed'in hasekisi olmasıyla başlayan Gülnuş Sultan, padişahın validesi Hatice Turhan Sultan'la birlikte uzun yıllar

1 Paul Rycaut, *The history of the Turkish Empire from the year 1623 to the year 1677: containing the reigns of the three last emperours, viz. Sultan Morat or Amurat IV, Sultan Ibrahim, and Sultan Mahomet IV his son*, the XIII. emperour now reigning (Londra: R. Clavell, 1687), 113.

2 Mehmed İpşirli, "Hasan Kafi el-Akhisari ve Devlet Düzenine Ait Eseri *Usûlü'l-hikem fî Nizâmi'l-Alem*," *Tarih Enstitüsü Dergisi* 10-11 (1979-80): 239-78; Yaşar Yücel, haz., *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar, Kitab-ı Müstetab-Kitabu Mesalihi'l Müslimîn ve Menâfi'il Müminin-Hırzu'l Mülûk* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988), 30. Ayrıca Şeyhülislam Sunullah Efendi'nin 1599'da dile getirdiği benzer tenkidi için bkz. Selaniki, *Tarih-i Selaniki*, haz. Mehmet İpşirli (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999), II, 826.

3 Bu algının kaynağı asıl olarak Ahmet Refik'in eserine dayanmaktadır. Ahmed Refik, *Kadınlar Saltanatı*, 4 cild (İstanbul: Kitabhane-i Hilmi, 1332/1923).

Edirne Sarayı'nda yaşamıştı. IV. Mehmed'in tahttan indirilmesiyle parlak günleri sona eren Gülnuş Sultan, vefat eden padişah hasekilerinin kaderini paylaşarak Eski Saray'a gönderilmiş ve burada sekiz sene kalmıştı. Ama oğlu II. Mustafa'nın tahta çıkmasıyla iktidarın merkezinden uzak kaldığı dönem sona ermiş ve Gülnuş Sultan bu sefer valide sultan olarak Topkapı Sarayı'na dönmüştü. 1703 İsyanı sonrasında III. Ahmed'in tahta çıkmasıyla da iki padişaha validelik etme şerefine nail olan Gülnuş Sultan uzun bir süre sahip olduğu büyük siyasi etkinliğe rağmen, şu ana dek yapılan çalışmalara bakıldığında "Kadınlar Saltanatı" olarak addedilen dönemde yaşamış valide sultanların gölgesinde kalmış gibi görünmektedir.

Hanedan mensubu kadınlar Osmanlı devlet sistemi içinde daima önemli rollere sahip olmuşlardır. Dolayısıyla bu çalışma, Osmanlı İmparatorluğu'nda hanedan mensubu kadınların siyasi alandaki etkilerini "Kadınlar Saltanatı" olarak adlandırılan dönemle sınırlandırmanın gerçeği yansıtmadığını, zamanla azalmasına rağmen harem-i hümâyûnun gücünün sonraki yıllarda da devam ettiğini, Rabia Gülnuş Valide Sultan örneğinden hareketle göstermeyi hedeflemektedir.

Nitekim kadınların siyasetle irtibatlarının derecesi dönemlere göre değişmekle birlikte hanedan mensubu kadınlar, mevcut sistemin yapısı gereği, her halükârda sistemin işleyişinin bir parçası olmak durumundadırlar.

Yakındoğu Siyasi Geleneğinde Kadınlar

Farklı coğrafya ve zaman dilimlerinde yaşamış hanedan mensubu kadınların siyasi hayat içindeki yerlerini irdelemek, bu yerin tarihsel kökenlerini ve zamanla nasıl evrim geçirdiğini ortaya koyarak, incelediğimiz asıl konu olan valide sultanlık müessesesinin arka planı hakkında bize fikir verecektir. Bu bakımdan öncelikle Yakındoğu siyasi geleneğinde kadınların nasıl bir konuma sahip olduklarına ana hatlarıyla değinmek yerinde olacaktır.

Hanedan mensubu kadınlar antik çağlardan bu yana siyaset içinde yer almışlardı.[4] Osmanlı İmparatorluğu'nun dayandığı Yakındoğu siyasi geleneğinde hükümranlığın bütün olarak aileye tahsis edilmiş olması nede-

4 S. R. Bin-Nun, *The Tawananna in the Hittite Kingdom* (Heidelberg: Carl Winter; Universitaits-Verlag, 1975).

niyle, hanedan mensubu kadınlar hanedanın erkek üyeleri gibi siyasi güç sahibiydiler. Farklı dönemlerde yaşamış hanedan mensubu kadınların siyasi arenadaki yerleri ve rolleri hakkında giderek genişleyen literatür, kadınların siyasi irtibatlarının kadim bir geleneğe dayandığını ortaya koyar.

Coğrafi ve kültürel olarak Yakındoğu geleneği mirası üzerinde yer alan; Türk-Moğol, Bizans ve İslam geleneklerine çeşitli taraflarıyla dayanan ve bu mirasını geliştirip dönüştüren Osmanlı İmparatorluğu'nda kadınların hükümranlık alanı içinde rol alması siyasi geleneğin karakteristik bir özelliğiydi.

Örneğin İslamın ilk yılları ve halifeler döneminde yaşamış kadınların siyasi etkinlik gösterdiğine dair çok sayıda örnek mevcuttur.[5] Zira mevcut literatür kadınların siyasi görev üstlenmesinin İslam hukuku açısından bir engeli olmadığını belirtir. Osmanlı öncesi Türk-Moğol hanedanlarında da kadınlar devlet mekanizmasının bir parçası olarak siyasi ve sosyal hayata aktif biçimde katılırlardı.[6] Selçuklu, İlhanlı, Altın Ordu, Çağatay, Timurlular gibi Orta Asya kökenli Türk-Moğol hanedanlarında kadınlara politik güç veren bir siyasi gelenek mevcuttu.[7] 14. yüzyılda Timur Hanedanı'nda yaşamış olan, Timur'un eşi Saray Mülk Hanım; yine bu dönemde yaşamış olan Hanzade ile Timurlu Hükümdarı Şahruh'un eşi Gevherşad (ö. 1457) Timur Hanedanı'nda önemli birer figürlerdi ve geleneğin aktarımını sağlamakla birlikte hanedanın menfaatlerini savundular.

5 Örnekler için bkz. Rıza Savaş, *Hazreti Muhammed (s.a.v) Devrinde Kadın* (İstanbul: Ravza Yayınları, 1992); A.g.y., *Raşid Halifeler Devrinde Kadın* (İstanbul: Ravza Yayınları, 1996); Ömer Rıza Kehhale, *A'lâmü'n-nisa fi alemey el-Arab ve'l-İslâm*, 5 Cilt, (Beyrut, 1984); Ruth Roded, *Women in Islamic Biographical Collections, From Ibn Sa'd to Who's Who* (Londra, 1994), 115-123; Bahriye Üçok, *İslam Devletlerinde Türk Naibeler ve Kadın Hükümdarlar* (Ankara, 1981).

6 Morris Rossabi, "Khubilai khan and the women in his family," *Studia Soni Mongolica: Festschrift für Herber Franke* içinde, haz. W. Bauer (Wiesbaden, 1979), 153-180. Paul Ratchnevsky, "La Condition de la Femme Mongole au XII/XIII Siecle," *Tractata Altaica denis sinor ---dedicata*, haz. Walther Heissig ve diğerleri (Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1976), 509-30. Türk-Moğol döneminde kadınların rolleri konusunda ilk çalışma Selçuklu ve İlhanlı dönemleri üzerine yoğunlaşan Ann Lampton'ın çalışmalarıdır. Ann Lampton, *Continuity and Change in Medieval Persia: Aspects of Administrative, Economic and Social History*, 11th-14th Century (NY: Bibliotheca Persica, 1988), 258-296; A.g.y., "Al Mar'a, Persia," *EI*, 481-485. Carole, Hillenbrand, "Women in the Seljuq Period." *Women in Iran, From the Rise of Islam to 1800* içinde, haz. Guity Nashat and Lois Beck (Urbana and Chicago: University of Illinois Press, 2003), 103-120.

7 Gavin Hambly,"Becoming Visible: Medieval Islamic Women in Historiography and History," *Women in the Medieval Islamic World* içinde, haz. G. Hambly (New York: St. Martin's Press, 1998), 11.

Osmanlı Devleti'nin belirli alanlarda geleneklerini tevarüs ettiği Bizans Devleti'nde de kadınlar kilit rollerde yer almışlardı ve özellikle kriz dönemlerinde Bizans Hanedanı'nın kadın üyelerinin siyasi etkinlikleri artmıştı.[8]

İslam ve Türk-Moğol geleneğinden beslenen Osmanlı siyasi geleneğinde de hükümranlığın hanedan ailesine tahsis edilmiş olması sebebiyle, Osmanlı Devleti'nin en başından beri kadınlar önemli rollere sahip olmuşlardı. Sözgelimi İbn-i Batuta'da belirtildiği üzere Nilüfer Hatun hükümdar eşi olarak etkin kadınlara bir örnekken, Kanuni'nin annesi Hafsa Sultan da aktif olarak siyasete iştirak etmiştir.

Osmanlı toprakları dışında, farklı dönemlerde hüküm sürmüş hanedanlarda da Osmanlı uygulamasına paralel şekilde, harem siyasi arenanın bir parçası olarak işlev görmüştür. Safevî ve Babür hanedanlarında, Fatımi, Abbasi ve Memluk devletlerinde hanedan kadınları siyasi güç sahibi olmuşlardır.[9]

Her hanedanda kadınların siyasi gücünün derecesi farklılık göstermekle birlikte, hanedan içinde öne çıkan ve ailenin menfaatini savunan güçlü kadınlar hep var olagelmiştir. Fatımilerde Sitte el-Mülk (ö. 1023), İlhanlılarda

8 Judith Herrin, *Unrivalled Influence: Women and Empire in Byzantium* (Princeton: Princeton University Press, 2013); L. Garland, *Byzantine Empresses: Women and Power in Byzantium AD 527-1204* (London-New York: Routledge, 1999); Barbara Hill, *Imperial Women in Byzantium, 1025-1204: Power, Patronage and Ideology* (Longman Publishing Group 1999); Donald, M. Nicol, *The Byzantine Lady: Ten Portraits, 1250-1500* (Cambridge: Cambridge University Press, 1994); Carolyn L. Connor, *Women of Byzantium* (Yale University Press, 2004); Liz James, *Empresses and Power in Early Byzantium* (London-New York: Leicester University Press, 2001).

9 Abbasi, Fatımi, Emevi, Eyyubi, Memluk, Babür, Safevî hanedanlarında hüküm sürmüş kadınlar hakkında geniş literatürden birkaç çalışma için bkz. Gavin R. G. Hambly, haz. *Women in the Medieval Islamic World, Power, Patronage and Piety* (New York, St. Martin's Press, 1998); Guity Nashat-Lois Beck haz., *Women in Iran, From the Rise of Islam to 1800* (Urbana and Chicago: University of Illinois Press, 2003); David Duncan, "Scholarly views of Shajarat al Durr: A need for Concensus," *Arab Studies Quarterly*, 22, no: 1 (2000): 53-69. Delia Cortese-Simonetta Calderini, *Women and the Fatimids in the World of Islam* (Edinburgh, Edinburg University Pres, 2007); Nadia Maria el Cheikh, "Revisiting the Abbasid Harems," *Journal of Middle East Women's Studies*, I, 3 (2005): 1-19; Berkel van Maaike, "The young caliph and his wicked advisors: women and power politics under caliph al muqtadir (r.295-320/908-932)," *Al Masaq*, 19-1 (2007): 3-15; Maria Szuppe, "La participation des femmes de la famille royale a l'exercice du pouvoir en Iran Safavide au XVI siècle, Première partie: L'importance politique et sociale de la parenté matrilinéaire" *Studia Iranica*, XXIII (1994): 211-58; a.g.y., "La participation des femmes de la famille royale a l'exercice du pouvoir en Iran Safavide au XVI siècle, Seconde partie: L'entourage des princesses et leurs activités politiques," *Studia Iranica* XXIV (1995): 61-122; Shohreh Gholsorkhi, "Pari Khan Khanum: A Masterful Safavid Princess," *Iranian Studies*, XXVIII, 3-4 (1995): 143-156; Ruby Lal, *Domesticity and Power in the Early Mughal World* (Cambridge: Cambridge University Press, 2005).

Terken Hatun (ö. 1094), Satı Beğ (Hatun, ö. 1339'dan sonra), Bağdat Hatun (14. yüzyıl), Eyyubilerde Şecer-üd-Dürr (ö. 1257), Safevîlerde Perihan Hanım (ö. 1578), Hayrunnisa Begüm (ö. 1579), Timur Hanedanı'nda Saray Mülk Hanım (14. yüzyıl), Hanzade (15. yüzyıl) ve Gevher Şad (ö. 1457), Osmanlılarda Kösem Sultan (ö. 1651) Doğu hanedanlarında siyaseti etkilemiş kadınlardandır.

Osmanlı İmparatorluğu gibi bu hanedanlarda da kadınların siyasi tesiri kimi zaman dini ya da toplumsal meşruiyet problemleriyle karşılaşmıştır.[10] Kadınların siyaset ile irtibatının Köprülü Mehmed Paşa'nın IV. Mehmed'e tavsiyesinde olduğu gibi tartışmalı ve ihtiyatlı yaklaşılan bir konu olarak görüldüğü farklı dönemler ve bunun ulema ile devlet adamlarınca tenkit edildiğine dair örnekler mevcuttur.[11] Özellikle peygamber sonrası halifeler döneminde, bazı suiistimallerin yaşanmasına paralel olarak kadına bakış değişmeye başlamıştır. Nitekim Hz. Ömer'in valileri, hanımları onları yanlış yönlendirmesin diye ikaz etmesi bunun bir örneğidir.[12] Nizamülmülk'ün 1086'da hazırlamış olduğu *Siyasetname* adlı eserinde de yer alan ve "Kadınlara danışın fakat dediklerinin tersini yapın" manasındaki uydurma hadis birçok Müslüman hanedan için bir referans noktası olmuştur.[13]

Kadınların siyaset ile irtibatını tenkit edenlerce en sık kullanılan ve Buhari'ye atfedilen bir hadis "Devlet işlerini bir kadına yükleyen toplum iflah olmaz" şeklindedir. [14] Bunu destekler mahiyetteki diğer bir hadiste ise "Kadınları dinleyen erkekler helak olurlar" denilmektedir.[15] Ancak bu referans hadislerin, umumi hüküm niteliğinde olmayıp özel sebeplere da-

10 Leslie Peirce'ın çalışması, Osmanlı hanedan mensubu kadınların siyaset ile irtibatının meşru temellere oturduğunu gösterme noktasında büyük katkı sağlar. Leslie Peirce, *The Imperial Harem, Women and Sovereignty in the Ottoman Empire* (New York: Oxford University Press, 1993).

11 Selçuklu Veziri Nizamülmülk'ün *Siyasetname* adlı eserinde bu konudaki tenkitleri için bkz. Denise Spellberg, "Nizâm al-Mulk's Manipulation of Tradition 'A'isha and the Role of Women in the Islamic Government,"*Muslim World*, 78, (1988): 111-117. Safevî dönemi içn bkz. Gholsorkhi, "Pari Khan Khanum," s. 149-150; Kathryn Babayan, " The ' 'Aqâ'id al-Nisa'': A Glimpse at Safavid Women in Local Isfahani Culture, *Women in the Medieval Islamic World*, içinde, haz. Gavin Hambly (New York: St. Martin's Press, 1998), 354. Güneydoğu Asya'da Açe'de 17. yüzyılda sona eren kadın iktidarına karşı mahkeme, Mekke'den kadınların hükümdar olamayacağına dair fetva almıştır. Virginia Matheson Hooker, "Mar'a," *Eİ*, supplement, Southest Asia, XII, 594.

12 R. Savaş, *Raşid Halifeler Devrinde Kadın*, 263.

13 Nizam al-Mulk, *Siyâsatnâma*, çev. Hubert Darke (Londra, 1960), 188.

14 Buharî, Megazi, 82.

15 İbn Hanbel, V, 45.

yandıkları, kendi bağlamlarında değerlendirildiklerinde farklı anlam ifade ettikleri ve doğrudan Müslüman kadınlara hitaben siyasi bir yasağa işaret etmedikleri belirtilir.[16]

Bizans İmparatorluğu'nda da benzer tenkitler söz konusuydu. Nitekim 11. yüzyılda Teodora döneminde yaşamış olan tarihçi Psellos, sarayda kadınların siyasi gücüne getirilen tenkitler hakkında bilgi vermektedir.[17] Benzer şekilde Kösem Valide Sultan, "umur-ı devlete müdahale edenleri istemeyiz" gibi bir gerekçe ile katledilmişti.[18] Hatice Turhan Valide Sultan ve kendisine tabii olanların işlere müdahale etmeleri nedeniyle fitne ve fesatın çoğaldığı belirtilip, valide sultanın evlendirilip saraydan çıkarılmasını önerenler dahi olmuştur.[19]

İslam dünyası dahil olmak üzere Yakındoğu geleneğini sürdüren birçok hanedanda, kadınların siyaset içinde etkin olarak yer almasının gerilemeye neden olduğu iddia edilmiştir. Ancak tüm bu tenkitlere rağmen kadınlar siyasi güce sahip olmaya devam etmişlerdir. Muhtelif zamanlarda hüküm sürmüş hanedanlarda kültürel, sosyal, ekonomik ve siyasi farklılıklar, kadınların siyasete farklı oranlarda dahil olmasına neden olsa da değişmeyen onların her zaman siyasi sistem içinde kendilerine yer bulmalarıydı.

Netice itibariyle, kadınların siyaset ile irtibatlarının derecesi döneme göre değişmekle birlikte, onlar mevcut düzenin doğası gereği her halükârda sistemin işleyişinin bir parçası olmak durumundadırlar. Nitekim çalışmamızda görüleceği üzere gerek Rabia Gülnuş Valide Sultan döneminde gerekse öncesinde yaşamış kadınlar dikkate alındığında birçok paralel uygulama, süreklilik ve benzerlik mevcuttur. Padişah annelerinin kuruluş döneminden itibaren devlet düzeni içindeki yerlerinin değerlendirilmesi bu durumu açığa çıkaracaktır.

16 Bu konuda değerlendirme için bkz. H. Karaman, "Kadının Şahitliği, Örtünmesi ve Kamu Görevi," *İslâmi Araştırmalar*, V, 4, (1991): 290; Kadir Gürler, "Kadının Yöneticiliği Meselesi -Bir Hadisin Okunuşu ve Eleştirisi," *Dinî Araştırmalar*, IV, 11, (2001): 67-94; Mehmet Azimli, Kadınların İdareciliği Konusundaki Rivayete Tarihsel Bağlamda Eleştirel Bir Yaklaşım," *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, XV, 3 (2002): 417-422.

17 M. Psellus, *Chronographia*, çev. E.R.A. Sewter, Fourteen Byzantine Rulers (Harmondsworth: Penguin, 1966), 262.

18 Naima, *Tarih-i Na'îmâ*, haz. M. İpşirli (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2007), III, 1335.

19 Naima, *Tarih-i Na'îmâ*, haz. M. İpşirli, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2007, III, 1469.

Valide Sultanlık Müessesesi

Gerek Türk-Moğol geleneğinde gerekse İslami gelenekte anneye hürmet gösterilmesi, bu devlet geleneklerini önemli ölçüde tevarüs eden Osmanlı İmparatorluğu'nda da padişah annelerinin kuruluş döneminden itibaren büyük itibar görmesini sağladı.[20]

Kuruluş dönemi padişah annelerinin profiline baktığımızda, kaygan siyasi ortamlarda devletin askeri ve diplomatik konumunu güçlendirmek ve ittifaklar oluşturmak adına yapılan evlilikler nedeniyle Türk ve Hıristiyan hanedan kızlarının ağırlıkta olduğunu görürüz. Nitekim Orhan Gazi'nin annesi Malhun Hatun iken, I. Murad'ın annesi Bizans tekfurunun kızı Nilüfer Hatun'du. II. Murad'ın annesi Emine Hatun da Germiyanoğulları'ndandı.[21]

15. yüzyıl ortasına dek padişahların hem nikâhlı kadınları hem de (Müslüman hanedanlarının genel bir özelliği olarak) köle cariyeleri bulunmaktaydı. 15. yüzyıl ortalarından itibaren Hıristiyan hanedanlar ve Anadolu beyliklerinin kızlarıyla yapılan nikâhlı evlilikler geri plana düştü. İstanbul'un fethinden sonra, padişahların resmi nikâh kıymaları, tamamıyla istisnai bir duruma dönmüştü.[22] Bu doğrultuda II. Bayezid'in (1481-1512) saltanatı hanedanlar arası evlilikten cariyeler dönemine geçiş evresi olarak belirtilir.[23] Nitekim von Hammer padişahı, "câriye oğlu" olarak tarif eder.[24]

Kuruluş devrinden beri padişahların anneleri onların eğitimi, terbiye ve nezareti; geleneğin koruyuculuğu ve oğullarının menfaatini gözetme çerçevesinde vazife üstlenirlerdi. Nitekim *Neşri Tarihi*'nde belirtildiği gibi Osman Gazi'nin validesi dahi bir yol gösterici rolü oynamıştı.[25] Merkezi devletin temellerinin atıldığı I. Bayezid döneminde padişah annelerinin, oğullarının saltanatlarını ve hanedanın menfaatini koruma adına gayretleri devam etti. Fatih sonrasında validelerin kurumsal kimliği olmamakla birlik-

20 Osmanlıda valide sultan hakkında detaylı çalışma için bkz. J. Deny, "Valide Sultan," *İA*, XIII, 178-187; Leslie Peirce, *The Imperial Harem, Women and Sovereignty in the Ottoman Empire* (New York: Oxford University Press, 1993).

21 Cavit Baysun, "Nilüfer," *İA*, IX, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1988, 284.

22 Kanuni Süleyman, II. Osman ve 1647'de Telli Haseki'yle nikâh kıyan Sultan İbrahim belirtilebilir.

23 Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları* (Ankara: TTK, 1980), 21-24.

24 Baron Joseph Von Purgstall Hammer, *Histoire de l'Empire Ottoman*, çev. J. J. Hellert (Paris: Bellizard, 1838), VIII, 288; Aktaran, J. Deny, "Valide Sultan," 179.

25 Neşri, *Kitab-ı Cihan-Nüma: Neşri Tarihi*, haz. F. R. Unat-M. A. Köymen (Ankara, 1949), I, 106-7.

te, II. Mehmed'in kadını Gül-Bahar Hatun'un oğlu II. Bayezid'in padişahlığı sırasında etki sahibi olduğu bilinmektedir. Sözgelimi oğluna yazdığı iki mektuptan birinde Hersekzade Ahmed Paşa aleyhinde, bir diğer mektupta da oğlunun lalası Ayas Paşa ve Hızırbeyoğlu Mehmed Paşa lehinde tavsiyelerde bulunduğu açıkça görülür.[26]

Şehzadelik döneminde oğullarını tahta hazırlayan padişah anneleri, çocuklarının tahta geçmesini takiben onlara nezaret etme, kendilerini doğru yola yönlendirme ve saltanatlarını koruma gibi görevler üstlendiler. 1435'te II. Murad'la evlenen Sırp Kralı Brankoviç'in kızı Mara'nın, kocasının ölümünden sonra Fatih Sultan Mehmed ile Avrupa devletleri arasında gerçekleşen diplomatik görüşmelerde aracı olarak önemli bir yeri vardı.[27] II. Murad'ın kızkardeşi, Fatih Sultan Mehmed'in halası Selçuk Sultan ise II. Bayezid ile Cem Sultan arasında arabuluculuk yaptı.[28] Benzer şekilde yerli ve yabancı kaynaklar Hafsa Sultan'ın, oğlu Kanuni Sultan Süleyman üzerinde etkili olduğunu, fakat bunu kötüye kullanmayıp sarayda müspet manada idareci ve arabulucu bir rol oynadığı belirtir. Nitekim Mısır valisi ölünce karısı Hafsa Valide Sultan'dan yardım talep etti. Bunun üzerine Hafsa Sultan, oğluna valinin karısının korunması için mektup yazdı.[29] Ayrıca hayatının sonuna kadar da Hurrem Sultan'ın nüfuz kazanmasını önlemeye çalıştı.[30]

Hurrem Sultan'ın Fatih'in yaptırdığı Eski Saray yerine Yeni Saray'a yerleşmesi önemli bir dönüm noktasıydı. Saray-ı Atik olarak bilinen Eski Saray, Sultan Süleyman dönemine kadar başta en yüksek statü sahibi valide sultan olmak üzere padişah ailesinin asıl ikametgâhıydı. 1533'te Mahidevran Sultan Şehzade Mustafa ile Manisa vilayetine gönderildi. Bir sene sonra Hafsa Sultan öldü. Irakeyn Seferi sonrası 1536'da İbrahim Paşa öldürülünce haremin hâkimi Hurrem oldu. Hurrem Sultan'ın, hanedan kadınları ve çocuk-

26 Çağatay Uluçay, *Haremden Mektuplar I* (İstanbul: Vakit Matbaası, 1956).
27 Franz Babinger, *Mehmed the Conqueror and His Time*, çev. R. Manheim, W. Hickman (Princeton, 1978), 66, 149, 162vd, 276vd; V. L. Ménage, "Seven Ottoman Documents from the Reign of Mehemmed II," *Documents from Islami Chanceries* içinde, haz. S. M. Stern (Colombia, 1965), 81-118. Aktaran Leslie Peirce, *Harem-i Hümayun*, 55.
28 Çağatay Uluçay, "Haremden Mektuplar: Çelebi Sultan Mehmed'in Kızı: Selçuk Sultanın Mektupları," *Yeni Tarih Dünyası* 1: 3 (1953), 131.
29 TSMA E 10292. Aktaran Ç. Uluçay, "Haremden Mektuplar: Hafsa Sultanın Mektupları," *Yeni Tarih Dünyası* 1: 18 (1954): 734.
30 Ali Haydar Bayat, "Hafsa Sultan," *DİA*, XV, 122-123.

larının kaldığı Eski Saray'dan padişahın sarayına taşınmış olmasıyla Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatının ortalarından itibaren Eski Saray'da yaşamakta olan hane halkı Topkapı Sarayı'na taşındı. Sultan Süleyman döneminde haseki ve maiyetinin de katıldığı sultan hanesi büyüdü. Hurrem Sultan'ın yaşadığı dönem, kadınların devlet yönetimine etkisi bakımından önemli bir kırılma noktası olmasına rağmen o, valide sultan olamadan vefat etti.

16. yüzyıl itibariyle valide sultanların gücü arttı ve Sultan Süleyman'ın oğlu II. Selim'in ölümünü takiben valide sultan hanedan kadınları arasında en etkin figür olarak sivrildi. Valide sultanlık kurumu bu yüzyılın sonunda ortaya çıktı ve ilk olarak III. Murad döneminde padişah annesine resmi bir unvan olarak valide sultan denildi.[31] Benzer şekilde "valide alayı" denilen ve valide sultanın, oğlunun cülusunu takiben Eski Saray'dan Yeni Saray'a nakledilmesine tekabül eden alay ilk kez III. Murad'ın validesi Nurbanu Sultan için yapıldı.[32] Valide sultanlık müessesesinin kurumsallaştığı bu dönemde yaşanan bir diğer gelişme 1584'te Habeşi Mehmed Ağa'nın darüssaade ağalığını bağımsız hale getirmesiydi. Valide sultanın 16. yüzyıl sonunda gücünün artması, aynı dönemde yaşanan bazı değişikliklerle alakalıydı.

16. yüzyıl sonu, hanedan ailesinin yapısının ve üyeleri arasındaki ilişkilerin büyük ölçüde değiştiği bir dönem oldu. Önceki dönemlerden farklı olarak II. Selim ve III. Murad devirlerinde sadece en büyük şehzade sancağa gönderildi. Nurbanu ve Safiye şehzade annesi olarak sancağa gittiler ve III. Mehmed şehzade iken kamu görevi üstlenmiş son şehzade oldu. Şehzade sancağı onun döneminde sona erdi ve şehzadeler haremde, sonradan 'kafes' diye bilinen özel bölmelere yerleştirildiler. 1603'ten yani I. Ahmed döneminden (1603-1617) itibaren tahta çıkan padişahların hiçbiri sancağa gitmediler. Şehzade sancağının ortadan kalkışı yanında, padişahların seferlere katılmayarak sarayda bulunması yüzyıl sonuna doğru bütün hanedan ailesinin İstanbul'da tek bir çatı altında toplanmasına, valide sultan ve şehzade annelerinin aynı mekânda buluşmasına neden oldu. Seferlerin sona erdiği ve Osmanlı Devleti'nin daha bürokratik bir yapıya büründüğü

31 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı* (Ankara: TTK, 1988), 154.
32 Tayyar-zade Ata, *Osmanlı Saray Tarihi: Tarih-i Enderun*, haz. Mehmet Arslan (İstanbul: Kitabevi, 2010), III, 65.

Sultan Süleyman sonrası dönemde harem-i hümâyûn çok geniş ve gelişmiş bir kurum haline geldi ve valide sultan hane üzerindeki etkinliği açısından en yaşlı kişi olarak önemli bir mevki kazandı.

Sultan Süleyman'ı izleyen üç kuşak boyunca meydana gelen gelişmeler ve 17. yüzyılda yaşanan birçok zamansız ölüm sonucu tahtın babadan oğula geçmesi ilkesi terk edildi. I. Ahmed'den itibaren Osmanlı saltanat sisteminde, III. Murad ve III. Mehmed dönemlerinde gerçekleşen kardeş katli uygulamasına uyulmadı ve kardeşini öldürmeyen I. Ahmed (1603-1617), I. Mustafa'ya saltanat yolunu açmış oldu. I. Ahmed'den sonraki üç sultanın erkek varis bırakmadan ölmesi ekberiyet sistemine geçilmesine, yani hanedanın en yaşlı erkek mensubunun tahta çıkmasına neden oldu. Böylece 17. yüzyıl başına kadar Osmanlı tahtı babadan oğula geçerken, 17. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde ekberiyete göre tahta çıkış sistemi yerleşti. Ayrıca 17. yüzyılın ilk yarısında tahta çıkmış altı sultanın çocuk ya da aklen ehliyetsiz olmaları, saltanatları sırasında valide sultanların icra yetkisini ve devlet içindeki ağırlığını ister istemez artırmıştı. Merkezi hükümet çevresinde iktidar mücadelelerinin sürüp gitmesi ve ortaya çıkan otorite boşluğu da saray halkıyla valide sultanın gücünü ve etkinliğini artıran nedenler arasındaydı. Saltanatın yazgısında saray entrikaları, özellikle de valide sultanların entrikaları önemli rol oynamaya başladı. Nitekim I. Mustafa, IV. Murad ve İbrahim'in annesi Kösem Sultan ile IV. Mehmed'in annesi Hatice Turhan Sultan, oğullarının saltanatlarının bir bölümünde yönetimde önemli roller oynadılar.

Kösem Sultan, valide sultanlık dönemi en uzun süren sultandı. IV. Murad, I. İbrahim ve IV. Mehmed devrinin bir kısmında idareyi ele aldı, saltanatın ve devletin bekası adına naiplik görevi yaptı. Kösem Sultan'ın otoritesi oğlu İbrahim'in saltanatı sırasında daha da arttı. 17. yüzyıldan önce hiçbir sultan tebaasınca tahttan indirilmemişken, 17. yüzyılın ilk yarısındaki beş padişahtan sadece I. Ahmed ve IV. Murad tahtta iken öldüler. İbrahim'in yerine IV. Mehmed getirilirken Kösem Sultan'ın da sonu geldi. Yedi yaşındaki IV. Mehmed'in tahta çıkışıyla (1648) Kösem Sultan ile padişahın annesi Hatice Turhan Sultan arasındaki mücadele yoğunlaşmıştı. Hatice Turhan Valide Sultan (1648-1683), valide sultanlık otoritesine sahip olabil-

mek için 1651'de kayınvalidesi Kösem Sultan'ın öldürülmesini onayladı ve bu tarihten itibaren de devlet idaresine nezaret etti.

Ancak zayıflamış merkezi hükümet ve çocuk padişah döneminin üstesinden gelebilecek yetenekli ve sağlam bir sadrazama ihtiyaç duyulduğu için, Hatice Turhan Sultan, oğlunun naibi olarak elinde tuttuğu yetkileri 1656'da Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa'ya devretti. Muazzam yetkiler verilen Köprülü Mehmed Paşa'nın atanmasıyla, Hatice Turhan Sultan'ın valide sultan olarak görevleri sona ermemişti. Nitekim Hatice Turhan Valide Sultan 1683'te vefat ettiğinde tarihçi Silahdar, "devletin en güçlü direği gitti" diye yazmıştı.[33]

1656 yılı, Osmanlı hanedan kadınları açısından bir dönüm noktasıdır. Nitekim IV. Mehmed sonrasında hiçbir valide sultan oğluna naiplik etmeyecektir. IV. Mehmed'in, saltanatı sırasında kardeşleri Süleyman ve İbrahim'i katlettirmemiş olması, 1687'de tahttan indirilmesi akabinde, oğlu Mustafa yerine kardeşi Şehzade Süleyman'ın tahta çıkmasını sağladı ve böylece Gülnuş Sultan'ın valide sultanlığı gecikti. Dönemi anlatan yabancı kaynaklarda, II. Süleyman'ın annesinin sarayda etkin olmadığı belirtilir.[34] İki sene valide olan Saliha Dilaşub Sultan'ın safdil ve meczup tabiatta olduğu, hatta Kösem Sultan'ın bir vakitler onu Hatice Turhan Valide Sultan'ın yerine geçirmek istediği belirtilir.[35] II. Süleyman sonrasında tahta çıkan II. Ahmed'in validesinin ise oğlunun saltanatını görmeden vefat etmiş olması, Rabia Gülnuş Sultan'ın güçlü valide sultanlar silsilesinin devamı olarak yer almasını sağlar.

Valide sultanlık pozisyonunun kurumsal meşruiyetinin oturmuş olduğu bir dönemde valide olan Rabia Gülnuş Sultan'ı, diğer validelerden ayıran özelliklerden biri oğulları II. Mustafa ve III. Ahmed'in yetişkin yaşta tahta çıkmalarıydı. Hasekilik dönemini geçirdiği Edirne'de 1695'te valide sultan olan Gülnuş Sultan, II. Mustafa'nın kardeşi Şehzade Ahmed'i öldürmemesi nedeniyle, IV. Murad ve İbrahim'e validelik yapan Kösem Sultan gibi ikinci kez valide sultan olabildi.

33 Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silahdar Tarihi* (İstanbul: Devlet Matbaası, 1928), II, 116-117.
34 John Phillips, *The diluciation of the late commotions of Turkey*, 1689, 18-19.
35 Naima, *Tarih-i Na'îmâ*, III, 1326.

Valide sultanlık pozisyonunun doğasında mevcut olan kurumsal otorite, saltanatın muhafazası, geleneklerin sürdürülmesi, yol göstericilik ve koruyuculuk rolleri Rabia Gülnuş Emetullah Valide Sultan sonrasında da devam etti. 19. yüzyılda Sultan Abdülmecid'in annesi Bezmiâlem Valide Sultan'ın, Sultan Abdülmecid'in İstanbul'da olmadığı zamanlarda devlet işleriyle uğraştığı, devlet ve hükümet işlerinde oğluna yol gösterdiği bilinmektedir. Benzer şekilde Pertevniyal Valide Sultan (ö. 1884) da oğlu Abdülaziz'in tahta çıkışını takiben devlet işlerine müdahale etmeye başlamış, cülus sonrası kadroların oluşumunda tesiri olduğu gibi, dönemin devlet adamlarıyla ittifaklar kurmuştu.[36] Yine V. Murad'ın kısa saltanatı sırasında ve tekrar padişahlık makamına getirilmesi mücadelesinde annesi Şevki-Efsâr Valide Sultan son derece etkin olmuştu.[37]

Döneme özgü şartlar valide sultanlık mevkiinin şeklini ve nasıl tatbik edildiğini belirlemekle birlikte, farklı coğrafya ve zaman dilimlerinde yaşamış farklı geleneklere mensup hanedan kadınlarının siyasi icraatında süreklilikler ve benzerliklerin mevcut oluşu dikkati çeker. Bu durum, hükümranlığın icrasının belli bir geleneğe yaslandığını, kurumsallaşmış bir yapı ve belli oranda standart bir mekanizma ve işleyişe dayalı olduğunu gösterir.

Gülnuş Valide Sultan'ın Yaşadığı Döneme Kısa Bir Bakış

Gülnuş Valide Sultan'ın yaşadığı sosyoekonomik ve siyasi ortamın değerlendirilmesi onun tarih içindeki yerinin ne anlam ifade ettiğini kavrama açısından önemli olacaktır. [38]

Osmanlı devlet sisteminin bütün unsurlarını derinden etkileyen iktisadi, sosyal ve siyasi faktörlerin hazırladığı değişme dönemi 1590'dan itibaren kendini göstermiştir. 16. yüzyıldan sonra, padişahın zayıflayan

36 Ali Akyıldız, "Pertevniyal Valide Sultan," *DİA*, XXXIV, 239-240.

37 Arzu Terzi, *Sarayda İktidar Mücadelesi, Saray Mücevher İktidar* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2011), ikinci baskı.

38 Bu bölümün hazırlanmasında, Metin Kunt, "Siyasal Tarih," *Türkiye Tarihi, Osmanlı Devleti 1600-1908* içinde, haz. Sina Akşin (İstanbul: Cem Yayınları, 1988), III, 11-68; Feridun Emecen, "Osmanlı Siyasi Tarihi, Kuruluştan Küçük Kaynarca'ya," *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi* içinde, haz. E. İhsanoğlu (İstanbul: IRCICA, 1994) I, 5-65; Christoph K. Neumann, " Political and Diplomatic Developments," *The Cambridge History of Turkey, The Later Ottoman Empire 1603-1839* içinde, haz. S. Faroqhi (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), III, 44-64, çalışmalarından ağırlıklı istifade edilmiştir.

mutlak otoritesinin yerini, saray ve ordudan yetişmiş sadrazamların, saray ağalarının, yeniçerilerin ve bazen de valide sultanların etkinliği aldı. 17. yüzyıl başlarından itibaren savaşlar ve iç bunalım sebebiyle meydana gelen otorite boşluğu kapıkullarını güçlendirmişti. 17. yüzyıl tarihinin en göze çarpan özelliklerinden biri artık padişahların askerler ve devlet adamlarınca tahttan indirilebilmesiydi. II. Osman (1618-1622) ise otoriteyi sağlamak, ataları gibi kuvvetli bir hükümdar olmak ve Osmanlılara kaybettikleri gücü vermek niyetiyle kapıkullarının gücünü kırmak istedi. Ancak bu durum Osmanlı tarihinde doğrudan padişahı hedef alan kanlı bir isyanla sona erdi; II. Osman boğularak öldürüldü. 17. yüzyıldan başlayarak şeyhülislamlar da yeniçeri ve ulemayla işbirliği yaparak sadrazam ve sultan devirme gücü elde ettiler.

Bu sırada içerideki siyasi ortam çok çalkantılıydı. Kapıkulu, ulema, vezirler ve saray halkı yaşanan çekişmelerde taraf olarak yer aldı. IV. Murad döneminde sağlanan düzen, onun ölümünden sonra yeniden bozuldu. IV. Murad ve Sultan İbrahim'in annesi Kösem Valide Sultan'ın otoritesi oğlu İbrahim'in saltanatı sırasında daha da arttı. IV. Mehmed'in yedi yaşında tahta çıkışıyla (1648) bu defa mücadele Kösem Sultan ile padişahın annesi Valide Turhan Sultan arasında yoğunlaştı. Bu çekişme 1651'de Hatice Turhan Valide Sultan'ı destekleyenlerin Kösem Sultan'ı öldürmesiyle sonuçlandı. Merkezde büyük bir otorite boşluğunun yaşandığı bu bunalımlı dönemde, devleti yönetmek adına tecrübeli devlet adamı Köprülü Mehmed Paşa muazzam yetkiler verilerek 1656'da sadrazamlık makamına getirildi. Köprülü ailesiyle başlayan bir dizi yetenekli sadrazamın işbaşına geçmesi süreciyle padişahlar devlet işlerini büyük ölçüde diğer devlet adamlarına devretme eğilimi gösterdiler. Köprülü Mehmed Paşa sonrası padişah otoritesinin bürokrasiyle dengelendiği, bürokrasinin öneminin arttığı bir dönem başladı. Ağır bir otoriter kontrol döneminin yaşandığı bu devrede batıda ve kuzeyde elde edilen askeri başarılara güvenilerek başlatılan yeni fetih girişimi önemli toprak kayıplarıyla sonuçlandı.

1683'te başarısızlıkla sonuçlanan Viyana Kuşatması'nın ardından bir dizi savaş ve bozgun felaketi yaşandı ve devletin sosyal ve ekonomik dengeleri olumsuz yönde etkilendi. Bu durum Osmanlı Devleti'nin siyasi, idari,

mali ve askeri zaaflarını acı bir şekilde gösterdiği gibi, imparatorluğu Batının üstünlüğünü kabul etmeye de mecbur bırakmıştı. Artık Osmanlılar çözümü kendi içlerinde değil Batıda arayacakları bir devreye giriyorlardı. II. Viyana Kuşatması'ndan sonraki harp yıllarında, savaşın en kötü döneminin yaşandığı 1687'de IV. Mehmed hal edilerek yerine kardeşi II. Süleyman (1687-1691) getirildi. II. Süleyman 1691'de hastalanınca, Köprülüler, IV. Mehmed veya oğullarından birinin tahta çıkma ihtimali karşısında, daha zayıf buldukları IV. Mehmed'in kardeşi II. Ahmed'i (1691-1695) tahta çıkardılar.

II. Mustafa ise, 1695'te siyasi ve mali krizlerin çok yoğun olduğu bir ortamda otuz bir yaşında tahta çıktı. Başa geçtiğinde Avusturya, Lehistan, Venedik ve Rusya'yla sürdürülen savaşlar 12 yıldır devam etmekteydi. II. Mustafa, sarsılan padişahlık makamını ve hükümdarlık otoritesini güçlendirmeye gayret etti ve gaza vurgusu yaptı.[39] Saray halkının Edirne'de ikamet ettiği bu dönemin siyasi hayatı iniş çıkışlarla doluydu. İlk başlarda sefer odaklı bir siyaset güdüldü. 1697'de yenilgiyle sonuçlanan Avusturya Seferi ve akabinde yapılan Zenta Antlaşmasıyla başlayan dönem 1699'da imzalanan ve Osmanlı Devleti'nin batıda ilk defa toprak kaybettiği Karlofça Antlaşmasıyla neticelendi. 1683 Viyana bozgunundan 1699 Karlofça Anlaşmasına kadar, dört cephede savaşılan bunalımlı bir siyasi süreç yaşandı. Karlofça ile sonuçlanan ve on altı yıla yayılan bu büyük hezimet, Osmanlı idari, sosyal ve mali yapısında büyük sarsıntılara sebep oldu, dünyadaki Osmanlı imajını da sarstı.[40] Karlofça sonrası siyasette daha pasif bir hat izlenip halkı rahatlatacak bazı tedbirler alınarak sükûnet temin edilmeye çalışıldıysa da 1703'te, barış dönemine girildikten dört yıl sonra II. Mustafa'nın tahttan indirilmesi ve padişahın hocası Feyzullah Efendi'nin katliyle sonuçlanan Edirne Vakası yaşandı ve Osmanlı merkezi idaresi ciddi bir sarsıntı geçirdi.

Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin etkisini yoğun olarak hissettirdiği bu dönem 1703'te Edirne Vakası'yla neticelendiğinde, Âl-i Osman'a alter-

39 Dönem hakkında bilgi için bkz. Metin Kunt, "Siyasal Tarih," *Türkiye Tarihi, Osmanlı Devleti 1600-1908* içinde, haz. Sina Akşin (İstanbul 1988), 11-68. Baki Tezcan, "The Second Empire: The Transformation of the Ottoman Polity in the Early Modern Era," *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, 29 (2009): 556-572.

40 II. Mustafa'nın Avusturya karşısında yenilgi sonrasında yaşadığı sıkıntılı durumu için bkz. Rifa'at Abou-El-Haj, "Ottoman Attitutes toward Peace-Making: The Karlowitz Case," *Der Islam* 51 (1974): 131-138.

natif hanedan arayışları dahi söz konusu oldu. Asiler arasında Osmanlı hanedanı yerine devletin başına Kırım hanları ve hatta Sokullu'nun torunları İbrahim Hanzadeler gibi başka ailelerin getirilmesi alternatif olarak öne sürüldü. Bu dönemde söz konusu tartışmaların yaşanması hanedanın içinde bulunduğu sıkıntının ciddiyetini göstermesi açısından önemlidir.[41] Zira 1618-1703 arasında altı tahttan indirme vakası yaşanmıştı.[42]

Babası IV. Mehmed gibi isyan neticesinde tahttan indirilen II. Mustafa'dan sonra, kardeşi III. Ahmed (1703-1730) tahta çıkacak ve yarım asırdır saltanat merkezi olan Edirne yerine sarayı tekrar İstanbul'a taşıyarak yeni bir dönem başlatacaktır. Siyasi krizlerin yoğun olduğu bunalımlı bir evrede görevi devralan III. Ahmed, 17. yüzyıl boyunca sarsılan padişahlık makamını ve hükümdarlık otoritesini güçlendirmeye gayret etti. İsyanın ardından iç huzurun sağlanması için çalışıldıysa da bu hedefe geniş ölçüde ancak 1718'den sonra ulaşılabildi.

İsveç Kralı XII. Karl'ın Ruslara saldırmasıyla başlayan süreç uzun müddet Osmanlı Devleti'ni meşgul etti. İsveç kralı, Poltova'da yenilince Osmanlı topraklarına sığındı. Osmanlı ordusunun kuşattığı Rus çarı barış teklif etti. 1711'de imzalanan antlaşma 1713 sonrasında yürürlüğe girdi.

Osmanlı Devleti büyük moral kaynağı olan bu mücadele sonrasında dikkatini otuz yıldır Mora'yı idare eden ve bir süredir Doğu Akdeniz'deki üstünlüğünü kaybetmiş olan Venedik'e çevirdi. 1715'te Mora'ya giren Osmanlı kuvvetleri yarımadanın büyük kısmını ele geçirdi.

Gülnuş Sultan'ın içinde yaşadığı koşulların onun siyasi alandaki yerini ve rolünü şekillendirdiğine şüphe yoktur. Sosyoekonomik ve siyasi alanlarda değişim ve dönüşümün yaşandığı bu devrede valide sultanlık konusundaki literatürün değerlendirilmesi yerinde olacaktır.

41 Alternatif arayışlar için bkz. Feridun Emecen, "Osmanlı Hanedanına Alternatif Arayışlar Üzerine Bazı Örnekler ve Mülahazalar," *İslam Araştırmaları Dergisi*, 6 (2001), 63-76. Bu hususta ayrıca bkz. Baltacı Mehmed Paşa'dan valide sultana mektup: TSMA E 2989, Arşiv Kılavuzu, I, vesika X.

42 Bu dönem arasında yaşanan isyanların hanedanın gücünü, otoritesini sınırladığına dair değerlendirmeler için bkz. Baki Tezcan, "The Politics of Early Modern Ottoman Historiography," *The Early Modern Ottomans, Remapping the Empire* içinde, haz. Virginia Aksan, Daniel Goffman (Cambridge 2007), 185-186; Baki Tezcan, "The Second Empire: The Transformation of the Ottoman Polity in the Early Modern Era," *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, 29 (2009): 11.

Literatürde Valide Sultanlik Konusu

Hanedan mensubu kadınlar üzerine yapılan çalışmalar 1950'li yıllardan itibaren dönemin popüler dergilerinde görülür.[43] Bu tarihlerde saray ve haremle ilgili literatürde, haremin en önemli figürü olarak valide sultana yer verilir. Yerli ve yabancı araştırmacılar, Osmanlı ve Batı kaynaklarını kullanmak suretiyle saray ve özellikle harem organizasyonunu resmederler; harem kadınlarının saraya intikal şekli, eğitimleri ve vazifeleri gibi konular üzerinde dururlar ve harem organizasyonu içinde valide sultanlara geniş yer verirler.[44] Benzer şekilde Osmanlı sarayını ve özelde haremi mimari açıdan değerlendiren çalışmalar da valide sultanlar hakkında bilgi sunar.[45]

1970'lerde sosyal tarih alanının öne çıkmasına paralel olarak gelişen Osmanlı kadın tarihi çalışmalarının bir parçası olarak saraylı kadınlar üzerine yapılan çalışmalar artmıştır. Saraylı kadınlar hakkında yapılan çalışmalar hanedan ailesinin kadın üyeleri üzerine yoğunlaşır. Özellikle 1990'lı yıllardan itibaren farklı dönemlerde yaşayan hanedan mensupları üzerine yapılan çalışmalarda artış söz konusudur. Bu çalışmaların satır aralarında haremin etkin bir üyesi olarak valide sultanların yaşamlarının farklı cephelerine dair iz sürülebilir.[46]

43 Popüler dergilerde yayınlanan bazı makaleler ise şöyledir. Enver Behnan Şapolya, "Türk Sarayında Cariyelerin Hayatı," *Çınaraltı*, 5 (1943):10-11; Hamdi Varoğlu, "Topkapı Sarayında Kadınlar Dairesi," *Tarih Coğrafya Dünyası* 2 (1959): 95-96; Münir Sirer, "Saray Kadınları," *RTM* 40 (Nisan 1953); Faruk Sümer, "Osmanlı Sarayında Kadın." *RTM* 68 (1955); Ziya Şakir, "Aslı Hristiyan Olan Valide Sultanlar," *RTM* 36 (Aralık 1952); Mithat Sertoğlu, "Kösem Sultan ve Ağalar." *RTM* 58 (Ekim 1954); Pars Tuğlacı, *Osmanlı Saray Kadınları*, İstanbul 1985.

44 Ahmed Refik. *Kadınlar Saltanatı*, 4 cild (İstanbul: Kitabhane-i Hilmi, 1332/1923); İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*; Çağatay Uluçay, *Osmanlı Sultanlarına Aşk Mektupları* (İstanbul: Şaka Yayınları, 1950); a.g.y., *Haremden Mektublar* (İstanbul 1956); a.g.y., *Harem II* (Ankara 1971); a.g.y. *Padişahların Kadınları ve Kızları* (Ankara 1980).Yabancı kaynaklar için bk. Barnette Miller, *Beyond the Sublime Porte: The Grand Seraglio of Stamboul* (New Haven 1931); N. M. Penzer, *The Harem* (London 1936);

45 Reşat Ekrem Koçu, *Topkapu Sarayı* (İstanbul 1960); Fanny Davis, *The Palace of Topkapı in Istanbul* (New York 1970); Zeynep Durukan, *The Harem of Topkapı Palace* (İstanbul 1973); Mithat Sertoğlu, *Topkapı Sarayında Gündelik Hayat* (İstanbul 1974); Filiz Çağman-Deniz Esemenli, *Topkapı: The Palace of Felicty* (Pizzi 1990); Hayrullah Örs, "Haremin Muamması." *Türkiyemiz* 2 (1970): 2-12; Mualla Eyüboğlu, *Topkapı Sarayında Padişah Evi* (İstanbul 1986).

46 Hans George Majer, "The Harem of Mustafa II (1695-1703)," *Osmanlı Araştırmaları* XII (1992): 431-443; Benjamin Arbel, " Nur Banu (c.1530-1583): A Venetian Sultana?," *Turcica* 24 (1992): 241-259; Ali Akyıldız, *Mümin ve Müsrif Bir Padişah Kızı Refia Sultan* (İstanbul 1998); Jacques Perot, Hitzel Frederic, Anhegger Robert, *Hatice Sultan ile Melling Kalfa Mektuplar* (İstanbul, 2001); Robert Dankoff, "Marrying a Sultana: The case of Ahmed Melek Pasa," *Decision making and change in the Ottoman Empire* içinde, haz. Caesar E. Farah (Kirksville 1993), 169-183.

Zamanla farklı kaynak türlerinin farklı sorunsallarla kullanılması kadınların siyasi bağlantıları üzerine çalışmaları çeşitlendirdi. Bu durum 1980'lerde kadın tarihi çalışmalarında, toplumsal cinsiyete dayalı yaklaşımın yaygınlık kazanmasıyla ilişkiliydi. Leslie Peirce'ın çalışması 16. ve 17. yüzyıllarda, padişahın kadınları ve valide sultanların siyasi sistem içinde etkinliklerini göstermesi açısından öncü mahiyettedir. Peirce'ın hanedan kadınlarının haremi terk etmeden siyasi bakımdan dış dünyada aktif olduklarını göstermesiyle, o döneme kadar saray-ı hümâyûnu erkek mensupları üzerinden değerlendiren çalışmalardan farklılaşır.[47] Onun siyasi sistem içinde gücün dağılımı ve uygulanması konusunda hanedan mensubu kadınların ve özellikle valide sultanların önemini analitik ve metodolojik bir yaklaşımla ortaya koyan bu öncü çalışmasını başka çalışmalar takip eder.[48]

Hanedan mensubu kadınlarla alakalı çalışmalarda hayır eserlerine yoğunlaşan araştırmalar çoğunluktadır. Hanedan kadınlarının ve özellikle valide sultanların hayratlarına hasredilmiş araştırmalarda, genel olarak harem kadınlarının ve özellikle valide sultanların mimari ve sanatsal hamiliklerde bulunarak sarayın gücünü halka gösterdikleri ve bu surette siyasi bir rol üstlendikleri belirtilir.[49]

Mevcut literatür valide sultanları birçok açıdan tanıttığı ve onların saraydaki siyasi rollerini göstermesi açısından mühimdir. Bu literatür değerlendirmesinden de anlaşılacağı gibi harem kadınları ve özellikle valide

47 Leslie Peirce, *The Imperial Harem*; a.g.y. "Beyond Harem Walls: Ottoman Royal Women and the Exercise of Power," *Gendered Domains: Rethinking Public and Private in Women's History* içinde, haz. Dorothy O. Helly ve Susan Reverby (Ithaca 1992).

48 Maria Pia Pedani, "Safiye's Household and Venetian Diplomacy," *Turcica* 32 (2000): 9-32; Baki Tezcan, "The Debut of Kösem Sultan's Political Career," *Turcica* 40 (2008): 347-359.

49 Hanedan mensuplarına ait hayır eserleri üzerine mevcut çalışmalardan birkaç örnek verilecek olursa Peri Oded, "Waqf and Ottoman Welfare Policy: The Poor Kitchen of Hasseki Sultan in Eighteenth Century Jerusalem," *JESHO* 35 (1992): 167-86; Amy Singer, "The Mülknames of Hürrem Sultan's Waqf in Jerusalem," *Muqarnas* 14 (1997): 96-102; a.g.y., *Constructing Ottoman Beneficence: An Imperial Soup Kitchen in Jerusalem* (New York 2002); Lucienne Şenocak, "The Yeni Valide Mosque Complex of Eminönü, Istanbul (1597-1665): Gender and Vision in Ottoman Architecture," *Women, Patronage, and Self-Representation in Islamic Societies* içinde, haz. Fairchild Ruggles (New York, 2000); a.g.y.," The Yeni Valide Sultan Mosque complex at Eminönü" *Muqarnas* 15 (1998): 58-70; A.g.y, *Ottoman Women Builders, The Architectural Patronage of Hatice Sultan* (Aldershot: Ashgate, 2006); Muammer Demirel, "Bezmialem Valide Sultan School," *Middle Eastern Studies*, 45 (2009): 507-516; Fethi Kayalı -Vahit Çabuk, *Tarihimizde Vakıf Kuran Kadınlar: Hanım Sultan Vakfiyeleri: Deeds of Trust of the Sultans Womenfolk: Actes de Fondation de Sultane Hanim*, çev. Robert Bragner (İstanbul, 1990).

sultanlar üzerine yapılan çalışmalar ağırlıklı olarak 16. ve 17. yüzyılın ikinci yarısına kadarki dönem ve kısmen de 19. yüzyılda yaşamış olanlar üzerinde yoğunlaşmıştır. 17. yüzyılın ikinci yarısında ve 18. yüzyılda yaşayan validelerüzerine yapılan çalışmalar yetersizdir. Bu durum Gülnuş Sultan'ın kendinden önceki validelere kıyasla daha pasif olduğu imajını pekiştirir ve sahip olduğu önemin gözden kaçmasına neden olur. Uzun bir valide sultanlık dönemine sahip olmasına rağmen ikincil kaynaklarda görece sınırlı ilgi gören Gülnuş Sultan, "Kadınlar Saltanatı" olarak addedilen dönemde yaşamış valide sultanların gölgesinde kalmıştır.[50] Rabia Gülnuş Emetullah Valide Sultan hakkındaki akademik literatür genel olarak onun hayır eserleri üzerine yoğunlaşır.[51] Kendisi hakkında ikincil literatür son derece sınırlı olmakla birlikte, yaşadığı döneme ait Osmanlı arşiv kaynakları ve kroniklerle, çağdaş Avrupa kaynakları onun saraydaki yeri ve rolü hakkında önemli ipuçları sunar.

Bir Valide Sultan Biyografisi Yazmak

En eski tarih yazma yöntemlerinden olan biyografik yaklaşım, genellemelerden kaçınarak kişiye ve döneme özel detayları ve farklılıkları görmeyi mümkün kılar. Çalışmamızda Rabia Gülnuş Sultan'ın hayatının muhtelif yönlerinin incelenmesine ve böylece siyasi hayattaki rolünün ve gücünün ortaya çıkarılmasına ağırlık vereceğiz.

Yakın zamanlarda tarihin çalışma alanının genişlemesine paralel olarak biyografik çalışmalar arttı. Özellikle 1970 sonrasında Türkiye'de gelişen feminist hareket, insan hakları mücadeleleri ve savaş karşıtı söylemlerle birlikte artık seçkin kişiler yerine gruplar ilgi odağı olmaya başladı. Böylece biyografi, büyük anlatılara ve genellemelere aykırı olarak insan boyutunu

50 Gülnuş Sultan hakkında yapılmış popüler düzeyde çalışmalar için bkz. Adnan Giz, "Osmanlı Sarayının En Mes'ut Kadını: Gülnuş Sultan," *Tarih Dünyası* 1 (Nisan 1950); Ahmet Refik Altınay, "Gülnuş Sultan," *Yeni Tarih Dergisi*, İstanbul 21 (1958): 504-506. Gülnuş hakkında popüler düzeyde yazılmış ve hatalar içeren bir çalışma için bkz. Talât Hasırcığlu, "Osmanlı Sarayında Saltanat Süren Kadınlardan Gülnûş, Gülbeyaz, Afife, Gülnar Sultanlar," *Resimli Tarih Mecmuası* 6-78 (Haziran 1956).

51 Emine Berksan, "II. Mustafa ve III. Ahmed'in Valideleri Emetullah Gülnuş Sultan ve Vakıfları" (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1998); Mustafa Güler, *Gülnûş Vâlide Sultan'ın Hayatı ve Hayrâtı* (İstanbul 2006); Necdet Yılmaz, *Yeni Valide Camii: The Mosque of Üsküdar Gülnuş Valide Sultan*, çev. Beyhan Hacıömeroğlu (İstanbul, 2007).

öne çıkardı. Sıradan insanın icraatı ve tarih üstündeki etkisi çalışılmaya başlanırken, kadınlar, köylüler, işçiler genel kategoriler çerçevesinde tarihçilerin çalışma alanına girdi. Teoriye yaslanan, yapılara ve uzun vadeli gelişmelere dayalı tarihçilik yerine bireyi önemseyen ve öne çıkaran tarihçilik anlayışı yaygınlaşmaya başladı.

1980'lerde hafıza üzerine yapılan çalışmalar öznelliğe vurguyu kuvvetlendirirken, postmodernitenin kimlik tartışmalarına getirdiği esnek bakış açıları da buna paralel olarak öznelliği öne çıkardı. 1980'li yıllardan itibaren hissedilir derecede ilgi artışıyla karşılaşan biyografi bilimi 1990 itibariyle de iyice yükselişe geçti. Bu dönemde yaşanan sosyalist sistemin çöküşü gibi kimi gelişmeler sonucunda sistem ve yapıdan özne ve bireye dönüş güçlenmeye ve sosyal bilimlerde biyografik yöntemler daha çok rağbet görmeye başladı.[52]

Biyografi alanında ilk çalışmalar devlet adamları, siyasetçiler, sanatkârlar ve entelektüeller üzerine yoğunlaşırken kadınlar geri planda kalmaktaydı. Tarih içinde kadınların biyografik bir önem taşımadığı düşünülerek kadın hikâyeleri görmezden gelindi.[53] Günümüzde de erkek biyografilerine kıyasla kadın biyografilerinin hâlâ geride olduğu belirtilmelidir. Ancak süreç içinde mikrotarih, gündelik hayat, düşünce tarihi, cinsiyet tarihi gibi yeni sahaların gelişmesi ve yeni kaynakların kullanılmaya başlanması zamanla kadın biyografilerine ilgiyi artırdı.[54]

İslam tarihinde ise biyografi yazma geleneği çok eskilere dayanır. Tabakât denilen ve alfabetik, bölgesel veya kronolojik tasnife dayanan biyografi sözlükleri mevcut olup bu sözlükler içinde kadınlar da yer alırdı.[55]

52 Biyografi biliminin gelişim süreci konusunda bilgi için bkz. Simone Lässig, "Modern Tarihte Biyografi-Biyografide Modern Tarih Yazımı," çev. Canan Özkılıç, *Otur Baştan Yaz Beni* içinde haz. A. Kırmızı (İstanbul: Küre Yayınları, 2013), 29-58. . P. Chamberlayne, J. Bornat, T. Wengraf, haz., "The Biographical Turn," *The Turn to Biographical Methods in Social Science* (London: Routledge, 2000), 1-30.

53 Bu konuda değerlendirme için bkz. Angelika Schaser, "Women's Biographies-Men's History," *Biography Between Structure and Agency: Central European Lives in International Historiography*, haz. R. Volker (New York: Berghahn-Simone Lässig, 2008).

54 Biyografi yazımının kadın tarihi gelişimine sağladığı katkıların değerlendirmesi hakkında bkz. Susan Ware, "Writing Women's Lives: One Historian's Perspective," *Journal of Interdisciplinary History* 40, no. 3 (2010): 413-435.

55 Ibn Saad, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, haz. Eduard Sachau (Leiden, E. J. Brill, 1940); Heffening, "*Tabakat*, *İA*, MEB, 1979, XI, 590-592; Ruth Roded, *Women in Islamic biographical collections: from Ibn Sa'd to Who's Who* (Boulder: Lynne Rienner Publishers, 1994).

Osmanlı tarihçiliğinde ilk önemli biyografi kitabı ise *Şekâiku'n-Nu'mâniyye*'di. Vakayinameler içinde de biyografi ve vefâyat bentleri yer alır; ulema, evliya ve vezirler gibi önemli zevatın kısa biyografileri verilirdi.[56] Vakayinameler dışında diğer başka kaynaklar ise muhtelif seviyedeki bürokratlar ve yöneticiler, reisülküttablar, tarihçiler, şairler ile diğer sanatkârlar ve nadiren de olsa sıradan erkekler hakkında ipuçları verir.[57]

Kadınlar üzerine yapılan biyografik çalışmalar değerlendirilecek olursa; yakın zamanda modern öncesi dönemde Arap-İslam dünyasında yaşamış kadınlara dair biyografik çalışmaların arttığı gözlenmektedir.[58] Hiç şüphesiz Osmanlı Devleti'nde yaşamış bir kadının biyografisini yazmanın sınırları ve zorlukları vardır. Osmanlı hanedan kadınlarının biyografisini yazmak için gerekenler konusunda birçok eksik mevcuttur. Bu sebeple her boşluğun doldurulabilmesi, her sorunun cevaplandırılması mümkün değildir. Örneğin erken modern dönemde yaşamış sıradan bir Osmanlı kadınının biyografisi yazılmaya teşebbüs edildiğinde, bu kadınların geniş biyografilerini yazabilmek zor olmakla birlikte, hayatının belirli cephelerini inşa edebilmek mümkündür. Nitekim şer'iyye sicillerine dayalı çalışmalar, farklı bölgelerde yaşamış sıradan Osmanlı kadınının hayatına dair önemli bilgiler sunar.[59]

Beri taraftan üst statü mensubu kadının biyografisini çalışmak daha kolay görünmektedir. Nitekim kadınlara ait mezar taşlarına bakıldığında ancak üst statü mensubu kadınların ailevi bağlantılarını tespit etmek mümkün olabilmektedir. Ancak bu grupta yer alan kadınlar için dahi kaynaklarda bilgi eksikliği mevcuttur. Örneğin Osmanlı hanedan mensubu kadınların hayatlarına dair fazlaca kayıt mevcut olmasına rağmen yine de padişah kızlarının tamamının isimleri bilinmemektedir. Benzer şekilde ilk dönem padişah annelerinin kökenleri hakkında veya evlilik yoluyla beyliklerden ge-

56 Feridun Emecen, "Osmanlı Kronikleri ve Biyografi," *İslam Araştırmaları Dergisi* 3 (1999): 83-90.

57 İlber Ortaylı, "Türk Tarihçiliğinde Biyografi İnşası ve Biyografik Malzeme Sorunsalı," *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e: Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar, I. Uluslararası Tarih Kongresi (24-26 Mayıs 1993, Ankara)* içinde (İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1998): 56-66.

58 Bkz. Mary Ann Fay, haz. *Auto/Biography and Construction of Identity and Community in the Middle East* (Palgrave, 2002).

59 Bu çalışmalardan bazıları için bkz. Suraiya Faroqhi, *Stories of Ottoman Men and Women: Establishing Status, Establishing Control* (İstanbul: Eren Yayıncılık, 2002); Leslie Peirce, *Morality Tales: Law and Gender in the Ottoman Court of Aintab* (Berkeley, University of California Press, 2003).

len padişah eşleri yahut beyliklere giden padişah kızları konusunda bilgi eksikliği vardır. Yine, hanedan mensubu olan birçok kadının cariye kökenli olmasından dolayı genellikle doğum tarihleri ve ilk isimleri gibi bilgiler eksik kalmaktadır. Hanedan mensupları dışındaki saraylı cariyeler ise şayet çok yoğun entrikalara girmemiş veya eser bırakmamışlarsa hayatlarının muhtelif cephelerine ilişkin ayrıntılı biyografiler yazmak zor görünmektedir.

Bir valide sultan biyografisini yazabilmek ne derece mümkündür? 1640-1715 arasında yaşamış olan Gülnuş Valide Sultan'ın hayat hikâyesine ilişkin pek çok ayrıntı vardır. Ama bugünün perspektifiyle yapılan bir çalışmanın, valide sultanın içinde bulunduğu anlam dünyasını ve bakış açısını kavrama ve bunları ifade etme açısından bazı konularda eksik kalacağına şüphe yoktur. Genellemelerden uzak biyografik yaklaşımlar kişiye ait ayrıntıları görmeyi sağladığından erken modern dönemde yaşamış bir valide sultanın hayatının, tüm ayrıntılarını değilse de muhtelif cephelerini yakalamak mümkündür.

Kişi içinde bulunduğu şartların ürünü olduğundan valide sultanın döneme özgü sosyal, ekonomik ve siyasi şartlarla, mekân ve gelenek bağlamında değerlendirilmesi, dönemsel şartların nasıl belirleyici olduğunu görmeyi sağlar. Ayrıca o dönemdeki olayların bir parçası olan valide sultanın araştırılması döneminin siyasi ve sosyal gelişmelerini anlamlandırır.

Biyografik çalışma kişiye özel yanları görmeyi, bir valide sultanın nasıl yaşadığını, sorun ve krizlerle nasıl mücadele ettiğini tespite imkân sağlar. Öte yandan valide sultanın karar ve eylemlerini etkileyip onların şekillenmesine sebep olan sosyal arka planı da göz önüne alarak konuya yaklaşmak, sahip olduğu çeşitli ilişki ağlarının çözümlenmesine ve anlamlandırılmasına olanak verir.

Psikanalizin gelişimi ve yaygınlaşması, kişiliklerin karmaşıklığının farkına varılmasını sağlamış ve sosyal bilimlerin insana bakışını etkilemiştir. Bu bağlamda valide sultan biyografisi yazmak, karaktere dayalı farklılıkların açığa çıkmasını ve kişiliği görmeyi sağlar. Nitekim olaylar karşısındaki tepkileri, başkalarıyla diyalogları kişiliği hakkında fikir verir.

Osmanlı tarihi kaynakları kadın biyografileri yazmayı ne denli mümkün kılar? Birincil kaynaklar Avrupa tarihi kaynakları kadar zengin

değildir. Dolayısıyla, Osmanlı kadını biyografisi yazmak Avrupa kadını biyografisi yazmaktan farklıdır. Öte yandan biyografi yazımında birincil kaynakların yapısı dikkate alınmalıdır. Bu çalışmada valide sultan biyografisi yazarken kullanılan kaynakların değerlendirilmesi, bu kaynakların ne tür bilgilere erişme imkânı sağladığını, sınırları ve sorunları görme açısından da önemlidir.

Biyografi yazımında mahrem ayrıntılara sınırın nereden çekilmesi gerektiği konusunda da tartışmalar vardır. Valide sultan biyografisi yazarken bu endişeyi taşımaya gerek kalmaz zira kadınların mahremiyetine verilen önem nedeniyle mevcut birincil kaynaklarda bu konuya ziyadesiyle dikkat edilmiştir. Nitekim İslamın ilk dönemlerine kıyasla, 16. yüzyıldan itibaren biyografi sözlüklerine kaydedilen kadınların sayısında ciddi bir düşüş yaşandığı görülür. Mahremiyet ve tevazu anlayışının farklı alanlarda hizmet eden kadınları birçok bakımdan daha az görünür kılması, kadınların tamamına ulaşabilmeyi engeller. Örneğin Osmanlı hanedanına mensup kadınların isimleri her kaynakta belirtilmeyip valide sultan, haseki kadın, birinci kadın, ikinci kadın şeklinde belirtilmekle yetinilir.

Devlet arşivinde muhafaza edilen kaynaklar değerlendirildiğinde, ele aldıkları konuların belli standartlar dahilinde olduğu ve bazı hususlar hakkında sessiz kaldıkları veya sınırlı ve yüzeysel bilgi verdikleri görülür. Kaynakların doğasından ileri gelen bazı boşluklar mevcuttur. Bütün icraatın arka planındaki niyeti ve düşünceyi bütünüyle bilebilmek mümkün değildir. Devletin ürettiği kaynaklar kadınların kendi sesini duymaya tam olarak imkân sağlamaz. Ayrıca kadına ve erkeğe tahsis edilen rollerle alakalı olarak resmi evraklarda erkeklerin icraatı daha çok görülür. Ancak yine de resmi kaynaklar tek tek hanedan mensubu kadınların rollerini belirli ölçüde resmedebilmeye imkân sağlar. Resmi evraklar ise çoğunlukla vakıflar ve hayır eserleriyle alakalı ayrıntılar, hasekilik ve validelik dönemlerinde tahsis edilen tayinatlar, gelir kaynakları, teşrifat ve hediyeleşme üzerinedir.

Yine resmi bir niteliği olan vakayinamelerde sıradan kadınlara dair malumata ulaşmak mümkün değilken, bu belgelerde hanedan mensubu kadınlar için de az miktarda bilgiye rastlanır. Vakayinamelerde valide sultanlara dair biyografik malzeme kırıntıları mevcuttur. Sultan Süleyman'ın

saltanatıyla birlikte vakayinameler daha çeşitli bilgiler sunmaya başlar. Hasekilikten valideliğe geçerken yaş ve statü faktörü kaynaklarda kendini hissettirir ve valide sultanlar hakkında daha fazla bilgiye ulaşılır: Hanesi, hediyeleşme, merasim, teşrifat, hayırları eserleri gibi hususlar hakkında malumat verilir.

Valide sultan ölümleri mutlaka dönemin vakayinamelerine yansır. Ancak ilgili belgelerin bu bölümlerinde yer alan övücü ifadelerin klişe terkipler olma ihtimali göz önünde bulundurulmalı ve bunlara ihtiyatla yaklaşılmalıdır.

Resmi kaynaklar kararların sadece sonuçları yani eylemler hakkında bilgilendirirken, bireyin kişisel sesini duymaya imkân vermez. Alternatif kaynaklar, örneğin mektuplar, hem yaşanan olayların arka planındaki süreçle alakalı bilgi verirken hem de kişisel sesi duymaya olanak sağlar. Örneğin Gülnuş Valide Sultan'ın yabancı devlet adamları ve kethüdasıyla mektuplaşmaları kendisinin kişisel sesini duymayı sağlar. Valideliği süresince kethüdasıyla yazışmalarının tetkiki kişiliğinden, hayır işlerine ve siyasetle irtibatına kadar birçok farklı konuda resmi evraklarda bulunmayan bilgilere ulaşmamızı sağlar.

Ancak mektuplar değerlendirilirken resmi evraklar için söz konusu olduğu gibi burada da klişelere dikkat edilmelidir. Gülnuş Valide Sultan'ın mektuplarında hissedilen dindar ve mütevazı üsluba dayanarak kişiliği hakkında değerlendirme yapmak sakıncalı olabilir. Zira benzer üslubun Hurrem Sultan'ın mektuplarında da hissediliyor olması klişeleşmiş terkiplerin söz konusu olabileceğini düşündürür.[60]

Osmanlı İmparatorluğu üzerine Avrupalı yazarların eserleri harem-i hümâyûnun en üst statüdeki kadınları hakkında yerli kaynakları tamamlar mahiyette bilgiler sunar. Gülnuş Valide Sultan hakkında da bilgilerin bulunduğu bu kaynaklar, onun kökeni, saraya girişi, hasekilik döneminde saray içindeki durumu, hayır eserleri, siyaset ile irtibatı, merasimler ve hediyeleşmeler hakkında kimi bilgiler verir. İstanbul'da bulunan elçilerin raporları ise harem kadınlarının politik faaliyetleri konusunda bilgi verir. Kimi zaman dedikoduların karıştığı bu bilgilere ihtiyatla yaklaşılmalıdır.

60 Çağatay Uluçay, *Osmanlı Sultanlarına Aşk Mektupları*, 29-47.

19. yüzyıla gelindiğinde ise Osmanlı kadınlarının biyografisini yazmaya imkân sağlayan kaynaklar çeşitlenir. Değişen sosyokültürel şartlar kaynakları etkilediği için bu durum otobiyografi çalışmalarına da yansır.[61]

Çalışmanın Bölümleri

Bir kişinin perspektifinden döneme ve müesseseye bakmak, genellemelerden kaçınarak kişiye ve döneme özel detayları ve farklılıkları görmeyi sağlayacağı gibi valide sultan pozisyonunun nasıl evrilerek sürdüğünü de gösterir. Birinci Bölüm Gülnuş Sultan'ın harem-i hümâyuna girişi ve hasekilik dönemi üzerinde durur. Hatice Turhan Valide Sultan'la birlikte geçireceği uzun hasekilik dönemi birçok açıdan validelik dönemine hazırlık mahiyetinde olmuştur.

İkinci Bölüm hasekilikten valideliğe geçerek hanedanın en yüksek statülü kadını haline gelen Gülnuş Sultan'ın hayatının muhtelif cephelerini inceler. Bölümün ilk kısmı II. Mustafa ve III. Ahmed dönemlerinde valide sultanın içinde bulunduğu haremi tanıtır ve akabinde valide sultanın harem-i hümâyûnun başı olarak yerini ve rolünü inceler. Haremin düzenini sağlama, geleneğin sürdürülmesi ve hanedanın menfaatlerinin savunucusu olma fonksiyonu irdelenir. Bölümün ikinci kısmı Gülnuş Valide Sultan'ın hane mensuplarının kimlerden oluştuğunu tespit eder. Hane mensuplarının tanıtılması, bir taraftan valide sultan hanesi mensubu olmanın neye tekabül ettiği diğer taraftan da valide sultan hanesinin nasıl işlediğine dair ipuçları sunar. İkinci Bölümün üçüncü kısmı da sarayın en nüfuzlu kadını olarak kendisine tahsis edilen tayinatları inceler ve asıl olarak mutfak tayinatları üstüne yoğunlaşır. Dördüncü kısım valide sultanın hasekilik döneminden itibaren gelir kaynaklarını incelerken, son bölüm maddi dünyasını tetkik eder. Gülnuş Sultan'ın hane yapısı, tayinatları, gelirleri ve maddi dünyasının incelenmesi, hanedanın en güçlü kadını olmanın hayatın muhtelif cephelerine nasıl tesir ettiğini gösterirken, valide sultanlık müessesesinin işleyişi hakkında da bilgiler sunar.

61 Çok sayıda çalışmadan bazıları için bkz . Douglas Scott Brookes, çev. ve haz. *The Concubine, The Princess and the Teacher, Voices from the Ottoman Harem* (Austin: University of Texas Press, 2008); Huda Shaarawi, *Harem Years: The Memoirs of an Egyptian Feminist (1879-1924)*, çev. ve haz. Margot Badran (Essex, 1986).

Üçüncü Bölüm dönemin siyasi gelişmelerini meseleye dahil ederek Gülnuş Sultan'ın siyasi kariyerine bakar. Hasekilik döneminden itibaren muhtelif vesilelerle nasıl siyasi bir rol içinde olduğunu göstermek suretiyle, siyasi arenadaki yerini, rolünü ve gücünü açığa çıkarır. Bölümün ilk kısmında Gülnuş Sultan'ın hasekilik dönemindeki siyasi kariyeri incelenir. Akabinde II. Mustafa döneminde valide sultan olarak icraatı değerlendirilir. III. Ahmed dönemindeki etkinliği açığa çıkarıldıktan sonra dönemin önemli siyasi gelişmelerindeki rolü üzerinde durulur. Böylece Gülnuş Sultan'ın siyasi alanda pasif olmadığını, hanedan mensubu kadınların siyasi etkisini "Kadınlar Saltanatı" olarak adlandırılan döneme sıkıştırmanın gerçeği yansıtmadığını Gülnuş Sultan özelinde gösterir.

Dördüncü Bölüm Gülnuş Sultan'ın siyasi kültür içindeki yerine bakar. Bölümün ilk kısmı Gülnuş Sultan'ın teşrifat usullerine göre gerçekleşen merasimler içindeki yerini hasekilik döneminden itibaren ayrıntılarıyla inceler. Merasimlere vesile olan cülus, göç, açılış, sefer, av, düğün, doğum, surre ve cenaze gibi organizasyonlarda Gülnuş Sultan'ın nasıl yer aldığını aktarır. Bölümün ikinci kısmı ise başta merasimler olmak üzere hangi vesilelerle kimlerden hangi hediyeleri aldığını ve kimlere hangi hediyeleri verdiğini tetkik etmek suretiyle Gülnuş Sultan'ın hediyeleşme mekanizması içindeki yerini inceler.

Son bölüm Gülnuş Sultan'ın hasekilik döneminden itibaren gerçekleştirdiği ve zengin çeşitliliğe sahip hayır işlerini inceler. Kendinden önceki hanedan mensubu kadınlar gibi Gülnuş Valide Sultan da, camiler, çeşmeler, kütüphane, imaret, sıbyan mektebi ve Haremeyn hizmetleri gibi zengin çeşitlilik gösteren hayırlar yoluyla halka hizmetler sunmuş, imparatorluğun muhtelif bölgelerinin mimari, sosyal, kentsel ve dini gelişimine katkı sağlamıştır. Metin sonunda yer alan ekler ise valide sultanın yiyecek tayinatlarını, muhallefatını, Edirne-İstanbul arası hareketliliğini, hediyeleşme mekanizması içindeki yerini ve vakıf gelir ve masraflarını ortaya koyar.

Birinci Bölüm

HAREME GİRİŞ, ESİRLİKTEN HASEKİLİĞE

İleride Rabia Gülnuş Emetullah ismini alacak olan çocuk Venedik yönetimi altında bulunan Girit'in Resmo kasabasında doğmuştu.[1] Sieur de la Croix 1642'de doğduğunu yazarken, Sir Sutton 1712 tarihli mektubunda Gülnuş Valide Sultan'ın 90'lı yaşlarda olduğunu belirtir;[2] ancak II. Mustafa'nın daima yanında bulunan vakanüvisi Silahdar'ın *Nusretname* adlı eserinde Gülnuş Sultan'ın 1715'te vefat ettiğinde yetmiş beş yaşında olduğunu belirtmesi doğum tarihinin tespiti açısından dikkate değer.[3] Bu durumda kendisinin 1640'ta doğmuş olması muhtemeldir.[4]

Raşid Tarihi'nde kendisinin aslen Rum olduğu belirtilmektedir.[5] Sieur de la Croix'a göre Venedikli Verzizi ailesinin kızıdır.[6] Chassepol,

1 Sieur de la Croix, *Le Sérail des Empereurs Turks, Relation manuscrite du sieur de la Croix à la fin du règne du sultan Mehmed IV*, haz. Corienne Théoaut-Cabasset (Paris, 2007), 165. Chassepol, Girit'te bulunan Kandiye'nin bir kasabası olan Resmo'da doğduğunu yazar. Francois, Chassepol, *The history of the grand visiers, Mahomet and Achmet Coprogli, of the three last grand signiors, their Sultana's and chief favourites, with the most secret intrigues of the seraglio besides several other particulars of the wars of Dalmatia*, 1677, 168-9. Birçok kaynakta kendisinin Resmo doğumlu olduğu belirtilse de farklı görüşler de mevcuttur. Rycaut Rum kızın Hanya (Canea) menşeli olduğunu, bölgenin Türklerce alınmasından sonra kendisinin saraya girdiğini yazar. Paul Rycaut, *The History of Turks Beginning with the Year 1679* (Londra: Robert Clavell, 1700), 522. Rum kızın Kandiye'de (Candia) doğduğu görüşüne dair bkz. Georges Guillet de Saint-Georges, *An Account of a Late Voyage to Athens containing the Estate both Ancient and modern famous city, and of the present empire of the Turks, the life of the now Sultan Mahomet with the Ministery of the Grand Vizier Coprogli Achmet Pacha: also the most remarkable passages in the Turkish camp at the siege of Candia and fivers other particularities of the affairs of the port* (Londra, 1676), 351; La Croix, *Memoires Sieur de la Croix*, 363. Rycaut, bazı kişilerin onun Çerkez asıllı olduğunu düşündüklerini yazar. *The History of Turks Beginning with the Year 1679*, 522. II. Mustafa'nın sünnet şenliğini izleyen Covel ise, Mustafa'nın annesinin Rus olduğunu belirtir. John Covel, *Early Voyages and Travels in the Levant-Extracts from the Diaries of Dr. John Covel 1670-1679*, haz. Theodore Bent (New York: Burt Frankling Publisher, 1893), 203. Covel, Hatice Turhan Valide Sultan ile karıştırmış olmalıdır.

2 Sieur de la Croix, *Le Sérail des Empereurs Turks, Relation manuscrite du sieur de la Croix à la fin du règne du sultan Mehmed IV*, ed. Corienne Théoaut-Cabasset (Paris 2007), 165; Sir Robert Sutton, *The Despatches of Sir Robert Sutton Ambassador in Constantinople: 1710-1714*, haz. Akdes Nimet Kurat (Londra: Royal Historical Society, 1953), 148.

3 Mehmet Topal, "Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretname*: Tahlil ve Metin (1106-1123/1695-1721)," (Yayınlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi, 2001), 837.

4 Gülnuş Sultan gerçekten 1640'ta doğdu ise, 1641'de doğmuş olan IV. Mehmed'den büyüktür.

5 Raşid, *Tarih-i Raşid* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1282), IV, 165.

6 Sieur de la Croix, *Le Sérail des Empereurs*, 165. Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi* (1600-1774), çev. Nilüfer Epçeli, yay. haz. Erhan Afyoncu (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2005), IV, 196.

bu Rum kızın adının Eugenia olduğunu belirtirken, Hammer da isminin Eugenié olduğunu yazar.[7] Rycaut ise babasının o bölgenin papazı olduğunu belirtir.[8]

1645-1669 tarihleri arasında gerçekleşen Girit Savaşı sırasında Osmanlı ordusu adayı işgal etmişti. Deli Hüseyin Paşa 1646'da Hanya Kalesi'yle adanın büyük bölümünü fethedince çok sayıda Rum kız esir alınarak saraya gönderildi.[9] Hareme cariye temin edilişi genel olarak savaş esiri, satın alma ve hediye verilmeyle oluyordu. Çeşitli mevkilerdeki devlet adamları hemen hemen her dönemde muhtelif vesilelerle saraya cariye gönderiyorlardı.

Dönemin yabancı kaynaklarındaki genel kanaat Girit'ten gönderilen esir Rum kızını IV. Mehmed'e Hatice Turhan Valide Sultan'ın vermiş olduğudur. Nitekim Rycaut, Rum kızın İstanbul'da valide sultanın yanına getirildiğini yazarken, Chassepol, Turhan Valide Sultan'ın Mehmed için bir kız bulduğunu yazar.[10] Hammer ise, kızı Deli Hüseyin Paşa'nın sultana verdiğini belirtir.[11] Batı menşeli, Gürcü, Çerkes, Abaza, Rus, Arap, Acem asıllı cariyelerden oluşan harem-i hümâyûna giren bu Resmolu kızın saraya tam olarak ne zaman girdiği belli olmamakla birlikte çocukluk çağında olduğu sanılmaktadır. Cariyelerin hareme hangi yaşta alındıkları konusunda standart bir uygulama söz konusu değildi. Gülnuş gibi erken yaşta girenler olduğu gibi daha geç yaşta girenler de vardır.

Dönemin yazarlarının vurguladıkları ortak nokta kızın çok güzel olduğudur.[12] Kıza Gülnuş, Rabia ve Emetullah isimlerinin ne zaman verilmiş olduğuna dair bilgi mevcut değildir. Ancak teamül gereği saraya alındıktan sonra eski kimliklerinden ayrılmaları adına ve yeni bir kimliğe bürünmeleri-

7 Francois, Chassepol, *The history of the grand visiers*, 168-9. Hammer, *Histoire*, XI, 90, 164-5.

8 Paul Rycaut, *The History of Turks Beginning with the Year 1679*, 522.

9 Hammer, *Histoire*, XI, 164-5; Georges Guillet de Saint-Georges, *An Account*, 233; Sieur de la Croix, *Le Sérail des Empereurs Turks*, 165.

10 Francois, Chassepol, *The History of the grand visiers*, 168-9. Sieur de la Croix, Sultan Murad'ın kızkardeşi Hatice Sultan'ın kızı valideye sunmuş olduğunu, valide sultanın da kızı padişaha verdiğini belirtmiş olsa da, bu bilgiye ihtiyatlı yaklaşılmalıdır. Sieur de la Croix, *Le Sérail des Empereurs Turks*, 166; a.g. y., *Memoires*, 364.

11 Hammer, *Histoire*, XI, 90, 164.

12 Georges Guillet de Saint-Georges, *An Account*, 351. Hammer, *Histoire*, XI, 164-5. Sieur de la Croix, mavi gözlü olduğunu belirtir. Sieur de la Croix, *Memoir*, 363.

nin tezahürü olarak hallerine münasip yeni Farsça isimler veriliyor olması, ilk olarak Gülnuş isminin verilmiş olabileceği ihtimalini yükseltir. Nitekim dönemin yabancı kaynakları da bu durumu teyit eder mahiyettedir.[13] Hammer, sultana taktim edilen bu kıza Gülnuş isminin verildiğini belirtir.[14] Arapça Rabia ve Emetullah gibi itibarlı isimlerinin ilerleyen dönemlerde, şehzade annesi olma gibi bazı önemli safhaların akabinde verilmiş olma ihtimali yüksektir.[15]

Gülnuş'un ne zaman IV. Mehmed'in kadını olduğu konusu da net değildir. Saraya girişiyle ilk çocuğunun doğumu arasında uzun bir zaman geçmiş olması, istikbal vaat eden cariyeler için söz konusu olduğu gibi belli bir eğitim sürecinden geçerek padişaha takdim edilmiş olabileceği ihtimalini akla getirir.

Gülnuş Sultan 1658 veya 1662'de, ileride Musahib Mustafa Paşa ile evlenecek olan Hatice Sultan'ı dünyaya getirdi.[16] 1664'te ise Edirne Sarayı'nda Şehzade Mustafa'yı doğurdu.[17] Mustafa son yirmi bir sene içinde Osmanlı Hanedanı'na katılan ilk erkek çocuk olduğu için doğumu hem İstanbul'da hem Edirne'de muazzam şenliklerle kutlandı. Rycaut'dan öğrendiğimize göre IV. Mehmed bu doğuma öyle çok sevinmişti ki Gülnuş'u servete boğdu. Rycaut'ya göre oğlunun annesine büyük özen gösteren IV. Mehmed; onun maaşını ve hizmetlilerinin sayısını artırmıştı. Edirne'nin zanaatkârlarına onun için değerli taşlarla süslü muhteşem bir taç yapmalarını emretti; hatta çok sabırsızlandığından eseri bitirebilmeleri için gece ve gündüz sarayda kalmalarına izin verdi.[18]

13 La Croix haseki sultanın adını 'Güneş' olarak verir. La Croix, *Le Sérail des Empereurs Turks*, 166; S. de la Croix, *Memoires Sieur de la Croix*, 363.
14 Hammer, *Histoire*, XI, 90, 164.
15 Sarayda bulunan cariyelere azat olduktan sonra haremde kullandıkları isimlerden farklı olarak daha itibarlı Arapça isimler veriliyor olması bu ihtimali kuvvetlendirir mahiyettedir. B. İ. Argıt, "18. Yüzyılda Harem-i Hümayun'dan Çırağ Edilen Cariyeler," *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 25 (2011), 14.
16 Silahdar'ın *Nusretname* adlı eserinden valide sultanın 1699'da Edirne'den İstanbul'a dönerken ciğer kûşesi Hatice Sultan'ın Ayvansaray'da bulunan yalısına uğradığını belirtmesi, Hatice Sultan'ın Gülnuş Sultan'ın kızı olduğu ihtimalini destekler. "*Nusretname:* Tahlil ve Metin," 438. Nitekim II. Mustafa'nın kızı olan diğer Hatice Sultan 1699'da sekiz yaşındadır. Hatice Sultan 1691'de ikinci evliliğini Moralı Hasan ile yapacaktır. Hasan Paşa 1703'te sadaret mührünü alacaktır.
17 Şehzade Mustafa'nın Edirne Sarayı'nda doğduğu hakkında bkz. "*Nusretname:* Tahlil ve Metin," 658.
18 Paul Rycaut, *The History of the Turkish Empire from the year 1623 to the year 1677* (Londra: Robert Clavell, 1700), 165

IV. Mehmed herhalde uzun süren av partileriyle katıldığı seferler sırasında validesini, hasekisini ve kız kardeşlerini yanına aldırmış, böylece harem mensupları dış dünyaya açılmıştır. Gülnuş Sultan bu nedenle Osmanlı mülkünün çok değişik yerlerini görme fırsatını bulmuştu. Bunlar arasında Filibe, Karinabad, Yanbolu kentleri vardı. 1665'te daha şehzadesi bir yaşındayken Dimetoka'ya gitmişti. 1672-1674 Lehistan seferleri sırasında sanki Edirne Sarayı Tuna üzerindeki İsakçı Kalesi'ne taşınmış gibidir. Akpınar ve Hacıoğlupazarı'nda da ahşap konaklar yapılmıştı.[19] Nitekim Gülnuş Sultan, 1673'te de ikinci şehzadesi Ahmed'i Hacıoğlupazarı'nda dünyaya getirdi.[20] İki şehzade annesi olmak, Gülnuş Sultan'ın itibarının artmasına neden oldu.

Sieur de la Croix IV. Mehmed'in üç kızından ikisinin Gülnuş Sultan'ın kızı olduğunu yazar.[21] IV. Mehmed'in, Silistre Beylerbeyi Vezir Çerkes İbrahim Paşa ile evlenecek olan diğer kızı Fatma Sultan'ın annesi Gülnuş Sultan değildir.[22] Nitekim 1700'de vefat ettiğinde mirasçıları arasında Gülnuş Valide Sultan'ın bulunmaması bu durumu destekler.[23] Merzifonlu Kara Mustafa Paşa ile nişanlanıp sonrasında II. Vezir Osman Paşa ile evlendirilecek olan Ümmi Sultan'ın annesi ise Gülnuş Sultan olabilir.

Gülnuş Sultan'ın haseki olduğu IV. Mehmed'in saltanat dönemine dair çok sayıda yabancı kaynak vardır. IV. Mehmed'in av tutkusu ve hasekisine bağlı olduğu bilgisi bu yabancı kaynaklarda sıkça vurgulanır. Bazı kaynaklarda Gülnuş'un IV. Mehmed'in gönlünde özel ve ayrıcalıklı bir yeri olduğu ve padişahın vaktini av ve aşkla geçirdiği yazılır.[24] François de Chassepol eserinde, vezirlerin etkinliği nedeniyle IV. Mehmed'in avla ve kadın-

19 Necdet Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın Sultanları; Vâlide Sultanlar, Hâtunlar, Hasekiler, Kadınefendiler, Sultanefendiler* (İstanbul: Oğlak Yayınları, 2008), 266-274.

20 Dimitrie Cantemir, IV. Mehmed'in farklı kadınlardan yedi oğlu olduğunu, Mustafa ve Ahmed dışındakilerin küçük çocukken öldüğünü belirtir. Dimitrie Candemir, *The History of the Growth and the decay of the Ottoman Empire*, çev. N. Tindal (Londra, John James, Paul Knapton, 1734), 348.

21 Sieur de la Croix, *Memoir*, 166.

22 Fatma Sultan'ın düğünü hakkında bkz. "*Nusretname:* Tahlil ve Metin," 135.

23 Muhallefat için bkz. BOA Topkapı Sarayı Arşivi Müzesi Defterleri (TSMA D) 7818. Aktaran, Çağatay Uluçay, *Padişahın Kadınları Kızları* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1980), 69.

24 M. Le Noble, *Abra-Mulè: Or, A true History of the Dethronment of Mahomet IV*, çev. J. P (Londra, 1696), 7; Georges Guillet de Saint-Georges, *An Account*, 233.

larıyla meşguliyetinin arttığını yazar.[25] Rycaut'un verdiği 1669 tarihli bilgiye göre, IV. Mehmed'in av dışında diğer eğlencesi oğlunun annesi Gülnuş Sultan'la birlikte vakit geçirmektir. Hasekilik dönemini Edirne Sarayı'nda geçirmek suretiyle kendinden öncekilerden ayrılan Gülnuş Sultan, IV. Mehmed'in birçok hasekisinden farklı olarak her yere sultanla birlikte gider. Rycaut'a göre, Gülnuş Sultan bütün yolculukları, seferleri ve maceralarında padişahın yanında bulunurken, diğer kadınlar sarayın hareketliliğine engel olmamaları için Hatice Turhan Valide Sultan'la İstanbul'a gönderilir.

Yirmi bir senelik aradan sonra hanedana bir erkek evlat vermesinin ve daha sonra ikinci oğlunu doğurmasının hasekinin bu ayrıcalıklı yerinde belirleyici olduğu sıkça vurgulanır. Rycaut'nun padişahın tek kadın ile son derece memnun olduğunu ve hasekisiz yapamadığını yazması, onun IV. Mehmed'in haremindeki yerini göstermesi açısından mühimdir. Rycaut hasekiyi Roma mitolojisinin önemli kadın figürü olan avcılığın tanrıçası Diana'ya benzetir.[26]

Paul Rycaut, padişahın bu tutkunluğuna Rabia'nın da büyük bir aşk ve bağlılıkla karşılık verdiğini, yokluğunda aşkından bitap düştüğünü, IV. Mehmed'in dikkatini çekmek ve onun nezdinde yerini kuvvetlendirmek için her türlü manevrayı yaptığını yazar.[27] Haseki sultanın padişah üzerinde büyük tesiri olduğu ve onu yönettiği sıkça belirtilir.[28]

Dönemin yabancı kaynaklarında sık tekrarlanan bir diğer konu da hasekinin kıskançlığıdır. Gülnuş Sultan'ın hasekilik döneminde yerini sağlamlaştırma gayreti içinde olduğuna şüphe yoktur. Padişahın ilgi duyduğu diğer cariyeleri rakip olarak görüp, büyük intikam planları yaptığı sıkça dile getirilir. IV. Mehmed'in Gülnuş dışında diğer bir kadınının daha olduğu kaynaklarda zikredilir. Örneğin Hammer, 1675'te gerçekleşecek sünnet dü-

25 François de Chassepol, *The history of the grand visiers*, 222. Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, IV, 165. Fransız Elçisi Nointel Fransa ile kapitülasyonların yenilenmesini anlattığı bölümde, padişahın annesiyle yemek yediğini ve ilk gün Haseki Rabia Gülnuş'un IV. Mehmed'in yanında olduğunu yazar. Marquis de Nointel, *Les Voyages du Marquis de Nointel (1670-1680)*, haz. Albert Vandal (Paris: Librairie Plon, 1900), 108.

26 Paul Rycaut, *The History of the Turkish Empire from the Year 1623 to the Year 1677*, 221-222.

27 Paul Rycaut, *The History of the Turkish Empire from the Year 1623 to the Year 1677*, 165.

28 Richard Knolle-P. Rycaut, *The Turkish History* (Londra, 1687-1700), II, 165. Rycaut, *The History of the Turkish Empire from the Year 1623 to the Year 1677*, 165.

ğününde Hatice Turhan Valide Sultan'a ve iki hasekiye hediyeler verildiğini yazar.[29] İsmi geçen diğer haseki Afife Kadın olmalıdır.[30] Nitekim tarihçi Silahdar, Sultan IV. Mehmed tahttan indirildiğinde Gülnar –ki kastedilen Gülnuş olmalıdır– ve Afife Kadın'ın Eski Saray'a gönderildiğini ve iki yüz cariyenin azat edildiğini belirtir.[31]

Muhtelif yabancı eserlerde haseki sultanın kıskançlığına dair, ihtiyatla yaklaşılması gereken, kurmaca olması muhtemel çeşitli hikâyeler anlatılır. Le Noble, sultanın kıymet verdiği Serasker Süleyman Paşa'nın âşık olduğu Abra-Mulè adlı bir Rus kızdan bahseder. IV. Mehmed'in bu kıza âşık olduğunu ve Gülnuş Sultan'ın onu kıskandığını yazar.[32] Hatta aynı kıza Şehzade Süleyman'ın da âşık olduğu ve hasekinin Abra-Mulè'yi Süleyman'a teslim etmek için saray içinde ittifaklar kurduğunu yazar.

La Croix da Gülnuş Sultan'ın diğer kadınları kıskandığını, konumunu korumak için çok etkin olduğunu belirtir. Padişahın geçici herhangi bir hevesini mümkün olduğunca engellemeye çalıştığını, kıskançlıktan bir kızı boğdurduğunu ve Gülnuş Sultan'ın Kandilli bahçesinde gezintiye çıktığı sırada güvendiği cariyelerin kızı denize attıklarını belirtir.[33]

Denize cariye atma hikâyesini daha farklı şekilde anlatan Hammer'a göre, haseki sultan en ufak bir şüpheye kapıldığında sınırları zorlar. İtalyan kaynağa referans veren Hammer'a göre padişah bir gün salonda Çerkes bir rakkaseyi seyredince haseki sultan bu kadından kurtulmak ister ve harem ağasını ayarlayarak oyun sırasında rakkaseyi balkonun ucuna çekip oradan denize ittirir.[34] Başka bir yazar da hasekinin padişahı çok kıskandığını ve

29 Hammer, *Histoire*, XI, 419. 1661-2 tarihli Eyüb Mahkemesi kaydında, dördüncü haseki sultan lafzı geçer. Eyüp mahkemesi 74, hüküm 268. Başka bir yazara göre, IV. Mehmed'in büyük oğlu ve onun annesi ölür. Georges Guillet de Saint-Georges, *An Account*, 349.

30 1091/1680 tarihli belgede Haseki ve Afife Kadın ismi geçer. BOA, Maliyeden Müdevver (bundan sonra MAD d) 5065.

31 "IV. Mehmed tahttan indirildiğinde ikiyüz kadar cariye dahi taşra çıkarılıp israfat külliyet ile tenzil olundu." Silahdar, *Silahdar Tarihi*, II, 298.

32 M. Le Noble, *Abra-Mulè: Or, A true History of the Dethronment of Mahomet IV*, çev. J. P. (Londra, 1696), 17, 93.

33 La Croix, *Le Sérail des Empereurs Turks*, 166. Ayrıca bkz. *Memoires*, 394-7. La Croix ölenin Hatice olduğunu söyler ve Hatice'nin ölümünün sultanı çok üzdüğünü yazar. *Le Sérail des Empereurs*, 172. Hatice ile kast edilen kişi, valide sultanın padişaha sunduğu belirtilen Gülbeyaz olabilir.

34 Verificando che per la Satisfazione de' gran Principi anco fra balli danza la morte, Benetti, II, 45-46. Aktaran Hammer, *Histoire*, XII, 243.

1667'de Edirne'de, padişahın birlikte vakit geçirmekten hoşlandığı bir Gürcü cariyeyi boğdurduğunu yazar.[35]

Hatice Turhan Valide Sultan'ın uzun yaşamış olmasının, Gülnuş Sultan'ın gücünü sınırladığına şüphe yoktur. Nitekim Hatice Turhan Valide Sultan'ın, oğlu IV. Mehmed'in Gülnuş'a sevgisini başka bir aşkla dengelemeye, böylece hasekinin etkisini azaltmaya çalıştığı belirtilir. Yukarıda Gülnuş'un denize attırdığı iddia edilen Gülbeyaz adındaki eğitimli ve güzel Çerkes cariyeyi IV. Mehmed'e valide sultanın sunduğunu ve böylece hasekinin huzurunu bozduğunu belirten La Croix, haseki sultanın bundan dolayı valide sultana lanet ettiğini not düşer.[36] Ayrıca ileride görüleceği üzere Hatice Turhan ile haseki sultan arasında I. İbrahim'in şehzadeleri konusunda da çekişmeler yaşanmıştır. 1683'te Hatice Turhan Valide Sultan vefat edince, Gülnuş Sultan haremin en güçlü kadını olmuştur.

Gülnuş Sultan'ın haremde belli bir eğitim görmüş olması gerekir.[37] Onun burada İslami ilimlerin dışında, okuma-yazma eğitimi aldığını da söyleyebiliriz. Zira ileride görüleceği üzere kethüdasına kendi elyazısıyla mektuplar yazacaktır. Ayrıca bu dönemde ilmi meclisler içinde bulunmuş olmalıdır. Zira IV. Mehmed dönemini anlatan La Croix, bir kadın okuyucunun öğle yemeğinden sonra padişahın geniş maiyeti önünde Kuran'dan bir bölüm veya bir tarih kitabı okuduğunu belirtir.[38]

Gülnuş Sultan'ın farklı bölgelerde ve zaman dilimlerinde yaşamış diğer veliaht anneleri gibi şehzadelerinin eğitimiyle de yakından ilgilenmiş olması beklenir.[39]

35 Georges Guillet de Saint-Georges, *An Account*, 352.
36 Sieur de la Croix, *Le Sérail des Empereurs*, 168.
37 Örneğin Safevî İmparatorluğu'nda ilk dönemlerden itibaren kadınlar arasında okuma, yazma yaygın olup kadınlar bu becerilerini yazışmalarda ve diplomatik aktivitelerde kullanmışlardır. Maria Szuppe, "The 'Jewels of Wonder': Learned Ladies and Princess Politicians in the Provinces of Early Safavid Iran," *Women in the Medieval Islamic Empire* içinde, haz. Gavin Hambly (New York: St. Martin's Press, 1998), 329.
38 La Croix, *Memoires*, 356-7, 360-2.
39 Bizans İmparatorluğu'nda imparatoriçelerin veliahtların eğitimlerini sıkı tuttuğuna dair bkz. Judith Herrin, "L'éducation maternelle à Byzance," *Femmes et Pouvoirs des femmes à Byzance et en occident VIe -XIe siècles* içinde, haz. Stephane Lebecq ve diğerleri (Lille, 1999).

IV. Mehmed 7 Kasım 1687'de tahttan indirilince,[40] Gülnuş Sultan Eski Saray'a gönderildi[41] ve II. Süleyman (1687-1691) ile II. Ahmed'in (1691-1695) saltanatları sırasında yedi yıl orada kaldı.[42] Gülnuş Sultan'ın bu tecrit hali oğlu Şehzade Mustafa'nın 6 Şubat 1695'te Edirne'de tahta çıkmasıyla son buldu. II. Mustafa, IV. Mehmed'in sadık adamlarından Elmas Mehmed Paşa'yı yeni valide sultanı Edirne'ye getirmek için İstanbul'a yolladı.

İleride görüleceği üzere Gülnuş Sultan'ın uzun ve ayrıcalıklı hasekilik tecrübesi onu validelik dönemine birçok açıdan hazırladığı gibi, uzun vadede sarayı meşgul eden meselelere ve sarayın dinamiklerine daha vakıf olmasını da sağlayacaktır.

40 Detaylı bilgi için bkz. Silahdar, *Silahdar Tarihi*, II, 295-298; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi: II. Selim'in Tahta Çıkışından 1699 Karlofça Andlaşmasına Kadar*, III/1 (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995), 494.

41 Sultan II. Süleyman 1689'da IV. Mehmed'in oğullarını Edirne'ye gönderir. Silahtar, *Silahdar Tarihi*, II, 426.

42 Uşşâkîzâde es-Seyyid İbrâhîm Hasîb Efendi, *Uşşâkîzâde Târihi*, haz. Raşid Gündoğdu (İstanbul, Çamlıca Basım Yayın, 2005), I, 179.

İkinci Bölüm

VALİDE SULTANLIK MÜESSESESİ: GÜLNUŞ SULTAN'IN SALTANAT DÜNYASI

Gülnuş Sultan 1695'te II. Mustafa'nın cülusuyla birlikte valide sultan oldu. Avrupa hanedan mensuplarının aksine, aile bağlarından koparılmış cariyelerin valide sultanlık makamına ulaştıklarında güç ve itibarları padişah olan oğullarıyla alakalıydı. Nitekim Gülnuş Valide Sultan'ın kethüdası Mehmed Efendi, valide sultana yazdığı mektuplarında sık sık "şevketli arslanınız ile makam-ı âlilerinde tûl-i ömür, arslanınız ile kemal-i pir eyleyüb"[1] ifadelerine rastlanır. Bu suretle valide sultanların güçlerini oğullarının saltanatından aldığına vurgu yapılmış olur.[2]

Osmanlı İmparatorluğu'nda valide sultanların itibarı İslam geleneğinde annelere verilen ehemmiyetle ilişkiliydi. Nitekim Dimitrie Cantemir padişahların Kur'an ve dini hükümlere uygun olarak validelerine büyük hürmet gösterdiklerini belirtir.[3] Osmanlı İmparatorluğu'nda muhtelif rütbelerdeki kişiler için hangi lakapların kullanılacağı Fatih Kanunnamesi'nde belirtilmiştir.[4] Ancak "valide sultan" tabirinin kullanılması ilk defa III. Murad dönemiyle başladı.[5] Vakayinamelerde ve arşiv vesikalarında valide sultanlar için itibarlı ve nüfuzlu pozisyonlarını temsil eden ifadeler kullanılırdı. "Devletli inayetli veliyy-i nime, valide sultan âlî-şân damet ismetüha ve zâdet-i iffetüha efendimiz hazretleri,[6] Sedef-i dürr-i hilafet,[7] Firdevs-i

1 TSMA E 33/ 36 (yeni tasnif, 'bundan sonra y. t.' TSMA E 20/48).

2 Benzer şekilde Abdurrahman Abdi Paşa Hatice Turhan Valide Sultan'ın hayrını anlatırken, "Sermaye-i ömr-i saadetleri olan padişah'ın eyyam-ı saltanat-ı aliyyelerinde ettikleri hayır hasenat" diye bahseder. Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyi'-Nâme (Osmanlı Tarihi 1648-1682), Tahlil ve Metin Tenkidi*, haz. F. Çetin (İstanbul: Çamlıca Yayınevi, 2008), 151.

3 Dimitrie Candemir, *The History of the Growth and the Decay of the Ottoman Empire*, 297.

4 Fatih Sultan Mehmed, *Kânunnâme-i Âl-i Osman (Tahlil ve Karşılaştırmalı Metin)*, haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul: Kitabevi, 2003, 22-26.

5 Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, 154.

6 Gülnuş Valide Sultan'a atfen kullanıldığına dair bkz. BOA, TSMA D 682, 17.

7 Nurbanu Sultan'a atfen kullanıldığına dair bkz. Hasan Beyzade Ahmed Paşa, *Hasan Bey-Zade Tarihi: Metin ve İndeks (1003-1045/1595-1635)*, haz. Şevki Nezihi Aykut (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2004), II, 302. Safiye Sultan'a atfen kullanıldığına dair bkz. Naima, *Tarih-i Na'îmâ*, I, 131.

aşiyan,[8] kıdvetü'l-muhadderat tacü'l-muhassenat sedef-i dürr-i hilafet adn-i cevher-i saltanat ü tacdari valide-i şah-ı cihan,[9] ismet-penah-ı iffet-destgah devletli saadetli,[10] mehd-i ulya-yı saltanat,[11] sahibetü'l-makâm,[12] seyyidetü'l muhadderat,[13] tâc-ı mestûrat, refi'atü'd-derecât"[14] ifadelerine ilave olarak "ümm-ül mü'minin"[15] ifadesine de rastlanır. Kullanılan ifadeler, valide sultanların hükümranlık içindeki meşru yerini gösterir mahiyetteydi. Nitekim Naima tarihinde aktarılan bir örnek valide sultan konumunun neye tekabül ettiği hakkında fikir verir. Naima tarihinde, Hatice Turhan Valide Sultan'ı evlendirmek isteyenlere karşı bunun "merasim-i devlet hasebince" imkânı olmadığı belirtilir. Valide sultanın evlenmesine cevaz veren kişilerin, hükümdarlık kurallarını, saltanat ve mehd-i ulyâ makamlarına hürmeti bilmedikleri, o rütbenin neye tekabül ettiğini anlamadıkları belirtilir.[16]

İslam coğrafyası hanedan mensuplarının ortak bir özelliği, İslam geleneğinin kutsal figürleriyle özdeşleştirilmeleridir. Kadınlar, Hz. Muhammed'in ailesine mensup kadınlarla özdeşleştirildikleri gibi Saba Melikesi Belkıs ve Rabia-i Adeviye de sıkça referans verilen figürlerdir. Böylelikle İslam geleneğinin takipçisi olma iddiası pekiştirilmiş olacaktır. Türk-Moğol geleneğinden beslenen İlhanlılar ve Timur Devleti'yle Safevî ve Babür hanedanlarının siyasi kültüründe de bu uygulama yaygındı.[17]

8 Kanuni Sultan Süleyman dönemi sadrazamı İbrahim Paşa, Hafsa Valide Sultan'a atfen kullanır. TSMA E 5860. Aktaran Uluçay, *Osmanlı Sultanlarına Aşk Mektupları*, 72.

9 Handan Sultan için kullanıldığına dair Hasan Beyzade, *Hasan Bey-Zade Tarihi*, III, 869.

10 Gülnuş Emetullah Sultan için TSMA D 1459, 10.

11 'Mehd-i Ulya' Timur ve Safevî Devleti'nde de kullanılmıştır. Timur'un karısı Saray Mülk Hanım için 'mahd-i ala' denildiğine dair bkz. Priscilla Soucek, "Timurid Women: A Cultural Perspective," *Women in Medieval Islamic World* içinde, 203.

12 Kösem Sultan'a atfen kullanıldığına dair bkz. Naima, *Tarih-i Na'îmâ*, III, 1333.

13 Gülnuş Sultan'a dair bkz. MD 109, hüküm 94 (Mart 1698/ Safer 1109). Aktaran Muhammed Demirsoy, "109 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, Ege Üniversitesi" (Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2001), 86.

14 BOA, Ali Emiri III AHMED 7162.

15 Kösem Sultan için kullanıldığına dair bkz. Naima, *Târih-i Na'îmâ*, 1164.

16 Naima, *Tarih-i Naima*, III, 1469.

17 İlhanlı Devleti'nde Terken Hatun, zamanın Belkıs'ı olarak adlandırılır. Nâşir al-Dîn Munshî, Kirmânî, *Simṭ al-'ulā lil-Ḥaẓrat al-'ulyā. Dar Tārīkh-i Qarākhitā'iyān-i Kirmān*, ed. 'Abbās Iqbāl, Tehran: Intshārāt Asāṭīr, 1328 H.sh./1949-50, 38-40. Aktaran Nilgül Dalkesen, "Gender Roles and Women's Status in Central Asia and Anatolia Between the Thirteenth and Sixteenth Centuries," (Doktora Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 2007), 178. Safevî sultanlarına verilen lakapların hangi bağlamda verildiğine dair bkz. Maria Szuppe, "La participation des femmes de la famille royal à l'exercice du

Osmanlı hanedan ailesine mensup kadınlar için de böyle benzetmeler yapılmıştır.[18]

Nitekim Baltacı Mehmed Paşa 1711'de Gülnuş Valide Sultan için "şefaatine muhtaç olduğumuz Rabia-i Adeviyye'ye muadil olan ismetlü efendimiz" ifadelerini kullanmıştır.[19] Bu ifade hasekilikten valideliğe geçerek hanedanın en yüksek statülü kadını olan Gülnuş Sultan'ın saygın yerini gösterir.

Harem-i Hümâyûn

IV. Mehmed'in tahtan indirildiği 1687'den itibaren Eski Saray'da bulunan Rabia Gülnuş Emetullah Valide Sultan, Mehd-i Ulya-yı Saltanat olarak hasekilik dönemini geçirmiş olduğu Edirne Sarayı'na döndü. Şubat 1695'te II. Mustafa'nın cülusu akabinde harem-i hümâyûn yeniden düzenlendi. Önceki padişahlar için söz konusu olduğu gibi II. Ahmed hareminde bulunan hanedan mensubu kızlar, Eski Saray'a gönderilirken, erkek çocuk sahibi olmayan padişah kadınları da muhtelif rütbelerdeki uygun kişilerle evlendirilmiş olabilir.[20] Hizmet eden bir grup cariye Eski Saray'a gönderilirken bir grubun ise azat edilip taşra çıkarılmış olması beklenir.

II. Mustafa'nın yeni hareminde önceki dönemlerden kaç kişi kaldığını tespit edebilmek mümkün değildir. Ancak satın alma, hediye ve savaş esiri

pouvoir en Iran," *Srudia iranica*, XXIII 2 (1994): 240-242. Safevî sultanlarının, Hz. Muhammed'in kızı ve Hz. Hasan ile Hüseyin'in anneleri Fatıma ile özdeşleştirildiğine dair bkz. Kishwar Rizvi. "Gendered Patronage: Women and Benevolence During the Early Safavid Empire," *Women, Patronage and Self-Representation in Islamic Societies* içinde, 125-6.

18 Tarihçi Celalzade Mustafa, Hafsa Sultan öldüğünde kendisini överken, Hz. Muhammed'in eşleri Hatice ve Ayşe'ye ve kızı Fatma'ya benzetir. Celalzade Mustafa, *Tabakatü'l Memalik*, 239 a. Aktaran L. Peirce, *The Imperial Harem*, 187. Hurrem Sultan ve Kösem Sultan vakfiyelerinde Rabia, Ayşe ve Fatma'ya benzetilir. Mücteba İlgürel, "Kösem Sultan'ın Bir Vakfiyesi," *Tarih Dergisi* 16, no. 21 (1968): 29. Hatice Turhan Valide Sultan vakfiyesinde Belkıs'a benzetilir. Süleymaniye Kütüphanesi. 150, folio 14b, 8b. Hatice Turhan'a Rabia dendiğine dair bkz. Bakkalzade Defterdar Sarı Mehmed Paşa. *Zübde-i Vekayiat: Tahlil ve Metin*: 1066-1116/1656-1704, haz. A. Özcan (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995), 156.

19 TSMA E 2989. Transliterasyon için A. Kurat, *Prut seferi ve Barışı: 1123 (1711)* (Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Enstitüsü, 1951), II, 815-823.

20 III. Murad'ın ölümü sonrası padişah kızları Eski Saray'a gönderilip, kadınlar evlendirilmişti. Mustafa Selaniki, *Tarih-i Selânikî*, I, 432; Mustafa Öksüz, "Şem'dânîzâde Fındıklılı Süleyman Efendi'nin Müri't-Tevârîh Adlı Eserinin (180B-345A) Tahlik ve Tenkidi Metni," (Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi, 2009), 54. Kösem Sultan öldüğünde cariyelerinin Eski Saray'a gönderildiğine dair bkz. Na'îmâ, III, 1343. IV. Mehmed padişah olunca, I. İbrahim'in cariye ve hasekileri Eski Saray'a nakledilmiştir Na'îmâ, *Tarih-i Na'îmâ*, III, 1172.

yoluyla yeni cariyeler tedarik edildiği bilinmektedir. Özellikle cülus sonrasında yeni saray kadroları oluşturulduğundan devlet adamlarından gelen hediyeler artmaktadır. Çeşitli mevkilerdeki devlet adamlarının muhtelif vesilelerle saraya cariye gönderdiklerine daha önce değinilmişti.[21] II. Mustafa'nın kadını olacak olan Hafife'yi on yaşındayken Şirvani Kara Ebubekir Efendi saraya hediye etmişti,[22] yine II. Mustafa'nın kızları vezirlerle evleneceği vakit Bosna, Erzurum ve Ahıska paşaları düğün için cariyeler göndermişti.[23]

Cülus sonrası takdimlere ilaveten II. Mustafa'nın saltanatı boyunca hareme cariye alımı peyderpey devam etti. Örneğin yoğun seferlerin yaşandığı II. Mustafa'nın saltanatının ilk dönemlerinde savaş esiri yoluyla cariye temini çoğaldı. Nitekim Rycaut'nun aktardığına göre, 1697'de gerçekleşen sefer sırasında padişah II. Mustafa, Erdel (Transilvanya) bölgesinden genç kızlar göndereceğine dair validesine söz vermişti.[24] Ayrıca satın alma yoluyla da cariye temin edildi. 1701'de Çatalca'da 320 kuruş bedelinde bir cariye harem-i hümâyûn için satın alındığı gibi,[25] Şemdanizade ve Subhi, II. Mustafa'nın kadını Saliha Kadın için esirciden cariyeler satın alındığını yazar.[26]

Tayinat defterleri, ceb-i hümâyûn, ihsanların kaydedildiği masraf defterleri, mefruşat kayıtları, harc-ı hassa ve hediye defterleri, II. Mustafa ve III. Ahmed dönemi haremi hakkında bilgi edinmek için önemli kaynaklardır.[27]

II. Mustafa dönemi hareminde üç grup kadın yaşardı. Hanedan mensupları dışında haremde idari personel ve hizmet personeli bulunurdu.

21 Nitekim İbrahim'in hasekisi Turhan Sultan, 1630'lu yıllarda henüz 10-12 yaşlarında iken, Tatar akıncılarınca tutsak alınmış, güzelliği ve alımlılığı nedeniyle Kör Süleyman Paşa tarafından Kösem Sultan'a hediye edilerek, saray hareminde eğitim görmüştü. Diğer bir kaynakta ise IV. Mehmed'in annesinin dört yaşında iken Tatarlarca kaçırılarak, kısa bir süre sonra bir paşaya satıldığı ve paşanın da padişaha takdim ettiği belirtilir. Georges Guillet de Saint-Georges, *An Account*, 349.

22 Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar: Türkiye 1074-1990* (Ankara, 1996), II, 217. Öztuna, Hafiza olarak belirtir. Uluçay, *Padişahın Kadınları ve Kızları*, 74-75.

23 *Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116/1688-1704)*, haz. Abdülkadir Özcan (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000), 225.

24 Rycaut, *The History of the Turks Beginning with the year 1679*, 550-551.

25 TSMA E 88/179.

26 Subhi Mehmed Efendi, *Subhî Tarihi, Sâmi ve Şâkir Tarihleri ile Birlikte 1730-1744*, haz. M. Aydıner (İstanbul: Kitabevi, 2007), 62. I. Mahmud'un validesine bir vezirin cariye aldığına dair bilgi için ayrıca bkz. Şemdanizade, *Şemdanizade Tarihi*, I, 16-17.

27 Bu kayıtlar incelenen dönemde haremde kimlerin yaşadığı konusunda bilgi vermekle birlikte önceki padişahların kadınları ve kızları da aynı listeler içinde zikredildiği için dikkatli değerlendirilmesi gerekir.

Bunlar haremin muhtelif birimlerinin idaresinden sorumlu olan görevlilerle onların yardımcılarıydı. "Kethüda kadın, daye kadın, hazinedar usta, saray ustası, kadın vekili, câmeşuy usta, kahveci usta, kilerci usta, çaşnigir usta, berber usta, ibrikdar usta, kutucu usta, hastalar ustası, baş kâtibe, ikinci usta, ikinci kâtibe, ikinci hazinedar, üçüncü hazinedar, dördüncü hazinedar, beşinci hazinedar, ikinci câmeşuy, ikinci çaşnigir, ikinci kahveci, kiler kalfası, daye kalfa, ikinci daye kalfa, üçüncü daye kalfa, dadı kalfa" bahsi geçen idari görevlilerdir. [28]

Ayrıca haremin muhtelif birimlerinde hizmet eden daha düşük statülü cariyeler de mevcuttu. Bunların dışında bir sonraki bölümde görüleceği üzere valide sultanın ve diğer hanedan mensuplarının kendi şahsi haneleri bulunduğu gibi darüssade ağası ve üst düzey idari personelin de cariye, usta, kalfa ve ağalardan oluşan kendi maiyetleri vardı.

Yakındoğu geleneğinden beslenen birçok hanedanın güçlü bir idari personel kadrosu vardı.[29] Osmanlı hareminde idari personel içinde en yetkili kişi kethüda kadındı. Valide sultanın harem-i hümâyûn içinde güvendiği ve irtibatta olduğu kişilere ihtiyacı olması nedeniyle, haremin nüfuzlu idari personeli olan kethüda kadın ve hazinedar ustayla irtibatının güçlü olması beklenir. II. Mustafa ve III. Ahmed dönemlerinde kethüda kadının kim olduğuna dair bilgi mevcut değildir. Ancak dikkati çeken bir husus, Nurbanu Valide Sultan'ın yakınındaki Canfeda Hatun veya Raziye Hatun, Kösem Sultan dönemindeki Meleki Hatun veya Şekerpare Hatun gibi etkin ve nüfuzlu kadınlara Gülnuş Valide Sultan döneminde rastlanmamasıdır.[30]

II. Mustafa'nın kadınları kimlerden oluşmaktaydı? Dimitrie Cantemir ihtiyatla yaklaşılması gereken açıklamasında, padişahların beş haseki alabileceğini ancak maliyetleri ve özellikle savaş masrafları nedeniyle II. Mustafa ve III. Ahmed'in haseki almadığını, buna karşın cariyelerinin bulunduğunu belirtir.[31]

28 II. Mustafa dönemi için bkz TSMA D 2350-0005; TSMA D 676. III. Ahmed dönemi için bkz. TSMA D 7908 (1115 Receb/1703 Kasım-Aralık).

29 Abbasi Hanedanı'nda benzer fonksiyona sahip kadınlar hakkında bkz. Nadia Maria el Cheikh, "Revisiting Abbasid Harem," 1-19.

30 Maria Pia Pedani, "Safiye's Household and Venetian Diplomacy," 23-25. Meleki Hatun ve Şekerpare Hatun hakkında Naima tarihi içinde geniş bilgi mevcuttur bkz. Naima, *Tarih-i Naima*.

31 Dimitrie Candemir, *The History of the Growth and the decay of the Ottoman Empire*, 297.

II. Mustafa'nın kadınları; Gülnuş Sultan, padişahın kız kardeşleri ve devlet adamlarınca ona takdim edilmiş olabileceği gibi, idari personel arasında da zamanla padişahın kadını mertebesine ulaşmış kişiler olabilir. Kaynaklarda padişahın baş kadını ismi verilmeden zikredilirken,[32] Beşiktaş bahçesinde harem-i hümâyûn için döşenen mefruşatı gösteren kayıtta, "haseki sultan" şeklinde bir ifade vardır.[33] II. Mustafa'nın baş kadını olarak zikredilen kişi Âlicenap Kadın olmalıdır.[34] Cülus tarihinden on ay sonrasına ait bir ceb-i hümâyûn kaydında, baş kadın ve dört kadın şeklindeki kayıt II. Mustafa'nın kadınlarını gösterir.[35] Kaynakların çoğunda padişahın diğer kadınları ismen değil, birinci, ikinci, üçüncü kadın şeklinde belirtildiği için her kaynakta kadınların isimlerini tespit edebilmek mümkün olmamaktadır. Baş kadın dışındaki kadınların isimlerine nadiren rastlanır. Nitekim sonraları padişah olacak olan Şehzade Mahmud'un annesi Saliha Kadın bunlardan biridir.[36] Padişahın diğer bir kadını, Şehzade Osman'ın validesi olan Şehsuvar Kadın'dır ve III. Osman'ın tahta çıkmasına binaen valide sultan olacaktır. Şehsuvar'ın 1697'de idari personel kadrosunda "bula" (kalfa) olarak hizmet ettiği, fakat ertesi seneye ait kaynaklarda padişahın kadını olarak geçtiği belirtilir.[37] Ancak tayinat kaynaklarının tetkiki neticesinde en erkeni 1701 tarihli muhtelif kayıtların birinde Şehsuvar Kalfa ismine rastlanırken,[38] diğer kaynaklarda Şehsuvar Kadın isminin geçiyor olması,[39] bu iddiaya ihtiyatla yaklaşılması gerektiğini düşündürür.

Tayinat kaynaklarında ismi geçen diğer kişiler Hatice Kadın[40] ve Bahtiyar Kadın'dır.[41] II. Mustafa'nın cülusunun hemen sonrasındaki muh-

32 D.MSF 2-76.
33 MAD d 5065.
34 Uluçay, *Padişahın Kadınları ve Kızları*, 73.
35 TSMA D 2350-0005.
36 BOA, Bab-ı Defteri Masraf-ı Şehriyari Kalemi (D.MSF) 2-62.
37 Hans Georg Majer, "The Harem of Mustafa II." *Osmanlı Araştırmaları*" XII, (1992): 436.
38 TSMA D 676.
39 D.MSF 2-62; D.MSF 2-76; D.MSF 1-160; D.MSF 3-16.
40 D.MSF 2-110; D.MSF 2-62; D.MSF 2-76.
41 D.MSF 1-160; D.MSF 2-110; D.MSF 2-62; D.MSF 2-76.

telif tayinat kayıtlarında İvaz Kadın,[42] Hanife Kadın,[43] Afife Kadın[44] ve Hafife Kadın[45] görülür. Lady Montagu bizzat evinde ziyaret ederek görüştüğü bu kadından Hafiten olarak bahseder.[46] Hafife, II. Mustafa'nın ölümü sonrasında Reisülküttab Ebubekir Efendi'yle evlendirilecektir.

1699'da baş kadın vefat eder. Bu tarihten sonraki kaynaklarda ismi geçen baş kadının yukarıda değinilen kadınlardan hangisine tekabül ettiği belli değildir. Ancak 1701 tarihli iki belgede baş kadına ilaveten Şehsuvar Kadın, Hatice Kadın, Bahtiyar Kadın, İvaz Kadın ve Hanife isimlerinin sayılıyor olması,[47] Âlicenap Kadın yerine Saliha veya Afife Kadın'ın baş kadın olmuş olabileceği ihtimalini akla getirir.

1696-1701 tarihleri arası tayinat kayıtlarında II. Mustafa'nın kızlarından Ayşe, Emine, Hatice, Safiye ve Fatma sultanların isimleri görülür.[48] Yine Rabia Gülnuş Emetullah Valide Sultan'ın 1708 tarihli vasiyetnamesinde Ayşe ve Emine sultanlara rastlanır.[49] Fatma Sultan, 1698 tarihli tayinatlarda görülürken, o tarihte vefat etmiş olmasından dolayı sonraki kayıtlarda yer almaz. Benzer şekilde çok küçük yaşta vefat etmiş olan Rukiye ve Zeynep sultanlar ile 1701'de doğmuş olan Emetullah Sultan tayinat kayıtlarında görülmezken, valide sultanın 1708 tarihli vasiyetnamesinde Emetullah Sultan'a rastlanır.

II. Mustafa'nın şehzadeleri değerlendirildiğinde, Ahmed, Mehmed, İbrahim, Mahmud, Osman ve Hasan sultanlar tayinat kayıtlarında yer alır.[50]

42 D.MSF 1-28 (1109 Receb/1698 Ocak); D.MSF 1-160 (1112 Zilhicce/Mayıs 1701); D.BŞM d 828; D.MSF 2-76. Uluçay İvaz Kadın'ı II. Mustafa'nın kadınları arasında zikretmezken II. Süleyman'ın İvaz Kadın adlı kadını olduğu belirtilir.

43 D.MSF 1-160. Uluçay Hanife Kadın'dan bahsetmezken padişahın ikbali olarak verilen Hanife Hatun'un adı geçer. Uluçay, *Kadınları ve Kızları*, 75. Uluçay'da bahsedilen Hümaşah Kadın'ın ismine de tayinat defterlerinde rastlanmaz. II. Mustafa'nın ikbali olarak bahsedilen Şahin Fatma Hatun'dan II. Mustafa'nın ikbali olarak bahsedilir. TSMA D 9988. Aktaran Uluçay, *Harem* (Ankara: TTK, 1971), 38. Ancak kullanılan kaynaklarda ismine rastlanmaz.

44 MAD d 5065.

45 D.MSF 2-110; D.MSF 2-62.

46 Uluçay bu kadının ismini Hafsa olarak verirken, Uluçay, *Padişahın Kadınları ve Kızları*, 74; Yılmaz Öztuna Hafiza olarak belirtir. Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar: Türkiye 1074-1990*, II, 217. Bu kadının ismi konusundaki değerlendirme için H. G. Majer, "The Harem of M ustafa II." *Osmanlı Araştırmaları.*" XII (1992): 431-443.

47 D.MSF 2-76; D.MSF 1-160.

48 D.MSF 2-46; D.MSF 2-162; TSMA D 2350-0005; D.BŞM d 828.

49 TSMA E 3941.

50 D.MSF 2-46.

Zikredilen İbrahim Sultan, II. Ahmed'in oğlu olmalıdır. Süleyman, Selim ve Hüseyin'e rastlanmaması erken vefat etmiş olmalarından dolayıdır.

1703'te II. Mustafa'nın tahttan indirilmesinin ardından kardeşi Şehzade Ahmed tahta çıkarıldığı için Gülnuş Valide Sultan haremin hâkimi olarak pozisyonunu korudu. Silahdar'ın anlatısına göre Sultan Mustafa tahttan indirilince evlatlarını ve hassa cariyelerini kardeşi Ahmed'e emanet etmiştir.[51] II. Mustafa dönemi hareminde bulunan cariyelerden bazıları Edirne Sarayı'ndan Topkapı Sarayı'na, bazıları da Eski Saray'a gönderilmiş veya taşra çıkarılmış olabilir. III. Ahmed'in saltanatı boyunca da hareme cariye alımı devam edecektir. Nitekim *Zübde-i Vekayiât* ve *Raşid Tarihi*'nde aktarıldığı üzere 1703'te Gürcistan meliki elçileriyle hediye olarak sekiz gulam ve dört cariye göndermişti.[52]

Bu dönemde köle ve cariye tedarik edilmesinden bahseden Motraye, III. Ahmed'in cariyelerinin esir pazarından alınmış kızlar olduğunu yazar.[53] Ayrıca III. Ahmed döneminde doğan çocuklar için ortaya çıkan daye (süt annesi) ihtiyacı satın alma yoluyla tedarik edilirdi.[54] Yine Motraye, ihtiyatla yaklaşılması gereken ifadelerine göre, Edirne Sarayı'ndan ayrılmadan evvel yeni sultana hepsi güzel yüzden fazla kız armağan edildiğini yazar.[55]

III. Ahmed'in on dört kadını olduğu belirtilir.[56] Cülus tarihinden üç ay sonrasına ait bir tayinat kaydında baş kadın ve ikinci kadın yer alırken,[57] 1712 tarihli hediye kaydı ve 1714 tarihli harc-ı hassa defterinde baş kadın, ikinci, üçüncü, dördüncü, beşinci, altıncı kadınlar görülür.[58] III. Ahmed'in baş kadını Emetullah Kadın olup kendisi Fatma Sultan'ın annesidir. Baş kadın dışındaki kadınların kimler olabileceği düşünüldüğünde, 1710'da doğan

51 "Nusretname: Tahlil ve Metin," 628.

52 Defterdar, *Zübde-i Vekayiat*, 754; Raşid, *Tarih*, II, 561. Ancak gönderilen gulam ve cariyeler sûk-ı sultani'de satılarak, cizye borçları için hazineye konur.

53 A. de la Motraye, *A. De La Motraye's Travels Through Europe, Asia and into Part of Africa* (Londra,1723), 247. Bu döneme ait bir arşiv vesikasında 1712'de satın alınan iki cariyenin bedeli belirtilir. Alınan iki cariyeden birinin bedeli üç yüz kuruş ve diğerinin bedeli 280 kuruş cümlesi 580 kuruş şeklinde kaydedilmiştir. TSMA E 153-2.

54 Harem-i hümâyûn ile şehzadegan daye cariyeleri bahasının İstanbul Gümrük Emini Mustafa Ağa yediyle gümrük malından verildiğine dair. İE. SM 24/25117 (27 Receb 1118/4 Kasım 1706).

55 A de la Motraye, *A. De La Motraye's Travels*, 247.

56 A. D. Alderson, *The Structure of the Otoman Dynasty* (Oxford, 1956), 173.

57 TSMA D 7908.

58 D.BŞM d (Bab-ı Defteri Baş Muhasebe Kalemi Defterleri) 1210; TSMA D 2357 0004.

Hatice Sultan'ın annesi olan Rukiye Kadın, 1712'de ikinci kadın olarak geçer.[59] Yine 1710'da Şehzade Süleyman'ı, 1717'de ileride III. Mustafa olarak tahta çıkacak şehzade Mustafa'yı doğuran Mihrişah Sultan bir dönem ikinci kadındır.[60] Önceleri Rukiye Kadın ikinci kadın iken, Mihrişah Kadın'ın ne zaman ikinci kadın olduğu belli değildir. Diğer bir kadın 1715'te doğan Ayşe Sultan'ın annesi Emine Kadın olmalıdır. Son olarak 1725'te doğan Abdülhamid'in annesi Şermi Sultan'ın da kadınlar arasında olma ihtimali vardır.

1730 tarihine kadar hüküm sürecek olan III. Ahmed'in otuza yakın sayıda kızı olduğu belirtilir.[61] 1712 tarihli hediye defterinde Fatma, Hatice, Ümmügülsüm isimleri yer alır.[62] Fatma Sultan, Emetullah Kadın'dan 1704'te doğan ilk kızı olup, 1709'da Silahdar Ali Paşa ile evlendirilecektir.[63] 1714 senesi harc-ı hassa defterinde ise Fatma, Hatice, Ümmügülsüm sultanlara ilave olarak, Rukiye, Zeynep ve Küçük Sultan yer alır.[64] Küçük Sultan, II. Mustafa'nın kızı Ayşe Sultan'dan ayırt etmek adına kendisine Küçük Ayşe Sultan denen Ayşe Sultan olmasa gerekir. Çünkü Küçük Ayşe Sultan'ın 1715'te doğduğu belirtilir.[65] Aynı tarihli buz tayinatında ise zikredilen isimlerden ayrı olarak Ayşe, Emetullah ve Safiye Sultanlar yer alır.[66] Bu tarihte doğmuş olan Atiye Sultan ve Emine Sultan'ın isimleri tayinatlarda görülmediği gibi, yine bu tarihten III. Ahmed'in tahttan indirileceği 1730'a kadar birçok sultan dünyaya gelmiş olmalıdır.

Şehzadelerin durumuna bakıldığında, tahsis edilen yiyeceklerin belirtildiği 1707 tarihli ~~mekulat tayinatı~~nda, Sultan Hasan, İbrahim, Mehmed ve Osman yer alır.[67] Nitekim valide sultanın 1708 tarihli vasiyetnamesinde Sultan Osman ve Hasan zikredilir. 1714 senesine ait tahsisatlarda Sultan Süleyman görülürken, 1717'de doğacak olan, geleceğin III. Mustafa'sı henüz yoktur.

59 TSMA d 20-23. Aktaran Uluçay, *Kadınları ve Kızları*, 82.
60 TSMA D.8096. Aktaran Uluçay, *Kadınları ve Kızları*, 81.
61 Uluçay, *Kadınları ve Kızları*, 75-79.
62 D.BŞM d 1210.
63 Uluçay, *Kadınları ve Kızları*, 83-85.
64 TSMA D 2357 0004.
65 Uluçay, *Kadınları ve Kızları*, 88.
66 D.BŞM. BZB d. (Bâb-ı Defteri Başmuhasebe Buzcubaşı Defterleri) 12235.
67 D.MSF 3-85.

Padişahın kadınları, çocukları, idari ve hizmet personelinden oluşan böyle bir yapıda, mutlak otorite sahibi olan valide sultanın önemli fonksiyonları vardı.

Harem'in Mutlak Hâkimi

Harem-i hümâyûnun en nüfuzlu kadını olarak valide sultan, haremin nezareti ve idaresi, geleneğin sürdürülmesi, değerlerin sonraki kuşaklara aktarılması ve ayrıca hanedanın menfaatlerinin savunuculuğu gibi konularda aktif rol üstlenirdi. Nitekim eski Yakındoğu geleneğinde de hükümdarın annesi otoritesiyle saray halkının idarecisiydi.[68] Harem-i hümâyûnun belli kurallara dayalı olarak işlediği düşünüldüğünde valide sultanın pozisyonu daha bir anlam bulur.

Padişahın yokluğunda, özellikle uzun seferlere çıktığı dönemlerde valide sultanların haremin başı olarak idari sorumlulukları artardı.[69] Nitekim François Chassepol, Padişah IV. Mehmed Edirne'deyken kendisini İstanbul'da temsil yetkisine sahip olan Hatice Turhan Valide Sultan'ın, Şehzade Süleyman tehlikesine karşı Edirne'den İstanbul'a muhteşem bir giriş yaptığını belirtir.[70] Sonraki bölümlerde görüleceği üzere II. Mustafa'nın saltanatının ilk dönemlerinde ağırlıklı olarak seferde oluşu, Edirne Sarayı'nda bulunan Gülnuş Sultan'ın sorumluluğunu artırmış olmalıdır.

Valide sultanlar, harem-i hümâyûnun nizamından mesul oldukları gibi hanedan mensuplarını muhafazayla da yakından ilgililerdi. Nitekim Hatice Turhan Valide Sultan'ın vefatında harem-i hümâyûnun düzeni ve şehzadelerin muhafazaları için Hazinedar Ali Ağa bir hattı hümâyûnla harem kethüdasına gönderilmişti.[71] Benzer şekilde tarihçi Silahdar'ın belirttiğine göre II. Ahmed 1695'te vefat edince, oğlu İbrahim (ö. 1703) Gülnuş Valide Sultan'a teslim olunup, kızı Asiye Sultan ve hasekisi Rabia Sultan da

68 Beverly W. Cushman, "The Politics of the Royal Harem and the Case of Bat-Sheba," *Journal for the Study of the Old Testament*, 30 (2006): 327-340.

69 Doğu İran ve Orta Asya'nın göçebe Türk ve Moğol gruplarındaki kadınlar, erkeklerin yokluğunda aile yaşamını idare ederlerdi. Hambly, *Women in the Medieval Islamic World*, 11. Benzer şekilde Timur seferde iken, on sekiz karısı ve yirmiden fazla cariyesi arasından en üst mertebede olan aile meselelerine nezaret eder ve yönetirdi. Hambly, *Women in the Medieval Islamic World*, 202.

70 Francois, Chassepol, *The history of the grand visiers*, 247.

71 Silahdar, *Silahdar Tarihi*, II, 117.

Eski Saray'da oturmak üzere İstanbul'a gönderilmişti.[72] Özellikle II. Mustafa dönemine kıyasla III. Ahmed döneminde haremde daha fazla kadın ve çocuk bulunması, harem-i hümâyûnun başı olan Gülnuş Valide Sultan'ın validelik pozisyonunu etkilemiş olmalıdır.

Ayrıntıları merasim bölümünde verileceği gibi Gülnuş Sultan büyük şenliklere vesile olan padişah çocuklarının doğumlarıyla da bizzat ilgilenmiştir. Valide sultanın torunlarının eğitim sürecinde yer almış olması da muhtemeldir. Zira hükümdar olma potansiyeli taşıyanların eğitimi her hanedanda önemliydi ve bu husus hanedanın üst düzey kadınlarının en önemli mesuliyetleri arasındaydı.[73] Hasekilik döneminde şehzadelerin eğitimiyle yakından ilgilenmiş olması beklenen Gülnuş Sultan, hanedan ve devlet gelenek ve kurallarını en iyi bilen harem mensubu olarak birikimini hanedanın genç mensuplarına aktarmakta etkili olmuş olmalıdır.

Gülnuş Sultan II. Mustafa'nın padişahlığı sırasında Şehzade Ahmed'e ihtimam gösterirdi. Dimitrie Cantemir'in aktardığı hadiseye göre Şehzade Ahmed, aşağıda ayrıntılı olarak aktaracağımız gibi II. Mustafa döneminde bir kıza âşık olur. Valide sultan, şayet kardeşinden sonra tahta çıkacak olursa kendisine hem o kızı hem de diğer başka cariyeleri vereceğini belirtir. Bu örnek valide sultanın harem içinde organizasyonu sağlayan en önemli figür olduğunu gösterir.

Dimitrie Cantemir, valide sultanın II. Mustafa döneminde Şehzade Ahmed'e karşı tutumuna dair bilgiler sunar. Valide sultanın akıllı ve güzel Çerkez bir kutucu veya hazinedar ustası vardı. Şehzade Ahmed sarayda dolaşırken bu kızı görür ve âşık olur, valide sultanın baş ağası vasıtasıyla ona mektup gönderir ve kızın gönlünü çalar. Bunu öğrenen valide sultan cariyesini çağırtıp azarlar ve onu çok ağır cezalarla tehdit eder. Beri taraftan kutucu usta büyük bir cesaretle kendini mazur gösterir ve şehzadeye âşık olduğunu tereddütsüz biçimde yalanlar. Onunla yasak şeyler konuşmadığını, şayet şehzade ona âşık oldu ise bunda kendisinin hatası olmadığını belirtir. Valide sultan kutucu ustayı kovar ve şehzadeyi çağırır. Kardeşi II. Musta-

72 "Nusretname: Tahlil ve Metin," 22.

73 Saray Mülk Hanım ve Hanzade'nin, Timur ailesinin çocuklarının eğitiminde son derece etkin olduğu bilinir. Nilgün Dalkesen, "Gender Roles and Women's Status in Central Asia and Anotolia Between the Thirteenth and Sixteenth Centuries," 662-5.

fa'nın iyiliğini düşünmesini, tahta çıkmadan evvel sarayın âdetlerine karşı gelip âşık olarak kardeşinin onurunu zedelememesini ister. Şehzade iken böyle bir davranışın sarayın geleneğine aykırı olduğunu söyler. Eğer kardeşinden sonra tahta çıkacak olursa, kendisine hem o kızı hem de diğer başka cariyeleri vereceğini yazar. Annesine düşkün olan Ahmed, bu duruma hiçbir şekilde mani olunamayacağını belirtir. Oğlunun güvenliğini düşünen ancak onun iflah olmayacağını da gören anne, oğlunun isteğinin geçmesi için bu kızı evlendirerek saraydan göndermeye karar verir ve hekimbaşısı Nuh Efendi'yi çağırır. Hekimin sadakatinden dolayı hizmetlerinin karşılığı olarak hazinedarını onun oğluyla evlendirmeye karar verdiğini söyler.

Şehzade Ahmed bunun üzerine Nuh Efendi'ye, evine gelen cariyeyi sevdiğini ve kimsenin ona yaklaşmamasını bildirir. Eğer tersini yaparsa, ailesinin başına geleceklere hazır olması gerektiğini belirtir. Bu mektup karşısında Nuh Efendi arada kalır. Eğer valide sultana itaatsizlik ederse başı belaya girecek, eğer etmez ise uzun vadede sıkıntı yaşayacaktır. Böylece hem valide sultanı hem de Şehzade Ahmed'i memnun etmek için şu planı yapar: Zifaf odasına giderken oğluna durumu anlatır. Babanın ve ailenin selameti için bu kıza yaklaşma, ona kardeş gibi davran diye tembih eder. Oğlu itaat edeceğine söz verir. Gerçeği bilmeyen Şehzade Ahmed sevdiğinin başkasının kollarında olduğunu düşünerek çok üzülür ve intikam almaya karar verir.[74]

Dimitrie Cantemir'in ifadeleri şayet doğru ise saray düzenini gözeten valide sultan, II. Mustafa döneminde oğlu Ahmed'in padişah olma ihtimalinin bilincinde olarak bu duruma mani olacak şartları engellemeye gayret etmiş ve Şehzade Ahmed'i bu pozisyona hazırlamıştı. Valide sultanın iki şehzade annesi olması onun saray içindeki dengeleri daha fazla gözetmesine neden oldu. Nitekim bahsi geçen olayda Şehzade Ahmed'e, II. Mustafa'nın iyiliğini düşünmesi gerektiğini belirtmişti.

III. Ahmed'in cülusunu takiben, valide sultan düzenin devamı ve saray içindeki dengelerin gözetilmesine dikkat etmeye devam edecek ve oğlunun hükümdar imgesine zarar vermemesini sağlama gayreti içinde olacaktır. Cantemir'e göre cariye meselesi Şehzade Ahmed'in cülusu sonrasında tekrar canlanır. III. Ahmed Nuh Efendi'yi öldürmek isteyin-

74 Dimitrie Cantemir, *The History of the Growth and the Decline*, 443-4.

ce, Nuh Efendi oğullarıyla birlikte ölmeye razı olduğunu söyler; ancak, olayın aslını da anlatır. Sultan Ahmed hadım ağalarıyla durumu tetkik ettirir. Sonuca çok sevinen Sultan Ahmed, Nuh Efendi'yi ihya eder ve kızı saraya almak ister. Bu duruma karşı çıkan valide sultan, oğluna iktidarının başında sarayın kurallarını yok sayarak bu şekilde davranmaması gerektiğini, sarayın geleneklerine aykırı hareket etmemesini, zira imparatorluğun bazı yerlerinde hâlâ kardeşinin iktidarını isteyenlerin olduğunu söyler. Bunun üzerine III. Ahmed sevdiğinden vazgeçip onu Baltacı Mehmed Paşa'ya verecektir.[75]

Siyasi icraat bölümünde görüleceği üzere oğullarının siyasi kariyerlerini düşünen valide sultan, hanedanın ihtiyaçlarına göre, şehzadelere ve padişahlara hangi cariyenin takdim edileceği konusunda da etkiliydi.[76] Ayrıca hanedanın devamı adına padişahların çocuk sahibi olmasını sağlama, hanedanın en büyüğü olarak valide sultanın vazifelerindendi. Özellikle hanedanın devamı kesintiye uğradığında valide sultanın yükü artardı. Nitekim I. İbrahim tahta çıktığında Osmanlı Hanedanı büyük bir krizle karşılaşmıştı. İbrahim'in tek erkek varisi olması, acilen hanedanın devamını sağlamayı gerektiriyordu. Kösem Sultan bu konuda çok çaba sarf etmişti.[77]

Önceki valide sultanların tecrübeleri değerlendirildiğinde, Gülnuş Valide Sultan'ın II. Mustafa ve III. Ahmed dönemi hasekileriyle ilişkisinin tetkiki de önemlidir. Zira iktidarını koruma adına gayrete girmesi bekleneceği gibi, II. Mustafa ve III. Ahmed'in kadınlarının tesiri altında kalmalarını engelleme girişimleri de olmuş olabilir. Nitekim Nurbanu Valide Sultan'ın, Safiye Sultan'ın oğlu Mehmed üzerindeki tesirini engellemeye çalışmak için cariyeler gönderdiği bilinir.[78] Gülnuş Sultan'ın validelik döneminde sivrilen bir haseki dikkati çekmediği gibi kendisinin II. Mustafa

75 Dimitrie Cantemir, *The History of the Growth and the Decline*, 443 -4. Cantemir, cariyenin Baltacı'yla evliliğinden sonra III. Ahmed ile irtibatının devam ettiğini padişahın sevgilisi olduğunu söylese de bu bilgi yanlış olmalıdır. Voltaire de Sultan Ahmed'in düşkün olduğu cariyelerden birini Baltacı Mehmed'e verdiğini yazar. Voltaire, *The History of Charles XII King of Sweden* (Londra: J. M. Dent&Co 1762), 211.

76 Bizans İmparatorluğu'nda da imparatoriçeler, çocuklarının evliliklerinde belirleyici rol oynarlardı.

77 Bu konu hakkında bkz. Günhan Börekçi, "İnkirazın Eşiğinde Bir Hanedan: III. Mehmed, I. Ahmed, I. Mustafa ve 17. Yüzyıl Osmanlı Siyasî Krizi," *Dîvân*, 26 (2009): 45-96.

78 Cornell Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âli: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratı*, çev. Ayla Ortaç (İstanbul, 1996), 307.

ve III. Ahmed'in şehzadelerinin anneleriyle herhangi bir münakaşa veya mücadele içine girdiğine dair bir malumat da yoktur.

Valide sultanın, her dönemde siyasi ehemmiyeti olan, hanedan mensubu kızların evlilikleri konusundaki rolünün değerlendirilmesi de önemlidir.[79] Merasim ve hediyeleşme bölümünde görüleceği gibi padişah kızlarının düğün merasimlerinde önemli yeri olan Gülnuş Sultan damat seçiminde de etkili olmuş olmalıdır. Gülnuş Valide Sultan, hasekilik döneminde kızı Hatice Sultan'ın Musahib Mustafa Paşa ile evliliğinde dahli oldu mu bilinmez. Ancak valide sultanlık döneminde çoğu çocuk yaşta evlenen padişah kızlarının evliliklerinde söz sahibi olmuş olmalıdır. Gülnuş Sultan valideliği döneminde, II. Mustafa'nın kızları Emine, Ayşe ve Safiye sultanların Çorlulu Ali Paşa, Köprülüzade Numan Paşa ve Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın oğullarıyla evliliklerine şahit olduğu gibi, III. Ahmed'in kızlarından Fatma Sultan ile Silahdar Ali Paşa'nın evliliğini ve Ümmügülsüm Sultan'ın Abdurrahman Paşa ile nişanını görecektir. Siyaset bölümünde görüleceği üzere, siyasi arenada etkin damatlarla valide sultanın yolları muhtelif vesilelerle kesişecektir.

Netice itibariyle, Gülnuş Valide Sultan harem-i hümâyûnun hâkimi olarak, hanedanın menfaatini koruma, haremin idaresi ve geleneğin aktarımı konularında önemli bir konuma sahipti. Gülnuş Sultan'ın harem içindeki yerini değerlendirdikten sonra kendi hane halkının derinlemesine tetkik edilmesi, onun statüsünün ve saray içindeki nüfuzunun anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Valide Sultan Hanesi

Hanedanın en etkin kadını olan valide sultan için yeni pozisyonuna paralel şekilde geniş ve nüfuzlu bir hane tahsis edilirdi. Modern öncesi dönemde, hane sahibi olmak siyasi yapıların işleyişinin vazgeçilmez unsurla-

79 Hanedan kadınlarının evliliklerinin siyasi boyutuna dair bkz. Ebru Turan, "The Marriage of Ibrahim Pasha (CA 1495-1536) The rise of Sultan Süleyman's favorite to the grand vizierate and the politics of the elites in the early sixteeenth-century Ottoman Empire," *Turcica* 41 (2009): 3-36; Tülay Artan, "Royal Weddins and the Grand Vezirate: Institutional and Symbolic Change in the Early Eighteenth Century," *Royal Courts in Dynastic States and Empires A Global Perspective* içinde, haz. Jeroen Duindam, Tülay Artan& Metin Kunt (Brill, Leiden, 2011), 339-399.

rından biriydi. Yakındoğu siyasi geleneğinde kimlerin hanesinin kimlerden oluşacağı belirli prensiplere bağlanmış ve böylece kurumsallaşmış bir yapı niteliğindeydi.[80] Benzer durum Osmanlı İmparatorluğu için de söz konusuydu. Padişah, hanedan mensupları, saray görevlileri ve devlet adamları kendi statülerine ve gelirlerine göre maiyete sahiptiler.[81] Muhtelif ölçeklerdeki hanelerin işleyişinde, himaye ilişkilerine dayalı bir yapı söz konusuydu. Hane mensupları patronaj yolu ile haneye bağlılıklarını sürdürürlerdi. Hami, hane mensuplarını maddi ve manevi nimetler ve imkânlar sunmak yoluyla himaye ederken, himaye edilenler de hizmet ve sadakatlerini sunarak karşılık verirlerdi. Patronaj ilişkisi haminin cömertliğini ve nihai olarak gücünü gösterir.[82] Valide sultan hanesinin işleyişi için de benzer durum söz konusuydu.

Kethüda

Valide sultan hanesinin en etkin mensubu kethüda olup, validenin en yakın adamıydı. Valide sultanlara ilaveten, hanedan kadınları ve harem-i hümâyûnun üst düzey idari personelinin de kethüdaları vardır.[83] Nitekim Haseki Gülnuş Sultan'ın kethüdası, haseki adına saray içi ve dışında hizmet etmiş, saray dışında hasekinin temsilcisi olarak işlev görmüştü.[84] 1675'te

80 Abbasi Halifesi el-Muktedir'in validesinin hanesi hakkında bkz Nadia Maria el Cheikh, "Revisiting The Abbasid Harem," *Journal of Middle East Women's Studies* I/3 (2005): 1-19. Bizans kraliçesinin kendi hanesine mensup kişiler olduğuna dair bkz. J. Herrin, *Unrivalled Influence*, 23. Safevî Hükümdarı Şah Tahmasb'ın kızı Perihan Hanım kardeşi II. İsmail'e yazdığı mektupta, kendisinin haremdeki kölelerinin elinden alındığını, harem geleneğine göre kişinin yeterli sayıda kölesi yoksa o kişinin değersiz olduğunu belirtir. Nazak Birjandifar, "Royal Women and Safavid Politics in Safavid Iran" (Yüksek Lisans Tezi, Mc Gill Üniversitesi, 2005), 105.

81 Haneler hakkında yeni bir çalışma için bkz. Metin Kunt, "Royal and Other Households," *The Ottoman World* içinde, haz. Christine Woodhead (Londra ve New York: Routledge, 2012), I, 103-115.

82 Himaye ilişkilerinin harem-i hümâyûn bağlamında değerlendirilmesi için bkz. Argıt, "18. Yüzyılda," 7-9.

83 Cengiz Orhonlu, "Ketkhuda," *EI*, Leiden: Brill, IV, 893-894; İ. H. Uzunçarşılı, "Nizam-ı Cedid Ricalinden Valide Sultan Kethüdası Meşhur Yusuf Ağa ve Kethüdazâde Arif Efendi," *Belleten* 79 (1956): 485-525.

84 Hacı İmadüddin Paşa Haseki Sultan Kethüdası olup 1084/1673'te vefat eder ve yerine Hızır Ağa gelir. Defterdar, *Zübde-i Vekayiat*, 37. 1683'te Hatice Turhan Valide Sultan ölünce, onun kethüdası eski Gümrük Emini el-hac Hüseyin Ağa, Haseki Sultan Kethüdası olur. Defterdar, *Zübde-i Vekayiat*, 156; Raşid, *Tarih-i Raşid*, I, 416. Hüseyin Ağa'ya Silistre eyaletiyle vezirlik verilir ve Basra eyaleti mansıbı tevcih olunur. Defterdar, *Zübde-i Vekayiat*, 216; İsa-zâde, *İsâ-zâde Târîhî (Metin ve Tahlil)*, haz. Ziya Yılmazer (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1996), 188. 1098/1686'da haseki sultan

gerçekleşen şehzadelerin sünnet düğününe Hatice Turhan Valide Sultan kethüdası ve Haseki Gülnuş Sultan kethüdası iştirak etmişti.[85]

Valide sultan kethüdasının kimlerden seçildiği konusunda standart bir uygulamanın mevcut olup olmadığını tespit etmek mümkün değildir. Yeni padişah genellikle şehzadeliğinden beri yakınında olan ve iyi tanıdığı güvenilir kişileri valide kethüdası olarak atayıp, çoğunlukla bunları kendi hane halkından seçerdi. 1695'te Gülnuş Valide Sultan'ın kethüdalığına Saray-ı Atik teberdarlarından çıkma Kürd Mehmed Ağa getirildi[86] ve kendisi Gülnuş Sultan'ın yirmi sene süren valideliği boyunca bu görevi yürüttü.[87]

Kethüda Mehmed Ağa'nın Gülnuş Valide Sultan'a yazdığı mektup ve arızalarda kendisine hitap ederken "velinimetim efendim," "himaye-i aliyyelerin bu kulları üzerinden zail eylemeye" gibi ifadelerini kullanması ikisi arasındaki ilişkinin mahiyetini açıklayıcı niteliktedir. Söz konusu belgelerde, kethüdanın göreviyle valide sultanlık müessesesi içindeki önemli yeri hakkında bilgi verilir. Kethüda, saray içinde ve dışında valide sultan ile alakalı işlerle yakından meşgul olurdu. Valide sultanın muhafazasıyla yakından ilgilenen kethüda;[88] ayrıca onun gelirlerinin tahsili, muhasebesi ve haslarının korunması işlerini takip eder;[89] valideye alınacak eşyaların

hazretlerinin kethüdası Hasan Efendi olup kendisine Mısır Kahire eyaleti ihsan edilir. Raşid, *Tarih-i Raşid*, I, 497; Defterdar, *Zübde-i Vekayiat*, 222.

85 Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyi'-Nâme*, 440-441; Defterdar, *Zübde-i Vekâyiat*, 59-60, 62. Sünnetin üçüncü gününde valide sultan kethüdası ve haseki sultan kethüdası otağ-ı hümâyûnda bulunur. Şeyhülislam, musahib paşa, valide sultan kethüdası, haseki sultan kethüdası bir sofraya otururlar. Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, haz. Sevim İlgürel (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1998), 234. Sonrasında Musahib Damat Paşa'nın Hatice Turhan Valide Sultan kethüdasına ve haseki sultan kethüdasına yemek verdiğine dair bkz. Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân*, 240.

86 "Nusretname: Tahlil ve Metin," 22.

87 Kethüda el-hac Mehmed'in Ekim 1695'te görevde olduğuna dair; Necati Gültepe, "H. 1106-1107 Tarihli Mühimme Defterlerine Göre Devlet Kararları," (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1992), hüküm 96. III. Ahmed'in cülusu sonrası valide sultan kethüdası Kürd Mehmed Efendi'nin vazifesi devam eder. Bkz. "Nusretname: Tahlil ve Metin," 630; Mü'minzâde Seyyid Ahmed Hasîb Efendi, *Ravzatü'l-Kübera*, haz. Mesut Aydıner (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003), 112.

88 Edirne'den İstanbul'a giden harem arabalarının muhafazasıyla ilgilenir, Necati Gültepe, "H. 1106-1107 Tarihli Mühimme Defterlerine Göre Devlet Kararları," hüküm no 97.

89 Valide Sultan Kethüdası el-hac Mehmed Ağa'nın 1106 Zilhicce/Mart 1705'te Gülnuş Valide Sultan'ın Tırnova ve Ziştovi haslarının korunması meselesiyle ilgilendiğine dair bkz.. Necati Gültepe, "H. 1106-1107 Tarihli Mühimme Defterlerine Göre Devlet Kararları," hüküm no 45. Zile'de bulunan haslarının korunması meselesiyle meşgul olduğuna dair a.g.y. hüküm no 101. Kethüda valide sultanın

tedarikiyle ilgilenir;[90] imparatorluğun muhtelif yerlerinde yaptırdığı hayır eserlerini yakından takip edip valideyi bilgilendirirdi.[91] Ayrıca aşağıda görüleceği üzere valide sultanın Galata ve Sakız Adaları'nda bulunan camilerinin mütevellisi olarak[92] vakıfların hesabını tutar[93] ve kendisinin ayni ve nakdi hayırlarıyla da ilgilenirdi.[94]

İlerleyen sayfalarda görüleceği üzere, kethüda dönemin siyasi gelişmeleri ve devlet adamlarının performansları hakkında da valide sultanı bilgilendirirdi. Silahdar'ın *Nusretname* adlı eseri, valide sultan kethüdasının pozisyonu hakkında değerli bir kaynak mahiyetinde olup, kethüdanın valide sultanın temsilcisi olarak dış mekânlarda nasıl yer aldığına dair örnekler verir.

Valide sultanın hane mensupları, özellikle de kethüdası hediyeleşme ağı içinde etkin olarak yer alırdı. Padişah ve diğer önemli devlet adamlarından hediyeler aldığı gibi, valide sultan kethüdası da muhtelif vesilelerle hediyeler sunardı. Galata Camii'ni ziyaret eden valide sultan, kethüdası ve başağası Kürd Mehmed Ağa'ya bir samur kürk ihsan eder.[95] Kethüda da dönemin padişahına hediyeler gönderirdi. Örneğin Kethüda Mehmed Efendi, Eylül 1696'da II. Mustafa'yı Ahur Köyü'nde Sultan Çiftliği'ne davet edip zi-

Kilis'te bulunan haslarıyla ilgilenir; D.MSF 289-27 (1108/1696), BOA, Bab-ı Defteri Haremeyn Muhasebesi Kalemi (D.HMH) 575-67 (1126/1714); M. Demirsoy, "109 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi," hüküm no 94 (1109/1697). Kethüda çiftliklerden gelen gelirleri takip eder. TSMA E 145/ 11 (y. t. TSMA E 101/2-30) . Lala Efendi eliyle gelen gelirleri teslim aldığına dair TSMA E 79/33-34 (y. t. TSMA E 39/ 31); TSMA E 145/22.

90 Yakutlu ve elmaslı kuşağın fiyatıyla ilgilenişine dair BOA, Ali Emiri III. Ahmed (AE. SAMD. III): 21533. Satın alınan kürkler ile ilgilendiğine dair, bkz. BOA, Cevdet Saray (C. SM) 3885, C. SM 8911.

91 Hersek bölgesinde yeniden inşa edilen köprü ve çeşme ile ilgilenir BOA, A.MKT (Bab-ı Asafi Sadaret Mektubi Kalemi) 7-36 (1120/1708); Kethüda, valide sultanın Galata'da yaptırdığı camii ve çeşmenin inşaat işlerini takip eder TSMA E 145/ 12, TSMA E 145/9; TSMA E 149/ 17; Sakız'daki cami tamiratını takip ettiğine dair TSMA E 145/11. Anadolu Hisarı'nda bulunan hamamın tamir işleriyle ilgilenir. TSMA E 145/10; Rumeli'de bina olunan köprünün masraflarıyla ilgilenir TSMA D 685. Kastamonu ve Menemen'de bulunan camileri ve hayır eserlerinin tamiratı ve inşaatının masraflarını takip eder TSMA E 79-1-11 (1697-1703 /1109-1115.Valide sultanın Üsküdar'da inşa ettirdiği camii işlerini takip eder. BOA, Cevdet Evkaf (C. EV) 467/23629, C.EV 317/16149, TSMA E 125/246-249 (y. t. TSMA E 88/ 27).

92 MAD d. 5304, MAD d 4938, MAD d 1152.

93 TSMA E 125/247.

94 Kethüda, valide sultanın gönderilecek zekât akçelerini takip eder A.MKT 7-68 (1125/1713); TSMA D 685. 1712'de kethüda valide sultanı Üsküdar Camii vakfı malından Mekke Medine'ye gönderilen surre hakkında bilgilendirir TSMA E 145-29, TSMA E 145/21. Kethüda, valide sultanın Mısır'daki vakıflarıyla ilgilenir. TSMA E 79-24/25. Kethüda, zindandan çıkacak medyunları çıkarır TSMA E 145/24 TSMA E, 145/23, TSMA E 145/40.

95 *"Nusretname:* Tahlil ve Metin," 440.

yafet vermiş ve pişkeş olarak padişaha eyerlenmiş bir kısrak göndermişti.[96] Kethüda Mehmed Ağa 1124/1712-3'te, III. Ahmed'e sim kemer ve raht hediye etmiş,[97] III. Ahmed'in kızı Fatma Sultan ile Silahdar Ali Paşa'nın düğününe, valide sultanın Kethüdası Mehmed Ağa hediyeler göndermişti.[98]

Kethüdalar, valide sultanların gücünü gösterir mahiyette büyük bir nüfuza sahipti. Nitekim Dimitrie Cantemir de valide sultan kethüdalığının itibarlı bir pozisyon olduğunu vurgular.[99] Kethüdanın büyük nüfuzuna paralel olarak büyük servetleri, tayinatları[100] ve kendi maiyetleri vardı.[101] II. Mustafa'nın kızlarının 1708'de gerçekleşen düğününde Sadrazam Çorlulu Ali Paşa Gülnuş Valide Sultan'a, Valide Sultan Hazinedar Ağası'na birer bohça ve üçer yüz ellişer kuruş, valide sultanın on beş ustasına üç yüz kuruş, valide sultan kethüdasının ehline ikişer bohça,[102] Kethüda Mehmed Ağa'ya, eşine ve harem hademelerine elbiseler verdirdi.[103]

Valide sultan kethüdaları büyük nüfuzlarına paralel şekilde inşa faaliyetlerinde de bulunurlardı. Nitekim Kethüda Mehmed Ağa İstanbul'da bazı hayır eserleri yaptırdı. Valide sultanın Galata'da bulunan camisi yakınlarında dershane ve mektep yaptırdığı gibi,[104] Şeyhulislam Mehmed bin Ali'yle birlikte içinde küçük bir kütüphane bulunan bir medrese kurdu.[105] Ayrıca 1708'de Süleymaniye civarında bir çeşme yaptırdı.[106]

96 "*Nusretname:* Tahlil ve Metin," 279 (1108/1696).
97 MAD d 1667.
98 TSMA D 10590, (1121/1709). Mehmet Arslan, "III. Ahmed'in Kızı Fatma Sultan'ın Düğünü Üzerine Bir Belge," *Osmanlı Edebiyat-Tarih-Kültür Makaleleri* içinde, haz. Mehmet Arslan (İstanbul: Kitabevi, 2000), 541.
99 Dimitrie Candemir, *The History of the Growth and the Decay of the Ottoman Empire*, 297.
100 Valide sultan kethüdasına yaz aylarında kar tayinatı yapılır. BOA, D.BŞM.BZB 12235.
101 El-hac Mehmed Ağa'nın Abdülvehhab Ağa adında kethüdası vardır. (BOA, İbnülemin Maliye (İE ML)73-6816 (1 Receb 1117/Ekim 1705).
102 TSMK, Hazine no: 1573/2. Aktaran Mehmet Arslan, "II. Mustafa'nın kızları Ayşe Sultan ve Emine Sultan'ın Düğünleri Üzerine Bir Belge," *Osmanlı Edebiyat-Tarih-Kültür Makaleler* içinde, 565.
103 MAD. d 6275.
104 TSMA E 145/8.
105 VGMA. 734, 43. Aktaran İsmail Erünsal, *Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri: Tarihi Gelişimi ve Organizasyonu* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008), 182; a. g.y, "İstanbul," *DİA*, XXIII, 279. Metinde valide sultan kethüdasının ismi Mehmed Efendi bin Veliyüddin olarak geçer. 1704'te Galata'da yaptırdığı medrese hakkında bkz. Mübahat Kütükoğlu, "Dârü'l-Hilafeti'l-'Aliyye Medresesi ve Kuruluşu Arefesinde İstanbul Medreseleri," *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, VII (1978): 179.
106 İbrahim Hilmi Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri: İstanbul Ciheti* (İstanbul: Maarif Vekâleti, 1943), I, 326. Kendisine ait olduğu kesin olmamakla birlikte Üsküdar'da 1708 tarihli Valide Kethüdası Çeşmesi

1715'te Atinalı Osman Efendi, Mehmed Ağa'nın yerine valide sultanın kethüdası olarak atanır ve İstanbul'dan Edirne'ye gider;[107] eski Kethüda Mehmed Ağa da vezaret rütbesiyle İstanbul kaymakamı olur.[108] Valide sultan kethüdalarının sadaret kaymakamlığına atandığına dair başka örnekler de vardır. Nitekim Hatice Turhan Valide Sultan'ın Kethüdası Ali Ağa vezaretle rikab kaymakamı olmuştur.[109]

Baş Lala

Valide sultan hanesinin diğer bir etkin ismi olan baş lala, valide sultanın yakın hane mensubu olarak hediyeleşme ağı içinde yer alırdı. Örneğin Sadrazam Ali Paşa, yeniçeri ağası, defterdar ve mirahur, Gülnuş Valide Sultan'a pişkeş gönderdiğinde, baş lala, kahvecibaşı, ikinci lala, üçüncü lala gibi hane mensuplarına da pişkeş gelirdi.[110]

Baş lala, genel olarak gelirlerin valide sultana teslimi ve tasarrufuyla ilgilenir,[111] validenin masraflarının defterini tutar[112] ve alınacak eşyaları takip ederdi.[113] Ayrıca validenin temsilcisi olarak da işlev görürdü. Örneğin, Nisan 1706/Muharrem 1118'de Gülnuş Valide Sultan'a hediye getiren Venedik elçisinin adamlarına, valide sultan adına Baş Lala Ahmed Ağa eliyle ihsanlar verilmişti.[114]

23 Temmuz 1703'te Şehzade Ahmed'in lalası Süleyman Ağa, Lala Mehmed Ağa'nın yerine baş lala oldu.[115] 1704-1707/1115-1118 arasında Ah-

olarak anılan çeşme mevcuttur. Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri: Beyoğlu ve Üsküdar Cihetleri* (İstanbul Maarif Vekâleti, 1945), II, 290.

107 *"Nusretname:* Tahlil ve Metin," 830-1; Raşid, *Tarih-i Raşid*, IV, 44, 47.

108 TSMA E 153-5. El-hac Mehmed Ağa 1723'te ölür. *Anonim Osmanlı Tarihi*, 224, 250; Raşid, *Tarih-i Raşid*, VI, 34. Gülnuş Valide Sultan'ın yaptırdığı Yeni Valide Camii haziresine defnedilir. Sadi Kucur, "Üsküdar Yeni Valide Camii Haziresi Mezar Taşları," *Üsküdar Sempozyumu IV, 3-5 Kasım 2006, Bildiriler*, (İstanbul: Üsküdar Belediyesi, 2007), 232.

109 Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyi'-Nâme*, 122.

110 TSMA D 684 (1116/1704-5).

111 1115-1116/1703-1704'te baş lala eliyle valide sultana akçeler teslim edilir (TSMA D 2977). Havass-ı aliyyeden gelen aylığı Lala Süleyman Ağa valide sultana teslim eder (TSMA D 3544, 1115/1703). 1711 senesi gelirlerini baş lala valide sultana teslim eder (TSMA E 153-1). 1127 Receb/Temmuz 1715'te, baş lala eliyle Gülnuş Valide Sultan'ın gelirleri teslim edilir (TSMA D 210, 49).

112 TSMA D 685.

113 TSMA D 2979.

114 TSMA D 684.

115 TSMA D 2977.

med Ağa ve[116] 1127/1715'te ise Beşir Ağa baş lala olarak görünmektedir.[117] Arşiv kaynaklarına göre valide sultanların maiyetinde baş lalaya ilaveten ikinci ve üçüncü lalalar da yer alırdı.[118] Bunların görevi de baş lala ile aynı olup, valide sultanın gelirlerinin teslimini üstlenirlerdi.[119]

Valide sultan hanesinin diğer bir etkin ismi baş ağa olup, baş lala ile aynı kişiydi. Nitekim 1737'de vefat eden ve Yeni Valide Camii haziresinde gömülü olan Ali Ağa'nın, mezar taşında Gülnuş Valide Sultan'ın baş ağası ve lalası olduğu belirtilir.[120] Baş ağanın protokolde etkin bir yeri vardı. 1703 Edirne Vakası sonrasında sadarete getirilen Nişancı Ahmed Paşa'ya valide sultanın baş ağası eliyle sadaret mührü verildi.[121] Gülnuş Sultan'ın hasekilik dönemindeki baş ağası, Darüssade Ağası Yusuf Ağa'nın çırağı Mehter Osman Ağa'dır.[122] III. Ahmed'in cülusu zamanında el hac Mehmed Ağa;[123] Eylül 1704'te Süleyman Ağa[124] ve daha sonra Elmas Beşir Ağa Gülnuş Valide Sultan'ın baş ağası olarak hizmet ederler.[125] Valide sultan maiyetinin diğer bir üyesi ikinci ağadır.[126] 1696'da Gülnuş Valide Sultan'ın ikinci ağası Süleyman Ağa olup,[127] Ocak 1704 (Ramazan 1115) tarihinde ise ikinci lala Ahmed Ağa görevi devralmıştır.[128]

116 TSMA D 684.
117 TSMA D 682.
118 TSMA D 2977; TSMA E 153-1.
119 1117/1705 tarihli bir arşiv belgesinde Beşir Ağa üçüncü lala olarak yer alır. TSMA D 210, 5.
120 Sadi Kucur, "Üsküdar Yeni Valide Camii Haziresi Mezar Taşları," *Üsküdar Sempozyumu IV, 3-5 Kasım 2006, Bildiriler*, 235.
121 Mü'minzâde Seyyid Ahmed Hasîb Efendi, *Ravzatü'l-Kübera*, 111.
122 Defterdar, *Zübde-i Vekâyiat*, 251. Ayrıca Baltacı Mehmed Paşa valide sultana 1711 tarihli mektubunda Haseki Sultan Baş Ağa'sı Mehter Osman Ağa'dan bahseder. TSMA E 2989.
123 "*Nusretname:* Tahlil ve Metin," 630.
124 *Anonim Osmanlı Tarihi*, 282.
125 MD 128, 29, hüküm no 120. 1123'de Üsküdar Camii açılışında, Elmas Beşir Ağa'ya samur kürk giydirilir. "*Nusretname:* Tahlil ve Metin," 743.
126 Gülnuş Sultan'ın hasekilik döneminde de birinci ve ikinci ağaları vardır. Haseki sultanın birinci ve ikinci ağalarına odun ve saman verilmesine dair tezkire için bkz. BOA, İbnülemin Saray (İE. SM) 5-379, 1091 Za 14
127 Nitekim Şehzade Mahmud'un doğumu müjdesini Gülnuş Valide Sultan'a getiren Süleyman Ağa'ya, valide sultan samur kürk giydirir; ayrıca 1.000 altın ile Mısır'dan seksen pare ulufe ihsan edildi. "*Nusretname:* Tahlil ve Metin," 166.
128 TSMA D 685, 2.

Kahvecibaşı

Valide sultan adına saray içinde ve dışında etkin olan diğer bir hane mensubu da kahvecibaşıydı. II. Mahmud dönemi tarihçilerinden Şânizade valide sultan kahvecibaşılarının mutat olarak teberdarlardan seçildiğini yazar.[129] *Raşid Tarihi*'nde geçen bir anektot, valide sultanın kahvecibaşısının konumu hakkında bize bilgi verir. Gülnuş Valide Sultan 1702/ 1114'te kahvecibaşısı eliyle sadrazama çukaya kaplı samur kürk ve bir kabza mücevher hançer gönderdi. Buna karşılık sadrazam da kahvecibaşıya bir samur kürk ile donanmış bir at ve birlikte gelen teberdarlara 500 kuruş ihsan etti.[130] Kahvecibaşı ayrıca valide sultanın gelirlerini kendisine teslimle görevliydi.[131]

Valide sultanların hasekilik döneminde de kahvecibaşıları olup, Gülnuş Sultan'ın hasekilik dönemi kahvecibaşısı Hacı Mehmed Ağa'ydı.[132] 1702-1704 senelerinde el-hac Ali,[133] 1704-1707 arası dönemde el-hac Mustafa Ağa,[134] 1712'de el-hac Hüseyin Ağa[135] ve 1713-1715 arasında el-hac Ali Ağa[136] Gülnuş Valide Sultan'ın kahvecibaşıları olarak hizmet ettiler.

1699-1700/ 1111 tarihli arşiv belgesi, Gülnuş Valide Sultan'ın hanesinin çok daha geniş olduğunu açığa çıkarır.[137] Bu listede hane halkına mensup yaklaşık kırk kişi görünür. Listede baş lala, ikinci lala ve kahvecibaşı dışında, dolab halifesi, kilerci, kahve kâtibi, kahveciler, yamak başı, yamak Mehmed, yamak Ali, yamak Hüseyin, yamak Mehmed, yamak Abdullah, yamak Osman, yamak Ahmed, kahveci ağaları, Kahveci Said Ağa, Kahveci İdris Ağa, pişkeşçi, arabacıbaşı, ikinci arabacı, tahtırevancı, araba şatırı,

129 Şanizade Mehmed Ataullah Efendi, *Şani-Zade Tarihi: (1223-1237/1808-1821)*, haz. Ziya Yılmazer (İstanbul: Çamlıca Basın Yayın, 2008), I, 46.
130 Raşid, *Tarih-i Raşid*, II, 560.
131 1116/ 1704 tarihli bir örnek için bkz. TSMA D 684.
132 Hammer, *Histoire*, XII, 193. Defterdar, *Zübde-i Vekayiat* adlı eserinde haseki sultan kahvecibaşısı Hacı Mehmed Ağa vasıtasıyla gelen hatt-ı hümâyûna göre vezaret mührünün İbrahim Paşa'dan alınıp Süleyman Paşa hazretlerine verildiği bilgisinin aktarılması, haseki sultan kethüdasının vazifeleri hakkında bilgi verir. *Zübde-i Vekayiat*, 212.
133 TSMA D 2978. Valide sultan kahvecibaşısı el-hac Ali Ağa'ya günlük ve aylık verilen yiyecek tayinatı için bkz. İE SM 21 2216 (1113 Ca 22/ Ekim 1701).
134 TSMA D 210, D 682, D 684.
135 S. Çalışkan, "Üsküdar Şeriye Sicili (İstanbul Müftülük Arşivi 6/346 No'lu defter) (12 Cemâziyelahir-17 Şevval 1124/17 Temmuz-17 Kasım 1712)," (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 1993), belge no 93.
136 D.MSF 4-10, TSMA D 682.
137 TSMA D 6145. Ayrıca Gülnuş Valide Sultan'ın hizmetinde bulunan doktorlar ve cerrahlar vardır. İbnülemin Sıhhiye (İE SH) 2-145 (1127 Ra 1/Mart 1715).

ikinci araba şatırı, yedek arabacı, kuşçu, helvacı, ikinci aşçı, üçüncü aşçı, dördüncü aşçı, beşinci aşçı, altıncı aşçı, baş aşçı olmak üzere görevliler yer alır. Bu listede yer almamakla birlikte Uşşâkîzâde tarihinde, Gülnuş Valide Sultan'ın hekimbaşısı Ahmed Efendi'den de bahsedilir.[138]

Bu grubun dışında da, Gülnuş Valide Sultan'a tabi olmuş ağalar vardı. Nitekim vasiyetinde ağalardan kendisine kul namıyla gelenlerin tamamının kendisinin ölümü sonrasında azatlı sayılacaklarını (müdebber) belirtip onlara para verilmesini ister.[139]

Cariyeleri

Gülnuş Valide Sultan'ın erkek maiyetinin yanı sıra emrinde idari ve hizmet personelinden oluşan geniş bir cariye kadrosu vardı.[140] Kasım-Aralık 1703 (Receb 1115) tarihli Edirne bahçesinden gelen mahsulün paylaşım şeklini gösteren belgede, padişahın haremi, idari personel ve valide sultanın baş ağası, ikinci ağası, üçüncü ağası, kahvecibaşısı dışında, hazinedar ustası, kilerci ustası, çamaşırcı ustası, kahveci ustası, kutucu ustası, ibrikdâr ustası ve çaşnigir ustası gibi kişilerin bulunması, Gülnuş Sultan'ın üst düzey idari personeli hakkında bilgi verir.[141]

İdari personelin kimliklerini bütün olarak tespit edebilmek mümkün değildir. Ancak 1700/1111'de ölen Bâd-ı Saba'nın, Gülnuş Valide Sultan'ın hazinedar ustası olduğu bilinmektedir.[142] O tarihten sonra Gülnuş Valide Sultan'ın hazinedar ustası Hatice Usta olmalıdır. Zira 1113/1702 tarihli bir belgede valide sultanın Hazinedar Ustası Hatice Usta için 460 dirhem gümüşten leğen yaptırıldığı belirtilir.[143]

138 Uşşâkîzade, *Uşşâkîzâde Tarihi*, I, 372. Nurbanu Valide Sultan'ın hekimbaşısı hakkında bkz. Maria Pia Pedani, "Safiye's Household and Venetian Diplomacy," *Turcica* XXXII (2000): 29.
139 TSMA E 3941/1.
140 Harem-i hümâyûn içinde sadece padişahın değil hanedan mensubu diğer kişilerin, harem idari personelinin ve dârüssaâde ağası, saray-ı atik ağası, hazinedar ağa, musahib, oda lalası gibi padişaha yakın saray mensuplarının da statülerine paralel sayıda cariye sahibi olduğu dikkati çeker. Haremin hiyerarşik yapısı içinde ilişki ağlarının genişliği ve ölçek itibariyle çeşitliliği söz konusudur. Örneğin valide sultanın hazinedar ustası valide sultanca himaye edilirken, hazinedar ustanın yardımcıları ise hazinedar ustaya mensup olurdu. Bkz. Argıt, "18. Yüzyılda," 11.
141 TSMA D 7908.
142 Evkâf-ı Hümâyûn Müfettişliği, 001, 17.
143 TSMA D 676.

1704'te III. Ahmed'in Tarihçi Silahdar Mehmed Ağa ile evlendirdiği Eğlence Emine Hanım ise Gülnuş Valide Sultan'ın cariyesi ve evlâtlığıydı.[144] Ayrıca valide sultanın maiyetinde Ümmühan Bula isimli bir cariyesi vardı.[145] Gülnuş Sultan'ın diğer bir cariyesi aşağıda siyasi icraatı bölümünde görüleceği gibi Prut Seferi sırasında valide sultan ve İsveçliler arasındaki ilişkilerde büyük rol oynayacak olan Baltacı Mehmed Paşa ile evlendirilmiş Çerkez bir kızdı. İlerde görüleceği üzere valide sultan siyasi rolünü icra ederken kendi hane mensuplarından istifade edecek ve söz konusu Çerkez cariye de bu çerçevede etkin isimler arasında yer alacaktı.

İdari personel dışında Gülnuş Valide Sultan'ın hizmet cariyelerini tam kadro tespit etmek mümkün olmamakla birlikte, ölen saraylı cariyelerin muhallefat kayıtlarının tetkiki sırasında Gülnuş Valide Sultan'ın cariyelerine de rastlanır. 1711/1123'te taşrada ölen Gonca Ayşe, Nefise, Şehbaz Hatice ve Ümmühan[146] ile 1714/1126'da ölen Civanbaht Hatun[147] Gülnuş Valide Sultan'ın hizmet cariyelerindendi. Benzer şekilde merhum valide sultanın azatlıları oldukları ifade edilen Saraylı Nedim Fatma Hatun (ö. 1715/1128),[148] Hatice nam-ı diğer Cihanşah Hatun (ö. 1717/1130),[149] Aşup nam-ı diğer Rukiyye Hatun[150] ve Gülfem Hatun'un (ö. 1722/1135) da[151] Gülnuş Valide Sultan'ın cariyeleri olmaları kuvvetli ihtimaldir. Valide sultanın 1708/1119 tarihli vasiyetnamesinde, kendi cariyelerinden kırk kişiyi azat ettiğini belirtmesi, idari personel dışında sahip olduğu cariyelerin sayısı hakkında fikir verir.[152]

Enderun mensupları için söz konusu olduğu gibi cariyeler de harem hizmeti boyunca hane mensubu olmanın bir tezahürü olarak statülerine

144 "bâ fermân-ı hümâyûn devletli Valide Sultan hazretlerinin evlâd yerine besledüğü Eğlence mülakkab Emine Hanım'ı işbu muharrir-i abd-i hakîrlerine tezvîc buyurdular." "*Nusretname:* Tahlil ve Metin," 670. 1696 tarihli mutfak tayinat kaydında ismi geçen Eğlence Kadın ile aynı kişi olabilir. D.BŞM d 828. Eğlence Hanım aynı sene vefat eder ve emr-i hümâyûn ile Yeni Camii haziresine gömülür. Fındıklılı Silahdar Mehmed Ağa, *Silahdar Tarihi: On Yedinci Asır Saray Hayatı*, haz. Mustafa Nihat Özön, (Ankara: Akba Kitabevi), 231.
145 TSMA D 676.
146 TSMA E 153/1, 153/2.
147 Evkâf-ı Hümâyûn Müfettişliği, 0101, 93.
148 Evkâf-ı Hümâyûn Müfettişliği, 0105, 91, 132.
149 Evkâf-ı Hümâyûn Müfettişliği, 0109, 853.
150 Evkâf-ı Hümâyûn Müfettişliği, 0110, 39.
151 Evkâf-ı Hümâyûn Müfettişliği, 0114, 51.
152 TSMA E 3941.4.

paralel şekilde himaye görür, menfaatleri korunur ve kendilerine çeşitli nimetler ihsan edilirdi. Nitekim Gülnuş Sultan, cariyelerine hibe ve hediyeler verilmesini vasiyet eder. Kişinin hane içindeki statüsü, kendisine verilen himayede belirleyici olurdu. Nitekim valide sultan vasiyetinde, usta olanlara ikişer kese akçe, kilerci ustaya üç kese akçe ve ustaların dışındaki cariyelere birer kese akçe verilmesini belirtir. Valide sultan kendi giyecek ve yatak kıyafetlerinden cariyelerine verir ve kilerci ustaya bir samur kürk ve diğer ustalara vaşak kürk verilmesini belirtir.[153] Muhtelif coğrafyalardan hareme gelmiş ve aile bağları kopmuş, valide sultan himayesindeki bu kişilerin memnun edilmesi köklü bir geleneğin yansıması olup, siyasi literatürde sıkça zikredilir. Nitekim hizmetlerinin karşılığı olarak hane mensuplarının taltif edilmesi hanedana aidiyeti yükseltip, sadakati artırma açısından önemlidir. Ayrıca Eğlence Hanım örneğinde olduğu gibi valide sultanın cariyelerinin hanedana yakın kişilerle evlendirilmesi mevcut bağların kuvvetlendirilmesi için de önemliydi. Zira ilişki ağlarına ve hiziplere dayalı bir yapılanma içinde saray kadınlarının önemi düşünüldüğünde bu evlilikler daha fazla anlam kazanır.

TAYİNATLARI

Pederşahi yapının neticesi olarak muhtelif statüdeki saray mensuplarının melbusat, mekulat, mefruşat ve eşya tayinatları vardı. Harem ve Enderun mensupları için de benzer tayinatlar söz konusu olmakla birlikte, valide sultanların hasekilik döneminden itibaren statülerine uygun şekilde muhtelif kategorilerde tayinatları vardı.

Kendinden önceki valide sultanlar gibi Gülnuş Valide Sultan'a belli aralıklarla muhtelif cinslerde kumaş tahsis edilirdi.[154] İstanbul ve Edirne saraylarında valide sultan dairesinin mefruşatı yapılır,[155] saraydaki dairesi için

153 TSMA E 3941/1.

154 Valide Sultan, padişah, şehzadeler, ağalar ve enderun ricali ve müstahdemleri için yıllık çukalar kesildiğine dair bkz. TSMA D 690 (1116/1704). Harc-ı hassa kayıtlarında yer alan valide sultan için Enderun hazinesinden verilen kumaş ve kürk bahaları için bkz. TSMA D 51 (1116/ 1704). Valide Sultan için alınan kumaşların ücretinin Hazine-i Amire'den verildiğine dair İE SM 20-2025 (Safer 1113/ Temmuz 1701).

155 Haseki Gülnuş Sultan'ın Beşiktaş bahçesinde bulunan dairesinin tefrişatı için alınan ve darüssaade ağasına teslim edilen mefruşat için bkz. MAD. d 5187 (29 z 1091/ Ocak 1681) MAD.d 5065 (1091/1681).

gerekenler alınır[156] ve belli dönemlerde odaların tamirleri yapılırdı.[157] Ayrıca valide sultan dairesine odun ve kömür tahsis edilir,[158] odunlar muhtelif kazalardan satın alınır[159] ve masraflarını hatab emini öderdi.[160] Valide sultan bahçesi için de gerekli şeyler alınırdı.[161]

İleride teşrifat bölümünde görüleceği üzere valide sultan geniş bir maiyetle Edirne-İstanbul arasında veya şehir içinde teşrifat kurallarına göre şekillenen yolculuklar (göç-i hümâyûn) gerçekleştirirdi. Bu seyahatler için hasekilik döneminden itibaren geniş tahsislerde bulunulurdu.[162] Hizmetine araba ve hayvanlar tahsis edilir, arabaların tamirleri yapılırdı. Nitekim Gülnuş Sultan'a araba tahsis edilmesi ve araba tamir masraflarının baş muhasebeden alınmasına dair çok sayıda vesika bulunmaktadır.[163] Ayrıca

II. Mustafa'nın cülusu sonrasında Edirne Sarayı'nda valide sultan odaları mefruşatı yapıldığına dair İE SM 22-2302 (Zilhicce 1106 / Haziran 1698). Sonraki dönemlerde valide sultan odası mefruşat masrafı için bkz. İE SM 19-1924 (R. Evvel 1109/ Ekim 1697); İE. SM 2041 (Şevval 1114/ Şubat 1703); İE SM 17-1701(Receb 1109/ Ocak 1698).

156 Gülnuş Haseki Sultan'ın odaları için Serbazergan-ı hassa Ahmed Ağa'nın aldığı levazım ücreti için bkz. İE. SM 11-1116 (Zilhicce 1090/ Aralık 1679). Gülnuş Haseki Sultan'ın Babadağı'nda bulunan ikametgâhının tamir edildiğine dair İE. ENB (Ensab) 2-128 (Zilkade 1083/Şubat 1673). Edirne'de valide sultan sarayı için alınan eşyalar D.BŞM d 874 (Zilhicce 1109/ Temmuz 1698).

157 Gülnuş Haseki Sultan odalarının tamir ücretlerinin Hazine-i Amire'den alındığına dair. Valide sultan döneminde yapılan tamirat için bkz. İE. SM 17-1742 (Safer 1094/ Şubat 1683); İE. SM 9-843 (Zilhicce 1082/ Nisan 1672); İE. SM 21-2167 (Safer 1107/ Ekim 1695).

158 İE SM 20 -2087 (Rebiulevvel 1107/ Kasım 1695). Nitekim Edirne Sarayı'nda valide sultana halvet için odun verilmesi için arzuhalde bulunulur İE SM 22-2276 (Muharrem 1109/Ağustos 1697). Edirne'de valide sultan için odun tedarik edilmesine dair ferman buyrulduğuna dair Ali Emiri, II. MUSTAFA 4004 (Zilkade 1108/ Mayıs 1697).

159 İE SM 18-1890 (Şevval 1109/Nisan 1698).

160 İE SM 19-1893 (Zilkade 1109/Mayıs 1698).

161 İE SM 20 -2099 (Cemaziyel evvel 1114/Ekim 1702); Ali Emiri II. MUSTAFA 8058 (1114/1702). Hatice Turhan Valide Sultan için de benzer harcamalar söz konusuydu. Örneğin, Davutpaşa'da bulunan bahçe-i hümâyûn ve harem-i hümâyûnda valide sultan için harcanan mühimmat ve bazı mahallerin tamirine dair bkz. D.BŞM d 369 (1090/ 1680).

162 Özellikle cülus münasebetiyle gerçekleşen yolculuklarda geniş tayinatlar verilirdi. Örneğin II. Mustafa'nın cülusu sonrasında valide sultanın İstanbul'dan Edirne'ye gidişi esnasında kendisine ve maiyetine tayin edilen araba, bargir, odun, kömür ve yiyecekler için edilenler için bkz. D.BŞM. d 786 (Cemaziyelahir 1106/ Haziran 1698).

163 Haseki Gülnuş Sultan'ın IV. Mehmed Rumeli'de ava çıktığında Haseki Gülnuş Sultan'ın arabasının tamiri için bkz. MAD d 4466 (Rebiulevvel 1093/Nisan 1682). Haseki Gülnuş Sultan'ın Hatice Turhan Valide Sultan ile Üsküdar'a kadar göçlerinin kayık ücretleri hakkında bkz. İE. SM 4-286 (Cemaziyelevvel 1079/ Ekim 1668).Haseki Gülnuş Sultan'ın Babadağı'nda hizmetine Istabl-ı Amire davarları verildiğine dair bkz. D.BŞM d 40841 (Rebiulevvel 1083/Temmuz 1672-Muharrem 1084/ Mayıs 1673). Valide sultanın hünkâr bahçesine hareketi nedeniyle araba tamiri, beygir ücreti gibi masrafların baş muhasebeden alınması hakkında bkz C.SM 803 (1108/1696). Valide sultanın

eşyaları nakledilir,[164] yol boyunca belli noktalardaki masrafları karşılanır ve istirahat etmesi için çadırlar kurulurdu.[165]

Bütün bunlara ilaveten hasekilik döneminden itibaren valide sultanların diğer önemli devlet adamları ve saray mensupları gibi yiyecek tayinatları vardı. Valide sultanın sofrasına günlük, haftalık, aylık, senelik, mevsimlik tayinat ve levazımat verilirdi. Yiyecek tahsis edilen diğer kişi ve gruplar için söz konusu olduğu gibi, valide sultanlar için de hangi miktarlarda hangi yiyeceklerin tahsis edileceği bellidir. Yeme-içme konusunda etraflarına sundukları cömertlik siyasi otoritelerini meşrulaştırma araçlarından biri olarak görüldüğü için, Osmanlı sultanları statülerinin büyüklüğünü gösterir mahiyette yemek tedarik ederlerdi.[166] Sarayda her gün doyurulması gereken geniş bir grup mevcuttu; hanedan mensupları başta olmak üzere, muhtelif görevlerde hizmet eden farklı statülerdeki geniş dairelere, saray düzenli ve belli miktarda yiyecek verirdi. Saray mutfağı günde 10.000'den fazla öğün sunardı.[167].

Sarayın gıda ihtiyacını karşılayacak mükemmel bir mutfak organizasyonu ve iaşe ağı vardı. Sarayın iaşesini, Fatih Sultan Mehmed'in kurmuş

Edirne'den Akpınar bahçesine hareketi esnasında hassa arabaları tahsis edildiğine dair İE SM 23-2353 (Rebiulevvel 1108/ Ekim 1696). Ayrıca konu ile ilgili bkz. İE SM 22-2268 (Şevval 1113/Mart 1702); İE SM 16-1653 (Rebiulevvel 1108/Eylül 1696).

164 Valide sultanın İstanbul'dan gemiyle Rodoscuk İskelesi'ne, oradan arabalarla Edirne'ye nakledilen eşyalarının taşınma ücreti için bkz. D.BŞM. d 787 (Receb 1106/Mart 1695-Şaban 1106/ Nisan 1695).

165 İE SM 22-2319 (Şaban 1112/Ocak 1701).

166 Yedirmenin ve doyurmanın sembolik anlamı üzerine bkz. Artun Ünsal, "Siyasi Güç, Statü, Meşruiyet, İtaat ve Otorite Mücadelesinin Göstergesi Olarak Yemeğin Sembolizmi, *Türk Mutfağı*, haz. Arif Bilgin-Özge Samancı (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2008), 179-195.

167 Saray mutfağının işleyişi konusunda ilk çalışmalar için bkz. Ömer Lütfi Barkan, "Saray Mutfağının 894-895 (1489-1490) Yılına Ait Muhasebe Bilançosu," *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XXIII, no. 1-2 (1962-63): 380-398; a.g.y., "İstanbul Saraylarına Ait Muhasebe Defterleri," *Belgeler*, IX (1979); Halil İnalcık, "Matbakh," *EI*, VI, 1991. Osmanlı toplumunun farklı kesimlerine verilen yiyecek tayinatları üzerine çalışmalar mevcuttur. Bu konuda muhtelif örnekler için bkz. Hedda Kiel Riendl, "The Chicken of Paradise: Official Meals in the mid-Seventeenth Century Ottoman Palace," *The Illuminated Table, The Prosperous House* içinde, haz. S. Faroqhi-C. Neumann (Würzburg: Ergon Verlag, 2003); Şehzade Mutfağı için bkz. Feridun Emecen, The Sehzade's kitchen and its expenditures. An account book from Sehzade Mehmed's Palace in Manisa, 1594-1595," *The Illuminated Table, The Prosperous House* içinde. Osmanlı yönetici elitinin yemek tüketimi, alışkanlıkları üzerinde duran çalışma için bkz. Tülay Artan,"Aspects of the Ottoman Elite's Food Consumption: Looking for "Staples," "Luxurious," and "Delicacies" in a Changing Society," *Consumption Studies and the History of the Ottoman Empire, 1550-1922*, haz. Donald Quataert (New York: State University of New York Press, 2000), 107-200. Yeniçerilerin yiyecekleri hakkında bkz. Rhoads Murphy, "Provisioning Istanbul: The State and Subsistence in the Early Modern Middle East," *Food and Foodways* II (1998): 217-63.

olduğu Matbah-ı Âmire teşkilatı temin ederdi. Bu teşkilat yemeklerin piştiği mutfaklar, erzağın konduğu saray kileri (*kiler-i amire*), tatlıların piştiği helvahane, ekmeklerin piştiği fırınlar gibi bölümlerle tavukhane, mumhane, yoğurthane gibi kendine bağlı birimlerden oluşan bir kurumdu. Mutfaklara saray kilerinden günlük, haftalık ve aylık olarak önceden belirlenen miktarda tayinat verilir, ayrıca pişirilecek yemekler de önceden belirlenerek gerekli erzak miktarı tahsis edilirdi.[168]

Mutfaklar hizmet ettikleri gruplara göre isim alırdı. Padişah, valide sultan, diğer hanedan mensupları ve has odalılara matbah-ı hastan tayinat verilirdi.[169] 17. yüzyılda Topkapı Sarayı'nı anlatan Tavernier, sarayda yedi mutfağın mevcut olduğunu belirterek bunların matbah-ı has, valide sultan mutfağı, kızlarağası mutfağı, hazinedarbaşı mutfağı, kilercibaşı mutfağı ve sarayağası mutfağı olduğunu yazar. Valide sultan mutfağının valideye, padişahın kız kardeşleri ve kızlarına hizmet ettiğini belirtir.[170] Nitekim mevcut örneklere göre Gülnuş Valide Sultan için de matbah-ı hastan tayinat verildiği gibi[171] hareme de padişah ve valide sultan için tayinat verilir. Haremde yemeklerin pişirildiği özel bir mutfak bölümü mevcuttu. İncelenen örneklerde Gülnuş Valide Sultan için harem-i hümâyûna çiğ harçlar verildiğine dair örnekler mevcuttur.[172]

Matbah-ı hasta olduğu gibi, helvahaneye de Gülnuş Sultan adına günlük, haftalık ve aylık erzak verilirdi.[173] Matbah-ı hasın dışında padişah ve saray ileri gelenlerine yemek yapan kuşhane isimli diğer bir mutfak vardı ve Gülnuş Valide Sultan'ın kuşhanesine de yiyecek tahsis edilirdi.[174] Ayrıca kendisinin bir de kileri mevcuttu (Ek III). Benzer şekilde III. Selim'in annesi Mihrişah Valide Sultan için de matbah-ı hasa, hareme, kuşhaneye ve helvahaneye günlük, haftalık, aylık yiyecek tayinatı devam edecektir.[175]

168 "baha-i bera-yı Matbah-ı Has der Asitane beher yevm bera-yı devletli Valide Sultan," MAD d 206.
169 Matbah-ı Amire teşkilatı hakkında bilgi için bkz. Emine Berksan, "Matbah-ı Âmire (Saray Mutfağı) 1703-1730" (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2005); Arif Bilgin, *Osmanlı Saray Mutfağı (1453-1650)* (İstanbul: Kitabevi, 2004), 21-78; a.g.y., "Klasik Dönem Osmanlı Saray Mutfağı," *Türk Mutfağı*, 71-93.
170 Jean-Baptiste Tavernier, *17. Yüzyılda Topkapı Sarayı*, çev. Teoman Tunçdoğan (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007), 56.
171 D.BŞM. d 785; MAD 1827; D. BŞM 4-32 b.
172 D.BŞM. d 785; D.BŞM 830; MAD 1827; D.BŞM 4-32 b.
173 D.BŞM. d 785.
174 D.MSF 2-162.
175 D. BŞM d 41561.

Valide sultanların ayrı sofrası vardı. Temmuz 1695'te Topkapı Sarayı matbah-ı hasından tahsis edilen sofraları gösteren belgeye göre, II. Mustafa ve Gülnuş Valide Sultan için günlük bir adet, "ferrâşin-i harem-i hümayun" için iki adet, "horanda-i haseki sultan" için bir adet, Eski Saray'dan gelenler için iki adet ve son olarak odalık kadınlara bir adet sofra tahsis edildiği belirtilir.[176]

Valide sultan saray dışına çıktığında kendilerine hizmet eden mutfak personelinin de beraber gitmesi beklenirdi. Nitekim padişah saray dışına çıktığında matbah-ı has da nakledilirdi. Benzer şekilde valide sultan, padişahla birlikte ava (*şikâr-ı hümâyun*) iştirak ettiği vakit tayinat verilirdi.[177]

Verilen Yiyecekler

Matbah-ı Âmire idaresi günlük, aylık ve yıllık satın alımların ve düzenli olarak kimlere nasıl tahsisatta bulunulduğunun kayıtlarını tutardı. Saray mutfağının satın alma, tayinat, masraf, gelir-gider ve ihracat defterleri mevcut olup, bunlar mutfaklara giren her cins eşyanın günlük, aylık, senelik ve mevsimlik kayıtlarını miktar ve ürün cinsi olarak verirdi.

Bu kaynaklar valide sultan da dahil olmak üzere belli kişi ve gruplara resmi olarak dağıtılan yiyecekleri gösterir; Gülnuş Valide Sultan'ın yeme içme kültürü ve gündelik hayatının nasıl şekillendiği hakkında fikir vermekle birlikte, asıl olarak kendisine farklı dönemlerde günlük, haftalık, aylık olarak hangi ürünün ne miktarlarda verildiğini açığa çıkarır. Arşiv belgelerine dayanılarak hazırlanan Tablo I, Gülnuş Sultan'a valideliği boyunca farklı kategorilerde sunulan yiyecekleri gösterir. Tabloda görüldüğü üzere hububat, süt ürünleri, sebze, meyve, yağ, içecekler, baharat, unlu mamuller gibi kategorilerde tahsisatları vardır. Valide sultana tahsis edilen yiyeceklerin bir kısmı İstanbul piyasalarından satın alma yolu ile bir kısmı da taşradan ocaklık olarak tedarik ediliyor olmalıdır.[178] Nitekim Şam hazinesinden her sene mutat olarak darüssade ağası, sadrazam, şeyhülislam, kadıasker, rikab-ı hümâyûn kaymakamı, Anadolu kazaskeri, nakibüleşraf, sadrazam

176 BOA, Bab-ı Defteri Baş Muhasebe Kalemi (D.BŞM) 1-19 (1106/1694-5).
177 IV. Mehmed avda bulunduğu zaman kendisine ve maiyetinde bulunanlara tayinat verildiğine dair bkz. D.BŞM 10523, 4-5; MAD.d 7132 (25 Safer 1093/Mart 1652).
178 Arif Bilgin, *Osmanlı Saray Mutfağı*, 111-156.

kethüdası gibi önemli devlet adamlarıyla birlikte padişah, haseki sultan ve Gülnuş Valide Sultan'a şeker gelirdi.[179]

Saray mutfağının helvahane kısmında reçel, şerbet, hoşaf, turşu ve sabun yapılırdı.[180] Nitekim Gülnuş Valide Sultan'a hoşab (hoşaf) yapılması için helvahaneye şeker, meyve ve hububat;[181] ayrıca ramazan ve muharrem aylarında özel tayinat verilirdi.[182] İncelenen kaynaklarda ramazan ayında Gülnuş Valide Sultan'a yiyecek tahsis edildiğine dair bilgi olmamakla birlikte, Mihrişah Valide Sultan'a sunulacak ramazaniyye için helvahaneye tayinat verilmesi, böyle bir uygulama olduğunu gösterir.[183]

Yiyecek tayinatının yanı sıra, kar ve buz tayinatı toplumda belli bir statüye sahip olanlar için kaçınılmazdı.[184] Özellikle haziran-eylül ayları arasında içeceklerin ve meyvelerin soğutularak yenmesi ve bozulmadan saklanması için kar ve buz kullanılırdı. Buz hayvanların sırtında Keşişdağı ve Katırlıdağı'ndan saraya getirilirdi.[185] Başta padişah, valide sultan, kadınefendiler, şehzadeler ve harem dairesi, kilar-i enderun-ı hümâyûn ve Edirne'de bulunan diğer kişiler için kar ve buz tahsis edilirdi.[186] Enderun, harem-i hümâyûn ve taşrada bulunan geniş bir daireye tahsis edilen günlük kar ve buz miktarı değerlendirildiğinde III. Ahmed ve Gülnuş Valide Sultan eşit oranda ve en yüksek tayinatı alırdı.[187]

Sarayın farklı dönemlerde tahsis ettiği yiyecek çeşitlerini ve miktarını gösteren tablolar (bkz. Ek I-II), hanedan üyeleri, harem-i hümâyûn, diğer saray mensupları, muhtelif statüdeki görevliler ve saray matbahlarına tahsis

179 C. SM 1762.
180 Arslan Terzioğlu, *Helvahane Defterleri ve Topkapı Sarayında Eczacılık* (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1992), 21.
181 D.BŞM. d 785, D.BŞM 830, D.BŞM 4-32 b. Mihrişah Valide Sultan için bkz. D. BŞM d 41561.
182 D.BŞM 830, D.MSF 1-32. 1105/1693-4'te dönemin hasekisine Muharrem ayı münasebetiyle aşuresi için malzemeler verilmesi, haseki sultanlara bu özel günde tayinat yapıldığını gösterir bkz. D. MSF 1-8.
183 D. BŞM d 41561.
184 Hanedan mensuplarına, harem dairesine, enderun-u hümâyûna ve birûna tahsis edilen kar ve buz tayinatı için bkz. M. N. Türkmen, "Osmanlı Devleti'nde Saray İhtiyaçlarının Karşılanması: Kar ve Buz Temini," *Gazi Akademik Bakış* VIII (2011): 203-214.
185 Berksan, *Matbah-ı Âmire*, 102.
186 İE. SM 20-2027 (10 Şaban 1113/10 Ocak 1702).
187 D.MSF 2-162, D.MSF 3-85 (Ek II), D.BŞM. BZB 12235. Eylül 1700 tarihli belgeye göre masraf efendi tarafından Gülnuş Valide Sultan için günlük iki denk kar ve bir torba buz verilirken (D. HMH 1-104 (26 Ra 1112/ Eylül 1700), 1714 tarihli belgeye göre günlük 7 denk kar ve 2 torba buz tayin edilir. BOA, Bâb-ı Defteri Başmuhasebe Buzcubaşı Defterleri (D. BŞM. BZB d) 12235 (25 Ca 1126/Haziran 1714).

edilen yiyecek çeşitlerini ve miktarını Gülnuş Valide Sultan ile mukayeseli olarak değerlendirmeye imkân sağlar. Gülnuş Sultan tayinatının Hatice Turhan Valide Sultan ile mukayeseli değerlendirilmesi, Gülnuş Sultan'ın hasekilikten valide sultanlığa geçtiğinde tayinatında çeşit ve miktar olarak gerçekleşen artışı açığa çıkarır.[188]

İncelenen örneklerin çoğunda, II. Mustafa ve III. Ahmed'e tahsis edilen yiyecek miktarı, Gülnuş Valide Sultan'ınkinden yüksektir. Birçok örnek arasından biri seçilecek olursa, 1125/1713 tarihli bir belgeye göre III. Ahmed için tahsis edilen kavata (bir cins yeşil domates) iki yüz adet iken, Gülnuş Valide Sultan için yüz adet, darüssaade ağası için elli adet; günlük bamya III. Ahmed için beş yüz, Valide Sultan için dört yüz, darussaade ağası için üç yüz adetti. [189]

Padişah ve valide sultanın aynı miktarda yiyecek aldıklarına dair örnekler de mevcuttur. Örneğin, 1115 Recep/ Kasım 1703'te taze çıkan müluhya (muluhiye) ve bamya, III. Ahmed, Gülnuş Valide Sultan ve dönemin darüssaade ağasına –ki Uzun Süleyman Ağa olmalıdır– tahsis edilir. Darüssaade ağası için beş kıyye[190] mülühya ve beş kıyye bamya verilirken, III. Ahmed ve Gülnuş Valide Sultan için yirmi kıyye müluhya ve yirmi kıyye bamya tahsis edilmişti.[191] Nadiren bazı yiyeceklerde Gülnuş Valide Sultan'a II. Mustafa ve III. Ahmed'ten daha fazla miktarda tahsisat yapıldığına dair örnekler de mevcuttur.[192]

Kişinin saray mutfaklarından aldığı tayinatın miktarı ve çeşitliliğiyle statüsü arasında bir paralellik mevcuttu ve yüksek statü sahipleri yüksek miktarda ürün alırdı.[193] Nitekim Gülnuş Valide Sultan'ın tayinatı, hanedan mensupları, harem-i hümâyûn idari personeli, horendegân-ı harem, darüssaade ağaları, solakân, Eski Saray teberdarları, hazine kethüdası, hazine-

188 Hasekilik dönemi için bkz. MAD. d 2058, MAD d 4776.

189 BOA, Bab-ı Defteri Başmuhasebe Matbah-ı Âmire Emini defterleri (D.BŞM. MTE d.) 10907 (1125 r 1-1125 c 10/ 27 Nisan 1713-25 Haziran 1713).

190 1 kıyye yaklaşık 1282,945 gr'a denk düşer.

191 D. MSF 3-5.

192 MAD d 1827, D. BŞM 828 (Ek I).

193 Bu konuda yabancı literatürden birkaç çalışma için bkz. Montanari Massimo, *Avrupa'da Yemeğin Tarihi*, çev. Mesut Önen, Biranda Hinginar (İstanbul 1995). Yemek ve mevki için ayrıca bkz. Felipe, Fernández Armesto, *Near a Thousand Tables: A History of Food* (New York: The Free Pres, 2002), 100-130.

dâr-ı şehriyari, ser tabbah, şeyhülislam, sadrazam, defterdar, Edirne kaymakamı, İstanbul kaymakamı, Rumeli kadısı, Anadolu kadısı, nakibüleşraf ve sadrazam kethüdasından fazladır.[194] Kar tayinatı için de benzer dağılım söz konusuydu.[195] Yiyecek tayinatında, Gülnuş Valide Sultan'a yakın alan kişi darüssaade ağası olup, daha sonra kethüda kadın, daye kadın, padişah kadınları ve çocukları gelirdi.[196]

Benzer şekilde kuşhane, helvahane, iç kiler için tahsis edilen yiyecek miktarı, Gülnuş Valide Sultan'a tahsis edilenden daha azdı.[197] Ancak matbah-ı has, matbah-ı ağa-i darüssaade, matbah-ı saray-ı atik, matbah-ı serkilâri, matbah-ı ser-hazine, matbah-ı babüssaade, sarayın muhtelif mutfakları ve harem-i hümâyûna tahsis edilen yiyecek miktarı, Gülnuş Valide Sultan'a tahsis edilenden daha yüksekti.[198]

Kişinin statüsü, hiyerarşi içindeki yeri tahsis edilen yiyeceklerin miktarının yanında niteliğine de tesir eder. Nitekim bazı yiyecekler sadece padişah ve valide sultana tahsis edilir. Fodula (fodla) ekmeği geniş bir kesime tahsis edilirken, nân-ı nohud, halka-ı simid, nân-ı pite gibi kimi daha zengin çeşitli ekmek ve unlu mamuller sadece Gülnuş Valide Sultan'a sunulurdu.[199] Benzer durum et tüketimi için de söz konusudur. Et, hanedan mensubu ve yüksek zümreden olanlarla halkın yedikleri arasındaki ayırmı vurgulayan yiyeceklerden biridir.[200] Nitekim ganem (koyun) ve ciğer geniş bir kesime; kuzu toklu (altı aylık) ise II. Mustafa ve Gülnuş Valide Sultan'a verilirdi.[201] Yine kaz, ördek ve güvercin padişah ve valide sultan için tahsis edilen lüks tüketim maddeleri arasında yer alırdı.[202]

194 Bkz. D. BŞM 828 (Ek I), D.BŞM 830, D.BŞM MTE 2-45, D.MSF 2-162, D.MSF 2-39, D.MSF 3-16, D.MSF 3-85 (Ek II).
195 D.MSF 3-85 (Ek II), D.BŞM. BZB 12235.
196 Bkz. D. BŞM 828 (Ek I), D.BŞM 830, D.BŞM MTE 2-45, D.MSF 2-39, D.MSF 3-85 (Ek II).
197 D.MSF 3-16.
198 D. BŞM 828 (Ek I), D.BŞM 830, D.BŞM MTE 2-45, D.MSF 2-162, D.MSF 3-16, D.MSF 3-85 (Ek II).
199 Bkz. D. BŞM 828 (Ek I), D.BŞM 830.
200 Tülay, "Aspects of the Ottoman Elite's," 133.
201 D.BŞM MTE 2-45.
202 D.BŞM 10523; D.BŞM. d 785. Matbah-ı Amire, II. Mustafa ve Gülnuş Valide Sultan ve Hazine-i Hümâyun için satın alınan tavuk, kaz ve ördek bedeli Hüdavendigar ve Gelibolu livaları avarız-ı nüzul akçasından ödendiğine dair bkz. İE SM 21-2218 (21 Receb 1112/ Ocak 1701). Valide sultana özgü yiyecekler olduğu gibi, padişah ve valide sultanlara mahsus pişirilen yemekler de mevcuttur. Örneğin, kadayıf-ı has valide sultan ve hünkâr için yapılır Arif Bilgin, "Klasik Dönem Osmanlı Saray Mutfağı," *Türk Mutfağı*, 87.

Saraya ve özelde de valide sultanlara tahsis edilen ürünlerin temin yolları ve çeşitleri döneme göre değişirdi. Dönemsel farklılıkların Gülnuş Valide Sultan'ın tayinatına da tesir etmesi beklenir. Nitekim bamya ve kavata Hatice Turhan'ın listesinde yer almaz iken Gülnuş Valide Sultan ve Mihrişah Valide Sultan'ın tahsisatları arasında yer bulur. Bu durum bamya ve domatesin 17. yüzyılda çıkmasıyla ilişkili olmalıdır.[203] Benzer şekilde, fasulye, yeşilbiber, karnabahar ve portakal 18. yüzyılda, patates ise 19. yüzyılda Osmanlı topraklarında üretilmeye başlayacaktır.[204] Bu nedenle Gülnuş Valide Sultan'ın yiyecekleri arasında bu ürünlere rastlanmaz.

Siyasi ve ekonomik gelişmeler ve hava şartlarının saray mutfağı ve özelde de valide sultanların tayinatlarını etkileyeceğine şüphe olmasa da, standartlaşmış bir sistemden bahsedebilmek mümkündür. II. Mustafa döneminden III. Ahmed dönemine geçildiğinde Gülnuş Valide Sultan'ın yiyecek tayinatında çeşit ve miktar açısından belirgin bir değişiklik görülmez. Aksine bazı ürünlerin farklı dönemlerde aynı miktarda verildiği dikkati çeker. Örneğin, farklı dönemlerde Gülnuş Sultan'a verilen ekmek miktarı aynı olduğu gibi, 1704, 1708, 1713 ve 1715 senelerinde günlük bamya tayinatı III. Ahmed için beş yüz, Gülnuş Valide Sultan için dört yüz kıyyeydi.[205] Nitekim sebze tayinatı için "mutad-ı kadim üzere her birinden verilir" ifadesi, standart bir uygulama olduğunu gösterir.[206]

1648'de IV. Mehmed ile birlikte ava katılan Hatice Turhan Valide Sultan'a tahsis edilen yiyecekler, Gülnuş Valide Sultan'ın kilerinden farklı değildir. Gülnuş Sultan için söz konusu olduğu gibi Hatice Turhan Valide Sultan'ın sofrası için tahsis edilen yiyeceklerin miktarı, IV. Mehmed'e tahsis edilenden daha az, daye kadın ve şehzade sofrasında tayin edilenden de fazlaydı.[207]

Benzer süreklilik farklı yüzyıllarda yaşamış valide sultan tayinatlarında da görülür. Hatice Turhan Valide Sultan, Gülnuş Valide Sultan ve

203 Osmanlı mutfağında kavata sözcüğüne ilk kez 1694 yılında sarayın mutfak ve kiler harcamaları için tutulan bir defterde rastlandığı belirtilir. Tülay Artan, "Aspects of Ottoman Elite's," 112.
204 Arif Bilgin, "Klasik Dönem Osmanlı Saray Mutfağı," *Türk Mutfağı*, 91.
205 Bkz, MAD 1827; D.BŞM 4-32 b; İE SM 24-2562 (1119 L 07/1 Ocak 1708); D.BŞM. MTE d. 10907 (1125 r 1-1125 c 10/ 27 Nisan 1713-25 Haziran 1713).
206MAD d 1827; MAD d 7398.
207 D.BŞM 10523.

Mihrişah Valide Sultan tayinatları mukayese edildiğinde, bazı yiyeceklerin aynı miktarda tahsis edilmiş olduğu dikkati çeker. Mihrişah Valide Sultan ve Gülnuş Valide Sultan'ın valideliğinin farklı dönemlerinde tahsis edilen ekmeklerin gerek çeşit gerekse miktarının aynı olması, sistemin standartlığını gösterir. Her iki valide sultan için on iki adet nân-ı has, iki adet nân-ı piç, üç adet çörek, üç adet yağlı halka, üç adet nân-ı pide, on iki adet simid-i halka, üç adet nân-ı nohud, üç adet nân-ı mirahori ve ikiyüz yirmi çift fodula verilir.[208] Benzer şekilde, incelenen örneklerin çoğunluğunda güvercin tayinatı Hatice Turhan Sultan ve Gülnuş Sultan için aynı olup, günlük on adetti.[209]

Tahsis edilen sebzeler değerlendirildiğinde, Gülnuş Valide Sultan'a farklı senelerde verilen marul miktarı aynı olup günlük bin beş yüz adet iken,[210] Mihrişah Sultan için de günlük miktar aynıydı. Hatice Turhan, Gülnuş ve Mihrişah valide sultanlar için aynı miktarda, günlük yüz adet maydanoz tahsis edilirdi.[211] Kimi meyvelerde de aynı ölçü devam eder; Gülnuş ve Mihrişah Valide Sultan için has matbaha günlük iki kıyye, haftalık on kıyye meviz-i siyah (siyah üzüm) verilirdi.[212] Benzer durum sirke tayinatı için de söz konusu olup, Hatice Turhan, Gülnuş ve Mihrişah valide sultanlar için harem-i hümâyûna verilen günlük sirke miktarı beş kıyyeyken, has matbaha verilen günlük miktar iki kıyyeydi. Gülnuş Valide Sultan ile Mihrişah Valide Sultan için muharrem ayında helvahaneye aşure ile verilen kimi yiyeceklerin miktarı da aynıydı.[213]

Farklı dönemlerde yaşamış valide sultanlara tahsis edilen yiyecek tayinatlarında görülen bu paralellik, oturmuş ve standartlaşmış bir sisteme işaret eder. Benzer süreklilik yiyecek tahsis edilen diğer kişi ve gruplarda da rastlanır. Örneğin 17. ve 18. yüzyıllarda, padişah kızları aynı sayıda nân-ı has, nân-ı fodula ve aynı miktarda koyun eti alırlar.[214] Aynı gruba 17. yüzyıl sonlarından itibaren yüz elli yıl boyunca sabitlenmiş miktarda, aylık yüz kıyye tereyağı tahsis edilirdi.[215]

208 Bkz. MAD 1827; D.BŞM 4-32 b; BŞM d 41561.
209 Mukayese için bkz. D.BŞM 10523; MAD 1827; D.BŞM 4-32 b.
210 D. BŞM 828 (Ek I); D.MSF 1-25; D.BŞM 830, MAD 1827, D.BŞM 4-32 b.
211 D.BŞM 828 (Ek I), D.MSF 1-25, D.BŞM 830, MAD 1827, C. SM 6475, D. BŞM 4-32 b, BOA, D.BŞM 4-32 b, D. BŞM d 41561.
212 D.BŞM. d 785, MAD 1827, D.MSF 3-16, D. BŞM 4-32 b, D. BŞM d 41561.
213 D.BŞM 830, D. BŞM d 41561.
214 Tülay Artan, "Aspects of the Ottoman Elite's," 130, 137.
215 Tülay Artan, "Aspects of the Ottoman Elite's," 150.

Tablo 1

Un- Unlu Mamuller	Tahıl-Hububat	Et Ürünleri	Süt Ürünleri	Sebze	Meyve	Yağlar	Baharat	Şeker-Şekerli Ürünler	Ekşi Ürünler	İçecekler
Has un (dakik-i has)	Buğday (gendüm)	Tavuk (mâkiyân)	Kaymak	Sebzevât	Kızıl Üzüm (Meviz-i Sürh)	Revgan-ı sade	Tuz	Şeker	Sirke	Kahve
Has ekmek (nân-ı has)	Bulgur	Güvercin (kebuter)	Kaymak Üsküdâri	Bamya	Siyah Üzüm (Meviz-i Siyah)	Revgan-ı tere	Tuz-ı Eflak	Şeker kelle limon	Ab-ı gül şerbeti	Kırmızı
Nân-ı piç	Mercimek	Kuzu toklu	Süt (Şir)	Kerefes	Kayısı-i huşk	Revgan-ı şir	Harci tuz	Asel	Turşu (kebere)	Şerbet
Nan-ı pite	Bakla	Kaz	Peynir	Badincan	İncir	Revgan-ı zeyt		Fülfül	Reçel	
Nan-ı nohud	Börülce	Ördek		Kavata	Siyah Erik (Âlu-yı siyah)		Bahar			
Nan-ı mirahori	Gendüm köfte		Ciğer	Mülühya	Amasya eriği (Âlu-yı Amasya)		Tarçın			
Çörek	Nohut	Mumbar		Kabak	Kızılcık		Zencebil			
Yağlı halka	Mercimek (ades)			Varak asma	Badem		Karanfil			
Fodula	Nişasta			Havuç	Ceviz		Safran			
	Tarhana			Taze bakla	Fındık		Zerdali			
	Leblebi			Kelem			Sumak			
	Çekirdek			Hıyar			Susam			
				Maydanoz						
				Taze nane						
				Marul						
				Soğan						
				Sarımsak (Sîr)						
				Zeytin						
				Limon						

Mutfak Kapları

Yiyecek tahsisatının yanı sıra, kişinin hiyerarşik yapı içinde statüsüne göre değişen sayılarda mutfak kapları da tahsis edilirdi. 1701'de Edirne Sarayı hareminde bulunanların kaplarını gösteren listeye göre, Gülnuş Valide Sultan'ın sahip olduğu kapların sayısı II. Mustafa'dan dahi yüksek olup yüz kırk beş adettir.[216] Belli aralıklarla mutfak kapları saray mutfağına bağlı olarak çalışan, sarayda bakır kapların kalaylandığı kalayhanede kalaylanırdı. II. Mustafa ve III. Ahmed'in saltanatlarının farklı dönemlerinde harem-i hümâyûn için kalaylanan kapları, kimlerin kaç kabının kalaylandığını gösteren tabloya göre, Gülnuş Valide Sultan'a ait kapların sayısının, kimi zaman II. Mustafa ve III. Ahmed'e ait kaplardan fazla olduğu görülmektedir (bkz. Ek III).

Kişi öldüğü zaman tayinatı doğal olarak kesilirdi. Gülnuş Valide Sultan'ın ölümünden sonra Kasım 1715/ 13 Zilkade 1127'de, has matbahına verilen sofra harçları, harem-i hümâyûna verilen çiğ harçları, günlük, haftalık ve aylık tayinatları kesilerek bunların başkalarına aktarılmasına dair ferman çıkacaktı.[217]

Gelirleri

Hanedan mensuplarının, hiyerarşi içindeki yerlerine göre tayinatlarına ilaveten muhtelif gelir kaynakları mevcuttu. Osmanlı İmparatorluğu'nda valide sultanların birçok alanda gücünü ve pozisyonunu gösteren en önemli unsur yüksek gelirleriydi. Ekonomik güçleri siyasi arenada daha etkin olmalarını sağlarken, siyasi katılımın boyutunu ve mahiyetini belirler ve büyük ölçekli hayır eserlerini finanse etmelerini sağlardı.

Valide sultan gelirleri, gerek kaynakları, gerekse mevcut gelirlere dair usuller bakımından standart bir mekanizmaya dayanırdı. Nitekim diğer valide sultanların gelir kaynaklarıyla, bu kaynaklara dair yazılı dokümanların benzer yapıda olduğu görülür.[218] Valide sultana ait gelir kaynakla-

216 D.MSF 2-76.
217 D.MSF 4-32.
218 Benzer şekilde düzenlenmiş Mihrişah Valide Sultan'a ait 'irad ve masraf' defteri için bkz. D.BŞM d 41613.

rından gelen altın ve paraların bir kısmı kahve dolabında[219] veya haremeyn dolabında[220] muhafaza edilip, oradan kullanılırdı. Valide sultana ait gelir ve masraf defterlerinde, farklı kaynaklardan gelen gelirleri hangi tarihte, kimin, nerede, ne miktarda verdiği ve bu meblağdan nerelere masraf yapıldığı ayrıntılı şekilde kayıtlıdır.[221]

Maaş

Gülnuş Sultan'ın hasekilik döneminden itibaren maaşı vardı.[222] Şehzade doğurduktan sonra maaşının artmış olduğu tahmin edilirken, valide sultan olmasının akabinde maaşı mutlaka yükselmiştir. Dimitrie Cantemir, haseki sultan gelirinin 500 para olduğunu belirtirken, valide sultanların gelirlerinin 1000 paradan fazla olduğunu ve imparatorluğun muhtelif yerlerinden toplandığını ve gelirlerin toplanmasından kethüdasının sorumlu olduğunu yazar.[223] Gelir (*irad*) defteri valide sultanın aylığı hakkında fikir verir. Gülnuş Sultan'a "aylık akçesi" adı altında her ay iki kese tuğralı altın veya iki kese çil akçe (her kese akçe hesabıyla 45.000 akçeden 90.000 akçe) verilirdi.[224]

Ayrıca Gülnuş Valide Sultan'a her ay Darphane-i Amire'den 'mevacib' adı verilen maaş gelirdi.[225] Aylık meblağ 120. 000 akçe olup, II. Mustafa ve III. Ahmed dönemlerinde her ay düzenli olarak aynı miktarda tahsisat devam etmişti.[226]

219 Bir örnek için bkz.TSMA D 682.
220 TSMA E 823/20.
221 Bir örnek için bkz. TSMA E 153/2.
222 Haseki sultana mutat olarak sikke verilirken hazinede mevcut olmadığında dışarıdan esedi kuruş satın alındığına dair bkz. İE. SM 13-1335 (Ramazan 1093/ Eylül 1682).
223 Dimitrie Candemir, *The History of the Growth and the Decay of the Ottoman Empire*, 297.
224 TSMA D 2978 (1115/ 1703 Temmuz-Haziran 1704); TSMA D 2977 (1115/1703 Temmuz-Haziran 1704) 1 kesenin kaç kuruşa/akçeye tekabül ettiği, farklı senelerde değişiklik göstermektedir. Örneğin 1123/1711'de 1 kise 375 kuruş iken, 1124'de 1 kise 500 kuruştur.
225 *"darphaneden be her mah gelen akçe"* TSMA D 3323.
226 İE. DRB 2-178 (1109 ZA 27/ 6 Haziran 1698); İE SM 22-2243(1110 C 27/ 31 Aralık 1698);İE SM 18-1871 (1110 N 25/ 27 Mart 1699); Ali Emiri II. MUSTAFA 7394(1112 Safer/ Ağustos 1700); Ali Emiri II. MUSTAFA 8350 (1112 Zilhicce/Mayıs 1701); İE SM 19-1903(1113 Muharrem/ Temmuz 1701); İE SM 21-2219 (1113 S 01/Temmuz 1701); Ali Emiri II. MUSTAFA 2900 (1113 Şaban/ Ocak 1702); Ali Emiri II. MUSTAFA 3007 (1114 Receb/Kasım 1702); İE. SM 20-2032 (1113 Şevval 29/ Mart 1702); Ali Emiri, II. MUSTAFA 8003 (1113 Şevval 29/ 29 Mart 1702); İE SM 20-2005(1114 Z 01/Nisan 1703); İE SM 29-3040 (1117 M 16/ 10 Mayıs 1705); İE.SM 2829(1117 Zilkade 2/Şubat 1706), İE. SM 3166 (1118 Za 10/Şubat 1707); Ali Emiri III AHMED 5948 (1121 Safer/Nisan 1709).

Hasları

Birçok hanedan mensubu kadının en önemli gelir kaynağı sahip oldukları haslardı.[227] Dimitrie Cantemir, haseki ve valide sultanların gelirleri arasında paşmaklık adı verilen bir gelir kaynağı sayar ve validenin her fethedilen yerden paşmaklığı olduğunu belirtir.[228]

Gülnuş Sultan'ın hasekilik döneminde de kendisine mahsus hasların genişliği dikkati çeker. Halep ve Trablusşam mollalarına ve Adana kadısına yazılan fermanda, haseki sultanın paşmaklık haslarından olarak Danişmendli ve diğer bağlı bölgelerde toprakları olduğu belirtilir.[229] Bu bölgeden elde edilen gelirler Haseki Gülnuş Sultan'ın voyvodasına ödenirdi.[230] Gülnuş Sultan'ın yine bu dönemde Kastamonu ve Küre bölgesinde Hurdaperde, Devrekâni ve diğer bağlı yerlerde paşmaklık hasları mevcut olup, buralardan mahsul alınır, [231] ayrıca kükürt çıkarılıp satılırdı.[232] Ayrıca Divriği'de bulunan mukataalar da haseki sultanın haslarındandı.[233] Haseki sultanın İstanbul ve Yenişehir arasında da yerleri mevcuttu.[234] Cumapazarı'nda bulunan karyeler de haseki sultan haslarındandı.[235] Kendisinin Malatya hassı,[236] Avanik hassı [237] ve ayrıca Niğbolu mukataası haslarından da

227 İlhanlı Devleti'nde kadınların gelirlerine dair bkz. Gavin Hambly, "Becoming Visible: Medieval Islamic Women in Historiography and History," *Women in the Medieval Islamic World* içinde, 14, 26. Bahu Begüm, Kuzey Hindistan'a Avad Krallığı'nda birçok arazinin, Bahu Begüm ve eşinin annesi Sadr el Nisa'nın kontrolünde bulunduğuna dair. Michael Fisher, "Women and the Feminine in the Court and High Culture of Awadh, 1722-1856," *Women in the Medieval Islamic World* içinde, 496. Babür Hanedanı'na mensup kadınların padişah tarafından kendisine tahsis edilmiş olan arazi gelirlerinden temin ettiklerine dair bkz. Gregory Kozlowski, "Private Lives and Public Piety: Women and the Practice of Islam in Mughal India," *Women in the Medieval Islamic World* içinde, 476.

228 Diğer hanedan mensubu kadınların da kendilerine tahsis edilmiş gelirleri vardı. Abbasi Hanedanı mensuplarından Ümmü'l-Muktedir'in ekonomik gücü tarım arazilerinden elde ettiği gelire dayanırdı. Nadia Maria el Cheikh, "Revisiting the Abbasid Harem," 1-19.

229 Ercan Alan, "95 numaralı Mühimme Defteri (tahlil, transkripsiyon ve özet)" (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2008), hüküm no. 55 (1-10 Safer 1075/ 24 Ağustos-2 Eylül 1664).

230 MD 95, hüküm 101 (11-20 Rebiyulevvel 1075 /2-11 Ekim 1664).

231 MD 95, hüküm 75 (11-20 S 1075/ 03-12.09.1664).

232 MD 95, hüküm 191 (1-10 Cemaziyelevvel 1075/ 20-29 Kasım 1664).

233 MAD. d 4602.

234 D. MKF. d (Bab-ı defteri, mevkufat kalemi defterleri) 27515 (Şaban 1079/ Ocak 1669).

235 MAD.d 15000 (Rebiulevvel 1097/ Ocak 1698).

236 *İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077 /M. 1666 -1667)*, hüküm no 351, haz. R. Günalan; editör Coşkun Yılmaz, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2011.

237 *İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 46 numaralı sicil (H. 1096-1097/M. 1685-1686)*, hüküm no.

gelirleri vardı.[238] 1687'de alınan mali tedbirler üzerine haseki sultan, kendi haslarından bazılarını hazineye terk etmişti.[239]

Valide sultan olmasını takiben Gülnuş Sultan'ın haslarının genişlemiş olması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim II. Mustafa döneminde has sahibi olan kişilerin sahip oldukları hasların değerleri incelendiğinde en yüksek gelir getiren hassın Gülnuş Valide Sultan'a ait olduğu görülür.[240]

Valide sultanın vefatından sonra idaresindeki hasların Rişvan, Kilis, Zile, Ağzaz, Menemen, Esbkeşan hasları oldukları belirtilir.[241] Ayrıca kendisi Niğbolu Sancağı'nda bulunan Tırnova, Ziştovi ve Vidin haslarına mutasarrıf olup, mahsulden elde edilen gelir ona gönderilirdi.[242] Kendisinin Mora'da da toprakları bulunmaktaydı. Nitekim Mora'nın kaybından ve gelirlerinin büyük kısmını oluşturan bu topraklardan gelen kiraları kaybetmekten dolayı son derece üzgün olduğu ve Mora'nın tekrar alınması konusunda çok istekli olduğunu dönemin yabancı kaynakları belirtir.[243] Ayrıca Alasonya hassı da valide sultan vakıflarındandı ve her sene cizyeleri voyvodalarına verilirdi.[244]

Valide sultanlara has tayin edilmiş olan bölgeler, bir valideden diğerine intikal ediyor olabilir. Nitekim Gülnuş Valide Sultan'ın haslarının büyük bir kısmı vaktiyle Kösem ve Hatice Turhan Valide Sultan tasarrufundaydılar. Evliya Çelebi, Menemen şehrinin valide sultan haslarından olduğunu ve kırk yük akçe iltizamı olduğunu yazar.[245] Evliya Çelebi ayrıca yakın zamanlarda Kilis ve Ağzaz sancaklarının valide sultanlara has oldu-

651, haz. S. Atay, H. Kılıç, Y. Karaca, R. Erol, S. Kahraman, F. Recep; editör Coşkun Yılmaz, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2011. Senelik 6367, 5 esedi kuruşa iltizam verilir.

238 İE. SM 8-746 (Zilhicce 1098/ Ekim 1687); İE. SM 8-753 (Zilhicce 1098/Ekim 1687).

239 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/1, 487.

240 Selim Hilmi Özkan, "Amcazâde Hüseyin Paşa'nın Hayatı ve Faaliyetleri (1644-1702)" (Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2006), 168.

241 C. SM 2633. Rişvan hassı mülhakatından olan Bektaşi cemaati hakkında bkz. Ali Emiri III. AHMED 20237.

242 "1106-1107 Tarihli Mühimme Defterlerine Göre Devlet Kararları," hüküm 45 (Zilkade 1106/ Haziran 1695); İE. AS 32-2859.

243 Sutton'dan aktaran Kenneth Setton, *Venice, Austria, and the Turks in the Seventeenth Century* (Philedelphia, The American Society, 1991), 412, 414.

244 C.EV 279/14247 (Cemâziyelahir 1120/ Ağustos 1708).

245 Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, haz. Y. Dağlı, S. A. Kahraman, R. Dankoff, IX. Kitap (İstanbul: YKY, 2005), 47.

ğunu, Kilis sancağının yetmiş yük akçe iltizam ile mutasarrıf olunduğunu belirtir.[246] Nitekim Kösem Sultan'ın Kilis'te hasları olduğu bilinmektedir.[247] Zile ve Menemen kazalarında gerek Kösem Valide Sultan'ın gerekse Hatice Turhan Valide Sultan'ın hasları vardı.[248] 18. yüzyılda Rişvan, Ağzaz, Kilis, Zile ve Esbkeşan mukataaları valide sultanın hassı olmaya devam edecektir.[249]

Gülnuş Valide Sultan'ın tasarrufunda olan hasların gelirinin 124.376 kuruş olduğu kaydedilir.[250] Valide sultanın Kilis bölgesinde mutasarrıf olduğu hasların gelirinin ise senede 43.334 kuruş olduğu belirtilir.[251]

Havas malından valide sultana ne vesile ile ne miktar verildiği ve yine aynı kaynaktan masraflarına ne harcandığı da kaydedilmiştir.[252] Ancak has gelirlerinden valide sultana teslim edilen meblağ ve ayrıca yapılan masraflar yıllık has gelirlerini tam olarak tespit etmeye yetmez. Zira herhangi bir seneye ait has geliri, valide sultana farklı senelerde takdim edilmiş olabilir. Örneğin, 1116/ (Mayıs 1704-Nisan 1705) havas malı 1117/1705 ve 1118/1706 senelerinde valide sultana sunulmuş olup, 1117'de 9 kise, 1118'de 95 kise olmak üzere toplam 104 kise (52.500 kuruş) teslim edilmiştir.[253] Her sene haslardan elde edilen meblağ değişebilmektedir. Nitekim 1117 (Mayıs 1705-Nisan 1706) senesi havas malı 1118, 1119, 1120 senelerinde teslim edilmiş olup toplam meblağ 151 kise 429 kuruştur (75.429 kuruş). Bu deftere

246 Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, IX, 184.
247 Cavit Baysun, "Kösem Sultan," *İA* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1977), VI, 922.
248 Naima, *Tarih*, III, 1329; Hatice Turhan Valide Sultan'ın Zile'de bulunan valide sultan hassından İstanbul'a gelen balın salimen teslim edilmesiyle alakalı bkz. Müjge Karaca, "94 Numaralı Mühimme Defteri'nin Özetli Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi" (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi 2008), hüküm 15/67. Hatice Turhan'ın Menemen'de hassı olduğuna dair bkz. Azize Gelir Çelebi, "93 Numaralı Mühimme Defteri (1069-1071/1658-1660) (Tahlil-Transkripsiyon ve Özet)" (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2008), hüküm 303.
249 C.ML 1874 (7 Şevval 1143/ Nisan 1731).
250 C. SM 2633.
251 "109 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi," hüküm 94 (Safer 1109/ Mart 1698); D.HMH 575-67. Döneme mahsus problemler kimi zaman gelirlerin toplanmasına tesir eder. Kilis hassı gelirlerinin toplanmasıyla ilgili problemler için bkz. D.MSF 289-27 (Cemaziyelevvel 1108/ Kasım 1696). Valide sultanın Zile bölgesinde bulunan haslar üzerindeki eşkıyanın ortadan kaldırılmasıyla ilgili hüküm için bkz "1106-1107 tarihli mühimme defterlerine göre Devlet Kararları," hüküm 100, 54 (Ekim 1695).
252 Bir örnek için bkz. TSMA d 210.
253 Bir örnek için bkz. TSMA d 210.

göre 1124 (Şubat 1712-Ocak 1713) senesi havas akçesi ise 136 kise (68.000 kuruş) olarak belirtilmiştir.[254] 1123 (Mart 1711-Şubat 1712) senesine ait has akçesi 30 kise zolata (15000 kuruş) ve ayrıca 25 kise 495 kuruş (12992,5 kuruş) olarak kaydedilmiştir.[255]

Kapı Harcı

Ayrıca valide sultana kapı harcı adı altında sunulan bir gelir kaynağı daha mevcuttu. Mutat uygulama olarak Mısır paşasından 60 kise zolata (30.000 kuruşluk yeni zolata) kapı harcı gelirdi.[256] Valide sultanın Mısır kapı harcı dışında, Boğdan kapı harcı ve Eflak kapı harcı adlarıyla da gelirleri vardı. Eflak Beyi'nden gelen kapı harcı 10 kiselik zolata 5.000 kuruş olup,[257] Boğdan Beyi'nin gönderdiği kapı harcı da benzer şekilde 10 kiselik zolataydı.[258]

Ayrıca, devlet adamlarından valide sultana 'cep harçlığı' adında bir meblağ gelirdi. Mesela Vezir Hüseyin Paşa'nın farklı senelerde takdim ettiği miktar 500 kuruştu.[259] Ayrıca Mısır valisinden de cep harçlığı gelirdi.[260]

Harcırah

Teşrifat ve merasim bölümünde görüleceği üzere İstanbul-Edirne arası sık sık gerçekleşen seyahatlerde (Göç-i Hümâyûn) padişah fermanıyla harcırah gelirdi. Örneğin iki farklı dönemde 50 kese akçe (25.000 kuruş) harcırah gelmişti.[261] Kimi zaman valide sultan bir mekâna ulaştığında padişah ona harcırah adı altında değişen miktarlarda bir meblağ sunardı.[262]

254 Bir örnek için bkz. TSMA d 210.
255 TSMA D 210, 30; TSMA E 153/2. Valide sultanın diğer senelerdeki havas akçesine dair bilgiler mevcut olmakla birlikte belirtilen rakam ne derece o senenin gelirini yansıtıyor belli değildir. 1114/ 1702-3 senesine mahsus malı, 51 kise ve 156 adet eski engülüs altını ve 322 kuruş (toplam 26.200 kuruş) teslim edildi. TSMA D 684, 34. 1115/1703-1704 senesine mahsus havas akçesinden valide sultana teslim edilen meblağ bir kaynakta 29,5 kise, (TSMA D 3544), diğer bir kaynakta 33 kise (d.210) olarak belirtilmiştir.
256 TSMA D 2978 (1115/1703); TSMA D 684 (1115/1703); TSMA E 153/2 (1124/1712). Valide sultana kapı harcı geldiğinde getirenlere verilen ihsan ve bahşişler için bkz. Bkz. Ek VI.
257 TSMA E 153/1 (1123/1711); TSMA E 153/3 (Ramazan 1125/ Eylül 1713).
258 TSMA E 153/5 (1127/ 1715).
259 TSMA D 2978 (1115/1703); TSMA D 685 (1115/1703-4).
260 TSMA E 153/1; TSMA D 2978.
261 TSMA E 153/2 (1124/1712); TSMA E 153/3 (1125/ 1713). Ayrıca "hareket-i hümâyûn" harcrahı olarak havas akçesinden dolaba konduğuna dair bkz. 153/3 (1125/1713).
262 Ek VI, no 8, no 21.

Hediye kısmında görüleceği üzere valide sultana muhtelif vesilelerle verilen ihsan ve bahşişler de ayrı bir gelir kaynağıydı.[263] Örneğin, 1107/1705'te "ceb-i hümayun" ve bazı kullara ihsan edilen nakit miktarları değerlendirildiğinde, en yüksek meblağ olan 1500 kuruş valide sultana verilmişti. Sultan Ahmed 200 kuruş, Beyhan Sultan, Hatice Sultan, Ümmi Sultan 100 kuruş alırken, Sultan İbrahim 50 kuruş almıştır. Ancak, valide kadar yüksek meblağ alan tek kişi Fatma Sultan'dı.[264]

Miras

Valide sultanın diğer bir gelir kaynağı da mirastır. Valide sultanın hane mensuplarının ölümleri sonrasında onların miraslarından kendisine hisse düşerdi. Nitekim İslam hukukuna göre azat etme sonrası oluşan "vela" (veli) ilişkisi neticesinde, cariyeyi azat eden efendi, mirastan hak sahibi olurdu. Azat eden kişi, azat ettikleri üzerinde hisse sahibi olurdu.[265] Örneğin Gülnuş Valide Sultan'ın taşrada vefat eden Şehbaz Hatice, Nefise ve Ümmühan adlı cariyelerin muhallefatından valide sultana hisse düşmüştü.[266] Cariyelerin mirasından kimi zaman nakit kimi zaman gayrimenkul olarak valideye hisse düşerdi. Nitekim valide sultan hazinedarı Bad-ı Saba vefat ettiğinde, Abdi Çelebi Mahallesi'nde sahip olduğu odalar miras yolu ile valide sultana intikal etmişti.[267]

Tüm bu tablo göz önüne alındığında ilk dikkat edilecek husus şudur ki Gülnuş Valide Sultan'ın gelirleri kendisinin maddi dünyasının şekillenmesinde belirleyici olmuştur. Bu sebeple sahip olduğu tüm bu gelir kaynaklarını kendisine maddi güç ile birlikte siyasi nüfuz sağlayacak bir araç olarak değerlendirmek ileri bölümlerde ele alacağımız hususları kavramak adına faydalı olacaktır.

263 Bkz. Ek VI.
264 TSMA D 2350-0005.
265 Argıt, "18. Yüzyılda," 16-17.
266 TSMA E 153/2. Şehbaz Hatice'den, valide sultana 651 kuruş, Nefise'den 587,5 kuruş ve Ümmühan'dan 391 kuruş düşer. Kimi zaman nakit yerine ölen kişinin eşyası alınır. Örneğin Şehbaz Hatice vefat ettiğinde kendisinin muhallefatından 652,5 kuruş bedelinde mücevher satın alındığı, geri kalan 1,5 kuruşun has akçeden verildiği belirtilir. Nefise'nin muhallefatından zümrüt küpe satın alınırken, Ümmühan'ın muhallefatından bir elmas kuşak, bir incili kuşak ve bir çift zümrüt küpe ve bir çift altın bilezik satın alınıp valide sultana kalan meblağ üzerinden geri kalan kısım ödenir.
267 Evkâf-ı Hümâyûn Müfettişliği (0004)-001, 17 (1111/1700).

Mertebe ve imtiyazlar her dönemde maddi göstergelere yansımıştır. Gülnuş Valide Sultan'ın maddi dünyasının değerlendirilmesi valide sultan olmanın kişinin maddi dünyasına nasıl tesir ettiğini tespite imkân sağlayacağı gibi hayat tarzı ve gündelik yaşamına dair ipuçları da sunar. Nitekim Gülnuş Sultan'ın maddi dünyası imparatorluğun en yüksek statülü kadınının maddi dünyasını yansıtır mahiyettedir..

Valide sultanın maddi dünyasını tanımlamamızda birkaç kaynak önem taşımaktadır. Örneğin hasekilik döneminden itibaren mevcut olan masraf defterleri, Gülnuş Sultan için alınan ve yaptırılan kıyafet, mefruşat ve ev eşyalarını gösterir.[268] III. Ahmed döneminde valide sultanın altın ve gümüşten yapılmış ev ve mutfak eşyalarının zekât hesabının yapıldığı vesika, sahip olduğu muazzam eşya miktarını gösterir.[269] Ayrıca tüccarlardan satın alınan eşyaları gösteren defterlerle[270] kıyafet ve mefruşat dikiminin en ince detaylarına kadar kaydedildiği terzi defterleri[271] maddi dünyası hakkında fikir sahibi olmamızı sağlar. Hasekilik döneminden itibaren kendisine tahsis edilen eşyalar, hediye bölümünde görüleceği üzere kendisine verilen hediyeler ve ihsanlara ek olarak kendi şahsi alımları maddi dünyasını şekillendirir. Ancak Ek IV'te görüleceği gibi bizim için en zengin kaynak onun muhallefatıdır.[272]

Valide sultanın sahip olduğu eşyalar tasnif edildiğinde, genel olarak mücevher, kıyafet, ev eşyaları, ev tekstili ve mutfak eşyaları başta gelir. En önemli fark, eşyaların sayıca çokluğu ve değerli malzemeden üretilmiş olup nadir bulunan, fevkalade parçalar oluşudur. Nitekim muhallefatına kaydedilen eşyaların toplam değeri yaklaşık 206.799 kuruş gibi yüksek bir rakamdır. Şunu da göz önüne almak gerekir ki muhallefatı sahip olduğu

268 Bir örnek için bkz. TSMA D 1400 (Zilhicce 1095/ Aralık 1684).
269 TSMA E 33/35.
270 Bir örnek için bkz. TSMA D 4229 (1115/1703-4).
271 TSMA D 5193.
272 Muhallefatı için TSMA D 2179. Valide sultanın vefatından sonra kalan bazı eşyaların dökümünü gösteren 1136 tarihli belge TSMA D 1064. Valide sultanın vefatı sonrası Darüssaade Ağası Mehmed Ağa'nın Enderun-ı Hümâyûn hazinesine teslim ettiği eşyalar için bkz. TSMA D 3323. Valide sultanın hazineye alınan muhallefatına dair müsveddeler için bkz. TSMA E 532 / 61-75.

bütün eşyaları kapsamaz. Nitekim zekât defterinde bulunan eşyaların tamamı muhallefatta yer almamaktadır.[273]

Sahip olduğu eşyalar arasında, altın, sim ve yaldızdan yapılmış yüksek statü göstergesi olan lüks ev eşyaları geniş bir kategori oluşturur. Nitekim zekât hesabını gösteren vesika, zekâtı verilmesi gereken değerli eşyalarını kapsar. Altın ve gümüş eşyaların değeri toplam 49.000 dirhemdir.[274] Deftere göre zekâtını verdiği altın ev ve mutfak eşyalarının toplam sayısı kırk yedi adet olup bunların arasında yer alan altın ve gümüş tepsilerin sayısı yirmiye yakındır. Altın ve gümüş kimi eşyaları hasekilik döneminden intikal etmiş olmalıdır.[275] Çok fazla sayıda altından yapılmış ve mücevherli ev eşyalarının bulunması sahip olduğu eşyaların istisnai değerini göstermesi açısından önemlidir. Yine çok sayıda değerli malzemelerden yapılmış şamdan, gülabdan, buhurdan mevcut olup, bu eşyalar büyük hane sahibi zengin kadınlarda görülmektedir.

Valide sultanın sahip olduğu eşyalar arasında asıl farklılık yaratanlar nadir bulunan parçalardır. Örneğin o dönemde nadir eşya kategorisinde olan saat sahibidir. Kırmızı ve beyaz minekari tahtası altın sagir kalkan saati ve necef peştahta saati bulunmaktadır. 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avrupa'dan Osmanlı sarayına saat gelmeye başlamıştı, ancak 17. yüzyıla gelindiğinde de saat hâlâ son derece lüks ve statü sembolü eşya kategorisinde sayılmaktaydı.[276] Nitekim 1591-1700 tarihleri arasında vefat etmiş 745 askeri sınıf mensubu kadın arasında saat sahibi olan yoktur.[277] 18. yüzyılda Avrupalı saat üreticileri Osmanlı pazarı için rekabet halinde olsalar dahi bu dönemde bile saat sahibi olan kişi oldukça azdır.

273 Farklı statülerde bulunan Osmanlı kadınlarının terekeleri üzerine yapılan çalışmaların mukayeseli değerlendirilmesi, valide sultanın sahip olduğu eşyaların o dönemde neye tekabül ettiğini anlama noktasında önemlidir. H. Canbakal, "Barkan'dan Günümüze Tereke Çalışmaları." *Vefatının 30. Yıldönümünde Ömer Lütfi Barkan'ın Türkiye Tarihçiliğine Katkıları ve Etkileri Sempozyumu*, Aralık, İstanbul, 2009. http://research.sabanciuniv.edu/17249/1/CANBAKAL_BARKAN.pdf

274 TSMA E 33/35.

275 1075-1084 yılları arasında haseki sultana verilen ve yaptırılan altın ve gümüş eşyaya dair bkz. TSMA D 7243.

276 Michael Rogers, "Ottoman Luxury Trades and their Regulations," *Osmanistische Studien zur Wirtschafts und Sozialgeschichte in Memoriam Vanco Boskov Harausgegeben von Hans Georg Majer* içinde, haz. Otto Harassowitz (Wesbaden, 1986), 135-155.

277 Said Öztürk, *Askeri Kassama Ait Onyedinci Asır Istanbul Tereke Defterleri: Sosyo-Ekonomik Tahlil: Onyedinci Asır* (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1995).

Yine eşyaları arasında o dönemde çok nadir görülen balık dişi ve abanoz gibi farklı materyallerden yapılmış kaşıklar bulunmaktadır. 'Kaknus burnu' olarak tabir edilen yemek ve hoşaf kaşıklarının eşyalar arasında yer alması da şaşırtıcıdır. Yine nadir eşyalardan olan ve 17. yüzyıl başından itibaren görülen ancak 18. yüzyılda dahi çok az rastlanan fağfuri eşyalar çok sayıdadır.[278] Benzer şekilde lüks kategorisinde olan billur ve minekâri çok sayıda eşya görülmektedir. Mertebâni ve nemçekâri tarzda eşyalar da çok nadir olsa da mevcuttur. 18. yüzyılın ikinci yarısında en zengin ve yüksek statülü kadınların muhallefatlarında tek tük görülen saksonya, beckâri ve lehkâri ürünler; dürbün, avize, gözlük, cüzdan gibi eşyalara ise muhallefatta rastlanmaz. Muhallefatında kaydedilmemiş olmakla birlikte, zekâtı verilen eşyalar listesinde firenk işi maşraba ve firenk şişesi gibi ithal ürünlerin yer alması sahip olduğu eşyaların zenginliği hakkında fikir verir.

Yine sahip olduğu kişisel eşyalar arasında mücevherlerle işlenmiş yelpazeler, mücevherli ve altın saplı sineklikler 18. yüzyılda varlıklı kadınların dahi çok nadir sahip olduğu eşyalardandır. O dönemde yaşayanlar arasında ayna sahibi olan kadınlara rastlansa da Gülnuş Sultan'ın mücevherli aynaları ve dımaşk aynası dikkat çeker. Ayrıca zekât defterinde iki adet altın rastık hokkası ve sürmedanlık kaydedilmiştir. Yine o dönemde son derece nadir bulunan, çok değerli anber (*anber-i şemame, ham anber*) ve od (*ham od, od maverdi*) gibi kokular bulunurken, yine koku ile alakalı ıtırşahi şişesi gibi nadir şahsi eşyalar da mevcuttur.

Altın kakma yaldızlı sim gaddare yani bir nevi kılıç bulunması dikkat çekicidir. Statü göstergesi diğer eşyalar ise sim raht (eyer takımı), bilân veya burun tası gibi atlarla alakalı malzemelerdir. Nitekim hediyeleşme bölümünde görüleceği üzere raht valide sultanın muhtelif vesilelerle hediye edeceği sembolik öneme sahip değerli bir eşya kategorisindedir. Dikkati çeken bir husus, terekelerde pek rastlanmayan akçe veznesi, akçe tası, akçe sandığı, akçe meşini gibi eşyaların mevcut oluşudur. Bu eşyalar ileride hayırları kısmında görüleceği üzere sıkça verdiği sadakalarıyla alakalı olabilir.

278 Hedda Kiel, "Osmanlı'da Hediye (16.-17. yüzyıl)," *Hediye Kitabı* içinde, haz. Emine Gürsoy Naskali, Aylin Koç (İstanbul: Kitabevi, 2007), 108.

Muhallefatı ve masraf defterleri o dönemde diktirilen mefruşatlarda ne tür kumaşlar kullanıldığını gösterir. 16. ve 17. yüzyılın en değerli kumaşlarından olan hatta 16. yüzyılda Gelibolulu Mustafa Âli'nin sadece padişah ve şehzadenin giymesini uygun gördüğü belirtilen serâser adlı kumaştan dikilmiş yastık ve yorganlara rastlanır. 18. yüzyılın ikinci yarısında ancak zengin kadınların muhallefatında görülen Mardin işi abdest peşkiri gibi yerel nitelikli eşyalara da sahiptir.

Mutfak eşyalarında ise Osmanlı toplumunda çoğu kadının sahip olduğu sıradan mutfak gereçlerinin dışında, kahve servisiyle alakalı çok fazla eşya mevcuttur. Genel olarak kahve servisine dair eşyaların çokluğu kişinin yüksek statü ve geniş misafir ağırlama gücüyle irtibatlandırılır.[279] Kahve askısı, kahve ibriği, kahve tepsisi ve envaı çeşit materyalden üretilmiş fincan ve fincan tabakları mevcuttur.[280] Çok sayıda bakır (nuhas) tepsi, leğen, ibrik özellikle fener ve ayrıca az sayıda kavanoz ve yine değerli malzemeden yapılmış nalbeki (küçük sahan) ve yekmerdi (tek kişilik temek tabağı) gibi mutfak eşyaları vardır. 18. yüzyılda dahi nadir bulunan birkaç fener de valide sultanın eşyaları arasındadır.

Muhallefatında yer alan "yakut zümrüd ile müzeyyen altın kaplama küçük cevahir sepeti" yine nadir görülen bir eşya olup, sahip olduğu zengin mücevher koleksiyonu hakkında ipucu verir. Kimi mücevherleri tarif edilirken emsalsiz (*bimisl*) ifadesinin kullanılması mücevherlerin ihtişamı hakkında fikir verir. Ancak muhallefatı sahip olduğu bütün mücevheratı yansıtıyor görünmemektedir. Mücevherlerin yer almamasının nedeni hazineye devredilmiş olmasından kaynaklanıyor olabilir. Ancak çok yüksek sayıda kuşağı olduğu dikkat çeker. Elliye yakın mücevherli kuşak, çok sayıda hatem (mühürlü yüzük) ve kırk dört adet mücevherli düğme takımına sahip oluşu mücevher zenginliğinin boyutları hakkında fikir verici niteliktedir.

Masraf defterleri ve ayrıca muhallefatta belirtilen kumaşlar, o dönem kullanımda olan kumaşlarla paralellik gösterir.[281] 17. yüzyılın ağır ku-

279 Colette Establet-Jean Paul Pascual, "Cups, Plates, and Kitchenware in late Seventeenth-and Early Eighteenth Century Damascus," *The Illuminated Table, The Prosperous House Food and Shelter in Ottoman Material Culture* içinde, haz. Suraiya Faroqhi-Christoph Neumann (Würzburg, 2003), 185-197.
280 Muhallefat kaydından ayrı olarak, vefatından sonra dolap halifesi elinde olan kahve eşyalarının dökümü için bkz. TSMA D 6059.
281 Özdemir Nutku, "On yedinci Yüzyıl'da Saray Kumaşları," *Tarih ve Toplum* IV (1984): 262.

maşları olan diba ve seraser ve yine bu dönemde yaygın olan atlas, hatai, sof, londrin çuha, kadife gibi kumaşlar yer alır. Muhalellefatında kendisinin giyim eşyaları belirtilmemekle birlikte valide sultanlığı boyunca muhtelif zamanlarda kendisine tahsis edilen kıyafetler hakkında verilen bilgiler sahip olduğu elbiseler konusunda fikir verir. Ağustos 1703-Mayıs 1704 ve ayrıca Kasım 1714-Eylül 1715 tarihlerine ait bir senelik diktirilen giyim eşyalarını en ince detayına kadar gösteren iki adet terzi defterinde kaydedilmiş olması giyim tarzı hakkında fikir verir.[282]

İki farklı dönemde diktirilmiş eşyalar değerlendirildiğinde, imparatorluk başkentinde yaşayan Osmanlı kadınının standart giyim tarzını yansıtmakla birlikte kullanılan kumaşın kalitesi ve sahip olunan giysi sayısının muazzam fazlalığı ile harç, sırma, şerit ve düğmeler gibi kullanılan aksesuar bakımından standart giyim tarzından farklılaşır. Şal kumaştan eldiven dikilmiş olması nadir rastlanan giyim eşyalarına da sahip olduğunu gösterir.

Her iki dönemde de bir sene içinde diktirilen eşya çeşitleri ve sayıları yaklaşık olarak aynıdır. Kullanılan kumaşlar dönemin üst sınıf zevkini yansıtır. Her sene için hatayi, diba ve şal kumaştan kırka yakın şalvar ve yine şalvara benzer çuka çakşır dikilir. Yine bir yıl içinde telli hatayi, İstanbul dibası, edirneşahi ve telli bürüncekten dikilmiş elliye yakın sayıda kaftan her dönemde karşımıza çıkar.

Bir çeşit entari olan ve 18. yüzyıl öncesinde daha yaygın rastlanan dolama çok sayıda diktirilir. Germsud, alaca, telli hatai, şal, diba, edirneşahi gibi dönem zevkini yansıtan kumaşlardan kıyafetler diktirilir. Kasım 1714-Eylül 1715 arasında bir yıllık zaman zarfında yüz yirmiden fazla dolama sahibi olduğu görülür. Hatayi, çuka ve ayrıca çoğunlukla 18. yüzyılda kullanılan germsud kumaştan dikilmiş çok sayıda takye (takke) bulunması, seçkin kadınların giyiminde başlığın önemiyle ilgili olmalıdır. Valide sultanın fıstıki çuka feraceleri de 18. yüzyıl başı zevkini yansıtır.

Valide sultan için diktirilen eşyalar dışında, Osmanlı halkının vazgeçilmez giyim unsurlarından olan kürk de karşılaştığımız eşyalar arasındadır. Kürkçü zımninin muhtelif senelerde valide sultan için kethüdaya verdiği kürklerin listesine göre, kendisi en değerli kürk olan ve ancak yüksek statülü zen-

282 TSMA D 208 (Zilkade 1126/Kasım 1714-Ramazan 1127/Ağustos 1714); TSMA D 209.

gin kadınlarda görülen samur, kakum kürk ve ayrıca daha kolay ulaşılır sincap kürk sahibidir.[283] Muhallefatında hanedan dışı kadınlarda rastlanmayan ve statü sembolü olan tepelik mevcut olup, mücevherlerle süslü bir başlığa tekabül eder.[284] Gülnuş Sultan, kadın terekelerinde yine nadir rastlanan bir çizme sahibi olup üstü mücevherlerle süslüdür. Saray koleksiyonunda yer alan ayakkabı ve çizmelerin ihtişamı düşünüldüğünde bu durum şaşırtıcı değildir.[285] Bütün bunlara ilaveten on bir adet envaı çeşit mücevherle donatılmış sorguç, şukûfe ve nişan kutusunun bulunması da statü sembolü niteliğindedir.

Muhallefatındaki dini yaşama dair öğeler mücevherli Mushaf-ı şerif, muhtelif sayıda değerli taşlardan yapılmış tespihler, Hindkâri ayineli kemik rahle, seccade, abdest leğenleri ve abdest makrameleridir. Mücevherli seccadeler ve "mühr-i Süleyman" resimli seccade son derece nadir görülen eşyalardır. İleride hediye bahsinde görüleceği gibi valide sultana takdim edilen hediyeler, sahip olduğu nadir eşyaların kaynaklarının çeşitliliğini de göstermektedir.

Hayır eserleri bölümünde görüleceği üzere yaptırmış olduğu camilere kütüphane bağışlamış olmasına rağmen, muhallefatında Mushaf dışında herhangi bir kitap mevcut değildir. Kitap yer almamakla birlikte, çok sayıda değerli malzemelerden yapılmış divit (*devat*) ve ayrıca hokka ve kalemlik (*kalemdân*) mevcuttur. Nitekim kethüdasına kendi elyazısıyla mektuplar yazıyor olması yazıyla haşır neşir olduğunu gösterir. Zira bilindiği üzere haremde bulunan kadınlar statülerine paralel şekilde eğitim alırlardı.

Valide sultanın muhallefatında yer alan en şaşırtıcı unsur ise bir hüma kuşudur. Şahsi zevkinin bir sonucu olabileceği gibi kendisine hediye edilmiş de olabilir.

Gayrimenkul

Gülnuş Valide Sultan'ın sahip olduğu eşyaları dışında gayrimenkulleri de mevcuttu. Eyüp'te bir sarayı olup, Tournefort bu saraya "valide sarayı" der.[286] Harem-i hümâyûn dışında müstakil bir saray sahibi olma Gülnuş

283 C.SM 8911; C. SM 77/3885.
284 Osmanlıda üst statüye mensup kadınların giyimi hakkında bkz. Sevgi Gürtuna, *Osmanlı Kadın Giysisi* (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1999).
285 Nurhan Atasoy, "Topkapı Sarayı'ndaki Papuç ve Çizme Hazinesi," *Türkiyemiz* 5 (1971): 13; Hülya Tezcan, "Topkapı Sarayı Müzesi Osmanlı Saray Pabuçları," *P Dergisi*, (1997) 100.
286 Joseph Tournefort, Tournefort Seyahatnamesi, ed. Stefanos Yerasimos, çev. Teoman Tunçdoğan,

Valide Sultan öncesinde yaşamış hanedan mensubu kadınlar için de söz konusuydu. Nitekim 16. yüzyılda Nurbanu Valide Sultan'ın Yenikapı'da kendi özel sarayı varken,[287] Hatice Turhan Valide Sultan'ın da Eyüp'te sarayı vardı.[288] Benzer şekilde Osmanlı dışında diğer hanedanların kadınları arasında da sarayları olanlar vardı.[289]

Venedik Seferi sırasında III. Ahmed 1715 kışını harem mensuplarıyla birlikte valide sultanın Eyüp'te bulunan yalısında geçirmişti.[290] 1715'te Gülnuş Valide Sultan öldüğünde, III. Ahmed Eyüp'de bulunan Valide Sarayı'nı ve Vidos Çiftliği denilen çiftliği kızı Fatma Sultan'a ihsan edecektir.[291]

Gülnuş Sultan'ın hasekilik döneminde Çatalca'da kendisine ait bir binasının mevcut olduğunu binanın tamirat defteri açığa çıkarır.[292] Ayrıca IV. Mehmed'in bir beratında belirtildiği üzere, İstanbul Sütlüce'de Karaağaç Bahçesi adıyla bilinen bahçenin müştemilatıyla birlikte bütün binaları haseki sultana hibe edilmiştir.[293] Bu binalar validelik döneminde de mevcut mudur bilinmez ancak 1701'de İstanbul'da bulunan Edmund Chishull, Belgrat Köyü'nde padişahın ve valide sultanın iki güzel kasrı olduğunu yazar.[294] Benzer şekilde Hammer, Temmuz 1705'te, III. Ahmed'in çoğu kere valide sultan ve harem kadınlarıyla birlikte birkaç gün geçirmek için İstanbul bentleri havzasına gittiğini ve sadrazam kâhyasının III. Ahmed'e valide sultanın köşkünde olağanüstü muamele gösterdiğini belirtir.[295]

II. Kitap, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005), 35. Editör notunda IV. Mehmed'in bu sarayı Hatice Turhan Sultan için yaptırdığı, Zal Mahmud Paşa Camii avlu kapısı karşısında olduğu ve Tournefort zamanında II. Mustafa'nın annesine kaldığı belirtilir.

287 Sai Mustafa Çelebi, *Yapılar Kitabı: Tezkiretü'l-Bünyan ve Tezkiretü'l-*Ebniye: *Mimar Sinan'ın anıları*, haz. Hayati Develi (İstanbul: Koçbank, 2002); Selaniki, *Tarih*, I, 141.

288 Raşid, *Tarih-i Raşid*, I. 370.

289 Örneğin Şah Tahmasp'ın (ö. 1576) kızı Perihan Hanım'ın, haremden ayrı olarak Kazvin'de bir ikametgâhı vardı. Babayan, "The "Aqâ'id Al-Nisâ," 353.

290 Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretname*, haz. İ. Parmaksızoğlu (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1962), II, 339. Valide sultanın yalısının Ayvansaray-Yavedud iskeleleri arasında olabileceğine dair bkz. Tülay Artan, "Eyüp'ün Bir Diğer Çehresi: Sayfiye ve Sahilsarayları," *Eyüp: Dün Bugün, 11 Aralık 1993* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994), 109.

291 BOA, İbnül Emin Saray 3289, 3145, aktaran Tülay Artan, "Eyüp'ün Bir Diğer Çehresi," 109.

292 TSMA. d 5182 (Muharrem 1090/ Mart 1679).

293 TSMA. d 7356 (Zilhicce 1075/ Temmuz 1665).

294 Edmund Chishull, *Travels in Turkey and Back to England* (Londra, 1747), 44.

295 Hammer, *Histoire*, XIII, 177.

Saraydan ayrı olarak valide sultanın kendi çiftlikleri olup, tespit edebildiklerimizden biri Ahur Köyü'nde,[296] diğerleri Edirne'dedir.[297] Ayrıca kendisinin Üsküdar dışında tarlası mevcuttur.[298] Bu arazi haseki sultanlık dönemine ait olabilir. Zira haseki döneminde Üsküdar'da çiftliği olduğu bilinmektedir.[299]

Gülnuş Valide Sultan'ın hayatının muhtelif cephelerinin incelenmesi onun saraydaki itibarlı konumunu ve büyük nüfuzunu açıkladığı gibi, kendinden önceki ve sonraki valide sultanlar ve hatta Yakındoğu hanedanlarının kadınlarıyla da birçok alanda benzerlikleri olduğunu gösterir. Zira valide sultan müessesesinin işleyişi yerel ve dönemsel dinamiklerden etkilenerek şekillenmekle birlikte, standart bir işleyişe ve kurumsallaşmış bir yapıya da sahiptir.

Bir sonraki bölümde görüleceği üzere valide sultanın sahip olduğu statü ve güç, siyasi katılımının boyut ve mahiyetini de belirleyecektir.

296 "*Nusretname:* Tahlil ve Metin," 369.

297 Edirne'de bulunan çiftliğin gelir ve masraflarına dair bkz. BOA, D.BŞM d 847; Ali Emiri III. AHMED 26-2516 (Zilhicce 1118/Nisan 1707).

298 Mehmet Genç, "1126 Tarihli Üsküdar Şer'iye Sicili" (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 1999)," 102.

299Hacı Haldun Şahin, "Üsküdar Kadılığı 6/281 Numaralı Şer'iyye Sicili (1090/ 1679)" (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1992), hüküm 215.

Üçüncü Bölüm

GÜLNÜŞ SULTAN'IN SİYASİ İCRAATLARI

Hatice Turhan Valide Sultan'ın Köprülü Mehmed Paşa'ya 1656'da büyük yetkiler vermesiyle başlayan yeni düzenin en önemli özelliği, padişahın devlet işlerinde veya karar verme sürecinde tek söz sahibi olmaması, nihai kararlarda devlete hizmet eden diğer grupların görüşlerinin de belirleyici olmasıdır. Köprülü Mehmed'in sadaretiyle birlikte Hatice Turhan Sultan'ın siyasi arenada etkinliği azaldı. Ancak Köprülü Mehmed Paşa'nın ölüm döşeğinde IV. Mehmed'e kadınların tavsiyelerine kulak asmamasını önermesine rağmen, Gülnuş Sultan'ın siyasi kariyeri daha hasekilik dönemindeyken başladı. Nitekim Hammer da Haseki Gülnuş Sultan'ın etkin olduğunu ve entrikalar içinde yer aldığını yazarken,[1] Zinkeisen, IV. Mehmed'in devlet işlerini validesi Hatice Turhan, hasekisi Gülnuş Sultan ve vezirlerine bıraktığını yazar.[2]

Gülnuş Sultan'ın hasekilik döneminde seferlere katılması siyasi gelişmelerden haberdar olmasını sağlardı. Nitekim 1672 ve 1673'te gerçekleşen Lehistan Savaşına IV. Mehmed ve Hatice Turhan Sultan'la birlikte haseki sultan da iştirak etti.[3] Benzer şekilde 1682'de, II. Viyana Kuşatması için Belgrat'a gidilirken haseki sultan da alaya dahil oldu.[4] Kadınların seferlere iştirak etmesi eski bir gelenekti ve İslamiyetin ilk dönemlerinden itibaren tatbik edilirdi. Sözgelimi Safevî Hanedanı'na mensup kadınlar erkeklerle birlikte savaşa giderlerdi. [5]

Gülnuş Sultan'ın IV. Mehmed'in hasekisi ve Şehzade Mustafa ve Ahmed'in annesi olarak, Hatice Turhan Valide Sultan ile birlikte geçirdi-

1 Hammer, *Histoire*, XII, 240.

2 Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi: (1669-1774)*, çev. Nilüfer Epçeli, ed. E. Afyoncu (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2011), V, 170.

3 Halime Doğru, *Lehistan'da Bir Osmanlı Sultanı, IV. Mehmed'in Kamaniçe-Hotin Seferleri ve Bir Masraf Defteri* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006), 11, 19, 45, 75. İlerde şeyhülislam olacak Feyzullah Efendi Kamaniçe Seferine iştirak edenler arasındadır. Ahmet Çetin, F. Çetin Derin, "Feyzullah Efendi'nin Kendi Kaleminden Hal Tercümesi," *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 23 (1969): 69.

4 Silahdar, *Silahdar Tarihi*, II, 6.

5 Rıza Savaş, *Hazreti Muhammed (s.a.v) Devrinde Kadın*; A.g.y., *Raşid Halifeler Devrinde Kadın*, İstanbul: Ravza Yayınları, 1996; Nazak Birjandifar, "Royal Women and Safavid Politics in Safavid Iran," 41.

ği uzun hasekilik dönemi, kendisinin ileride valide sultanlık tasavvurunun şekillenmesinde belirleyici olmuş ve onu birçok açıdan valide sultanlığa hazırlamış olmalıdır. Gerçi Hatice Turhan Valide Sultan'ın, IV. Mehmed'in cülusundan 1656'da Köprülü döneminin başlangıcına kadar süren en güçlü dönemine tanık olmamıştı ama onun tecrübelerinden istifade ederek ana meselelere ve saray işleyişine vâkıf olmuştu.

Valide sultanlık oğullarından birinin tahta çıkabilmesine bağlı olduğundan, kendinden önceki diğer valide sultanlar gibi Gülnuş Sultan da şehzadelerinin önünü açmak için çaba harcamış olmalıdır.[6] Sultan İbrahim'in şehzadeleri Süleyman ve Ahmed'in hayatta olması, haseki sultanın işini zorlaştırıyordu. Nitekim Şehzade Süleyman'ın tahta çıkarılması meselesinin uzun bir geçmişi vardı ve bazı dönemlerde kimi girişimler söz konusu olmuştu. Hammer'ın yazdığına göre Köprülü Mehmed Paşa'nın kontrolü ele almasından önce bir grup, Sultan İbrahim'in Saliha Dilaşub Kadın'dan olan 1642 doğumlu şehzadesi Süleyman'ı tahta çıkarmak maksadıyla gizlice faaliyette bulunmuştu.[7] Kösem Valide Sultan vaktiyle Hatice Turhan Valide Sultan'ı bertaraf etmek için IV. Mehmed'i indirip yerine Dilaşub Sultan'ın safdil ve meczup tabiatlı oğlu Süleyman'ı tahta çıkarmak istemişti.[8] Ayrıca dönemin yabancı kaynakları, IV. Mehmed'in hükümdarlığı sırasında askerin Sultan İbrahim'in oğlu Şehzade Süleyman'a meyli olduğunu yazar.[9]

Bu dönemde Hatice Turhan Valide Sultan ile Şehzade Süleyman ve Şehzade Ahmed konusunda fikir ayrılığı yaşayan haseki sultanın, yerini sağlamlaştırma çabaları konusunda dönemin yabancı kaynaklarında ipuçları vardır. Bu kaynaklarda Hatice Turhan Sultan'ın Şehzade Süleyman ve Şehzade Ahmed ile arasının iyi olduğu ve bu iki şehzadeyi haseki sultanın nefretinden korumaya çalıştığı ve Gülnuş Sultan'ın da iki oğlunun taht üze-

6 Diğer hanedanlarda da şehzade annelerinin ileride oğullarının hükümdar olmasını sağlamak için çaba harcadıklarına dair örnekler mevcuttur. Nitekim Bahu Begüm ilerde oğlu Asaf'üd-devle'nin hükümranlığını garantilemek için para vermişti. Michael Fisher, "Women the Feminine in the Court and High Culture of Awadh, 1722-1856," *Women in the Medieval Islamic World* içinde, 496-497. Safevî Hanedanı'nda Zübeyde Begüm'ün oğlu Muhammed Han'ın tahta çıkmasını sağlamak için gayretlerine dair bkz. Babayan " The 'Aqâ'id al-Nisa," 372.

7 Hammer, *Histoire*, XII, 240-241.

8 Baysun, "Kösem Sultan," 915-923.

9 Francois Chassepol, *The history of the grand visiers*, 234. Yeniçerilerin Şehzade Süleyman'ı kollaması hakkında ayrıca bkz. Georges Guillet de Saint-Georges, *An Account*, 348-9.

rindeki haklarını korumaya çalıştığı belirtilir. Şehzadelerin öldürülmesine mani olmaya çalışan valide sultan, hasekinin otoritesini kırmaya çalışır. Nitekim haseki sultanın etkin olduğunu ve entrikalar içinde bulunduğunu yazan Hammer'a göre valide sultan, IV. Mehmed'in şehzadesinin sünnetinin, Süleyman'ın ölümünü hazırlamasından korkmaktadır.[10]

IV. Mehmed'in hükümdarlığı sırasında askerin ve bazı ulemanın Şehzade Süleyman taraftarı olduğu, muhtelif zamanlarda Süleyman'ı tahta çıkarma girişimlerinde bulunulduğu düşünülecek olursa, Haseki Gülnuş Sultan'ın IV. Mehmed iktidarına son verecek tehlikeleri bertaraf etme gayreti içinde olması beklenir. Nitekim IV. Mehmed'e karşı girişilen isyanda askerleri yatıştırmak için kendi hissesinden para vermesi de bu duruma örnektir.[11] Benzer şekilde 1686'da yaşanan sıkıntılı dönemde haseki sultan haslarından bir kısmını devlete iade etmişti.[12]

İntisap ilişkilerinin önemli olduğu bir sosyal ve siyasi yapılanmada, padişah hanesi başta olmak üzere siyasi hanelerin devamlılığı ve meşruiyetleri içeride ve dışarıda kurdukları hamilik ilişkileri üzerine temellenirdi.[13] Haseki sultanın siyasi çevresinin ve ilişki ağlarının bu bağlamda değerlendirilmesi önemlidir. Haseki sultanın himayesinde olan pek çok kişi

10 Sieur de la Croix, *Le Sérail*, 166-167; Sieur de la Croix, *Memoires Sieur de la Croix*, 392-3; Georges Guillet de Saint-Georges, *An Account*, 348-9. Hammer, *Histoire*, XI, 413; Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, IV, 196.

11 M. Le Noble, *Abra-Mulè: Or, A true History of the Dethronment of Mahomet IV*, çev. J. P, Londra: R. Clavel 1696, 119. Abbasi döneminde benzer bir uygulama için bkz. Nadia Maria El Cheikh, "Revisiting the Abbasid Harem," *Journal of Middle East Women's Studies*, III (2005): 9.

12 Nazire Karaçay Türkal, "Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa Zeyl-i Fezleke (1065-22 Ca-1106/ 1654-7 Şubat 1695)" (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2012), 1058.

13 Patronaj ilişkilerinin farklı ölçekteki siyasi hanelerdeki yeri için bkz. Metin Kunt, *The Sultan's Servant, The Transformation of the Ottoman Provincial Government*, 1550-1650 (New York 1983); Metin Kunt, "Kulların Kulları," *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi: Beşeri Bilimler* 3 (1975): 27-42; Jane Hathaway, *The Politics of Households in Ottoman Egypt: The Rise of the Qazdaglıs* (Cambridge 1997); a.g.y., "Eunuch Households in Istanbul, Medina, Cairo during the Ottoman Era," *Turcica* 41 (2009): 291-303. Sultanlar veya saray mensupları dışında, bürokrasi, askeri, ilmiyenin birçok kademesinde patronaj ilişkilerine dayalı işleyişe dair muhtelif örnekler için bkz. Gabriel Baer, "Patrons and Clients in Ottoman Cairo," *Mémorial Ömer Lûtfi Barkan* içinde (Paris 1980), 11-18. Osmanlı İmparatorluğu'nda, sivil bürokrasi içinde hane oluşumu stratejileri için bkz. Carter Findley, "Patrimonial Household Formation and Factional Activity in the Ottoman Ruling Class," *Social and Economic History of Turkey* (1071-1920) içinde, haz. Halil İnalcık-Osman Okyar (Ankara 1980), 227-235; a.g.y., *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire* (Princeton 1980), 30-39; 16. yüzyılda bir Osmanlı bürokratının intisap ilişkileri çerçevesinde değerlendirilmesi için bkz. Cornell H. Fleicher, *Tarihçi Mustafa Âli*.

vardı. Nitekim ileride Baltacı Mehmed Paşa olarak anılacak Mehmed Halife 1711'de valide sultana yazdığı mektubunda kendisinin Haseki Gülnuş Sultan ile ilişkisini "validenin bâb-ı devlet-i meabınızda kundaktan yetişmiş beslemeniz, ni'am-ı celile-i aliyyenizle perverişyâfte olan bende-i serefkendeniz" diye tarif edecektir.[14]

Haseki sultanın harem-i hümâyûn içinde yakın olduğu kişilerin en önemlilerinden biri Darüssaade Ağası Yusuf Ağa'dır. Le Noble, Yusuf Ağa'ya yazdığı mektupta, onun haseki sultanca desteklendiğini bildiğini yazar.[15] Hasekiyle Yusuf Ağa'nın ilişkisi eskiye dayanmaktaydı. Zira Şehzade Ahmed 1675'te Yusuf Ağa'nın kucağında sünnet olmuştu.[16] 1671'de Darüssaade Ağası olan Yusuf Ağa'nın, özellikle 1683'te Hatice Turhan Valide Sultan'ın ölümünden sonra hasekiyle daha yakınlaşmış olma ihtimali yüksektir. Derviş Abdullah darüssaade ağaları hakkında yazdığı eserinde, Yusuf Ağa'nın padişahın harem-i hümâyûnunda rahatça gezdiğini hatta ihtiyatlı yaklaşılması gereken bir bilgiye göre de padişah baş kadınefendiyle aynı odada uyur iken Yusuf Ağa'nın odaya girdiğini ve padişah ile görüştüğünü yazar.[17] Hayır eserleri bölümünde görüleceği üzere Yusuf Ağa'nın Gülnuş Sultan'ın 1680'de Mekke'de kurulan darüşşifa ve imaretine gelir sağlayan vakfın nazırı olması, ilişkilerini kuvvetlendiren faktörlerden biri olmalıdır. Ayrıca hasekinin kethüdası Mehter Osman Ağa'nın Yusuf Ağa'nın çırağı olması, haseki sultanın onunla yakın ilişkisinin diğer bir göstergesidir.[18]

Haseki sultanın bu dönemde himaye ettiği hane mensupları ve irtibat içinde olduğu devlet adamlarından bazıları ileride valide sultanlık dönemi siyasi kadroları içinde yer alacak ve IV. Mehmed ailesi için çalışacak-

14 TSMA E 2989.
15 M. Le Noble, *Abra-Mulè: Or, A true History of the Dethronment of Mahomet IV*, çev. J.P (Londra, 1696), 30.
16 1675 yılı şenlikleri için bkz. Mehmet Arslan, *Türk Edebiyatında Manzum Surnâmeler (Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri)* (Ankara, 1999), 51-52. Özdemir Nutku, *IV. Mehmed'in Edirne Şenliği (1675)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1972); Thomas Coke, *A True Narrative of the Great Solemnity of the Circumcision of Mustapha, Prince of Turkie,... Together with an Account of the Marriage of His Daughter to His Great Favourite, Mussaip at Adrianople, as it was Sent in a Letter to Person of Honour, by Mr. Coke* (Londra: W. Crook, 1676).
17 Cengiz Orhonlu, "Derviş Abdullah'ın Darüssaade Ağaları Hakkında Bir Eseri: Risâle-i Teberdâriye Fî Ahvâl-i Dâru's-saâde," *Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan* içinde (Ankara 1988), ek 6, 245.
18 Defterdar Sarı Mehmed Paşa. *Zübde-i Vekayiat*, 251.

lardır. Bu dönemde haseki sultanın yakın olduğu diğer bir isim Amcazade Hüseyin Paşa olup Gülnuş Sultan'ın hanesinde uzun süre hizmet etmiştir. 1672'de Lehistan Seferine giden Sultan IV. Mehmed ve haseki sultan, Kozluca'da Hasan Ağa'nın çiftliğine uğradığında Köprülü Mehmed Paşa'nın kardeşi Hasan Ağa'nın oğlu Hüseyin Bey padişaha bir eyerlenmiş at ve yorgan, haseki sultana da birkaç bohça ve kumaş hediye etmiş,[19] padişah da bu hediyelerin karşılığı olarak Hüseyin Bey'e bir hilat ve 100 altın vermişti. Bu tarihten sonra haseki sultana intisap eden Hüseyin Bey, uzun yıllar onun hizmetinde bulunmuş ve 1682'de "Yeğen Hüseyin Bey" namıyla haseki sultanın konakçısı olmuştur.[20] İşte bu Hüseyin Bey geleceğin Amcazade Hüseyin Paşa'sı olacaktır.

Haseki sultanın bu dönemde irtibat içinde olduğu bir diğer kişi Feyzullah Efendi'ydi. Vani Efendi vasıtasıyla 1669'da IV. Mehmed'in oğlu Şehzade Mustafa'ya hoca olan Feyzullah Efendi kariyerinde hızla ilerledi ve şehzade hocalığı sırasında devlet adamları nezdinde büyük nüfuz kazandı.[21] Ancak 1683 Viyana Kuşatması'nın başarısızlıkla sonuçlanmasında Vani Mehmed Efendi'nin savaş konusundaki görüşlerinin etkili olmasından dolayı Bursa'ya sürgün edildi. Sarayda ağırlığını yitiren Feyzullah Efendi de şehzade hocalığından alınarak Üsküdar'a gönderildi ama haseki sultanla Feyzullah Efendi arasındaki bağ kopmadı. Nitekim 1686'da yaşanan hadise sürmekte olan bu bağın kanıtıdır. 1686'da Feyzullah Efendi'nin atını hanedana ait Has Bahçe'de otlattığı iddiasıyla katline karar verilmiş,[22] ancak peygamber soyundan geldiği gerekçisiyle bundan vaz geçilmişti. Ulema defterinden kaydı silinmişken beş gün sonra Haseki Gülnuş Sultan'ın şefaatiyle kurtuldu ve kendisine arpalık olarak Eyüp kadılığı verildi.[23] Hasekiyken Feyzullah Efendi'ye şefaat eden Gülnuş Sultan'ın onunla ilişkisi valide sultanlık döneminde farklı bir şekil alacaktır.

19 Silahtar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silahdar Tarihi*, I, 574; II: 10; İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi, XVI. Yüzyıl Ortalarından XVII. Yüzyıl Sonuna Kadar*, III/2 (Ankara, 1995), 444.
20 Silahtar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silahdar Tarihi*, II, 10; O. F. Köprülü, "Hüseyin Paşa Amcazade," *İA*, V/I, İstanbul, 1955, 646; M. Aktepe, "Amcazade Hüseyin Paşa," *DİA*, III, 8-9.
21 Abdülkadir Özcan, "II. Mustafa," *DİA*, XXXI, 275-280.
22 Silahdar, *Silahdar Tarihi*, II, 242.
23 Türkal, "Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa Zeyl-i Fezleke," 1038.

Gülnuş Sultan'ın hasekilik döneminde kaderinde etkili olduğu tek kişi Feyzullah Efendi değildi. IV. Mehmed'in 1683 Viyana Seferinde başarısız olmakla suçladığı Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın azli ve idamında haseki sultanın etkin olduğu belirtilir. Osmanlı kaynaklarında haseki sultanın bu olaya karıştığına dair herhangi bir bahis olmamasına rağmen, yabancı kaynaklar haseki sultan ve harem ağalarının oluşturduğu grubun büyük çabalardan sonra Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'yı gözden düşürmeyi başardıklarını yazar.[24] İnadı, sertliği, kin tutuculuğu ve kalp kırıcılığı sebebiyle sadece orduda değil sarayda da güçlü düşmanları olan Mustafa Paşa'nın rakiplerinin eline Viyana bozgunu büyük bir fırsat verir. Bunların başta gelenleri haseki sultanın yakın olduğu Darüssaade Ağası Yusuf Ağa ile Mîrâhur-ı Evvel Boşnak Sarı Süleyman Ağa'dır.

Yusuf Ağa ve Süleyman Ağa'nın bozgun haberi üzerine ellerine makramalar alıp döne döne oynadıkları nakledilir.[25] Kara Mustafa Paşa'nın yetiştirmesi olan ve kaymakam olarak yerine bıraktığı Kara İbrahim Paşa da kendisine sunulan sadrazamlık vaadiyle bu gruba katılır. Önce sadrazamına hil'at ve kılıç gönderen IV. Mehmed, bu grubun entrikalarıyla Kara Mustafa Paşa aleyhine döner ve idam fermanını yazıp darüssaade ağasına tevdi eder.[26] Halbuki Mustafa Paşa'nın amacı kışı Belgrad'da geçirip orduyu toparlamak ve ilkbaharda Avusturya üzerine sefere çıkarak bozgunu telafi etmekti. Onun bunu başarabileceğine inanan Vakanüvis Râşid, bir süre önce idam edilen Budin Valisi Uzun İbrahim Paşa'nın böyle kudret sahibi bir vezirin bozgun suçlamasıyla öldürülmemesi gerektiğini, bu gaileyi ondan başka bir vezirin halledemeyeceğini söylediğini rivayet eder.[27] Nitekim dönemin Venedik balyosu olayı 'Osmanlının itibarını kurtaracak adam öldürüldü' şeklinde değerlendirir.[28] Şayet haseki sultanın Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın azlinde yer aldığı doğru ise, bunun ne derece isabetli bir tercih olduğu kuşkuludur.

Hammer'in, haseki sultanın Merzifonlu Kara Mustafa Paşa döneminde etkin olmadığını belirtmesi, hasekiyle Mustafa Paşa'nın aralarında

24 Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, IV, 174.
25 Abdülkadir Özcan, "Merzifonlu Kara Mustafa Paşa," *DİA*, XXIX, 246-248.
26 Münir Aktepe, "Mustafa Paşa, Merzifonlu," *İA*, VIII, 736-738.
27 Raşid, *Tarih-i Raşid*, I, 433.
28 Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, IV, 174.

şahsi bir mesele olma ihtimalini güçlendirir. Haseki sultanın zihninde sadrazamlık için daha uygun bir aday var mıdır bilinmez; ancak Kara Mustafa Paşa'dan sonra halk IV. Mehmed'in damadı ve hasekinin himayesinde olan Musahib Damad Mustafa Paşa'yı ister; ama Mustafa Paşa görevi kabul etmez.[29] Kara Mustafa Paşa'nın düşüşünden sonra, sadrazam olan Kara İbrahim ve Süleyman Paşalar döneminde hasekinin nüfuzunun arttığı belirtilir. Hammer, haseki sultanın etkinliğinin Fazıl Ahmed Paşa'nın (1661-1676) sadrazamlığı döneminde daha az olmasına rağmen, 1683'te Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın düşüşünden sonra Sadrazam Kara İbrahim Paşa (1683-1685) ve Süleyman Paşa (1685-1687) dönemlerinde arttığını yazar.[30]

Haseki sultanın gücündeki artışın bir diğer nedeni, Kara Mustafa Paşa'nın idam tarihinin aynı zamanda Hatice Turhan Valide Sultan'ın ölüm tarihi olmasıdır. Hatice Turhan Valide Sultan'ın 1683'teki ölümünün, hasekinin IV. Mehmed haremi içindeki konumunu güçlendirdiğine şüphe yoktur. Nitekim Hammer, haseki sultanın Turhan Valide Sultan'ın ölümünden beri haremde tek başına mutlak bir biçimde hüküm sürdüğünü ve imparatorluğun kaderi üstünde tesirleri olduğunu yazar.[31]

Viyana bozgunundan itibaren başlayan ve bir türlü yatıştırılamayan huzursuzluk 1687'de yoğunluk kazanmıştı. Köprülü Fazıl Mustafa Paşa, IV. Mehmed'in Köprülü Mehmed Paşa'nın damadı Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'yı 1683'te idam ettirmesi nedeniyle padişahla ters düşmüş ve bu nedenle 1687 İsyanını desteklemişti. IV. Mehmed'in tahttan inmesini isteyenler arasında Köprülü Mehmed'in yetiştirmesi ve damadı olan Siyavuş Paşa, oğlu Kaymakam Köprülü Fazıl Mustafa Paşa, Şeyhulislam Ali Efendi, üç kadıasker ve yeniçeri temsilcileri olup, bunlar oy birliğiyle Şehzade Süleyman'ı padişah yapmaya karar verdiler.[32] Bu dönemde Gülnuş Sultan'ın oğlu Şehzade Mustafa'nın padişah olması da gündeme gelmiş ancak devlet erkânı padişahlığa II. Süleyman'ı uygun görmüştü. Ulema ve askeri erkân

29 Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, IV, 176.
30 Hammer, *Histoire*, XII, 242-243.
31 Hammer, *Histoire*, XII, 242-243.
32 Fehmi Yılmaz, "The life of Köprülüzade Fazıl Mustafa Pasha and His Reforms (1637-1691)," *Osmanlı Araştırmaları*, XX (2000): 175.

işbirliği yaparak II. Süleyman'ı tahta çıkardı. IV. Mehmed kan dökülmeden tahttan feragat etti ve 2 Muharrem 1099/8 Kasım 1687'de Edirne'de tahtan indirildi.[33]

II. Süleyman ve II. Ahmed Dönemi

IV. Mehmed, Şehzade Mustafa ve Şehzade Ahmed ile beraber Topkapı Sarayı'nın Şimşirlik Dairesi'ne kapatıldı. Gülnuş Sultan, II. Mustafa'nın 1695'te gerçekleşecek cülusuna kadar Eski Saray'da kaldı[34] IV. Mehmed'in hal'linden II. Mustafa'nın iktidarına kadar geçen süre boyunca IV. Mehmed ailesinden birinin tahta çıkması zaman zaman gündeme geldi. 1691'de hasta padişahın ardında çocuk bırakmadan öleceği anlaşılınca II. Süleyman'dan sonra kimin saltanata geçeceği meselesi ortaya çıktı. Sadrazam Fazıl Mustafa Paşa'ya karşı olan grup, IV. Mehmed ailesinden birini istedi. İstanbul'da bulunan IV. Mehmed taraftarlarıyla, ocaktan atılanlar ve ulemadan memnun olmayanlar saltanat değişikliği istediler. Kimi eski sultan IV. Mehmed'in, kimi oğlu Şehzade Mustafa veya Şehzade Ahmed'in tahta geçmesini talep etti.

Sadrazam ve devlet erkânı, II. Süleyman'ın ölmesi halinde IV. Mehmed taraftarlarının IV. Mehmed veya oğullarından birini yeniden tahta çıkarmak istemelerinden endişelenerek şehzadeleri ve II. Süleyman'ı Edirne'ye naklettirdi. IV. Mehmed'i tahttan indirenler arasında yer alan Sadrazam Köprülü Fazıl Mustafa Paşa, daha zayıf bir padişah olacağı düşüncesiyle II. Süleyman'ın kardeşi, I. İbrahim'in oğlu Şehzade Ahmed'i aday gösterdi.[35] 1691'de tahta geçen II. Ahmed'in saltanatının sonlarına, yani 1695'e doğru benzer bir iktidar mücadelesi yeniden başladı. Şehzade Mustafa'nın 1687'de tahta çıkışını engellemede Köprülüler'e yardımcı olan Sokullu hanesi mensubu Sürmeli Ali Paşa, II. Ahmed'in oğlu İbrahim'i tahta aday gösterdi. IV. Mehmed'in ailesine kırgın olan Köprülü Fazıl Mustafa Paşa ve Trablus Ali Paşa da, II. Ahmed sonrasında Şehzade Mustafa'nın tahta geçmesine mani

33 Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, IV, 197.

34 Uşşâkîzâde, *Uşşâkîzâde Tarihi*, I, 179; *Anonim Osmanlı Tarihi*, 108.

35 Dimitrie Candemir, *The History of the Growth and the Decay of the Ottoman Empire*, 379; Fehmi Yılmaz, "The Life of Köprülüzade Fazıl Mustafa Pasha and His Reforms (1637-1691)," *Osmanlı Araştırmaları* XX (2000): 200.

olmaya çalıştılar.[36] Öte yandan Trablusşam beylerbeyliğinden emekli Benli Hüseyin Paşa ve adamları II. Ahmed'i tahttan indirerek yerine Şehzade Mustafa'yı çıkarmak için 1694'te bir isyan çıkarttılarsa da bu teşebbüs başarıya ulaşamadı.[37] Sonuç olarak, IV. Mehmed'in yakın kadrosunun desteğiyle hanedanın en büyüğü olan Şehzade Mustafa'nın tahta çıkmasına karar verildi.

İki şehzade annesi Gülnuş Sultan, Eski Saray'da geçirdiği sekiz yıllık belirsizliklerle dolu zaman sırasında bu girişimlerden haberdar olmuş mudur bilinmez. Yabancı kaynakların kıskanç ve hırslı diye nitelediği haseki sultan, valide sultan olabilmek için bir hazırlık veya girişim içinde olmuş olabilir. Nitekim Kösem Sultan'ın Eski Saray'da olduğu dönemde şehzadeleri lehine faaliyetlerde bulunduğu bilinmektedir.[38]

II. Süleyman'ın annesi Dilaşub saf bir kadın olarak değerlendirilirken; II. Ahmed'in annesi Muazzez Hatun da, oğlu padişah olmadan evvel ölmüştü. Dönemin yabancı yazarları Hatice Turhan Valide Sultan'dan teferruatlıca bahsetmelerine rağmen iki sene valide sultanlık yapan Saliha Dilaşub Sultan hakkında suskundurlar. Hasekilik döneminde siyaset içinde yer alan Gülnuş Sultan, II. Mustafa'nın cülusuyla valide sultan oldu ve bu alanda bir süredir mevcut olan boşluğu doldurdu.

Gülnuş Sultan'ın II. Mustafa Dönemindeki Valide Sultanlığı

IV. Mehmed ve II. Süleyman'ın saltanatları sonunda tahta çıkarılmaya teşebbüs edilen Şehzade Mustafa, 22 Cemaziyelahir 1106/7 Şubat 1695'te amcası Sultan Ahmed Han yerine tahta geçti.[39] Padişahlığı kesinleşince II. Mustafa'yı İstanbul'dan Edirne'ye IV. Mehmed'in sadık adamlarından Elmas Mehmed Paşa getirdi. Cülus töreni Edirne Sarayı'nda yapıldı. [40] Gülnuş Sultan da merasimle Eski Saray'dan Edirne'ye nakledildi.[41]

II. Mustafa zayıflayan padişahlık otoritesini güçlendirmek, devlet içindeki grupları zayıflatıp kendisini devlet işlerinde tek söz sahibi yapmak

36 Dimitrie Candemir, *The History of the Growth and the Decay of the Ottoman Empire*, 395; Abdülkadir Özcan, "Fazıl Mustafa Paşa," *DİA*, XXVI, 263-5.
37 Defterdar, *Zübde-i Vekayiât*.
38 C. Baysun, "Kösem Sultan," *İA*, VI, 915-923.
39 "*Nusretname:* Tahlil ve Metin," 21.
40 Dimitrie Candemir, *The History of the Growth and the Decay of the Ottoman Empire*, 397.
41 "*Nusretname:* Tahlil ve Metin," 21.

amacıyla orduyla savaşa çıkıp ataları gibi gazi olmayı ve mütevazı bir hayat sürmeyi tercih etti.[42] Bununla beraber Gülnuş Valide Sultan'ın II. Mustafa üzerinde önemli etkisi vardı.

Uzun hasekilik dönemi ve 1687'de yaşanan isyan neticesinde IV. Mehmed'in tahttan indirilmesi gibi özel şartların, Gülnuş Sultan'ın validelik tasavvurunu etkilediğine kuşku yoktur. Ancak II. Mustafa'nın otuz bir yaşında tahta çıkması, Rabia Gülnuş Sultan'ı Hatice Turhan Valide Sultan ve Kösem Sultan'dan ayırır. IV. Murad ve IV. Mehmed'in çocuk yaşta tahta çıkmaları, valide sultanların kontrolü bizzat ellerine almalarına neden olmuştu. Ama Gülnuş Valide Sultan, Hatice Turhan Sultan'dan farklı olarak valide sultan olduğunda kayınvalidesinin hayatta olmaması sebebiyle harem-i hümâyûnun tek hâkimi oldu. Gülnuş Sultan'ın hasekilik döneminde başlayan siyasi etkinliği bu dönemde de devam ederek yirmi sene sürdü.

Saray mahfillerinde, hiziplere dayalı bir işleyişin mevcut olduğu düşünüldüğünde, cülus sonrası yeni oluşturulan kadronun valide sultan açısından değerlendirilmesi önemlidir. Yeni kadro IV. Mehmed'in ailesine yakın isimlerden seçildi. Nitekim bu dönemde oluşturulan kadronun haseki sultan iken himaye ettiği veya bu dönemde irtibatta bulunduğu kişiler olduğu görülür. Valide sultan bu yeni kadro oluşturulurken zaman zaman belirleyici olmuştu.[43]

Önceki valide sultanların ve hatta diğer hanedanlara mensup kadınların hadım ağaları ile yakın ilişkileri düşünüldüğünde seçilecek darüssaade ağası da önem kazanır.[44] II. Ahmed döneminde darüssaade ağası olan Uzun İshak Ağa, II. Mustafa başa geçtikten yirmi gün sonra azledildi ve

42 Abdulkadir Özcan, "II. Mustafa," *DİA*, XXXI, 275-280.

43 Önceki valide sultanlardan bazılarının cülus sonrası oluşturulan kadroda söz sahibi oldukları görülmüştür. I. Mustafa 1622'de ikinci kez başa geçince, ocak ağaları valide sultanın yanına gelip "sadrazam kim olsun" diye sormuşlardır. Naima, *Tarih*, I, 487. Abbasi Hanedanı'na mensup kadınların devlet adamlarının kariyerlerindeki etkinliklerine dair bkz. Berkel van Maaike," The young caliph and his wicked advisors," 12.

44 Örneğin III. Mehmed'in annesi Safiye Valide Sultan ile Gazanfer Ağa arasındaki güçlü ittifak ve Hatice Turhan Valide Sultan'ın Kösem Sultan'a karşı Uzun Süleyman Ağa ile yakın ilişkisi bu bağlamda önemlidir. Bizans İmparatorluğu'nda kadınların amaçlarına ulaşmak için hadımlarla irtibatına dair bkz. Katharine Ringrose, "Living in the Shadows: Eunuchs and Gender in Byzantium," *Third Sex, Third Gender* içinde, haz. Gilbert Herdt (New York, 1994); Katharine Ringrose, "Eunuchs as Cultural Mediators," *Byzantinische Forschungen*, xxiii (1996).

yerine Ali Ağa getirildi. Ali Ağa'nın vazifeye gelmesinde Gülnuş Sultan'ın inisiyatifi söz konusu olmuştur. Nitekim Baltacı Mehmed Paşa, Gülnuş Valide Sultan'a 1711'de yazdığı mektubunda II. Mustafa'nın cülusunu takiben valide sultanın gayretiyle (ismetli efendimin himmet-i aliyyeleri ile) Ali Ağa'nın Mısır'dan gelip darüssaade ağası olduğunu yazar.[45] İleride hayır eserleri bölümünde görüleceği üzere, Sakız Adası'nda valide sultan adına kiliseden dönüştürülen cami vakfının nazırı o dönemin darüssaade ağası olarak Yapraksız Ali Ağa olacaktır.

Diğer bir önemli mevki olan şeyhülislamlık makamına II. Mustafa'nın cülusundan kısa bir süre sonra IV. Mehmed'in ikinci imamı İmam Mehmed Efendi getirilmişti.[46] İmam Mehmed Efendi'nin sarayla bir diğer bağlantısı saraylı Muammere Hatun (ö. 1128/1715-1716) ile evliliğidir.[47] İmam Mehmed Efendi'nin onunla hangi tarihte evlendiği bilinmemekle birlikte evliliğin IV. Mehmed ailesinin inisiyatifiyle gerçekleşmiş olma ihtimali vardır. II. Mustafa, hocası Erzurumlu Seyyid Feyzullah Efendi'yi şeyhülislamlığa getirmek istediğinden, İmam Mehmed Efendi iki ay altı gün şeyhülislamlık yaptıktan sonra azledildi. Gülnuş Sultan'ın hasekilik döneminden beri irtibatlı olduğu hatta o dönemde kariyerinde etkili olduğu Feyzullah Efendi'nin IV. Mehmed ailesiyle yakın ilişkisi vardı. Nitekim II. Süleyman zamanında şeyhülislam olan Feyzullah Efendi, IV. Mehmed'in ailesi lehine icraatta bulunur düşüncesiyle azledilmişti.[48]

Gülnuş Valide Sultan, Feyzullah Efendi'de olduğu gibi aşağıda ayrıntıları verileceği üzere, hasekilik döneminden itibaren yakından tanıyıp himaye ettiği ve II. Mustafa'nın saltanatının ikinci yarısında yıldızı parlayacak olan Amcazade Hüseyin'in kariyer çizgisinde de belirleyici olacaktır.

II. Mustafa, 1687 ve 1691'de amcaları II. Süleyman ve II. Ahmed'in tahta geçişlerinde kendi iktidarına mani olan Köprülüler'e yardım etmiş olan Sürmeli Ali Paşa'yı 1695'te idam ettirdi ve yerine Elmas Mehmed Paşa'yı ge-

45 Baltacı Mehmed Paşa'nın valide sultana mektubu için bkz. TSMA E 2989. Belgenin transliterasyonu için bkz. Akdes Kurat, *Prut seferi ve Barışı*, II, 815-823.

46 Müstakimzade Süleyman Saadettin, *Devhat ül-Meşayih, Osmanlı Şeyhülislamlarının Biyografileri* (İstanbul, 1978), 78; kariyeri hakkında bilgi için bkz. Tahsin Özcan, "Mehmed Efendi, İmam-ı Sultani," *DİA*, XXVIII, 453-4.

47 Saraylı Muammare Hatun'un muhallefatı için bkz. BOA, Evkaf-ı Hümayun Müfettişliği, 0103, 142.

48 Ahmet Çetin-F. Çetin Derin, "Feyzullah Efendi'nin Kendi Kaleminden Hal Tercümesi," 79.

tirdi. 1678'de Enderuna giren Elmas Mehmed, daha sonra has odada sırasıyla çuhadar ve rikabdar olarak IV. Mehmed'in en yakınında hizmet etti. II. Mustafa'nın cülusunu takiben rikab-ı hümâyûn kaymakamı oldu.[49] Hatırlanacağı üzere yeni padişahı İstanbul'dan Edirne'ye Elmas Mehmed Paşa getirmiş,[50] valide sultanın Edirne'ye nakline nezaret etme görevi de ona verilmişti.[51]

Valide sultanın Edirne'ye selametle ulaşması, Elmas Paşa'nın rikab-ı hümâyûn kaymakamı olmasını sağladı. Haremdeki cariyelerden biri Sadrazam Elmas Mehmed Paşa'nın kısa süren sadaretinin ilk yıllarında onun sarayına gönderilmişti.[52] Bu evlilikte Elmas Mehmed Paşa'yı yakından tanıyan valide sultanın etkisi olduğu sanılır. Nitekim harem-i hümâyûnda yaşayan cariyeler statülerine uygun şekilde askeri sınıfın farklı kategorilerine mensup erkeklerle evlendirilirdi. İntisap ilişkilerinin önemli olduğu bir yapıda, saraylıların çoğunun askerlerle ve genelde de saray mensubu erkeklerle evlenmeleri evliliklerin siyasi ve stratejik önemiyle alakalıdır. Bu evlilikler yoluyla mevcut ilişki ağları kuvvetlendirilir, yeni ilişkiler tesis edilirdi. Cariye ve kocasının hanedana yakınlığı evliliklerin siyasi manasını ve önemini etkilerdi. Elmas Mehmed Paşa'nın saraylı bir cariyeyle evlendirilmesi hanedan ailesine bağlılığını güçlendirmiş olmalıdır.[53]

Valide sultanın bu dönemde saray içinde yakın olduğu diğer bir isim IV. Mehmed'in kızı Hatice Sultan ile 1692'de evlenmiş olan Moralı Hasan Paşa olmalıdır. Silahdar Mehmed Ağa 1695'te II. Mustafa sefere giderken valide sultanın muhafazasına İkinci Vezir Moralı Hasan Paşa'nın verildiğini yazar.[54] Sarayda valide sultana yakın olması beklenen diğer bir isim Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa'dır. Mehmed Ağa 1673'te on beş yaşındayken, IV. Mehmed'in yakını Şahin Ahmed Ağa'nın himayesine girer. II. Mustafa'nın en yakınlarındandır ve onun zamanında has odaya kadar yükselmiş-

49 Mücteba İlgürel,"Elmas Mehmed Paşa," *DİA*, XI, 62-3.

50 Dimitrie Candemir, *The History of the Growth and the Decay of the Ottoman Empire*, 396-7.

51 Raşid, *Tarih-i Raşid*, II, 303.

52 "*Nusretname:* Tahlil ve Metin," 684.

53 Bilindiği üzere harem-i hümâyûnda bulunan cariyeler münasip kişiler ile evlendirilirlerdi. Argıt, "18. Yüzyılda," 18-21. Benzer uygulama Abbasi Hanedanı içinde de söz konusuydu. Sivil ve askeri mensuplar ile kurulan mevcut ilişkilerin kuvvetlendirilmesinde evliliklerin etkin olduğuna dair bkz. Berkel van Maaike, "the young caliph and his wicked advisors," 13.

54 "*Nusretname:* Tahlil ve Metin," 35; Raşid *Tarih-i Raşid*, II, 329.

tir. Gülnuş Valide Sultan hakkında en teferruatlı bilgiyi *Nusretname* adlı eserinde veren Silahdar, 1704'te III. Ahmed'den emekliliğini isteyerek saraydan ayrılır. III. Ahmed, Silahdar'ı Gülnuş Valide Sultan'ın evlatlığı olan Eğlence Emine Hanım'la evlendirecektir.[55]

Valide sultanın kethüdasıyla mektuplaşmalarında yer alan bilgiler de kethüdasından dönemin devlet adamlarının vazifelerini nasıl yerine getirdikleri konusunda bilgi aldığını ve böylece valide sultanın iktidarın görünmeyen parçası olarak işlev gördüğünü açığa çıkarır.[56]

Valide sultan bütün bu gelişmeler yaşanırken dönemin siyasi gelişmelerini de yakından takip eder ve olaylardan haberdar edilirdi.[57] Padişah kendinden önceki bazı padişahlar gibi valide sultana zafer haberini veren mektup da yazmıştır.[58]

Padişahın daima yanında olan Silahdar'ın *Nusretname*'sinde belirtildiği üzere 1696'da padişah Lipva Kalesi'nin fetih haberini bir yazıyla yaya çukadarlardan Uzun Veli Ağa aracılığıyla valide sultana bildirmişti.[59] Benzer şekilde aynı sene Bekey Nehri yakınlarında Çeney bölgesinde gerçekleşen fethin haberini ise Musahib Hafız Mehmed Ağa ile valide sultana iletti.[60]

Rycaut'nun aktardığına göre sultan 1697'de gerçekleşen sefer sırasında savaşta yaşanan gelişmeleri aktarmak üzere görevlendirdiği kişileri valide sultana birçok kez göndermişti.[61] Ancak II. Mustafa'nın saltanatının ilk iki senesi başarılı geçerken, 1697'de Avusturya ile yapılan Zenta Muharebesi büyük bir yenilgiyle sonuçlandı. Elmas Mehmed Paşa'nın öldüğü bu seferde padişahın da öldüğü bilgisi geldi ancak padişah bu haberlerin doğru olmadığını hadım ağa ile hızla valide sultana bildirdi.[62]

55 Silahdar, *Nusretname*, haz. İsmet Parmaksızoğlu, II, 218, 226.
56 TSMA E 79/ 33-34, (y. t. TSMA E 39/ 31).
57 Valide sultanların siyasi gelişmelerden haberdar edilmesi mutat bir uygulamadır. Nitekim I. Mustafa döneminde Davud Paşa yerine Hüseyin Paşa getirilince validesine tezkire gönderilmiştir. Naima, *Tarih*, II, 496.
58 Padişahın sefer haberlerini valide sultana bizzat ilettiğine dair örnekler mevcuttur. Kanuni Sultan Süleyman Mohaç Muharebesinde Macaristan'ın yenildiği haberini annesi Hafsa Sultan'a bizzat yazmıştı. Hammer, *Histoire*, V, 87.
59 "*Nusretname:* Tahlil ve Metin," 77.
60 "*Nusretname:* Tahlil ve Metin," 202.
61 Rycaut, *The History of the Turks Beginning with the year 1679*, 550-551.
62 Rycaut, *The History of the Turks Beginning with the year 1679*, 553.

Valide sultan Osmanlı ve yabancı devlet adamlarıyla yazışarak olayların gelişim sürecine katılırdı. Bu bağlamda valide sultanın Kırım hanına göndermiş olduğu tarihsiz mektup önemlidir.[63] Osmanlı Devleti Kırım hanlarıyla daima irtibat dahilinde bulunduğu için bu tarihsiz mektubun ne zaman yazıldığının tespiti zordur. Moral desteği vermek için yazılmış bu mektup bir ihtimal II. Mustafa zamanında kaleme alınmış olabilir. Valide sultan dönemin siyasi liderleriyle irtibatını gösteren bu mektupta gayret ve fedakârlık zamanı olduğunu, bu sebeple çaba göstermeleri gerektiğini ifade eder. Gülnuş Sultan'dan önce yaşamış hanedan mensubu kadınların Safevî ve Avrupa hanedanlarına mensup kişiler ile yazışmaları düşünüldüğünde,[64] Gülnuş Sultan'ın Kırım hanına yazdığı mektup da bu geleneğin bir parçası olarak değerlendirilebilir.

1697 Sonrası

Yaşanan sıkıntılar ve toprak kayıpları valide sultanı derinden üzmüştür. Sutton valide sultanın Mora'da geniş arazilerinin bulunduğunu ve bu bölgenin geri alınması için çok istekli olduğunu belirtir.[65] Zinkeisen hüküm sürme hırsıyla yanıp tutuşan valide sultanın savaşı kendi nüfuzunu korumak için en güvenilir araç olarak gördüğünü ve bunun devamı amacıyla II. Mustafa'ya baskı yaptığını yazar.[66]

63 TSMA, E. 79/15.
64 Önceki dönemlerde yaşamış hanedanın kadın mensuplarının dönemin yabancı devlet adamlarıyla yazışmalarına dair bkz. Nejat R. Uçtum, "Hürrem ve Mihrümah Sultanların Polonya Kıralı II. Zigsmund'a Yazdıkları Mektuplar," *Belleten* XLIV, no. 176 (1980): 697-715. I. Francis'in annesinin Sultan Süleyman'a yazdığı mektup için bkz. H. İnalcık, "Mutual Political and Cultural influences between Europe and and the Ottomans," *Osmanlı Uygarlığı* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2003), II, 1048-1089. Susan Skilleter, "Three Letters from the Ottoman Sultana Safiye to Queen Elizabeth I," *Documents from Islamic Chanceries* içinde, haz. Samuel Miklos Stern (Oxford: Bruno Cassier, 1965); a.g.y., "The Letters of the Venetian Sultana Nurbanu and her Kira to Venice," *Studia Turcologica Memoriae Alexii Bombaci Dicata* içinde, haz. Aldo Gallotta, Ugo Marazzi (Napoli-Roma: Herder, 1982), 515-536. Safevî Hanedanı'na mensup kadınlar arasında da benzer örnekler mevcuttur. Şah Tahmasb'ın kızkardeşi Şehzade Sultanum, Hurrem Sultan'dan iki taraf arasındaki anlaşmazlığı çözmek için elçiye ihtiyaç duyulduğunu belirten bir mektup alır. Maria Szuppe, "La participation des femmes de la famille royale a l'exercice du pouvoir en Iran Safavide au XVI siècle, Seconde partie: L'entourage des princesses et leurs activités politiques," *Studia Iranica* XXIV (1995): 62. Şehzade Sultanum'ın cevaben mektup yazdığı ve hediyelere teşekkür ettiğine dair bkz. Nazak Birjandifar, "Royal Women and Safavid Politics in Safavid Iran," 43.
65 Sutton'dan aktaran Kenneth Setton, *Venice, Austria, and the Turks in the Seventeenth Century*, 412-414.
66 Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi: (1669-1774)*, V, 141.

1697 Zenta mağlubiyeti sonrasında iç dinamikler değişti. Mağlubiyet ve onu takip eden sıkıntılarla sarsılan II. Mustafa, bütün yetkilerini hocası Şeyhülislam Feyzullah Efendi'ye verip Edirne'ye çekildi. Savaş öncesi isabetli fikirler öne süren Amcazade Hüseyin Paşa da, bu dönemde geniş yetkiler elde eden Feyzullah Efendi'nin telkinleriyle Eylül 1697'de sadrazamlığa getirildi.

Bu tarihten itibaren valide sultanın hasekilik dönemi hane mensubu olan Amcazade Hüseyin Paşa dönemi başladı. Amcazade'yi yirmi beş yıldır tanıyan Gülnuş Sultan'ın onun terfiinde rolü bulunabilir. 1683'te Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa maiyetinde bulunan Amcazade Hüseyin Paşa, Merzifonlu Mustafa Paşa'nın katlinden sonra Köprülü ailesine mensup kişilerin gözden düşmesi üzerine tutuklanmış ve daha sonra 1684'te affedilerek iki tuğlu sancak beyi unvanıyla Şehrizor Beylerbeyliği'ne atanarak İstanbul'dan uzaklaştırılmıştı.

II. Mustafa tam yetki isteyen sadrazama 1687 tecrübesinden dolayı çok inisiyatif vermek istemeyince Amcazade Hüseyin Paşa padişaha karşı Feyzullah Efendi'yi desteklemişti. Sutton'a göre Amcazade, saray üzerindeki etkisine binaen Feyzullah Efendi'yle arasını iyi tutmaya çalışmıştı.[67] Feyzullah Efendi, II. Mustafa'nın hocasına sadakati sayesinde zamanla muazzam bir güç sahibi oldu. Ama II. Mustafa döneminin sonlarına doğru Amcazade Hüseyin'in Feyzullah Efendi'den rahatsızlığı arttı. Tahta çıkarken II. Mustafa'ya destek veren ve 1700'de darüssaade ağası olan Nezir Ağa ise, Amcazade Hüseyin'e karşı Feyzullah Efendi'ye destek verdi. Amcazade'nin saltanatı boyunca valide sultanın sadrazamla yakın irtibatı sürdü. Nitekim Mayıs 1701'de valide sultan, sadrazamı Şikâr Kapısı'ndan darüssaadeye davet etti; devlet işleriyle alakalı birçok uyarıdan sonra kendisine kürk giydirdi.[68]

1702'de Amcazade'nin ve son safhada valide sultanın da dahil olduğu bir hadise gerçekleşti. Amcazade Hüseyin Paşa'nın yeğeni Mirahur-ı Evvel Kıblelizade Ali'nin, IV. Mehmed'in oğlu Şehzade Ahmed ile bağlantı kurduğu belirlenince bu durum ağalardan biriyle padişaha bildirildi. II. Mustafa'nın durumu öğrenmesi üzerine Kıblelizâde Ali Efendi görevinden

67 Sutton'dan aktaran Kenneth Setton, *Venice, Austria, and the Turks in the Seventeenth Century*, 414.
68 *"Nusretname:* Tahlil ve Metin," 469.

alınıp idam edildi ve Şehrizorlu Hasan Ağa da önce sürgüne gönderildi, sonra da hakkında idam kararı verildi; ancak Hasan Ağa saklanarak kurtulmayı başardı.[69]

Sadrazam Amcazade Hüseyin Paşa bu kişilerle yakın ilişkisi nedeniyle endişelendi. Ancak Müftü Feyzullah Efendi'nin iltiması ve valide sultanın şefaatiyle bu vakadan kurtuldu.[70] Padişah müftü ile Gülnuş Valide Sultan'ın ricaları üzerine sadrazamın korkusunu ortadan kaldırmak niyetiyle kendisine bir hatt-ı hümâyûnla biri kürklü diğeri sade iki hilat gönderdi.[71] Böylece valide sultan kendi hanesine mensup Amcazade'yi koruyarak onun sadrazamlık görevini sürdürmesinde etkili olmuştur.[72]

II. Mustafa'nın farklı iki döneminde izlediği farklı çizgisinin, valide sultanın konumu ve icraatını nasıl etkilediğini tespit etmek zordur. Ancak dönemi anlatan yabancı yazarlar II. Mustafa'nın saltanatının ikinci yarısında valide sultanın konumuna dair bilgi verirler. Balatlı Georg, Feyzullah Efendi'nin önce II. Mustafa'yı ve valide sultanı kendisine bağladığını sonra da iktidarı eline geçirerek, sadrazamdan en küçük memura kadar bütün memurları kendi emri altına aldığını yazar.[73] Ayrıca, kısa bir süre sonra yaşanacak isyan döneminde valide sultanın Feyzullah Efendi'den çekinmesinden dolayı İstanbul'da yaşanan sıkıntılardan padişaha bahsetmediğini belirtir.[74]

1701-1716 tarihleri arasında Osmanlı topraklarında İngiltere elçisi olarak bulunan Sir Robert Sutton, valide sultanın II. Mustafa üzerindeki tesirinin arttığından bahseder.[75] Sir Robert Sutton, Feyzullah Efendi'nin II.

69 Dimitrie Candemir, *The History of the Growth and the Decay of the Ottoman Empire*, 430. Rifa'at Ali Abou-El-Haj, *The 1703 Rebellion And The Structure of Ottoman Politics* (Leiden: Nederlands Historisch-Archaelo, 1984), 56. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât*, 729; *Anonim Osmanlı Tarihi*'nde Kıblelizade'nin idam nedeni farklı bir şekilde anlatılır. *Anonim Osmanlı Tarihi*, 277-278.

70 "*Nusretname:* Tahlil ve Metin," 546. Dimitrie Cantemir, valide sultanın müdahalesinden bahsetmez.

71 "*Nusretname:* Tahlil ve Metin," 546.

72 Gülnuş Valide Sultan'dan önceki validelerin devlet adamlarının kariyerinde etkili olduğuna dair örnek çoktur. Nitekim Selaniki, Hasanbeyzade ve Naima tarihlerinde Safiye Sultan ve Hatice Turhan Valide Sultan'ın şefaatleriyle mevki tayin edilen, vazifesi devam eden kişilere dair örnekler mevcuttur.

73 Andreasyan, "Balatlı Georg," 48.

74 Andreasyan, "Balatlı Georg," 53-54.

75 Sutton'dan aktaran, Kenneth Setton, *Venice, Austria, and the Turks in the Seventeenth Century*, Philedelphia, The American Philosophical Society, 1991, 412.

Mustafa üzerinde büyük bir tesiri olduğunu yazdıktan sonra onun valide sultanı idare etmenin sırrını bulduğunu, valide sultanın Feyzullah Efendi'nin çıkarlarını gözettiğini ve ikisinin birlikte hareket ettiklerini yazar.[76]

Rycaut, valide sultan için "entrikalar kadını" der ve oğlu üzerinde çok büyük gücü olduğunu belirtir. Öyle ki II. Mustafa'nın kendini tamamen hükümetin ve validesinin tavsiyelerine teslim ettiğini; Gülnuş Sultan'ın Edirne'ye gelişinin sadece sıradan bir seremoniden ibaret olmadığını, Mustafa'nın tamamen annesi tarafından yönetildiğini ifade eder.[77]

Karlofça Anlaşmasında Venedik'i temsil etmiş olan İtalyan Elçisi Carlo Ruzzini 1703 İsyanını anlatırken padişahın, annesi ve Feyzullah Efendi'nin tavsiyelerine göre hareket ettiğini yazar.[78]

1703 İSYANI (EDİRNE VAKASI)

Seyyid Feyzullah Efendi'nin yakınlarına iltiması ve idare tarzı sebebiyle ortaya çıkan hoşnutsuzluk neticesinde 18 Temmuz 1703'te İstanbul'da bir ayaklanma başladı. Viyana bozgunundan sonra Osmanlıların içine düştüğü siyasi, iktisadi ve sosyal bunalımın da tesiriyle meydana gelen bu olayın görünür sebebini, devrin padişahı II. Mustafa üzerinde büyük nüfuzu olan Şeyhülislam Seyyid Feyzullah Efendi'nin devlet işlerine müdahalesi ve yüksek saray görevlerine kendi adamlarını yerleştirip padişah üzerindeki nüfuzunu arttırması teşkil eder. Feyzullah Efendi'nin yakınlarına iltiması, terfi ve tayin bekleyen devlet görevlilerinin yükselememeleri, ona karşı ulemanın da dahil olduğu bir muhalefet grubunun oluşmasına yol açmıştı. Sultan II. Mustafa'nın Edirne ve civarında avla meşgul olması, uzun süreden beri devlet merkezinin Edirne'ye kaymış olması, iktisadi sıkıntılar nedeniyle esnafın ve İstanbul halkının birçoğunun idareden memnun olmaması, Kapıkulu Ocağı mensuplarını da etkilemişti.[79]

76 Sutton'dan aktaran, Kenneth Setton, *Venice, Austria, and the Turks in the Seventeenth Century*, 1991, 413-4.

77 Rycaut, *The History of Turks Beginning with the Year 1679*, 527.

78 *Relazioni di Ambasciatori veneti al senato*, volume XIV, Constantinopoli Relazioni İnedite (1512-1789), ed. Maria Pia Pedani Fabris (Torino: Bottega D'Erasmo), 760.

79 Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *Anonim Osmanlı Tarihi*, 223-245; Naima, *Tarih-i Naima*, IV, 1857-1892. Hrand Andreasyan, "Balatlı Georg'a Göre Edirne Vakası," *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, İstanbul, XV (1960), 47-64; Sabra Meservey, "Feyzullah Efendi: An Ottoman

Bu dönemde İmam Mehmed Efendi, uzun süredir ikinci vezirlikte bekleyen ve sadrazam olamayan Moralı Damad Hasan Paşa, Amcazade Hüseyin Paşa, Rami Mehmed Paşa ve Yeniçeri Ağası Çalık Ahmed Paşa, Feyzullah Efendi'ye karşı birleştiler. İlk etapta olay sadece şeyhülislam ve çevresindekilere karşı düzenlenmiş iken, içten içe oluşan tepkilerin rolü ile Edirne'de bulunan iktidara ve padişaha karşı bir harekete dönüştü. Yüksek dereceli devlet görevlerine atamalar yapan isyancılar, Feyzullah Efendi'nin azlini ve padişahın İstanbul'a gelmesi yönündeki isteklerini ulemadan oluşan bir heyetle Edirne'ye bildirmek istediler. Ancak heyet Feyzullah Efendi'nin emriyle Hafsa'da tutuklanarak Eğridere'ye gönderildi.[80] Başlangıçta gelişen olaylardan haberi olmayan II. Mustafa, İstanbul'dan gelen bilgiler üzerine durumu öğrendi. Sadrazam ve darüssaade ağası İstanbul'a gönderdikleri casustan gelen rapora göre isyancıların şeyhülislam, oğulları ve onlara tabi kişileri cezalandırmak istediklerini ve şayet talepleri yerine gelmezse sıkıntı doğacağını padişaha ve valide sultana iletti.[81]

Valide sultan özellikle kritik dönemlerde devreye girerek önemli kararlarda belirleyici olmuştur. Nitekim *Anonim Osmanlı Tarihi* valide sultanın bu noktada devreye girerek padişaha "arslanım bir âdem için ümmet-i Muhammed arasına kılıç düşürürsün, sonra ne sen kalırsın ne biz kaluruz. Azl ve nefy edüp bir tarafa gitsin gavga basılsın, görelim nice olur" der ve şeyhülsilamın azledilmesi için hatt-ı şerif alıp gönderir.[82]

İsyanı anlatan Balatlı Georg ise bu olayda valide sultanın yerini daha farklı resmeder. Ona göre valide sultan isyandan daha önce haberdardı ancak şeyhülislamın korkusundan İstanbul'da yaşanan gelişmeleri padişahtan gizli tutmuştu. Georg'un anlatısına göre padişahın damadı Hasan Paşa sadık adamlarından birini olayı öğrenmesi için İstanbul'a göndermiş ve bu

Şeyhülislam" (Doktora Tezi, Princeton Üniversitesi, 1965); Rifa'at Ali Abou-El-Haj, *The 1703 Rebellion And The Structure of Ottoman Politics.*

80 İsyan hakkında bilgi için bkz. Hrand Andreasyan, "Balatlı Georg'a Göre Edirne Vakası," *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* XV (1960): 47-64; Sabra Follett Meservey, "Feyzullah Efendi: An Ottoman Şeyhülislam" (Doktora Tezi, Princeton Üniversitesi, 1965); Tahir Sevinç, "1703 Edirne Vakası" (Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2004); Abdülkadir Özcan, "Edirne Vakası," *DİA*, X, 445-6.

81 *Anonim Osmanlı Tarihi*, 231.

82 *Anonim Osmanlı Tarihi*, 232.

kişiden olayın aslını öğrenerek padişahın kız kardeşi olan karısına anlatmıştır. Teşrifat kurallarına riayet etmeden telaş içinde annesi valide sultanın yanına koşan kızı ona "günden güne artan kargaşayı sende mi işitmedin, askerler bizi öldürmeye geliyorlar" der ve valide sultana Kösem Sultan'ın böyle bir ayaklanma sonucu öldürüldüğünü hatırlatarak şayet isyancılar teskin edilmezse benzer akıbetin kendilerini beklediğini belirtir.[83] Georg'a göre valide sultan hiçbir şeyden haberi yokmuş gibi davranır. Annesinin hiçbir şeyden haberi olmadığını düşünen kızı, kardeşi II. Mustafa'nın yanına gidip ağlayarak durumu anlatır. İstanbul'da yaşanan gelişmeleri aktararak, şehrin büyüklerinin askerlerin katılımıyla Etmeydanı'nda toplandıklarını ve onları öldürmek için Edirne'ye doğru yürüdüklerini belirtir. Sebebini soran padişaha "Hocan Feyzullah Efendi sebebiyledir, bir tek haksız adam yüzünden hepimiz mahv mı olacağız" diye belirtince padişah hocasını onlara teslim edemeyeceğini söyler. Ardından padişah valide sultanı çağırır ve kız kardeşinin dediklerini sorar. Valide sultan her şeyi reddederken padişah, Damad Hasan Paşa'dan durumun gerçek olduğunu öğrenir. Feyzullah Efendi'nin kendilerine padişahın haberi olmamasını talep ettiğini, bu yüzden padişaha söylemediklerini belirtir. Balatlı Georg'a göre valide sultan ve kız kardeşi İstanbul'dakilerin niyetlerinden dönmeyip Edirne'ye yürümeye hazırlandıklarını anlayınca, ölümden kurtulmak için padişaha "hocanı onlara teslim et" diye yalvarırlar, padişah tekrar hocasını teslim etmeyeceğini belirtince valide sultan "Arslanım ben kendi ölümümü düşünmüyorum, benim günlerim artık geçmiştir, seni de düşünmem. Fakat yetim ve öksüz kalacak çocuklarına içim yanıyor, hocanı terk et." der. Valide sultan bunları yalvararak söylerken II. Mustafa'nın kadın ve cariyeleri feryat ederler.[84]

Netice itibariyle, valide sultan bu noktada krizi ustalıkla yönetmeyi başarmış ve keskin tavrıyla II. Mustafa'nın kararında etkili olarak olayların gidişatında belirleyici olmuştur.

Ancak isyan da zamanla kontrol edilemez hale gelmiştir. Gönderdikleri heyetin padişahın haberi olmadan yakalanması, isyancıların yeni he-

83 Padişahın kız kardeşine atfedilen bu ifade şayet doğru ise, Kösem Sultan hadisesinin hanedanın kadın mensuplarını nasıl sarstığını göstermesi açısından önemlidir.
84 Andreasyan, "Balatlı Georg," 53-54, 57.

defini saltanat makamına yöneltmiştir. II. Mustafa İstanbul'dan gelen heyetin yolda tutuklanmasına çok kızmış ve sürgün edilen temsilcileri valide sultanın kethüdası Kürt Mehmed Efendi'nin evinde misafir ettirmiş, Feyzullah Efendi'yi de azlederek Erzurum'a sürgün etmiştir. Ancak padişahın azledilmiş şeyhülislama gönül alıcı bir hatt-ı hümâyûn göndermesi bu azlin görünüşte olduğu kanaatini uyandırmıştır. Cebeciler softaları da yanlarına alarak Etmeydanı'na toplandılar. Kalabalık, "Padişahı, valide sultanı, şeyhulislamı ve Sadrazam Rami Mehmed Paşa'yı bize verin onları istemeyiz" diyerek bağırmaya başladı ve asi kuvvetler Edirne'ye doğru harekete geçtiler.[85]

Benzer şekilde isyanı anlatan Balatlı Georg da, isyanda toplanan kalabalığın padişahı ve valide sultanı istemeyiz şeklinde bağırdıklarını belirtir[86] ve bu durum II. Mustafa'nın saltanatı sırasında valide sultanın konumu hakkında fikir verir. Edirne kuvvetlerinin İstanbul'dan gelenlerle birleşmesi üzerine II. Mustafa da tahtı kardeşi III. Ahmed'e bırakmak zorunda kalır.[87]

Anonim Osmanlı Tarihi'nde belirtildiğine göre isyancılar önce hünkârı İstanbul'a götürmek istemişler ancak valide sultan İstanbul'a gitmekten korkmuştur.[88] İsyancılar şeyhülislam gelmedi ve hünkâr Edirne'den çıkmadı diye hareketi sürdürmek istemişler, bazıları "Padişahı, veziri dahi istemeyiz." demeye başlamıştır.[89] İhtiyatla okunması gereken A. de la Motraye, İstanbul halkının valide sultanın şeyhülislamla birlikte olduğunu düşündüğünü ve valide sultanın şeyhülislamı destekleyerek devrik sultanın Edirne'de kalmasına arka çıktığını yazar.[90] III. Mustafa zamanında sadrazam sekreteri olan Elias Habesci, valide sultan hakkında Motraye'de yazan bilgilere yakın ifadeler kullanır. Şayet, padişah İstanbul'a dönseydi onun varlığının isyanı durduracağını, fakat gücünü padişahın haremde bulunmasından alan valide sultanın ve şeyhülislamın oyunlarıyla bunun gerçekleşmediğini yazar.[91]

85 Andreasyan, "Balatlı Georg," 50

86 Hrand Andreasyan, "Balatlı Georg'a Göre Edirne Vakası," *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, İstanbul, XV (1960), 50.

87 *Anonim Osmanlı Tarihi*, 243.

88 *Anonim Osmanlı Tarihi*, 244.

89 *Anonim Osmanlı Tarihi*, 238-9.

90 A. de la Motraye, *Voyages du Sir. A. de la Motraye en Europe, Asie and Afrique*, haz. J. van Duren, T. Johnson (Lahaye: T. Johnson and J. Van Duren, 1727), I, 334.

91 Elias'ın, II. Mustafa dönemine ait bilgiyi nereden aldığını bilmiyoruz. Elias Habesci, *The Present*

II. Mustafa'dan sonra yerine kimin geçeceği tartışmaları ve valide sultanın bu noktada nerede durduğu önemlidir. Kimin padişah olacağı tartışmaları isyancılar Etmeydanı'nda iken başladı.[92] İsyanda II. Mustafa sonrasında kimin geleceği tartışmalarında Şehzade Ahmed gelirse valide sultanın görevde kalacağı düşüncesiyle bir grup isyancı Şehzade Ahmed'i istemeyecektir. Yeniçeri Ağası Çalık Ahmed ve diğer isyancılar "Şehzade Ahmed, Sultan Mustafa'nın kardeşi ve bu validenin oğludur" diyerek II. Ahmed'in oğlu İbrahim'i desteklemiş ve "İbrahim'in validesi Eski Saray'dadır ona biat edelim" demişlerdir. [93] İsyancıların şeyhülislam ilan ettiği İmam Mehmed Efendi de dahil olmak üzere ulema, geleneğe sadık kalmak için 11 yaşındaki Şehzade İbrahim'in yerine Şehzade Ahmed'i uygun gördü. La Motraye, Amcazade'nin adamlarından Firari Hasan Paşa'nın Şehzade İbrahim'in yerine Şehzade Ahmed'i istediğini, sadrazam ve divan üyelerinin ona hak verdiğini yazar.[94]

II. Mustafa ise Edirne'de bir yandan savunma tedbirleri alırken bir yandan da yeni hükümetin teşkiliyle meşguldü. İstanbul'dan yola çıkanlar Silivri'ye gelince II. Mustafa'nın küçük kardeşi Ahmed'i tahta geçirmeye karar verdiler. Fakat kısa süre sonra II. Mustafa "Birâder kul seni padişah istemişler" diyerek kendi rızasıyla tahtı III. Ahmed'e bıraktı.[95]

1711'de Baltacı Mehmed Paşa'nın valide sultana yazmış olduğu mektup, bu kritik dönemde isyancıların zihniyetine dair içeriden bilgiler sunar. Buna göre isyancılar IV. Mehmed silsilesinden birinin cülusunu kabul etmemeye ittifak etmişlerdir.[96] Hatta o dönemde alternatif hanedan meselesi bile gündeme gelmiştir.[97] II. Mustafa'yı tahtan indiren asi askerlerden bazıları artık hanedan yerine, "Cezayir ve Tunus ocakları gibi cumhûr cemiyeti ve tecemmü devleti" şeklinde bir yönetimin kurulabileceği fikrini gündeme getirmişler; o

State of the Ottoman Empire containing A More Accurate and Interesting Account of the Turks (Londra, 1784), 77-78.

92 *Anonim Osmanlı Tarihi*, 238-239.

93 Defterdar, *Zübde-i Vekayiat*, 808-9; 241-2, 5; "*Nusretname:* Tahlil ve Metin," 619; *Anonim Osmanlı Tarihi*, 238-9.

94 A. de la Motraye, A. *De La Motraye's Travels*, 242.

95 *Anonim Osmanlı Tarihi*, 248.

96 TSMA E 2989.

97 M. Kunt, "Siyasal Tarih," *Türkiye Tarihi Osmanlı Devleti 1600-1908*, III, 47.

dönemde Edirne'de ikamet eden sultanı indirmeye gidenler Silivri'de yaptıkları toplantıda, İbrahim Paşa soyundan gelen ve İbrahimzâdeler olarak bilinen aileden gelen birini tahta çıkarıp çıkarmamayı dahi tartışmışlardır.[98]

Şayet Baltacı'nın mektubunda yazılan ifadeler doğruysa bu dönemde Şehzade Ahmed taraftarlarının onun lehine çaba harcamaları da normaldi.[99] Nitekim Baltacı Mehmed Paşa, bu belirsizlik döneminde bizzat Şehzade Ahmed'in iktidarı için uğraştığını ve malını mülkünü bu uğurda harcadığını yazar.

Valide sultanı bizzat ilgilendiren bu kritik dönemde, sahip olduğu etkin konum dolayısıyla onun da birtakım faaliyetler içinde bulunması beklenir. Valide sultanın II. Mustafa'nın hal edileceği kesinleştikten sonra Şehzade Ahmed'in tarafında olacağına şüphe yoktur. Nitekim valide, Şehzade İbrahim aleyhinde ve oğlu Ahmed lehinde sözler söylemiştir.[100] Dimitrie Cantemir, II. Mustafa'nın, amcası II. Ahmed'in oğlu İbrahim'i çok sevdiği ve ölümünden sonra kendi yerine onu düşündüğünü belirtir.[101] Bu bilginin ne derece doğru olduğu şüphelidir. Ancak bahsedildiği üzere valide sultanın Sultan II. Mustafa'nın saltanatı sırasında Şehzade Ahmed'i Çerkez kızdan koruma hikâyesi doğru ise bu dönemde onu saltanata hazırlama düşüncesi içinde olduğunu çıkarsayabiliriz.

İsyancıların önde gelenleri şeyhülislam adayı olarak, II. Mustafa'nın cülusundan iki ay önce şeyhülislam olmuş olan İmam Mehmed Efendi'yi seçtiler ve ondan Şehzade Ahmed'in tahta geçmesi için arıza yazdırıp, valide sultana sunmasını talep ettiler. Arıza ile Fayzullah Efendi'nin azledilmesiyle şeyhülislamlık makamına getirilen Paşmakçızade Seyyid Ali Efendi'nin yerine İmam Mehmed Efendi'nin şeyhülislam seçildiği ve hal edilen Sultan II. Mustafa'nın yerine Şehzade Ahmed'in geçeceği valide sultana bildirile-

98 Feridun Emecen, "Osmanlı Hanedanına Alternatif Arayışlar Üzerine Bazı Örnekler ve Mülahazalar," *İslam Araştırmaları Dergisi*, 6 (2001), 69. Osmanlı Hanedanı'na karşı tehdit olan bu durumun ilk örneği, Osmanlı tarihinde ilk kez bir hükümdar katlinin yaşandığı ve II. Osman'ın (1618-1622) öldürüldüğü yeniçeri/kul isyanında önemli roller oynamış olan Sadrazam Davud Paşa'nın, bir ara hanedanın diğer erkek üyelerini ortadan kaldırma niyetiyle birtakım komplolar kurduğu belirtilir. Feridun Emecen, "Osmanlı Hanedanına Alternatif Arayışlar Üzerine Bazı Örnekler ve Mülahazalar," 63-76.

99 TSMA E 2989.

100 Hammer, *Histoire*, XIII, 129.

101 Dimitrie Cantemir, *The History of Growth and the Decline*, 438.

rek onayı soruldu.[102] Valide sultan, İmam Mehmed Efendi'nin yazdığı bu arızaya "Sizin müşavere ile II. Mustafa yerine seçtiğiniz Şehzade Ahmed'in padişahlığını Allah hayreyleye" dedi.[103]

Şeyhülislamın seçilen kişi hakkında valide sultanın bilgilendirilmesi ve rızasının alınması mutat bir uygulamadır. Nitekim Sultan İbrahim'i tahtan indirip yerine IV. Mehmed'in geçirilmesine karar verenler, Kösem Sultan'a ulemadan Esad ve Uşşâkîzâde Fasihi Efendi'yi göndererek Sultan İbrahim'in hal'i ve yerine Şehzade Mehmed'in geçmesine karar verildiğini bildirmişlerdi.[104]

II. Mustafa artık isyanın sonuna gelindiğini anladığı esnada, hareme girerken ağlayan valide sultanı görür ve "kul beni tahttan indirmiş, yerime karındaşım Sultan Ahmed Padişah eylemişler. Allah mübarek eyleye. Evladlarım ve hassa cariyelerim kendiye Allah emaneti olsun." der.[105]

Hal edilen II. Mustafa, oğulları Mahmut, Osman ve Hasan ile II. Ahmed'in oğlu şehzade İbrahim Yeni Saray'a getirildi. Ancak Sultan III. Ahmed'in cülusundan sonra sıkıntı ve söylentiler devam etti. Cülustan sonra bir grup "Valide sultan doğru Eski Saray'a varsın, Yeni Saray'a girmesin" dediler.[106] Benzer şekilde Aubry de la Motraye de, II. Mustafa'nın tahttan indirilmesinden sonra valide sultan, devrik Sultan II. Mustafa'nın kız kardeşi ve tek kızı dahil bütün kadınların Eski Saray'a yerleştirildiğini belirtir. Yeni padişahın annesi olmasına rağmen valide sultanın Eski Saray'a gönderildiğine şaşırdığını ve bunun nedeninin Feyzullah Efendi'yi destekleyerek devrik sultanın Edirne'de kalmasına arka çıkması olduğunu yazar.[107] A. de la Motraye'ye göre valide sultana ortalık yatışıncaya kadar sabretmesi söylenmişti.[108]

102 TSMA E 79/18. Şeyhülislam ve altı kazaskerin imzaladığı belge Şehzade Ahmed'in tahta seçildiğini belirtir. Bu doküman valide sultana gönderildi. TSMA E 3065. İ. H. Uzunçarşılı, "Osmanlı Tarihinde Gizli Kalmış Vesikalar," *Belleten*, 163 (1977): 531-536. Baltacı Mehmed Paşa'nın valide sultana yazdığı mektupta "validelerinden biat etmeğe" ifadesini kullanacaktır. Benzer şekilde Şehzade Ahmed yerine II. Ahmed'in oğlu Şehzade İbrahim'i düşünen bir grup isyancı, İbrahim'in annesini Eski Saray'dan getirip, biat etme teklifinde bulunacaktır. *Anonim Osmanlı Tarihi*, 239.
103 TSMA E 79/20.
104 C. Baysun, "Kösem Sultan," İA, VI.
105 "*Nusretname:* Tahlil ve Metin," 628.
106 *Anonim Osmanlı Tarihi*, 253.
107 A. de la Motraye, *Voyages*, I, 334.
108 A. de la Motraye, *A. De La Motraye's Travels*, 246.

Netice itibariyle ikinci vezir Moralı Hasan Paşa'nın muhafazasında olan valide sultan, alay-ı Hümâyûn içinde Sultan II. Mustafa ve dört şehzade ile Yeni Saray'a ulaştı.[109] Valide sultanın II. Mustafa'nın saltanatı dönemindeki icraatı, bu dönemde harem-i hümâyûnun gücünü göstermesi açısından önemlidir. III. Ahmed'in saltanatında da bu durum devam edecektir.

III. Ahmed Dönemi

III. Ahmed'in cülusu ile II. Mustafa'nın vefatı arasında valide sultanla alakalı sıkıntılar devam etti. Serdengeçti ağaları; "Padişah bizi kırmağa murad edermiş, bu sözleri padişaha telkin eden valide sultandır. Sarayda durmasın Eski Saray'a yahud bir ahar bağçeye nakl olsun." dediler. Birkaç ağa birinci odaya varıp, müşavere olması için diğer odalara haber gönderdiler. Ancak odabaşılar "Padişah bize bahşiş ve ulufe verdi, biz karışmayız." diye karşılık verdiler.[110]

III. Ahmed'in tahta çıkışını takiben, valide sultan hemen vazifelerine başladı. Cülus bahşişi için kendi parasından 500 kise verdi.[111]

II. Mustafa hal edildikten sonra Yeni Saray'da şimşirlik denilen mahalde ikamet etti.[112] *Anonim Osmanlı Tarihi*'nde belirtildiği üzere hal'den sonra altı ay boyunca valide sultanla görüşmeye devam etti.[113] II. Mustafa'nın ölümüne kadar valide sultanın iki oğlu arasında aracı pozisyonuna sahip olduğu düşünülebilir. Nitekim III. Ahmed'in cülusundan evvel II. Mustafa'nın valide sultana hitaben hassa cariyelerini yeni padişaha emanet etmesi valide sultanın bu pozisyonunun önemine işaret eder.

Feyzullah Efendi gibi etkin bir figürün olmadığı bu dönemde isyan tecrübesini yaşamış valide sultan siyasi alanda mevcudiyetini hissettirmiştir. Nitekim dönemin yabancı yazarları bu durumu destekler mahiyette görüş bildirirler. Karlofça Anlaşmasında Venedik'i temsil etmiş olan Elçi Carlo Ruzzini, valide sultanın oğlunun arzusu üzerine, diğer oğlu zamanındaki kadar yetkiyle idarede olmadığını ancak saygı gördüğünü ve sözünün

109 Defterdar, *Zübde-i Vekayiat*, 821; "*Nusretname:* Tahlil ve Metin," 639.
110 *Anonim Osmanlı Tarihi*, 271.
111 *Anonim Osmanlı Tarihi*, 250.
112 *Anonim Osmanlı Tarihi*, 275; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/I, 37.
113 *Anonim Osmanlı Tarihi*, 275.

dinlendiğini yazar. Zira sarayda sultanların validelerinin zaten çok güçlü ve itibarlı olduğunu ve zaman zaman görüşmelerde ve yönetimde söz sahibi olduklarını belirtir.[114]

Voltaire, valide sultanın III. Ahmed saltanatının ilk zamanlarında oğlu tarafından kötü kullanıldığını; ancak daha sonra saraydaki tesirini toparladığını belirtir.[115] Holstein Sarayı'nın, o sıralar Bender'de bulunan İsveç Kralı XII. Karl ile olan ilişkilerini yönetmekten mesul olan elçisi Baron Fabricius'un mektuplarının toplandığı kitabın önsözünde III. Ahmed'in şükran duygusunun olmadığını, adamları sıkça harcadığını ve validenin yavaş yavaş muazzam bir otorite kazandığını belirtir.[116] Dönemin yabancı yazarlarının belirttiği gibi valide sultanın siyasetle meşgul olduğu, meselelerden etraflıca haberdar edildiği ve siyasette bizzat aktif rol oynayıp kararlar aldığı görülür.

Dönemin yerli kaynaklarında ve Fabricius'un mektuplarını topladığı kitabın önsözünde II. Mustafa'nın tahta geçen kardeşine dikkatli olması gerektiğini zira kendisini indirenlerin onu tahta çıkardıklarını söylemesi, cülus sonrası kadrolaşmanın önemini açığa çıkarır.[117] Nitekim Naima'nın, Ahmed'in kardeşi II. Mustafa'yı, Feyzullah'a bu derece yetki verip güvendiği için eleştirdiğini yazması da kadro meselesinin önemini gösterir.[118] Fabricius, III. Ahmed'in kadınlarından ve yakınındaki devlet adamlarından çok etkilendiğini ve genelde bu kişileri makamlarına kadınların tavsiye ettiklerini belirtir.[119]

Gülnuş Sultan isyan, hal ve cülus gibi hanedanı yakından ilgilendiren gelişmelerin dışında, bu dönemde devlet adamlarının meslek yaşamlarında da etkili olurdu. Nitekim oluşturulan yeni kadroda valide sultanın uzun zamandır tanıdığı ve yakından irtibatlı olduğu kişiler vardı. II. Mustafa döneminin alt kadrolarının bir kısmı III. Ahmed döneminde de göreve devam etti.

114 *Relazioni di Ambasciatori veneti al senato*, c. XIV, Constantinopoli Relazioni İnedite (1512-1789), ed. Maria Pia Pedani Fabris, Bottega D'Erasmo, 767.
115 Voltaire, *The History of Charles XII King of Sweden*, 189.
116 Baron Fabricius, *The Genuine Letters of Baron Fabricius, Envoy from his Serene Highness the Duke Administrator of Holstein to Charles XII. of Sweden* (Londra, 1761), xiv-xv.
117 Baron Fabricius, *The Genuine Letters of Baron Fabricius*, xiv.
118 Naima, *Tarih*, IV, 1873
119 Baron Fabricius, *The Genuine Letters of Baron Fabricius*, xiv-xv.

Cülus sonrasında Eski Saray ağalarından Abdurrahman Ağa, darüssaade ağası olarak Edirne Sarayı'na valide sultanın yanına tayin edildi.[120] 1704'te azledilince yerine valide sultanın baş ağası olan Uzun Süleyman Ağa getirildi.[121] Valide sultanın II. Mustafa döneminden tanıdığı ve cülus sonrası vazifesi devam eden diğer bir isim de Silahdar Ali Ağa'ydı. III. Ahmed'in cülusundan sonra üçüncü vezir olarak Edirne'de kalan Silahdar Ali Ağa, 1703'te Halep valiliğine tayin edilmek üzere İstanbul'a çağrıldı. Ali Paşa İstanbul'a geldiği zaman Halep valiliği yerine Kubbealtı'nda beşinci vezirlikle görevlendirildi. Enişte Hasan Paşa sadrazam olunca onun yerine rikab-ı hümâyûn kaymakamı oldu.[122]

Bu noktada Silahdar'ın meslek çizgisinde valide sultanın aracılığı ve rolü önemlidir. *Anonim Osmanlı Tarihi*'nde aktarıldığı üzere, eski sultan II. Mustafa valide sultan vasıtasıyla padişah III. Ahmed'ten rica ederek sadrazama haber gönderir ve Silahdar'ı valide sultan ile hemşiresinin ricalarını dinleyerek himaye ettiğini söyler. Ali Paşa'nın sadrazamın damadı ve çırağı olduğunu ve taşra için henüz genç olduğunu belirterek "Bizim hiç mi hatırımız yoktu?" diyerek yanlarında terbiye olunmasını talep eder.[123]

Valide sultan, cülus sonrası sadrazam olan Kavanoz Ahmed Paşa'ya mektup yazarak, vazifesinin hayırlı olmasını ve bu vazifeye layık olmasını diler. Ayrıca devletin kendisinden hizmet beklediğini belirterek çalışmasını ve oğluna sadakatte kusur etmemesini ister.[124]

II. Mustafa zamanında ikinci vezir olan Moralı Hasan Paşa, III. Ahmed'in cülusundan sonra vazifesini sürdürür.[125] Valide sultanın muhafazasından sorumlu iken Kasım 1703'te sadrazam olarak atanır.

120 Mü'minzâde Seyyid Ahmed Hasîb Efendi, *Ravzatü'l-Kübera*, 111; "*Nusretname:* Tahlil ve Metin," 635-6.

121 Defterdar, *Zübde-i Vekayiât*, 843, Uşşâkîzade, *Uşşâkîzâde Tarihi*, II, 774.

122 *Anonim Osmanlı Tarihi*, 270.

123 *Anonim Osmanlı Tarihi*, 270.

124 TSMA E 79/ 22. Aktaran, Emine Berksan, "II. Mustafa ve III. Ahmed'in Valideleri Emetullah Gülnuş Sultan ve Vakıfları" (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1998), 13.

125 Moralı Hasan Paşa'nın yanı sıra, üçüncü vezir Çorlulu Ali Paşa, Valide Sultan Kethüdası Kürt Mehmed Efendi, Hekimbaşı Nuh Efendi ve reisülküttab Abdülkerim Efendi görevlerinde kalırlar. "*Nusretname:* Tahlil ve Metin," 630.

Moralı Hasan Paşa on ay süren sadrazamlığı sonrasında 1704'te padişahın rızasına uygun olmayan icraatından dolayı azledilir ve yerine Kalaylıkoz Ahmed Paşa getirilir. Kalaylıkoz'un valide sultan ile tanışıklığı hasekilik dönemine dayanırdı. Valide sultan hayatının belli noktalarında devreye girmiş ve onu himaye ederek meslek hayatının devamında etkili olmuştur.

Hammer, Kalaylıkoz'un meslek hikâyesini anlatırken, valide sultanın hangi noktalarda devreye girdiği hakkında bilgi verir. IV. Mehmed'in Kızlar Ağası Yusuf Ağa'nın, baltacı olan amcası sayesinde baltacı ocağına giren Kalaylıkoz'u himaye ettiği ve önce kahvecibaşı sonra sakabaşı olmasını sağladığını bildirir. Kalaylıkoz Ahmed Paşa çeşitli valiliklerde bulunduktan sonra Trabzon valiliğine getirilir. Kendi sorumluluk alanında olan Azak Kalesi'nin Rusların eline düşmesi üzerine cezalandırılacağı korkusuyla kaçarak saklanır. Valide sultanın şefaatiyle affedilerek Bursa'ya gider.[126] Yine valide sultanın müdahalesi sayesinde Girit Adası valiliğine atanır, sonrasında ise İstanbul'a çağrılır ve 1704'te sadrazam olur. Ancak üç ay sonra azledilir.[127]

Valide sultanın Çorlulu Ali Paşa ile olan münasebeti de bahsedilmeye değer mahiyettedir. II. Mustafa'nın kızı Emine Sultan'ın nişanlısı Çorlulu Ali Paşa 1706'da sadarete getirildi. Çorlulu Ali Paşa, sadareti döneminde Ruslarla 1700 anlaşmasını yenileyerek uzlaşıcı bir politika izledi. İsveç-Rusya Savaşıyla yakından ilgilendi ve bu mücadelede İsveç Kralı XII. Karl'a önceleri büyük yakınlık gösterdi.[128] Kırım hanlarından yardım geleceği vaadinde bulunarak savaşa girmek istedi. Çorlulu Ali Paşa'nın gayesi İsveç karşısında Rusya'yı mümkün olduğu kadar yormak, daha sonra da meydana gelebilecek bir Osmanlı-Rus mücadelesinden de galip çıkmaktı.[129] Ancak III. Ahmed bu durumu tasvip etmedi ve Rusya'ya karşı uygulanan siyasetin aradaki anlaşmaya aykırı olduğunu belirtti. Bir müddet sonra XII. Karl'ın Poltava'da yenilmesi ve bunun sonucunda Osmanlı Devleti'ne yaptığı baskı, rakiplerinin ve bilhassa Silâhdar Ali Ağa ile Şeyhülislam Paşmakçızâde

126 Silahdar'ın *Nusretname* adlı eserinde, bu olayın 1699 yılına gerçekleştiği ve Kalaylıkoz'un üç sene firari olduğu belirtilir. "*Nusretname:* Tahlil ve Metin," 418.

127 Hammer, *Histoire*, XIII, 160; Mustafa Öksüz, "Şem'dânîzâde Fındıklılı Süleyman Efendi'nin Müri't-Tevârih adlı Eserinin (180B-345A) Tahlik ve Tenkidi Metni," 300.

128 Nitekim Voltaire Vezir Çorlulu Ali Paşa'nın en az Valide Sultan kadar krala hizmet ettiğini belirtir. Voltaire, *The History of Charles XII King of Sweden*, 74.

129 Bu konuda bkz. M. Kunt, "Siyasal Tarih," 49.

Seyyid Ali Efendi'nin kendisinin karşısında yer almalarına neden oldu. İsveç temsilcisi Poniatowski de onu Ruslar'dan rüşvet almakla suçladı.

Çorlulu Ali Paşa'nın icraatından, özellikle dış siyasetinden saray ve çevresinde memnun olmayanlar vardı. Başta sultanın damadı ve yeni gözdesi Silahdar Ali Paşa, Darüssaade Ağası Uzun Süleyman Ağa ve valide sultan sadrazama düşmandı.[130] Nitekim Voltaire, Çorlulu'nun azlinde valide sultanın rolü olduğunu ima eder; General Poniatowski'nin sadrazamı indirmek için plan yaptığını, sadrazamın valide sultanla arasının iyi olmadığını, ayrıca kızlar ağası ve yeniçeri ağasının da onu sevmediğini ve Poniatowski'nin bu üç kişiyi sadrazamın aleyhinde konuşmaya teşvik ettiğini yazar. Silahdar Ali Paşa'nın valide sultan ve sarayın üst düzey adamlarıyla birleşerek ortaklaşa nefret ettikleri Çorlulu'nun azlini hazırladığını belirtir.[131] Daha sonra değinileceği üzere, valide sultanın İsveçlilerle yakın münasebetinin olması, İsveç yanlılarınca tutulmayan Çorlulu'nun azledilmesini kolaylaştırmış olmalıdır. Ayrıca, Çorlulu'nun III. Ahmed'i indirip yerine İbrahim'i getirme isteğinin olduğu iddiasının da azledilmesinde etkili olduğu söylenir.[132] Netice itibariyle Çorlulu, Şeyhülislam Paşmakçızâde Seyyid Ali Efendi'nin fetvası ve padişahın Aralık 1711 tarihli fermanıyla azledildi.

Örneklerde görüldüğü üzere valide sultanın devlet adamlarının meslek yaşamlarında etkin olması III. Ahmed'in sarayındaki önemli konumunu gösterir. Valide sultanın özellikle Baltacı Mehmed Paşa ile ilişkisi, kendisinin saraydaki konumunu ve çeşitli siyasi meselelerdeki rolünü tespit etme açısından önemli olacaktır.

Baltacı Mehmed Paşa İle Münasebeti

Valide sultanın irtibatlı olduğu diğer bir kişi de Kalaylıkoz'u azlettirdiği iddia edilen ve sonra onun yerine geçen Baltacı Mehmed Paşa'dır. Valide sultan iki defa sadrazam olan Mehmed Paşa'nın (1704-1706 / 1710-1711) meslek hayatında belirleyici rol üstlenmiştir. Bu bağlamda Baltacı Mehmed Paşa'nın valide sultana yazdığı 1711 tarihli mektup, valide sultanla ilişkisi ve

130 A. N. Kurat, *İsveç Kralı XII. Karl'ın Türkiye'de Kalışı ve Bu Sıralarda Osmanlı İmparatorluğu* (Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, 1943), 184.
131 Voltaire, *The History of Charles XII King of Sweden*, 196-8.
132 A. N. Kurat, *İsveç Kralı XII. Karl'ın Türkiye'de Kalışı*, 229.

validenin siyasi rolü hakkında önemli ipuçları sunar.[133] Bu mektupta Baltacı Mehmed Paşa valide sultanı velinimeti olarak görür ve meslek hayatını en ince detaylarına kadar anlatmak suretiyle IV. Mehmed'in ailesine ne derece sadık olduğunu örnekler vererek göstermeye çalışır. Mektubunda valide sultanı "sebeb-i devleti ve veli-i nimeti" olarak nitelendirir ve yirmi senedir hizmetinde olduğunu yazar.[134] Hayat hikâyesini anlattığı uzun mektubuna göre, Gülnuş Sultan onu kendi adamı olarak görmüş ve kollamıştır. Baltacı, Sultan Mustafa'nın şehzadeleri ve Sultan Bayezid-i Veli evkaflarıyla meşgul olması için Amasya'ya sürgün edilince Gülnuş Emetullah Sultan'ın köpürerek "Sarayda bir adamım gözlerine diken oldu" dediğini yazar. [135]

Belirtildiği üzere Baltacı Mehmed Paşa'nın karısının valide sultanın vaktiyle cariyesi olması, valide sultan ve Baltacı Mehmed Paşa arasındaki bir diğer bağdır. Nitekim Dimitrie Cantemir'e göre, Baltacı Mehmed'in talihi vaktiyle valide sultanın cariyesi olan eşinin gayretleri neticesinde açıldı ve ilk olarak kendisine Halep paşalığı görevi verildi.[136] Silahdar'ın *Nusretname* adlı eserinde söz konusu cariyenin Baltacı Mehmed'e "taraf-ı pâdişâhîden" verilmiş makbul bir cariye olduğunu, Baltacı Mehmed'in İzmit'e gönderilip oradan Sakız'a tayin olmuşken, karısının ricasıyla atamanın geri çevrildiğini yazar.[137] İhtiyatla yaklaşılması gereken Baron Fabricious'un ifadelerine göre saraylı kadın kısa bir süre sonra III. Ahmed'den kocasını üç tuğ ile şereflendirmesini ve İstanbul'dan uzaklaştırmayacak bir vazife vermesini ister. Nitekim saraylının ricaları sonucu Baltacı sadrazamlığa kadar yükselir.[138] Baltacı Mehmed Paşa, valide sultana yazdığı mektupta III. Ahmed'in cülusu sonrasında kulluğunun devam ettiği müjdesini aldığını belirtir.

Baltacı Mehmed Paşa'nın valide sultandan yardım talep ettiği bu mektup, dönemin siyasi ortamı değerlendirildiğinde anlam bulur. 17. yüzyıl sonlarında başlayan Rus-İsveç mücadelesi, 18. yüzyılda da devam etti. İsveç

133 TSMA E 2989.
134 TSMA E 2989.
135 TSMA E 2989.
136 Dimitrie Cantemir, *The History of the Growth and the Decline*, 442-4.
137 "*Nusretname:* Tahlil ve Metin," 684.
138 Baron Fabricius, *The Genuine Letters of Baron Fabricius*, xv. Baltacı'nın karısı hakkında farklı görüşler mevcuttur. Baron Fabricius, III. Ahmed'in yakını ve padişahın kardeşiyle evli olan Moralı Hasan Paşa'nın da Baltacı Mehmed Paşa'nın karısına düşkün olduğunu yazar.

1709'daki Poltova Muharebesinde Rusya karşısında başarısız oldu ve İsveç Kral'ı XII. Karl Osmanlı bölgesi Özi'ye sığındı. Bu olay Osmanlı Devleti'yle Rusya'yı karşı karşıya getirdi. Rusya, İsveç kralının Osmanlı topraklarında bulunmasından dolayı, 1701'de aktedilen İstanbul Anlaşmasına aykırı hareket etmeye başladı ve İsveç kralının Osmanlı topraklarında bulunmasının sulha aykırı olduğunu belirterek İsveç kralının kendilerine teslim edilmesini talep etti. Ruslar Osmanlı sınırına baskı yapmaya başlayınca, İsveç kralı ve Kırım hanının da teşvikiyle Osmanlı Devleti savaşa girdi. Rusya 1711 yenilgisi üzerine Baltacı Mehmed Paşa'dan sulh yapılmasını istedi. Temmuz 1711'de gerçekleşen Prut Anlaşmasına göre Osmanlı Devleti Azak'ı geri aldı. Ancak İsveç kralı ve Kırım hanı Rus yenilgisinin iyi değerlendirilmediğini, daha ağır şartlar talep edilebilecekken İsveç ve Osmanlı Devleti'nin menfaatlerinin düşünülmediğini ileri sürerek Baltacı Mehmed Paşa'ya ciddi eleştiriler yönelttiler. Anlaşma şartlarının sadece kâğıt üzerinde kalması ve Baltacı Mehmed Paşa'nın Edirne'ye geç gelmesi üzerine hakkındaki menfi söylentiler arttı.[139]

Azledilmenin eşiğine gelen Baltacı Mehmed Paşa'nın valide sultana mektubu, aktardığımız süreçle alakalıdır. Baltacı Mehmed Paşa, valide sultanın siyasi gelişmelerden haberdar olduğunu ve padişahın kararını değiştirmesinde tesiri olabileceğini bildiği için bu mektubu yazmıştı.[140] Başına gelenlerden çok alınmış ve incinmiş olduğu satırlarından anlaşılan Mehmed Paşa, her zorluğu tevekkülle karşıladığını söyledikten sonra mesleki geçmişinin, IV. Mehmed ailesine duyduğu muhabbet ve sadakatin kanıtı olduğunu aktarır. Seferde gösterdiği gayreti ve müzakereleri ayrıntılarıyla anlatarak kendisine yöneltilen eleştirileri reddettiğini üstü kapalı bir şekilde belirtir ve aldığı kararları makul göstermeye çalışır. Seferde kazanılan büyük başarının kimsenin aklına gelmediğini belirterek başarısının unutulduğu mesajını verir. Halk sevinç içindeyken kendisinin sanki İstanbul'u küffara vermiş gibi üzüntü içinde olduğunu belirtir. Baltacı Mehmed Paşa mektubunda valide sultanı Rabia-i Adeviye gibi İslam tarihinin önemli bir

139 Akdes Nimet Kurat, "Baltacı Mehmed Paşa," *İA*, II, 287-291; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/1, 47; M. Kunt, "Siyasal Tarih 1600-1789," *Türkiye Tarihi*, 54.
140 TSMA E 2989.

şahsiyetiyle özdeşleştirir ve belki de böylece henüz azledilmemişken valideden merhamet beklediğini hissettirir.

"Suçumu bilseydim mektup yazmazdım" ifadesinden anlaşıldığı üzere, kendini haklı çıkarmak ve mağduriyetini önleme gayretiyle yazdığı mektubunda, yer yer IV. Mehmed ailesinin evvelki icraatına göndermelerde bulunur. IV. Mehmed ve oğulları dönemindeki devlet adamlarının yanlış siyasi fiillerini zikrederek kendi durumuyla benzerlikler kurar. Örneğin Köprülüzade Ahmed Paşa, Girit Adası'na çıkıp Ritma adlı bölgeyi fethettiği müjdesiyle kethüdasını gönderince, IV. Mehmed'in gelen kişiye, vezirinin kethüdası olduğu için hiç soru sormadan Halep mansıbını ihsan ettiğini yazar. Benzer şekilde yine başka devlet adamlarının meslek yaşamlarından kesitler sunarak valide sultana masumiyetini göstermeye çalışır. Kimi kastettiği anlaşılmayan Süleyman Paşa adlı birinin firar ettiğini ve hatalarını örtbas etmek için kırk yıllık velinimeti merhum sultana –burada kastedilen Sultan II. Mustafa olmalıdır– hıyanette bulunduğunu herkesin bildiğini yazar.

Baltacı Mehmed böyle benzetmeler kurmak suretiyle, sefer sırasındaki gayretleri mukabilinde padişahın göstereceği iltifatın sınırı olmaması gerektiğini, kendisinin iltifat ve terfi beklerken tam tersi muameleyle karşılaştığını yazar.

Mektubunda sefer başladığında ordunun muzaffer olmasından başka bir dileği olmadığını ve bütün varlığıyla gayret ettiğini, ancak III. Ahmed'ten kendisine gelen mektupta beklediklerini bulamadığını ve bu duruma anlam veremediğini belirtir. Padişahtan gelen hatt-ı hümâyûnda "Seni katlederim son pişmanlık fayda vermez" ifadesinin ne anlama gelebileceğini sorgular. Alnının açık olduğunu, hatası olmadığı halde kendisine bu kadar kesin bir hatt-ı hümâyûn yazılmasının isabetli bir karar olmadığını ve bazı yetersiz kişilerin padişahı etkilediğini belirtir. Validenin çok vezir gördüğünü belirtip Allah'ın bu başarıyı kime nasip ettiğini sorarak, onun tecrübesine vurgu yapmak suretiyle kendisinden takdir bekler.

Ancak dönemin gelişmeleri takip edildiğinde, mektupta çizilen saf ve masum portrenin gerçeği pek de yansıtmadığı görülür. Baltacı Mehmed Paşa valide sultana yazmadan evvel, İsveç kralı Temmuz 1711'de elçisi Funck'a yazdığı mektupta Prut sulhundan hemen sonra Baltacı'nın hare-

ketlerinden memnun olmadığını Baltacı'yla şahsen görüşerek kendisine bildirdiğini yazmıştır.[141] Baltacı kralın rahatsızlıklarından haberdar olmasına rağmen, valide sultana mektubunda bunlardan hiç bahsetmez; ayrıca, valide sultana yazmadan evvel krala vaat ettiği sözleri tutmaz.[142] Padişah, Baltacı Mehmed Paşa'ya yazmış olduğu ve icraatından memnun olmadığını ifade ettiği hatt-ı hümâyûnunda[143] daha önce de kendisine yazmış olduğunu belirtir. Ama Baltacı valide sultana yazdığı mektubunda kendisiyle alakalı bütün bu ayrıntılardan hiç bahsetmez.[144]

Valide sultanın mektubu aldıktan sonra bu azli engellemek için gayret gösterip göstermediği bilinmez; Baltacı Mehmed Paşa da 20 Kasım 1711'de azledilir. İsveçlilerin, Çorlulu Ali Paşa'da olduğu gibi Baltacı Mehmed Paşa'yı azlettirme arzusu da bu kararda etkili olmuş görünmektedir. Ancak Kurat'a göre, Prut Anlaşması yapılırken işledikleri suçlar nedeniyle Kâhya Osman Ağa ile mektupçusu Ömer Efendi idam edildikleri halde, Baltacı Mehmed Paşa'nın hayatının kurtulması valide sultanın müdahalesiyle gerçekleşmiş olabilir.[145]

Valide sultanın saray içindeki yeri ve siyasi konumuna dair çok fazla ipucu sunan bu mektup bizi Gülnuş Sultan'ın İsveç meselesindeki yerini incelemeye yöneltir.

141 Kralın mektubu için bkz. Akdes Nimet Kurat, *İsveç Kralı XII. Karl'ın Türkiye'de Kaldığı Zamana Ait Metinler ve Vesikalar* (Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, 1943): 161-5. Görüştüğüne dair bilgi için ayrıca bkz. Ahmed bin Mahmud, *Mecmua*, Berlin Preussische Staatsbibliothek, Or. No. 1209. Kurat, *Metinler* içinde, 3.

142 Baltacı kralı götürecek kuvvetlerin 10.000 Türk askeri olacağını söylediği halde, 9 Ağustos tarihinde ordugâhtan hareketle Bender'e giden Hasan Paşa kuvveti, General Ponitaovski'ye göre 3000 kişidir. Kurat, *İsveç Kralı XII. Karl'ın Türkiye'de Kalışı*, 480.

143 TSMA E 6073, arşiv kılavuzunda belgenin tarihi gün belirtilmeden Ağustos 1711 olarak verilir. Hatt-ı hümâyûnun Baltacı'nın valideye 17 Ağustos 1711 tarihli mektubundan daha evvel yazılmış olma ihtimali yüksektir. Ancak Akdes Nimet Kurat emin olmamakla birlikte belgenin tarihini Ekim 1711 olarak belirtir. Akdes Nimet Kurat, *Prut Seferi ve Barışı*, II, 813. Padişah Baltacı'ya yazdığı mektupta kralın ülkesine dönüşü hakkında şeyhülislam ve diğer paşaların aldığı karara mugayir hareket ettiği için onu tenkit eder. Padişah, İsveç kralının ülkesine tehlike içinde dönmesini sağlayan madde için Baltacı Mehmed'e kralın Ruslara esir olmasını mı istiyorsun diye sorar. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/1, 85.

144 Kurat'a göre sadrazamın kralı ısrarla Moskova üzerinden göndermek istemesi kendisinin hüsnü niyeti hakkında şüphe uyandırır. Kurat, *İsveç Kralı XII. Karl'ın Türkiye'de Kalışı*, 538.

145 Kurat, "Baltacı," *İA*, 290.

Valide sultan kendinden önceki valide sultanlar gibi özellikle savaş zamanlarında olmak üzere dönemin dış siyasi gelişmelerini de yakından takip ederdi.[146]

Valide sultanın Osmanlı Devleti-Rusya ve İsveç meselesiyle, Baltacı'nın mektubunda hissedildiğinden daha yoğun bir irtibatı vardı. Baltacı Mehmed Paşa'nın azlinden sonra da bu alakası devam etti. Nitekim Voltaire'in valide sultan, padişahın gözdesi darüssaade ağası ve yeniçeri ağasının çara karşı savaş taraftarları olduklarını belirtmesi, valide sultanın bu meselenin merkezinde yer aldığını gösterir.[147]

İsveç kralının 1709-1714 arasında beş sene Osmanlı topraklarında yaşaması, ileride de bahsedileceği üzere kral ile hanedanın yakın temas içinde olmalarına ve uzun süre İsveç meselesinin Osmanlıların gündeminde bulunmasına neden oldu.[148] Bu uzun dönem boyunca Osmanlı-İsveç münasebetleri ve Rus savaşı sırasında kimi zaman yoğunlaşan ve azalan entrikalar, manevralar ve diplomasi trafiğinde valide sultanın maddi destek sağlamak, saray içi ve dışında ilişki ağları kurmak ve yazışmalar yoluyla bu meselenin farklı boyutlarda bir parçası olduğu, her türlü gelişmeden haberdar edildiği görülür.

İlk olarak valide sultan savaş sırasında maddi destek sağladı. Validenin gelirlerini istediği şekilde tasarrufta bulunduğunu belirten Dimitrie Cantemir, bazı acil durumlarda valide sultanın hazineye ödünç para verdiğini ve diğer bazı durumlarda kamu hizmeti için asker topladığını belirtir. Nitekim validenin Moskova Seferi sırasında kendi geliriyle asker topladığını yazar.[149] Seferlere destek olmak İslamın ilk dönemlerinden itibaren kadınlar arasında rastlanan bir durumdu.[150] Ayrıca Gülnuş Sultan'dan önce yaşa-

146 Dimitrie Candemir, *The History of the Growth and the Decay of the Ottoman Empire*, 297.
147 Voltaire, *The History of Charles XII*, 211.
148 A. N. Kurat, *İsveç Kralı XII. Karl'ın Türkiye'de Kalışı*, 1709-1710'da dostane ilişkiler olduğunu ve birlikte hareket edilebileceğini gösteren mektuplaşmalar vardır. Nitekim Sadrazam Çorlulu Ali Paşa'dan XII. Karl'a, 2 Eylül 1709'da dostane mektup gönderilmiştir. Akdes Nimet Kurat, *İsveç Kralı XII. Karl'ın Türkiye'de Kaldığı Zamana ait Metinler ve Vesikalar*, 117.
149 Dimitrie Candemir, *The History of the Growth and the Decay of the Ottoman Empire*, 297.
150 Rıza Savaş, *Hz. Muhammed Devrinde Kadın*, 236.

mış Osmanlı hanedanına mensup kadınlarla diğer hanedanlarda da sıkça rastlanan bir uygulamadır.[151]

Sadrazam zafer haberini diğer devlet ileri gelenleriyle birlikte, siyasi protokoldeki merkezi konumundan dolayı valide sultana da gönderirdi. Nitekim zafer sonrasında padişaha, Ali Paşa'ya, müftüye ve kaymakama sadrazamdan bilgilendirme mektupları yazılmıştır. Baltacı Mehmed Paşa 1711'de valide sultanı savaşın gidişatından haberdar etmek amacıyla bir mektup yazar.[152] Ayrıca, Kethüda Mehmed de gelişmeleri ayrıntılı olarak anlatan tarihsiz bir mektup gönderir.[153] Baltacı Mehmed Paşa'nın mektubu savaşın tarafı devlet adamları arasındaki müzakere ve gelişmeleri aktaran tafsilatlı bir rapor mahiyetindedir. Valide sultanın olayları ne kadar yakından takip ettiğini gösteren bu mektuptaki ayrıntı zenginliği okuyan kişide savaşı an be an yaşıyormuş hissi uyandırır.

Kethüda Mehmed Efendi dönemin siyasi gelişmeleri ve devlet adamlarının faaliyetleri hakkında da valide sultanı bilgilendirirdi.[154] Valideye yazdığı bir arızada etrafta söylenen sözler hakkında gizlice yaptığı tahkikatta ciddi bir şey işitmediğini yazması, halkın nabzını yokladığı ve valide sultanın gözü kulağı gibi işlev gördüğünü gösterir.[155]

Gülnuş Sultan Osmanlı-İsveç irtibatı sırasında diplomatik trafik içinde yer aldı. Kırım Hanı Devlet Giray ile İsveç kralı arasında 1710'un bahar aylarında Bender'de bir görüşme yapıldı ve görüşmeler İstanbul'a rapor edildi. Bu raporlama sırasında hanın saraya gizli mektuplar gönderdiği ve

151 Selaniki tarihinde belirtildiği üzere Safiye Valide Sultan, Ocak 1599'da gazaya gidilirken malından iki kese altın vererek top arabalarının yenilenmesini sağlar. Selânikî, *Tarih*, II, 790. Benzer şekilde Kösem Sultan da orduya levazımat, askerlere ücret tedarikini sağlayacak parayı bulma noktasında yardım ederdi. TSMA E 2457, E 7001/4. Aktaran, Peirce, *Imperial Harem*, 250. Hindistan'da Avad Krallığı'nda Bahu Begüm'ün savaş sırasında maddi destek sağladığına dair bkz. Michael Fisher, "Women and the Feminine in the Court and High Culture of Awadh, 1722-1856," 496. Abbasi Hanedanı üyesi Ümmü'l-Muktedir, kendi bütçesinin bir kısmını askeri birliklerde kullanılması için hazineye teslim etmişti. Nadia, "Abbasid Harem;" Berkel van Maaike," the young caliph and his wicked advisors," 8-9.

152 C. SM 102/5143. Belgenin hülasasında imzasız olan bu mektubun Baltacı Mehmed Paşa'ya ait olduğu belirtilir.

153 TSMA E 833 (y. t. TSMA E 360).

154 Kethüda Mehmed Ağa Prut Seferi sırasında yaşanan gelişmeleri etraflıca aktarır. (TSMA E 833 (y.t. TSMA E 360). Tarihi belli olmayan bir vesikada, Kethüda düşmanın yenilip kalelerin alındığı müjdesini verir. TSMA E 145-30 (y. t. TSMA E 101/2-11).

155 TSMA E 79-33-34.

ayrıca kızlar ağası vasıtasıyla valide sultana bir mektup yazarak Bender'deki görüşmelerin içyüzünü bildirdiği belirtiliyordu.[156]

Dönemin Hazine-i Birun Kâtibi Ahmed bin Mahmud ve Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa gibi yerli kaynaklarında fazla ipucu olmamakla birlikte yabancı yazarların eserleri ve özel mektuplar valide sultanın siyasi irtibatı konusunda bilgiler vermektedir.

Valide, İsveç kralına biri 2 Nisan 1713 olarak tarihlenen iki mektup yazdı.[157] Bu mektuplar valide sultanın siyasi etkinliği ve bu meseledeki rolünü göstermesi açısından Kırım hanına yazdığı mektuptan daha önemlidir. Jean-Baptiste Lebourg des Alleurs, valide sultanın "Derviş Efendi" müstear ismiyle mektuplar yazdığını belirtir.[158]

Valide sultanın kralla yazışması meselesi o dönemde dahi tartışılmıştı. Voltaire, Poniatowski'nin kendisine verdiği bilgiye göre, validenin Poniatowski üzerinden kralla görüştüğü bilgisini verir.[159] Valide sultanın kral ile yazışmaları çok gizlidir. Baron Fabricius, Baron Goertz'e yazdığı 13 Temmuz 1713 tarihli mektubunda da Poniatowski'nin valide sultanla yakın irtibatına işaret eder ve kralın Poniatowski aracılığıyla valide sultanla yazıştığını belirtir. Mektupta bu bilgi, "çok önemli bir olaydan bahsedeceği ve Allah için kimseye söylememesini istediği" şeklinde verilir. Baron Fabricius, Müllern'in bile bu yazışmalardan haberi olmadığını yazar. [160] Nitekim dönem hakkında bilgi veren Sutton da valide sultanın İsveç kralıyla iritibatına dair hiçbir bilgi sunmaz.[161]

156 Kurat, *İsveç Kralı XII. Karl'ın Türkiye'de Kalışı*, 218.
157 İlk mektup Paris, AE cor. pol. Turquie, c. 52, 96-97, A. N. Kurat, *Metinler* içinde, 196-197. Bu mektubun tam tarihi bilinmemekle beraber, mektubun tercümesi des Alleurs'un XVI. Louis'ye 21 Mart 1714'te yazdığı mektup içinde yer alır. AE cor. pol. Turquie, c. 53, 142-143, Kurat, *Metinler* içinde, 216-218. Ancak mektupta valide sultanın kullanmış olduğu ifadelerden savaşın neticesinin henüz belli olmadığı anlaşılır. Dolayısyla mektubun tarihi savaşın sona erdiği Nisan 1713'ten önce olmalıdır. 2 Nisan 1713 tarihli ikinci mektup Paris, AE cor. pol. Turquie, c. 52, 115'te kayıtlıdır. Bkz. N. Kurat, *Metinler* içinde, 197-198. İkinci mektubun tercümesi des Alleurs'un XIV. Louis'ye 10 Nisan 1713'te yazdığı mektupta verilmiştir. AE cor. pol. Turquie, c. 52, 108-115, Kurat, *Metinler* içinde, 199-204.
158 Kurat, *Metinler*, 197. Valide sultan ikinci mektubunu da yine ilk mektupta olduğu gibi Derviş Efendi adıyla imzalar ve bu sefer Fakir Derviş Efendi ifadesini kullanır.
159 Voltaire, validenin kral ile görüştüğü bilgisini verir. Voltaire, *The History of Charles XII King of Sweden*, 73.
160 Fabricius, *The Genuine Letter of Baron Fabricius*, 238.
161 Sir Robert Sutton, *The Despatches of Sir Robert Sutton Ambassador in Constantinople: 1710-1714*, haz. Akdes Nimet Kurat (Londra: Royal Historical Society, 1953).

Valide sultan başından beri Rusya-İsveç çekişmesinde İsveç kralından yanaydı. Validenin krala mektubu çok sıcak ve samimi bir ifadeyle "benim güçlü ve yüce oğlum" hitabıyla başlar. Krala yazdığı mektubunda ona derin bir muhabbet beslediğini ve kendisini oğlu gibi gördüğünü belirten valide sultan "Derviş Efendi" olarak kral için gece gündüz çalıştığını yazar. Valide sultanın yoğun çalışıyor olduğunu belirtmesi kendisinin siyasi olarak ne denli işin içinde olduğunu açıkça ortaya koyar. Benzer şekilde Voltaire de, valide sultanın sarayın katı kurallarına rağmen kendi elyazısıyla Poniatowski'ye mektup yazmasının krala beslediği muhabbetin tezahürü olduğunu belirtmektedir.[162]

Valide sultanın kralın menfaatini koruduğu açıktır. Onun her zaman kendisine ulaşabileceğini belirterek dualarında kendisini unutmamasını yazar. Kralın çok genç olması valide sultanın onunla rahat bir ilişki kurmasında rol oynamıştır. Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa 1709'da Kral'ın "otuz yaşında bir taze oğlan" olduğunu yazar.[163] Ahmed bin Mustafa'ya göre ise kral 1711'de –yani valide sultanın mektubundan iki sene evvel– yirmi bir yaşlarındaydı.[164]

Krala yazılan mektup Prut Seferi sonrasında Osmanlı-İsveç ilişkilerinin seyri izlendiğinde açıklık kazanır. Osmanlı Devleti-İsveç ve Rusya arasındaki mesele Prut Anlaşması sonrasında kapanmayıp canlılığını korumuştu. 1712 başında devlet işlerinde büyük nüfuz sahibi olan Şeyhülislam Paşmakçızade Seyyit Ali Efendi, Silahdar Damat Ali Paşa, Kızlar Ağası Uzun Süleyman Ağa ile Süleyman Paşa, Azak Kalesi'ni teslim etmediği için Rusya'ya harp ilan edilmesini istiyordu ve İsveç kralı da bu görüşteydi. Ama savaş hazırlıklarına başlandığı sırada Ruslar Azak kalesini teslim edince seferden vazgeçildi. Bu defa da anlaşmanın diğer maddelerinde sıkıntı yaşandı ve İsveç kralının ülkesine dönmesine izin verilmedi. Dolayısıyla, Baltacı Mehmed Paşa'nın sadareti döneminde söz konusu olan kralın ülkesine dönüşü meselesi, 1712'de de gündemi meşgul etmeye devam etti. 1712 Kasım ayı itibariyle kralın Lehistan üzerinden ülkesine gitmesi için Osmanlılar kendisine tayinat verdi; ancak kral güvenlik nedeniyle gitmek istemedi.

162 Voltaire, *History of Charles XII King of Sweden*, 190.
163 Kurat, *Metinler*, 40
164 Ahmed bin Mustafa, *Mecmua*, Kurat, *Metinler* içinde, 3.

Bender muhafızıyla Kırım hanı İsveç kralının ülkesine gitmemesinden son derece rahatsız oldu. Osmanlı Devleti 1713 başlarında kralın ülkesine dönmesi için baskı yapmaya başladı ve padişahın bu hususta yazdığı mektup ileride bahsi geçecek Mirahor Mehmed Ağa yoluyla krala ulaştırıldı. Kralın rızasıyla gitmez ise cebren gönderilmesi konusunda talimat verildi. Sadrazam konağında Şeyhülislam Ebezade Abdullah, Silahdar Damat Ali Paşa ve diğer başka kişilerin katıldığı bir toplantıda kralın huzura davet edilip konunun kendisine bildirilmesi şayet gitmez ve karşı koyar ise kendinin ve maiyetinin öldürüleceğine dair fetvanın çıkarılması kararları alınır. Ardından bu konuda padişahın hatt-ı hümâyûnu çıkarılır.

Böylece Şubat 1713'te kralın cebren çıkarılması için karar verilmiş olur. Kral gitmek istemez ise onu cebren çıkarmak emrini alan Kırım Hanı Devlet Giray, İsmail Paşa, Mirahor Mehmed Ağa, Kırım askerleri ve İsveçliler arasında çarpışmalar başlar. Fakat ertesi günü bu kadar şiddetli bir kararın isabetli olmadığı kanaati oluşur. Ahmed bin Mahmud'a göre aklı başında olanlar bu kararı uygun görmeyip "su-i tedbir" olarak değerlendirdiler. XII. Karl'ın bulunduğu yerden hareket etmeyeceğini belirtmesi üzerine İsveçlilere karşı zor kullanıldı. 12 Şubat 1713'te Kalabalık Vakası meydana geldi. Tatarlar İsveç kampını yağma etti, kralın etrafı sarıldı; maiyetinden bazı kişiler öldürüldü; bazı İsveç askerleri esir alındı, bazıları ise zorla Müslüman edildi. Yeniçerilerin kralın evine ateş açması neticesinde kral kulağından yaralandı. Yeniçeriler kendini savunmaya çalışan kralı yakalayıp İsmail Paşa'ya teslim ettiler. Kalabalık Vakasından sonra kral Osmanlı Devleti elinde esir konumuna geldi.[165]

Kralın başına gelenler Osmanlı Devleti'nin itibarı için kötü olmuştu. Padişah için krala yapılan haksızlığı düzeltme ve onun gönlünü alma konuları önem kazanmıştı. Mektuptaki ifadelerden valide sultanın krala yaşanan bu üzücü hadise üzerine bu mektupları yazdığı anlaşılmaktadır. Validenin birinci mektubunda bahsettiği ve kralın maruz kaldığı söylenen sıkıntı, Şubat 1713'te cereyan eden hadise olmalıdır. Valide sultanın mektubundaki alttan alan ve kralı yücelten üslup bu siyasi bağlam çerçevesinde anlam bulur.

165 Ahmed bin Mahmud, *Mecmua*, Berlin, Preussiesche Staatsbibliothek, Or. No. 1209. Kurat, *Metinler* içinde, 12-13.

Mektuptaki ifadelerden valide sultan ile kral arasında gizli bir irtibatın bulunduğu, valide sultanın padişah ile kral arasında gayri resmi bağlantıyı sağlayan gayri resmi bir aracı konumunda olduğu ve kendisinin kral lehine padişahla görüştüğü anlaşılır.[166] Nitekim Voltaire, valide sultanın sarayda açık olarak kralın tarafını tuttuğunu padişaha "Aslanıma çarı mahvetmesinde yardım et" dediğini belirtir.[167]

Valide sultanın mektubundaki ifadelerden kralın menfaatini koruduğu, kral ve padişah arasında bağlantı kurarak aracı fonksiyonu gördüğünü, padişahla kral lehine konuştuğunu anlıyoruz. Nitekim valide sultan da birinci mektubunda kralın gönderdiği mektubun padişahın eline geçtiğini ve padişahın kralın karşılaştığı bütün sıkıntılardan ve zorluklardan haberdar olduğunu yazar.

Valide sultanın saraydaki gelişmelerden haberdar olarak mektupları yazdığı anlaşılır. Zira valide sultan ikinci mektubunda, kralın meselesiyle ilgilendiğini, vaziyetin onun istediği şekilde sonuçlanacağını ve maruz kaldığı bütün hakaretlerden padişahın haberdar olduğunu bildirir. Mektuptaki ifadelerinden valide sultanın oğluyla bu mesele hakkında görüştüğü anlaşılır. Valide, krala düşmanların sözlerini dinlememesi gerektiğini, ilkelerin ihlal edildiğini ve sorumluların tek tek cezalarını çekeceklerini iletir. Valide sultanın burada kastettiği ilkeler, kralın Osmanlı topraklarında misafir edilen biri olarak güvence altında olması gereği olmalıdır. Burada ilkeleri ihlal eden kişiler de daha sonra azledilecek olan devlet büyükleri olmalıdır. Mektupta bahsedilen "gereği yapılacaktır" ifadesiyle tam olarak neyin kastedildiği anlaşılmamakla birlikte, "su-i tedbire" neden olanların olay sonunda azledilmesi mektupta bahsedilen tedbirlerden olabilir. Nitekim Şeyhülislam Ebezade Abdullah, Mirahor Mehmed Ağa, Bender Muhafızı İsmail Paşa, Tatar Hanı Devlet Giray azledilir.[168] Validenin Kalabalık Vakası sonrasında yaşanan bütün gelişmelerden haberdar olduğu görülür. Mektupta geçen "gereken yapılacaktır" ifadesi valide sultanın işi sıkı tuttuğuna işarettir.

166 Bu konuda değerlendirme için bkz..Kurat, *İsveç Kralı XII. Karl'ın Türkiye'de Kalışı*, 647.
167 Voltaire, *The History of Charles XII King of Sweden*, 189-190; Hammer'a göre valide sultan bütün kadınlar gibi kralın değerini anlar ve arslanı olarak nitelendirdiği kuzeyin kahramanından yana olduğunu açıkça belirtir. Hammer, *Histoire*, XIII, 212.
168 Kurat, *İsveç Kralı XII. Karl'ın Türkiye'de Kalışı*, 646.

Baron Fabricius valide sultanın kralı kandırıp kandırmadığını bilmediğini; ancak mektuptaki ifadelerin çok güçlü olduğunu belirtir.[169]

Valide sultanın kralla irtibatı, validenin irtibat dahilinde olduğu bir grup insanla kurulmuştu. Valide sultan mektubunda saraylı kadın isminde birinden bahseder. Saraylı kadının emsalsiz olduğunu, yapabileceği her şeyi yaptığını yazar. Des Alleurs'un Fransa Kralı Louis'ye yazdığı mektup saraylı kadının kimliği konusunda ayrıntılı bilgi verir.[170] Alleurs, saraylı kadının valide sultanla yakın olduğunu, onunla birlikte sarayda bulunduğunu, padişahın bu saraylıyla tahta çıkmadan önce tanıştığını, vaktiyle III. Ahmed'in gözdelerinden biri olduğunu, daha sonra biriyle evlendirildiğini ve böylece saraya rahatlıkla girip çıktığını yazar. Nitekim sarayın evlendirdiği bu kadının kocasının Kapıcılar Kâhyası Mehmed Ağa olduğu ifade edilir.[171] Tarif, yukarıda Dimitrie Cantemir'in ayrıntıyla sözünü ettiği Baltacı Mehmed Paşa ile evlendirilen ve vaktiyle Şehzade Ahmed'in âşık olduğu iddia edilen saraylıya uymaktadır.

Saraylı kadın, kocası Mehmed Ağa gibi, Osmanlı-İsveç münasebetinde son derece etkindir. Nitekim valide sultanın mektubunun sonuna düştüğü not, birçok açıdan saraylı kadının önemini açıklar. Mektuptaki ifadelere göre saraylı kadın valide sultana aracılık etti ve o sayede valide sultan kralın meselelerinden haberdar oldu. İkinci mektupta ismi geçecek olan General Poniatowski'nin saray ve valide sultanla irtibatını bu kadınla kocası sağlamaktadır. Nedeni anlaşılmamakla birlikte valide sultan mektubunda kraldan saraylı kadına ceza vermemesini talep eder. Zira kendisinin kralın menfaatlerini yerine getirdiğini belirtir. Şayet bahsedilen saraylının kocası kesin olarak Baltacı Mehmed ise, Baltacı'nın valide sultana mektubunda ısrarla vurguladığı üstün gayret ve hizmet gösterdiği iddiası daha da anlam kazanır.[172]

Saraydan evlendirilerek çıktıktan sonra dahi sarayla yakın ilişkisini sürdüren saraylı kadın örneği, valide sultanın siyasi rolünü icra ederken

169 Baron Fabricius, *The Genuine Letter of Baron Fabricius*, 238. Baron, Müllern'in dahi bu yazışmalardan haberi olmadığını belirtir.

170 AE cor. pol. Turquie, c. 52, 96-97, Kurat, *Metinler* içinde, 197.

171 Bu konuda değerlendirme için bkz. Kurat, *İsveç Kralı XII. Karl'ın Türkiye'de Kalışı*, 502.

172 Şayet saraylının kocası Baltacı Mehmed Paşa ise, Baltacı'nın valide sultana mektuplarında karısının meseleye dahlinden bahis yoktur.

harem içi ve dışıyla nasıl bir ilişki ağı kurduğunu, hane mensuplarının evlilikleri yoluyla siyaset içindeki hareket alanını nasıl genişlettiğini ve bu gruplardan nasıl istifade ettiğini göstermesi açısından da son derece anlamlıdır. Valide sultan mektubunu "yakın arkadaşın" şeklinde bitirir; ama aradaki yaş farkı düşünülecek olursa bu ifadenin doğruluğu şüphe götürür. Valide sultan, kimliğinin anlaşılmaması için böyle bir ifade kullanmış olabilir. Saraylının Baltacı'yla evliliği, valide sultanın bu dönemde yakın ittifak halinde olduğu üst düzey harem mensuplarının olabileceğini akla getirir.

Valide sultanın ikinci mektubu, kendisinin irtibat kurduğu diğer bir kişiye daha işaret eder. Valide sultan, mektupta kralın bir adamından bahseder. Des Alleurs, Fransa Kralı XIV. Louis'ye yazmış olduğu mektuba düştüğü açıklayıcı notta, valide sultanın mektubunda bahsi geçen kişinin 15 Eylül 1709'da İsveç kralının gayri resmi olarak İstanbul'a gönderdiği güvenilir adamı Poniatowski olduğunu yazar.[173] İsveç kralı, Leh General Poniatowski'yi Çorlulu Ali Paşa'nın azlini sağlamak, İsveç-Türk ittifakının akdi için müzakerelerde bulunmak, Osmanlı Devleti'ni Rusya'ya karşı harbe sokmak ve Babıâli'den XII. Karl için para ve muhafız tedarik etme gayeleriyle İstanbul'a gönderdi.[174] Poniatowski, kralın Osmanlı Devleti'yle, özellikle de sarayla ilişkilerinde son derece etkindi ve kral, valide sultanla Poniatowski üzerinden haberleşiyordu.

Voltaire de valide sultanın Poniatowski'yle yakınlığını vurgular ve sadrazamı ikna etmek için hediyeler veren General Poniatowski'nin, kralın mektubunu valide sultana gönderdiğini yazar.[175] Baron Fabricius, Baron Goertz'e Edirne'de yazdığı 13 Temmuz 1713 tarihli mektubunda da Poniatowski'nin valide sultanla yakın irtibatına işaret eder ve kralın Poniatowski aracılığıyla valide sultanla yazıştığını ve bu bilginin çok gizli olduğunu belirtir.[176]

Valide sultan, mektubunda generalin saraydaki bu hikâyeyi birbirine bağladığını, kendisini krala adadığı ve talimatlarına sadık olduğu için

173 AE cor. pol. Turquie c. 52, 115, Kurat, *Metinler* içinde, 198.
174 Kurat, *İsveç Kralı XII. Karl'ın Türkiye'de Kalışı*, 183-206; Kralın hangi amaçla generali İstanbul'a gönderdiği hakkında bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/1, 69.
175 Voltaire, *The History of Charles XII King of Sweden*, 73.
176 Mektupta bu bilgi, 'çok önemli bir olaydan bahsedeceği ve Allah için kimseye söylememesini istediği' şeklinde verilir.

adamını beğendiğini yazar. Nitekim mektuptan evvelki olayların seyri düşünüldüğünde validenin Poniatowski'yle alakalı ne kastettiği anlam kazanır. Leh Generali Poniatowski "Kalabalık Vakası" haberi üzerine saray mahfilleriyle bağlarını kuvvetlendirmek düşüncesiyle o dönemde hanedanın bulunduğu Edirne'ye gitmek üzere hareket eder.[177] Saraylı kadından yardım alan Poniatoswki Edirne'ye ulaşınca valide sultana XII. Karl'ın maruz kaldığı durumu anlatan bir mektup yazar ve bu durumun padişahın şanına uygun düşmediğini belirtir.[178]

Valide sultanın bu ilişkide bağlantı içinde olduğu üçüncü kişi İstanbul'da yaşayan Portekizli Hekim Fonseca'ydı. Zinkeisen, Fonseca'nın kimliği hakkında bilgi sunar. Fransa Kralı XIV. Louis'nin 1699-1711 arasında Osmanlı İmparatorluğu'na elçi olarak gönderdiği Charles de Ferriol'ün (1652-1722) hekiminin Portekizli Yahudi Fonseca olduğunu yazar.[179] Sarayla münasebetleri iyi olan ve vezirlerle iyi geçinen Fonseca, Poniatowski'ye planlarında yardım ederdi. Poniatowski'nin Voltaire'e söylediğine göre[180] valide sultana mektupları Fonseca iletirdi. Mesleğinde mahir olmasından dolayı Fonseca'nın sarayla bağlantısı ve vezirlerle arası iyiydi. Fonseca'nın Gülnuş Sultan'la da yakın ilişkisinin olduğu, aralarında ilmi tartışmaların yaşandığı belirtilir.[181]

Voltaire bir Yahudi kadından da bahseder ve Poniatowski'nin saraya rahat girebilen bu Yahudi kadın aracılığıyla valide sultanla irtibat kurduğunu yazar. Voltaire, Yahudi kadının kimliğine dair herhangi bir bilgi sunmamakla birlikte bu kişinin harem kadınlarına eşya getiren bir satıcı kadın olma ihtimali vardır.[182] Voltaire, valide sultana yakın olan bu kadının sürekli İsveç kralının maharetlerinden bahsettiğini ve böylece valide sultanın kralı görmeden ondan etkilendiğini yazar.[183]

177 Kurat, *İsveç Kralı XII. Karl'ın Türkiye'de Kalışı*, 645.
178 Kurat, *İsveç Kralı XII. Karl'ın Türkiye'de Kalışı*, 645.
179 Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, V, 245.
180 Voltaire, *History of Charles XII King of Sweden*, 189.
181 V. Bernhard Stern, Medizin, Aberglaube und Geschlechtsleben in der Türkei, c. I. Aktaran, Şevki Uludağ, "Türk Kadınlarının Hekimliği," *III. Türk Tarih Kongresi* (TTK: Ankara, 1948), 443.
182 Bu noktada 16. yüzyılda harem-i hümâyûnda etkin olan Yahudi satıcı Kira örneği akla gelmektedir. Maria Pia Pedani, "Safiye's Household and Venetian Diplomacy," *Turcica* XXXII (2000): 9-32.
183 Voltaire, *History of Charles XII*, 189; Hammer'a göre Babıâli nezdinde itibar kazanan Poniatowski, İstanbul'da ikametini boşa geçirmez ve bir Portekiz Yahudisi olan Fonseca ve bir Yahudi kadın

Valide sultan ikinci mektubunda padişahın kralı ülkesine teslim edeceğini gizli bir bilgi olarak aktarmıştı. Kralın on beş gün içinde bir yolculuğa çıkacağını, padişahın sırrını kimseye söylemediğini, gerekli bütün hazırlıkları yaptığını ve kalleşleri teslim ettikten sonra çalışmaya devam edeceğini bildirdi. Valide sultan padişahın ağzından kralın ülkesine dönüşüyle alakalı olarak sarf ettiği cümleleri aynen aktarır ve "Atalarımın ruhu adına ben kralı yerine götüreceğim" dediğini yazar. Valide sultanın "Allah izin verirse meydan bizim olacak, düşmanlara kulak asma" ifadesindeki "düşmanlarla" Ruslar veya saray çevresindeki kral karşıtları kastedilmiş olmalıdır.

Nitekim validenin seferin neticesinden evvel yazdığı mektuplara paralel şekilde, Ekim 1713'te amaca ulaşıldı. Validenin krala yazdığı 2 Nisan 1713 tarihli mektuptan iki gün sonra kralın sağ salim ülkesine götürülmesine talip olan Hoca İbrahim Paşa sadarete getirildi. 20 Nisan 1713'te, Kral Dimetoka'dan Edirne yakınındaki Timurtaş'a (Demirtaş) nakledildi[184] ve orada iyi muamele gördü.[185] Krizin sonunda valide sultanın ikinci mektubunda teminat verdiği gibi, kral Temmuz 1714'te Osmanlı desteğiyle Lehistan üzerinden sağ salim ülkesine döndü. Bu hikâye Gülnuş Sultan'ın dış siyasetin şekillenmesinde oynadığı rolü açığa çıkarır.

İsveç meselesi nihayete erdikten sonra valide sultanın siyasi arenadaki varlığı devam etti. Örneğin Zinkeisen ve Jorga, valide sultanın Mora Seferi konusundaki görüşüne dair bilgi verirler. Zinkeisen, valide sultanın bu konuda divan-ı hümâyûn ve şeyhülislamın da dahil olduğu saraydaki barış grubu gibi Venedik'le savaşa girmek için yeterli sebep olmadığını düşündüğünü yazar.[186] Jorga ise, valide sultanın 1713'te sultanla birlikte Venedik Seferine katılmak istediğini yazar.[187]

III. Ahmed döneminde gündeme gelen Safevî İmparatorluğu ile ilişkilerde valide sultanın rolüne dair bir ipucu mevcut değildir. 1703-1722

yardımıyla valide sultanı kralın davasıyla alakalandırmayı başarır. Hammer, *Histoire*, XIII, 212.

184 Ahmed bin Mahmud, *Mecmua*, Kurat, *Metinler* içinde.

185 XVI. Louis, 1714'te kralın dönüşü ile olarak iki ülkenin dost olduğunu ve kralın Fransa üzerinden gitmesinin daha uygun olduğunu belirtir. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/1, 95.

186 Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, V, 324.

187 Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, IV, 277.

arasında Osmanlı ve Safevî imparatorlukları arasında ciddi bir problemin olmayışı bunda belirleyici olmuş olabilir.[188]

IV. Mehmed ailesinin hikâyesini Gülnuş Sultan'ı meseleye dahil ederek çalışmak, onun dönemin siyasi gelişmelerindeki yerini açığa çıkaracağı gibi, dönem tarihinin daha iyi anlaşılmasına da katkı sağlar. Rabia Gülnuş Emetullah Sultan'ın hasekilik döneminde başlayan siyasi rolü yirmi sene süren validelik döneminde artarak devam etti. Sultan iktidarın görünmeyen bir parçası gibi işlev gördü; dönemin siyasi gelişmelerini yakından takip etti; düzenin devamı için gayret gösterdi; özellikle kritik dönemlerde devreye girerek önemli kararlarda belirleyici oldu. Yerli ve yabancı devlet adamlarıyla yakın irtibatı olan valide sultan, devlet adamlarının mesleki çizgileri üzerinde de etkili olarak saray hizipleri içinde yer aldı. Gülnuş Valide Sultan'ın siyasi alandaki mevcudiyetinin tetkiki, hanedanın kadın mensupları meseleye dahil edilmeden Osmanlı siyasi hayatının tam olarak anlaşılamayacağını göstermektedir. Zira valide sultanlık makamı her halükârda siyasi hayatın içinde bulunmayı gerektiriyordu.

Hanedan mensubu olmak idare ve siyasetin tamamen dışında kalmaya imkân vermez. Nitekim Gülnuş Valide Sultan'ın Osmanlı siyasi kültürünün bir parçası olan merasim ve hediyeleşme içindeki yerinin tetkiki de bu gerçeği bir kez daha doğrulayacaktır.

188 Bu konuda görüşlerini paylaştığı için Sayın İlker Külbilge'ye teşekkür ederim.

Dördüncü Bölüm

VALİDE SULTANIN SİYASİ KÜLTÜR İÇİNDEKİ YERİ

Merasim ve Teşrifat

Padişahın ve önde gelen devlet adamlarının iştirak ettiği merasimler Osmanlı siyasi kültürünün önemli bir parçasıydı ve devletin hiyerarşik yapısına göre geliştirilen katı kurallar çerçevesinde gerçekleşirdi. Hanedanın iştirak ettiği merasimler üç kategoride değerlendirilebilir. Cuma selamlıkları, bayramlaşma, hırka-i şerif ziyareti, hac ve surre alayı gibi vesilelerle yapılanlar dini merasimlerdir. Cülus töreni ve valide alayı gibi tahta çıkmayla alakalı törenler, sünnet ve evlilik düğünleri, veladet (doğum), göç ve cenaze merasimleri saltanat törenleri kapsamına girer. Sefere çıkış ve seferden dönüş ise askeri törenlerdir.[1] İktidar sembollerinden olan merasimler, hanedanın ve devletin gücünü, zenginliğini, sürekliliğini, otoritesini ve meşruiyetini vurgularken, halkın iktidara itaatini ve bağlılığını artırır.[2] Valide sultanlar valide alayı, göç-i hümâyûn, hanedan doğumları ve düğünleri gibi iktidar sembollerinden olan, hanedanın gücünü ve otoritesini vurgulayan ve halkla ilişkilerini güçlendiren merasimlerin önemli bir parçası olurlardı. Özellikle padişahların savaşları bizzat komuta etmeyi bırakmasından sonra hanedanın

1 Osmanlı İmparatorluğu'nda merasim ve teşrifat hakkında bazı çalışmalar için bkz. Tevki'i Abdurrahman Paşa, *Osmanlı Devleti'nde Teşrifat ve Törenler (Tevki'i Abdurrahman Paşa Kanunnamesi)*, haz. Sadık Müfit Bilge (İstanbul, Kitabevi, 2011); Ali Seydi Bey, *Teşrîfat ve Teşkilat-ı Kadimemiz*, haz. Niyazi Ahmed Banoğlu (İstanbul: Tercüman Gazetesi); Es'at Efendi, *Teşrîfât-ı Kadîme*, haz. Cahid Baltacı (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1979); İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, 184-211; Filiz Çalışkan Karaca, "Osmanlı Devleti'nde Teşrîfât Kalemi ve Teşrîfâtçılık" (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1989); a. g. y, "Tanzimat Dönemi ve Sonrasında Osmanlı Teşrîfat Müessesesi" (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1997); Hakan T. Karateke, *Padişahım Çok Yaşa! Osmanlı Devletinin Son Yüzyılında Merasimler* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004); a.g. y, *An Ottoman Protocol Register. Containing Ceremonies from 1736 to 1808: BEO Sadaret Defterleri 350 in Prime Ministry Ottoman State Archives, İstanbul* (İstanbul-Londra: The Royal Asiatic Society, 2007). Ayrıca Osmanlı merasim ve teşrifat hakkında ayrıntılı literatür değerlendirmesi için bkz. Zeynep Tarım Ertuğ, "Osmanlı İstanbul'unda Merasim ve Teşrifata Dair Kaynaklar," *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* XVI (2010): 131-148. Merasimlerin doğu ve batı saraylarındaki yeri ve işleyişi hakkında muhtelif makaleler için bkz. Jeroen Duindam, Tülay Artan, Metin Kunt, haz. *Royal Courts in Dynastic States and Empires, A Global Perspectives.*

2 Merasimlerin sembolik anlamı hakkında muhtelif çalışmalar için bkz. D. Cannadine, Simon Price, haz. *Rituals of Royalty: Power and Ceremonial in Traditional Societies* (Cambridge: Cambridge University Yayınları, 1992).

hükümranlığını göstermesi amacıyla merasimlerin ihtişamı ve hanedanın cömertliği daha çok öne çıktı. Nitekim Sultan I. Süleyman sonrası dönemde, valide sultanın otoritesinin kurumsallaşması, hükümranlığın kamusal sergileniş şekli olan merasimlerde valide sultanların önemini artırmıştı.[3]

Valide sultanlar gerek dışarıda gerek sarayda merasim ve teşrifat kurallarına riayet ederek yaşarlardı. Saray halkı bütün resmi işlerde olduğu gibi özel hayatlarında da teşrifata dikkat ederdi. Sarayda valide sultanlarla münasebetin belirli kaideleri vardı. Nitekim Balatlı Georg 1703 İsyanında, isyan haberini annesi Gülnuş Valide Sultan'a vermek isteyen kızının onun huzuruna çağrılmadan girdiğini yazarken, saray teşrifatına göre hiç kimsenin çağrılmadan ne padişahın ne de valide sultanın huzuruna girebileceğini ve bunun valide sultanın kızı için de geçerli olduğunu belirtir.[4]

Teşrifat dairesi 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren farklı bir hüviyet kazanıp, ayrı bir birim olarak işlev görmeye başladı. Başdeftardarlığa bağlı olan teşrifat kalemi, bu dönemden itibaren devletin protokol işleri ve merasimlerin düzeninden sorumlu bir müessese haline geldi.[5] Nitekim II. Mustafa'nın cülusunu anlatan Teşrifâtizade Mehmed Efendi'nin, Osmanlı teşrifat kanunlarını derlediği *Defter-i Teşrifati* adlı eseri bu dönemde hazırlanacaktır.

Gülnuş Sultan hasekilik döneminden itibaren gerek kadim geleneğin gerekse kendi döneminin dinamiklerinin belirlediği minvalde merasim ve teşrifat içinde yer alırdı. Statü ve cinsiyetten kaynaklanan mahremiyet anlayışı valide sultanın merasimlere iştirakine mani olmamakla birlikte belirleyici bir rol oynamıştır. Valide olduktan sonra statüsü ve hareket alanı hasekilik dönemine kıyasla artan Gülnuş Sultan için merasim ve teşrifat, gündelik hayatını şekillendiren faktörlerdendi.

Cülus

Hükümranlığın herkesçe onaylanması ve resmileşmesi anlamına gelen cülus törenleri en önemli devlet merasimlerindendi.[6] Teşrîfâtîzâde

3 Peirce, *The Imperial Harem*, 191-198.
4 Andreasyan, "Balatlı Georg," 53-54.
5 Bu konuda değerlendirme için bkz. Filiz Karaca, "Teşrifat," *DİA*, 40, 570-572; Filiz Çalışkan, "Defter-i Teşrifat," *DİA*, IX, 94.
6 Konu hakkında bilgi için bkz. bkz Zeynep Tarım Ertuğ, *XVI. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Cülus ve Cenaze Törenleri* (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1999).

Mehmed Efendi'nin eserinde belirtildiği üzere, mutat uygulamanın aksine Edirne Sarayı'nda tahta çıkan ve cülus töreni burada gerçekleştirilen II. Mustafa'nın kılıç kuşanma merasimi Eski Cami'de yapıldı.[7] Cülus sonrası gerçekleşen merasime Gülnuş Valide Sultan'ın iştirak edip etmediğine dair bilgi mevcut olmamakla birlikte, Hatice Turhan Valide Sultan'ın IV. Mehmed'in kılıç kuşanma merasiminde bulunması bu ihtimalin mümkün olabileceğini gösterir.

Hükümdarlık göstergesi olan cülus töreninin bir uzantısı olarak, valide sultanın yaşayacağı Yeni Saray'a götürülüşüne tekabül eden bir valide alayı gerçekleşirdi. Cülus merasiminden birkaç gün sonra tahta yeni geçen padişahın annesinin büyük bir alay ve geniş bir maiyetle Eski Saray'dan Yeni Saray'a getirilmesi teşrifat kanunlarından olup, belli kurallar çerçevesinde yapılırdı. Cülus töreninden sonra padişah valide sultanın naklini emrederdi. Teşrifat gereğince rikab-ı hümâyûn ve şikâr ağaları, kapıcıbaşılar, sultan kethüdaları, piyade ve süvariler, padişah vakıfları mütevellileri, Haremeyn vakfı erkânı, harem-i hümâyûn ağaları, baltacılar vb. zevat ile darüssaade ağası ve yeni tayin olunan valide kethüdasına bir gün önceden tezkireler yazılıp ertesi gün Eski Saray'da alay tertibine hazır olmaları bildirilirdi.[8]

Gülnuş Valide Sultan'ın valide kimliğiyle iştirak ettiği ilk merasim valide alayıydı. Mahremiyete verilen önem nedeniyle fiziksel olarak halka görünemeyen valide sultanlar araba veya tahtırevan içinde alay ve merasimlere katılırlardı. Valide sultanların alay ile halkın arasından geçişleri iktidar içindeki yerlerini gösterirken, meşruiyetlerine katkı da sağlardı. III. Murad

7 Edirne'de cülus eden II. Mustafa'nın kılıç kuşanma merasimi Eski Cami'de yapılır. Halil Mercan, "Teşrîfâtîzâde Mehmed Efendi'nin Defter-i Teşrifatı (Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi)" (Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri, 1996).

8 Valide alayı hakkında bkz. Eremya Çelebi Kömürciyan, *İstanbul Tarihi: XVII. Asırda İstanbul*, çev. Hrand Andreasyan (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1952), 163; Esad Efendi, *Teşrifat-ı Kadime*, 117; Aziz Berker, "Teşrifati Naim Efendi Tarihi," *Tarih Vesikaları Dergisi* III/13 (Birinciteşrin 1944), 77. III. Murad, III. Osman ve III. Selim dönemi valide alayları hakkında bkz. Uzunçarşılı, *Saray Teşkilatı*, 154-6. Ç. Uluçay, *Harem II*, 62-63. III. Selim'in validesi Mihrişah Valide Sultan ve IV. Mustafa'nın validesinin valide alaylarının nasıl gerçekleştiği, hangi noktalardan geçildiği ve kimlerin iştirak ettiği, kimlere ne hediye verildiği hakkında bilgi için bkz. Üzeyir Yıldırım, "Osmanlılar'da Cülus ve Buna Dair Bir Kaynak Eser" (Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi, 2007), 108-111, 156-161. 350 no'lu sadaret defteri 18. yüzyılda üç valide sultanın cülus zamanı teşrifatıyla alakalı bilgi verir bkz. Üzeyir Yıldırım, "Osmanlılar'da Cülus ve Buna Dair Bir Kaynak Eser" (Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi, İstanbul, 2007).

zamanından itibaren valide sultanların Eski Saray'dan Yeni Saray'a götürülmesi saray teşrifatından sayılmıştır ve ilk valide alayı yapılan kişi Nurbanu Valide Sultan'dır. Gülnuş Valide Sultan'ın valide alayı kendinden önceki ve sonraki validelerin alaylarıyla büyük oranda paralellik göstermekle birlikte II. Mustafa'nın cülus töreninin Edirne'de gerçekleşmiş olması, Gülnuş Valide Sultan'ı diğer birçok valide sultandan ayırmaktadır.[9]

Gülnuş Valide Sultan'ın valide alayı *Nusretname, Zübde-i Vekâyiat, Raşid* ve *Anonim Osmanlı Tarihi*'nde etraflıca anlatılır. Valide sultan Eski Saray'dan Edirne şehrine davet edildi ve nakledilmesi için ferman-ı hümâyûn çıktı. Gülnuş Sultan'ı Edirne'ye davet için Vezir Tevkii Nişancı Elmas Mehmed Paşa tayin edilip, kendine gümüş bir araba, tahtırevan ve mühimmat verildi.[10] Matbah Emini Mehmed Efendi gerekli levazımatı görmek üzere darüssaade ağasıyla birlikte Edirne'ye gönderildi. II. Mustafa'nın emriyle Eski Saray'dan Yeni Saray'a nakledilen valide sultan, yine büyük bir alay ile sim ve altın saçılarak İstanbul'dan çıktı ve dokuzuncu gün ayın on yedisinde Edirne'ye ulaştı.[11] Valide sultan Eski Saray'dan Edirne'ye giderken sadrazam onu Havsa menzilinde karşıladı. Uzun süredir birbirine hasret olan Gülnuş Sultan ve oğlu Sultan Mustafa, İskender karyesinde hasret giderdiler.[12] Valide sultanın padişahla birlikte hareket etmesinin merasimdeki yerini güçlendirdiğine şüphe yoktur.

Diğer valide alaylarında mutat uygulama valide sultanın Yeni Saray'a bab-ı hümâyûndan girdikten sonra padişahça karşılanmasıdır. Ancak cülus töreni Edirne'de gerçekleşen II. Mustafa, validesinin saf gümüşten yapılmış arabası Havsa'ya ulaştığında kendisini bizzat karşıladı. Valide sultan, oğlu ile karşılaştığında çavuşlar adet olduğu üzere alkışladı ve hayır dualarını aldılar. Sadrazam, divan ehli ve vezirler ise onu Havsa menzilinde karşıladılar. II. Mustafa, Gülnuş Valide Sultan'ın arabalarıyla birlikte

9 Sultan III. Osman validesinin valide alayı hakkında bilgi için bkz. Fındıklılı Şemdanizade Süleyman Efendi, *Mür'i't-Tevarih*, haz. Münir Aktepe (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1976), I, 178. Ahmed Vâsıf Efendi, *Vasıf Tarihi* (Bulak: Bulak Matbaası, 1219), 43. III. Selim'in cülusunun beşinci günü validesi Mihrişah Valide Sultan'ın Saray-ı Atik'den Saray'ı Cedid'e gidişi hakkından bkz. Es'at Efendi, *Teşrifât-ı Kadîme*, 117.

10 Defterdar, *Zübde-i Vekayiat*, 522-4. Raşid Mehmed Efendi, *Tarih-i Raşid*, II, 300-1.

11 "*Nusretname:* Tahlil ve Metin," 21.

12 *Anonim Osmanlı Tarihi*, 108.

ilerleyerek İskender Çelebi mevkiinde bulunan mîrî çiftliğe indi. Sultan sadrazama samur bir erkân kürkü giydirdi. Ulema ve diğer devlet erkânı İskender Çelebi mevkiine geldiler ve selam mahallinde tekrar sadrazama ve şeyhülislama erkân kürkü ihsan olundu ve burada yemek yendi.[13] Tertip olunan alayda, II. Mustafa ve valide sultan arabalarıyla Karabayır'a geçti ve şehre yaklaştıklarında yeniçeriler geldi. Gülnuş Sultan, mutat olduğu üzere kendinden önceki valide sultanlar gibi yolda atiyyeler verip altın saçmış olmalıdır. Dokuzuncu gün ayın on yedisinde akşama bir saat kala Edirne'ye Saray-ı Amire'ye ulaşıldı ve Sırık Meydanı'nda şenlikler yapıldı.[14]

Raşid Mehmed Efendi, *Tarih-i Raşid*'de İskender Çelebi mevkiinde yenilenyemekten sonra Edirne'ye gidişi "sair erkân-ı devlet dahi ale'l umum yemeklikten Edirne şehrine doğru yolun iki tarafında dest-i beste-i muvakkafe selam olmağla eda-yı vecibe-i tevkîr alay-ı azim ile sarayı hümâyûna gidildi" şeklinde ifade etmektedir.[15] Valide alayından sonra, Gülnuş Valide Sultan'ın sadrazama kürk ve ferman göndermesi beklenir. Nitekim valide sultanların saraya gelişinin ikinci günü, padişah ve valide sultanın varsa sadrazama yoksa sadaret kaymakamına bir hüküm gönderip valide sultanın geldiğini bildirmesi adetti. Ayrıca usul gereği sadrazama bir kürk ve bir hançer hediye edilir ve sadrazam bunları törenle giyerdi. Valide sultanın kürkle gönderdiği ferman padişahın fermanı gibi aşikâr değil sessizce okunurdu.[16] Gülnuş Valide Sultan'ın İstanbul'dan Edirne'ye nakli hizmetine binaen Elmas Mehmed Paşa'ya da hilat giydirildi.[17]

İki padişah annesi olan Gülnuş Valide Sultan için, III. Ahmed'in cülusu sonrasında tekrar valide alayı düzenlendi. III. Ahmed Edirne'de saraya varıp, Gülnuş Valide Sultan'ın hayır duasını aldı. Gülnuş Valide Sultan 12 Ağustos 1703 günü Edirne'de gerçekleşen cülus töreni sonrası icra edilen valide alayıyla, mutat uygulama olan Eski Saray'dan, Yeni Saray'a gidişin aksine Edirne'den İstanbul'a nakledildi. III. Ahmed'den sonra yola çıkan Gülnuş Sultan'ın muhafazasına ikinci vezir Moralı Hasan Paşa atandı. Ba-

13 Defterdar, *Zübde-i Vekâyiat*, 526; Raşid, *Tarih-i Raşid*, II, 303.
14 *"Nusretname:* Tahlil ve Metin," 21; *Anonim Osmanlı Tarihi*, 108.
15 Raşid, *Tarih-i Raşid*, II, 303.
16 Uluçay, *Harem*, 63. Mihrişah Valide Sultan icraatı için bkz Es'at Efendi, *Teşrifât-ı Kadîme*, 117.
17 Raşid, *Tarih-i Raşid*, II, 303.

ba-yı Atik, Bergos, Karışdıran, Çorlu, Silivri, Büyükçekmece ve Davutpaşa yolu ile İstanbul'a gelindi.[18]

Göç-i Hümâyûn

Osmanlı padişahları 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Edirne'ye rağbet etmeye başladılar. Arşiv kaynaklarına ve dönemin kroniklerine dayanarak hazırlanan ve Gülnuş Valide Sultan'ın hangi tarihte nerede bulunduğunu gösteren tabloda görüldüğü üzere (bkz. Ek V), Edirne'nin IV. Mehmed'in saltanatından itibaren saltanat merkezi olması nedeniyle Gülnuş Sultan birçok valide sultandan farklı olarak Edirne-İstanbul arasında sık sık gidip geldi. Hanedanın Edirne'de ikamet ettiği II. Mustafa döneminde göç-i hümâyûn Edirne-İstanbul arasında yaşanırken, tabloya göre hanedanın İstanbul'da bulunduğu III. Ahmed döneminde de her sene aynı tarihlerde Edirne'ye göç gerçekleştirildi. Valide sultan genellikle Mayıs ayında Edirne'de Karaağaç mevkiine göçer; bütün yazı Edirne'de geçirdikten sonra Eylül ayında İstanbul'a dönerdi. Dönemin kroniklerine göre Edirne'den hareket edildiğinde istikamet İskender Paşa Çiftliği, Havsa, Baba-yı Atik, Bergos, Karışdıran, Çorlu, Yapağı Çiftliği, Büyükçekmece, Davutpaşa, Silivrikapı ve Saray-ı Cedid'dir.

IV. Mehmed'in Edirne'de oturmayı tercih etmesi nedeniyle, Gülnuş Sultan hasekilik döneminden itibaren Hatice Turhan Valide Sultan'la birlikte teşrifat kurallarına göre şekillenen merasimlerle Edirne İstanbul arasında sık sık yolculuk yaptı. Nitekim Tavernier ve Rycaut, Temmuz 1668'de son Girit Seferi hazırlıkları sürerken Turhan Sultan ve haseki sultanın acele olarak İkinci Vezir Musahib Mustafa Paşa'nın muhafızlığında Edirne'den İstanbul'a dönüşünü, şehre ihtişamlı girişlerini ve devlet adamlarının törene iştirakini anlatır. Göç-i hümâyûn sırasında valide sultanların gücünü, itibarının büyüklüğünü gösterir şekilde alaya geniş bir grup eşlik ederdi. Nitekim Tavernier bu alayın beş-altı bin kişilik olduğunu belirtmektedir.[19]

Hatice Turhan Valide Sultan ve Gülnuş Valide Sultan tecrübelerinin değerlendirilmesi, göç-i hümâyûnun standart kurallar çerçevesinde gerçek-

18 "*Nusretname:* Tahlil ve Metin," 639-640.
19 Paul Rycaut, *The History of the Turkish Empire from the Year 1623 to the Year 1677*, 207; Tavernier, *17. Yüzyılda Topkapı Sarayı*, 157.

leştiğini açığa çıkarır. Göç-i hümâyûn, alay-ı hümâyûn tertibi, devlet adamlarınca karşılanma ve uğurlanma, verilen ziyafete katılma ve padişah kızı veya kız kardeşinin yalısına uğrama gibi genel olarak standart uygulamalar çerçevesinde gerçekleşirdi. Dönemin kronikleri, Gülnuş Valide Sultan'ın muhatap olduğu teşrifata dair bilgi verir. Adet olduğu üzere valide sultanlar göç öncesinde davet-i hümâyûn ile davet edilirlerdi.[20] Nitekim Gülnuş Valide Sultan davet-i hümâyûn ile Çömlekköyü Sarayı'na teşrif etti. Valide sultan Çömlekköyü'nde kaldığı için II. Mustafa aynı yere teşrif etti ve ertesi gün padişah otağ-ı hümâyûna indi.[21] Göç sırasında mutat kural olarak karşılama hizmetinde ulema ve ekâbir görevlendirilir ve "âyîn-i resm-i istikbâl" olarak geçen karşılama törenine büyük önem verilirdi.[22] Sadrazam, Davutpaşa Sarayı kapısına varıp Gülnuş Valide Sultan'ı selamlamış; üç gün ikamet edildikten sonra onuncu gün valide sultan alay ve mehterhane ile Saray-ı Amire'ye ulaşarak alay köşküne inmişti.[23] Benzer şekilde Hatice Turhan Valide Sultan 1677'de İstanbul'a yaklaştığında, IV. Mehmed kendisini Küçükçekmece'de karşılamıştı. Karşılamada bulunan Damad Musahib Paşa'ya, selam mahallinde samur kürk giydirilerek iltifat edilmiş, sadrazam ve şeyhülislam birlikte mekâna gelerek karşılama törenini tamamlamış ve kendilerine samur kürk giydirilmişti.[24] Yine Hatice Turhan Valide Sultan'ın 1680'de son kez Edirne'ye gidişinde kendisini kent girişinde sadrazam ve şeyhülislam karşılamıştı.[25]

Göç-i hümâyûn sırasında sadrazam başta olmak üzere muhtelif mevkilerde bulunan kişilerin valide sultanlara ziyafet vermesi âdettendi. Nitekim Ağustos 1699'da Gülnuş Valide Sultan, Edirne'den hareket ettikten sonra on ikinci gün Büyükçekmece mevkiine ulaştığında, dönemin sad-

20 Nitekim defterdarın ve Abdurrahman Abdi Paşa'nın belirtiği üzere, 1672'de İkinci Vezir Mustafa Paşa, ferman-ı hümâyûn ile Hatice Turhan Valide Sultan hazretlerini İstanbul'dan Edirne'ye davet için memur edilir ve İstanbul'a gider. Defterdar, *Zübde-i Vekayiat*, 34-5; Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyi'-Nâme*, 407.

21 *"Nusretname:* Tahlil ve Metin," 110-1.

22 Naima, *Tarih*'inde Hatice Turhan Valide Sultan'ın İstanbul'da karşılanışını aktarır Naima, *Tarih*, IV, 1835. Sadrazam ve şeyhülislam Hatice Turhan Valide Sultan'ı 1680'de son kez Edirne'ye gidişinde kent girişinde karşılamıştır.

23 *"Nusretname:* Tahlil ve Metin," 112.

24 Defterdar, *Zübde-i Vekayiat*, 82.

25 Naima, *Tarih*, IV, 1835.

razamı valide sultana çiftliğinde ziyafet verdi ve akabinde hediyeler sundu. Ertesi gün İstanbul bostancıları ve bahçe ustaları Küçükçekmece Haramideresi'nde mutat olduğu üzere padişah ve valide sultana ziyafet verdiler ve akabinde Silivri Kapısı'ndan İstanbul'a girildi. Gülnuş Valide Sultan, Silivri Kapısı dışında bulunan evvelki sadrazama ait Bekrî Mustafa Paşa Çiftliği'nden alayı seyretti.[26]

Kasım 1700'de tekrar Edirne'ye hareket edildi ve II. Mustafa, valide sultan, harem ve Enderun halkı, Davudpaşa'dan av yoluyla Karışdıran'a doğru ilerlediler. Davudpaşa yakınında sadrazam padişahla Gülnuş Valide Sultan'ı uğurladı ve kendisine kürk giydirildi.[27] Akabinde bütün harem ve Enderun mensuplarıyla Çatalca'dan hareket edilerek Edirne'ye ulaşıldı.[28] Göç-i hümâyûn merasiminde Davudpaşa mevkii özel öneme sahipti. Nitekim Edirne'den hareketi anlatan Defterdar, Silivri menziline ulaşılınca, mutat olduğu üzere karşılama hizmeti için ulema ve ekâbirin görevlendirildiğini belirtir ve yine mutat olduğu üzere Davudpaşa sahrasında alay-ı hümâyûn düzenlenmesi için bir gün beklenildiğini yazar.[29]

Edirne'den İstanbul'a dönerken padişah kızları veya kız kardeşlerinin sarayına uğranması âdettendi. Nitekim Silahdar, 1699'da Edirne'den İstanbul'a dönerken, Ayvansaray İskelesi'nde bulunan IV. Mehmed'in kızı Hatice Sultan Sarayı'nda yemek yendiğini belirtir.[30] Benzer şekilde III. Ahmed'in padişah olmasına karar verildikten sonra, İkinci Vezir Moralı Hasan Paşa'nın muhafazasında olan valide sultan, alay-ı hümâyûn eşliğinde II. Mustafa ve dört şehzade ile Ayvansaray İskelesi'nde bulunan Hatice Sultan Sarayı'na gider. Oradan kayıklarla yalı köşküne çıkılıp, hasbahçeden Topkapı Sarayı'nda kendilerine mahsus yere ulaşırlar.[31]

26 "*Nusretname:* Tahlil ve Metin," 437-8. A. de la Motraye, 1699 Karlofça Anlaşması sonrasında padişah hareminin Edirne'den İstanbul'a dönüşünü uzunca tarif eder. A. de La Motraye, *La Motraye Seyahatnamesi*, çev. Nedim Demirtaş, İstanbul 2007, 158.
27 "*Nusretname:* Tahlil ve Metin," 458.
28 "*Nusretname:* Tahlil ve Metin," 464.
29 Defterdar, *Zübde-i Vekayiat*, 821.
30 "*Nusretname:* Tahlil ve Metin," 438.
31 Defterdar, *Zübde-i Vekayiat*, 821; "*Nusretname:* Tahlil ve Metin," 640.

Geniş maiyetle gerçekleşen Edirne-İstanbul göç-i hümâyûnu merasimi için büyük hazırlıklar yapılır ve gerekli mühimmat temin edilirdi.[32] 1694-1696 senelerinde Edirne-İstanbul arası yolculukta harem-i hümâyûna ait arabaların güvenliğinin sağlanmasına büyük önem verilir.[33] Muhtelif zamanlarda çıkan fermanlarda, İstanbul'dan Edirne'ye padişahla birlikte giden harem-i hümâyûna ait arabaların güvenlik içinde, ihmal ve gecikme olmadan Edirne'ye ulaşması için yol üzerinde bulunan kadılara, kethüdalara ve yeniçeri serdarına ferman yazılırdı.[34]

Edirne İstanbul arası göç-i hümâyûn dışında, Edirne civarındaki ve İstanbul içindeki saraylara ve mekânlara geniş maiyet ve merasimle ziyaretler gerçekleşirdi. Valide alayına ilave olarak, göç-i hümâyûn ve şehir içi ziyaretleri gibi vesilelerde valide sultanların fiziksel olarak görünmedikleri halde büyük alayla şehrin içinden geçişleri halk nezdinde valide sultanların saygın konumunu pekiştirmeye vesile olurdu. II. Mustafa'nın her zaman yanında bulunan Silahdar, çoğu zaman padişahla birlikte hareket eden Gülnuş Valide Sultan'ın İstanbul içinde harem-i hümâyûnun da dahil olduğu geniş maiyetle gerçekleşen yoğun hareketliliği hakkında bilgi verir. *Nusretname*'de belirtildiği üzere Gülnuş Valide Sultan Edirne Sarayı ve Topkapı Sarayı dışında mutat olarak Çırağan, Beşiktaş ve Topkapı'da bulunan Kasr-ı Cedid-i Hümâyûn'da padişahla vakit geçirirdi. Valide sultanın bir saraydan diğerine geçişi dahi belli bir teşrifat içinde olurdu. *Nusretname*'de belirtildiği üzere Gülnuş Valide Sultan, Çırağan'a halvet için gittiğinde padişah, efendiler ve kadınlar Rodoslu Sahilhanesi'nde istirahat etmişlerdi. Valide sultanın saraylar arası yolculukları kimi zaman karadan arabalarla kimi zaman kayıkla gerçekleşirdi.

Gülnuş Sultan Edirne'de yaşadığı vakit, Edirne Sarayı yakınlarındaki Akpınar Sarayı'na göç edilirdi. 1702'de, II. Mustafa harem halkıyla kırk gün

32 D.MSF 1-6 (1088/1677).

33 MD 107, hüküm 96. Necati Gültepe, "H. 1106-1107 Tarihli Mühimme Defterlerine Göre Devlet Kararları."

34 Ayşegül Özer, "113 Numaralı Mühimme Defteri'nin (H. 1112-1115/M. 1701-1703) Transkripsiyon ve Değerlendirmesi" (Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, 2003), hüküm 19, 100. 1701 Haziran tarihinde Edirne'ye giden eşyaların güvenliğinin sağlanması için kadılara gönderilen yol hükmü için bkz. A. Özer, "113 Numaralı Mühimme Defter," hüküm 16, 99. Temmuz 1716 tarihli belgeye göre, İstanbul'dan Edirne'ye gönderilen harem halkına ait eşyaların Edirne'ye ulaşması için yol üzerindeki kadılara ikazda bulunulur. Ömer Bıyık, "124 Numaralı Mühimme Defteri (H. 1128-1130)" (Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, 2001), hüküm 49, 138.

Akpınar Sarayı'nda istirahat etmiş ve kış yaklaşınca Edirne Sarayı'na geçmişti.[35] Saraylar dışında Gülnuş Valide Sultan ve padişah genellikle tebdil-i hava için İstanbul'un muhtelif yerlerine birlikte giderlerdi. Silahdar'dan öğrendiğimize göre 1700 senesi mayıs ayında valide sultan, II. Mustafa ve iç ağalarıyla birlikte su kemerlerine giderek üç gece Çiftehavuz'da kalmış; Büyükdere'ye inmiş ve yalı köşküne gelip eğlenmiş; ayrıca yine padişahla birlikte hasbahçeye göçerek dört gün halvet ettikten sonra Üsküdar'a gitmiştir.[36] Başka bir tarihte, Edirne'de, Buçuktepe denilen mesire yerinde gerçekleşen alayı, Gülnuş Valide Sultan III. Ahmed'le birlikte Saraçhane Köşkü'nden seyretmişti.[37]

Hammer, Temmuz 1705'te, III. Ahmed'in çoğu kere Gülnuş Valide Sultan ve harem kadınlarıyla birlikte birkaç gün geçirmek için İstanbul bentleri havzasına gittiklerini yazar.[38] Yabancı misafirler geldiği zaman uygulanan merasimde Gülnuş Valide Sultan da yer alır. Önceki ve sonraki valide sultanlar da benzer şekilde padişahla birlikte Edirne Sarayı ve Topkapı Sarayı dışında muhtelif saraylara giderlerdi. Gidilen mekânlar kimi zaman aynı iken kimi zaman farklı dönemlerde yeni mekânlar tercih edilirdi. Örneğin Selaniki, III. Mehmed'in validesi Safiye Valide Sultan'ın, Davudpaşa Çiftliği'ndeki saraya ve İskender Çelebi Bahçesi'ne gittiğini yazar.[39] Benzer şekilde I. Mahmut'un validesi Safiye Sultan'ın Tırnakçı Yalısı'na gittiği belirtilirken,[40] III. Selim'in annesi Mihrişah Valide Sultan, padişahla birlikte solak ve peykler eşliğinde Çırağan Sarayı, Esma Sultan Sarayı, Beyhan Sultan Sarayı, Eyüp'te Şah Sultan Sarayı ve Hatice Sultan saraylarına gidecektir.[41] Ayrıca Gülnuş Sultan Topkapı Sarayı'nda yapılan halvetin dışında, Sâdâbad, Rami Çiftliği ve Levent Çiftliği gibi önceki dönemlere kıyasla farklılaşmış mekânlarda da bulunacaktır.[42]

35 *Anonim Osmanlı Tarihi*, s.175. Raşid, *Tarih-i Raşid*, II, 547.
36 *"Nusretname:* Tahlil ve Metin," 449. Gülnuş Valide Sultan'ın farklı bir zamanda hasbahçede halvet yaptığı hakkında bkz. *"Nusretname:* Tahlil ve Metin," 112 (Teşri-i Sani 1107 / 10 Kasım 1696). Nurhan Atasoy, *Hasbahçe* (İstanbul: Koç Kültür ve Sanat Yayınları, 2002).
37 *"Nusretname:* Tahlil ve Metin," 466 (Zilkade 1112/Nisan 1701).
38 Hammer, *Histoire*, XIII, 177.
39 Selaniki, II, 613, 696, 747 (Şevval 1006/ Mayıs 1598).
40 Es'at Efendi, *Teşrifât-ı Kadîme*, 117.
41 Sema Arıkan (haz.), *III. Selim Sırkâtibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Rûznâme* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1993), 108, 139, 177, 185, 198, 288.
42 *III. Selim Ruznamesi*, 131, 168, 197.

Dini hayatın yansıması olarak gerçekleşen cami ve türbe ziyaretleri de büyük alay eşliğinde, sıkı tedbirler alınarak gerçekleştirilirdi. Silahdar, Ocak 1696'da Ayasofya ve etrafındaki türbeler ziyaret edildiğinde uygulanan teşrifat ve merasimi anlatır. Gülnuş Valide Sultan hasbahçede dinlenip Harem halkıyla hava aldığının ertesi günü Ayasofya Camii'ne gidilirken sokaklar ve çarşı halkı denetim altına alındı. İçoğlanların hastalar kapısına bitişik hasbahçe kapısından Ayasofya Camii'nin hünkâr yeri kapısına dek sokak boşaldıktan sonra, Gülnuş Valide Sultan harem halkıyla cami ve türbeleri ziyaret ederek öğleye kadar vakit geçirdi.[43] Valide sultanların Eyüp Sultan ziyaretleri mutat uygulamalardandı. Nitekim Selaniki, III. Mehmed'in validesi Safiye Sultan'ın da Eyüp Sultan Türbesi'ni ziyaret ettiğini yazarken,[44] Silahdar, Gülnuş Valide Sultan'ın Eyüp Sultan Türbesi'ni ziyaret ettiğini kaydeder.[45]

Ayrıca valide sultanlar sadrazamların muhtelif mekânlarda tertip ettikleri ziyafetlere iştirak ederdi. Nitekim 16. yüzyılda İbrahim Paşa'nın III. Mehmed'in validesi Safiye Sultan'ı ziyafete davet ettiği ve valide sultanın paşanın Yeni Hisar'da bulunan bahçesindeki ziyafete III. Murad'la birlikte katıldığı bilinmektedir.[46] *Anonim Osmanlı Tarihi*'nde belirtildiği üzere sadrazam Gülnuş Valide Sultan adına ziyafet tertip etmiş, valide sultan da iştirak etmişti.[47]

Bina Açılış Merasimleri

Bir sonraki bölümde bahsedileceği üzere hanedan mensupları çeşitli binalar yaptırırdı ve bunların açılışları muhtelif merasimlere vesile olurdu. Bunlardan biri de valide sultanın Üsküdar'da iskele yakınında Zincirlikuyu adı verilen mahalde yaptırmaya niyetlendiği caminin 1708'de temel atma merasimiydi. Temel kazılıp, kazıklar çakıldıktan sonra emr-i hümâyûn ile vezirler, ulema, şeyhler ve diğer devlet erkânı topluca mekâna geldi ve valide sultan kethüdasının düzenlediği yerlere oturdular. Sultan

43 *"Nusretname:* Tahlil ve Metin," 136 (20 C. Ahir 1107/ Ocak 1699).
44 Selaniki, II, 747 (Şevval 1006/Mayıs 1598).
45 *"Nusretname:* Tahlil ve Metin," 139 (16 Şaban 1107/ Mart 1699).
46 Selaniki, II, 474-5, (1003/1595).
47 *Anonim Osmanlı Tarihi*, 140.

Bayezid Şeyhi Yenibahçeli Ahmed Efendi dua etti; Üsküdar kadısı, Müneccimbaşı Mehmed Efendi'nin seçtiği "mübarek bir saatte" temel atıldı.[48] Sonrasında vezirler, ulema ve şeyhler Ayazma Bahçesi'ne gidip valide sultanın düzenlediği büyük ziyafete katıldılar.[49] Tarihçi Silahdar, Gülnuş Valide Sultan'ın bizzat III. Ahmed'i vekil kıldığını, ayrıca kanunen ve temayül gereği temel atmanın bu kişilere vacip olduğunu ve önceki padişah ve vezirlerin de böyle yaptıklarını belirtmiştir. Bu satırlar hanedan mensuplarınca inşa ettirilen binaların temel atma merasimlerinin de belli bir usul çerçevesinde gerçekleştiğini gösterir.

Silahdar ve onu kaynak olarak kullanan Raşid, eserlerinde valide sultanın Üsküdar'da inşaatı iki buçuk sene süren caminin tamamlanmasını ve valide sultanın açılışa teşriflerini anlatır.[50] 15 Mart 1711 Perşembe günü valide sultan, III. Ahmed ile birlikte Üsküdar'a geçip, eski Bostancıbaşı Mustafa Ağa'nın camiye yakın evine yerleştiler.[51] Ertesi cuma günü vezirler, ulema, şeyhler ve ocak ağaları davet edilip Ayazma Bahçesi'nde yemek yenildikten sonra Yeni Cami'ye varılıp kalabalık cemaat ile cuma namazı kılındı ve katılanlar Yeni Cami Kasrı'nda padişahın huzuruna davet edildi. Şeyhülislam Seyyid Ali Efendi dua ettikten sonra kendisine, Sadrazam Mehmed Paşa'ya, İkinci Vezir Fâzıl Ali Paşa'ya, Üçüncü Vezir Tevkî'i Süleyman Paşa'ya, kazaskerlere, rikab-ı hümâyûn kaymakamına, Darüssaade Ağası Süleyman Ağa'ya ve Valide Sultan Başağası Elmaslı Beşir Ağa'ya serâpâ kürkler giydirildi. Valide Sultan Kethüdası Kürt Mehmed Efendi'ye samur kürk giydirilip on kese akçe ve onun kethüdası Bina Emini Abdülvehhab Ağa'ya yine samur kürk giydirilip beş kese akçe ihsan olunurken, diğerlerine kaftan ve atiyyeler verildi. Ertesi gün bahsedilen haneden cami-

48 Hammer da valide sultan camii temelinin müneccim tarafından belirlenen saatte atıldığını yazar. Hammer, *Histoire*, XIII, 195. Uşşâkîzâde hem cami hem türbenin temel atma merasiminin gerçekleştiğini yazar. Uşşâkîzâde, *Uşşâkîzâde Tarihi*, II, 953.

49 "*Nusretname:* Tahlil ve Metin," 708; Raşid, *Tarih-i Raşid*, 652-3. Raşid Ayazma bahçesi olarak belirtirken, *Nusretname*'de Ayazma Sarayı olarak yazılır.

50 "*Nusretname:* Tahlil ve Metin," 742-3; Raşid, *Tarih-i Raşid*, III, 347.

51 Şemdanizade tarihinde padişahın perşembe günü Ayazma Sarayı'na teşrif edip ertesi gün büyük alay ile camiye gelindiğini, cuma namazından sonra ihsanlar verildiğini belirtir. M. Öksüz, "Şem'dânîzâde Fındıklılı Süleyman Efendi'nin Mürî't-Tevârîh Adlı Eserinin (180B-345A) Tahlik ve Tenkidi Metni," 299; Raşid, *Tarih-i Raşid*, III, 346.

ye gidilirken yol üzerinde bulunan evler tahliye edilip, sokaklara perdeler çekildikten sonra, valide sultan ve cümle harem halkı camiye gidip nafile namazı kıldı ve akabinde İstanbul'a döndüler.[52]

Gülnuş Valide Sultan'ın Galata'da inşa ettirdiği caminin açılışına da iştirak ettiği sanılmaktadır. Nitekim Silahdar, valide sultanın caminin 1699'da cuma günü gerçekleşen açılışına II. Mustafa'yı davet ettiğini ve cuma namazından sonra kethüdası Mehmed Efendi vasıtasıyla oğluna hediye takdim ettiğini yazar.[53] Gülnuş Valide Sultan hasekilik döneminde iken de Turhan Valide Sultan'ın yaptırdığı büyük eserlerin açılış merasimlerine tanık olmuştu. Silahdar ve Abdurrahman Abdi Paşa, Hatice Turhan Valide Sultan'ın tamamladığı Bahçe Kapısı'nda bulunan Yeni Cami'nin 1665'te gerçekleşen açılışında valide sultanla birlikte IV. Mehmed, şehzade ve Haseki Gülnuş Sultan'ın alay ile gittiklerini yazarlar.[54] Cami açılışında padişah bütün vezirler, ulema ve devlet erkânına kürkler ve hilatler; hatip ve imamlara samur kürk ve diğer imamlara hil'at giydirir. Alay camiye gelip Turhan Valide Sultan'ı almış ve yine alay ile saray-ı hümâyûna götürmüştü.[55]

Hatice Turhan Sultan'ın da 1659'da Seddülbahir ve Gelibolu'da yaptırdığı kaleleri görmeye gidip, şenlik ve top atışını izlediğini Abdurrahman Abdi Paşa aktarır. IV. Mehmed, Köprülü Mehmed Paşa ve maiyeti kalelerin açılışına giderken Turhan Valide Sultan Gelibolu'da beklemişti.[56] Daha sonra 1661'de Hatice Turhan Valide Sultan'ın yaptırdığı kalelerin görülmesi arzu edilince, ordu Gelibolu'da ikamet ettirilmiş ve valide sultan da teşrif ederek kaleleri müşahede etmişti.[57]

52 *"Nusretname:* Tahlil ve Metin," 742-3. Raşid, *Tarih-i Raşid*, III, 347. Şemdanizade ise valide sultanın Ayazma'dan camiye harem-i hümâyun ile varıp seyrettiğini ve hediye bahşişler vererek geri döndüğünü kaydeder. M. Öksüz, "Şem'dânîzâde Fındıklılı Süleyman Efendi'nin Müri't-Tevârîh Adlı Eserinin (180B-345A) Tahlik ve Tenkidi Metni," 299.

53 *"Nusretname:* Tahlil ve Metin," 440.

54 Silahtar, *Silahdar Tarihi*, I, 390-1; Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyi'-Nâme*, 212.

55 M. Öksüz, "Şem'dânîzâde Fındıklılı Süleyman Efendi'nin Müri't-Tevârîh adlı Eserinin (180B-345A) Tahlik ve Tenkidi Metni," 211.

56 Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyi'-Nâme*, 141.

57 Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyi'-Nâme*, 151.

Sefer Merasimleri

Osmanlı Devleti'nin ilk zamanlarından beri sefer merasimleri çok ihtişamlı olurdu.[58] Hanedan kadınlarının özellikle valide sultanların zaferle sonuçlanmış bir seferden dönen hükümdarı başkent dışına çıkarak karşılaması da eski bir gelenekti. Nitekim Neşri Osman Gazi'nin annesinin İznik fethi dönüşü oğlunu karşılamak için Bilecik dışına çıktığını yazarken;[59] Hammer, Kösem Sultan'ın Bağdat'tan dönen oğlu IV. Murad'ı İzmit'te karşıladığını yazar.[60]

Önceki bölümde belirtildiği üzere Gülnuş Sultan, hasekilik döneminde sefer alayının parçası olmuş 1672 Kamaniçe Seferine gidilirken Hatice Turhan Valide Sultan, Şehzade Mustafa ve IV. Mehmed'in iki kız kardeşiyle birlikte alaya katılmıştı.[61] Antoine Galland, IV. Mehmed'in hasekiyi sefere götürmeyeceğinin sanıldığını; ancak onun haseki sultanla yola çıktığını yazar.[62] Bütün bürokrasinin iştirak ettiği ihtişamlı sefer alayında, haseki sultan ve Şehzade Mustafa'ya kubbealtı vezirlerinden İbrahim Paşa hizmet etti. Gülnuş Sultan'ın arabasını IV. Mehmed'in sancağı ve arabası izledi. Valide sultan, Haseki Gülnuş Sultan, padişahın kız kardeşleri belli bir noktaya kadar alaya refakat ettiler.[63] Kamaniçe Kalesi'nin alınması ve Lehistan Seferinin önemli bir başarıyla sonuçlanması üzerine gerçekleştirilen büyük şenlikleri, mutat uygulama gereği Gülnuş Sultan'ın kendilerine tahsis edilen mekânda Hatice Turhan Valide Sultan ile izlemiş olması muhtemeldir.

Benzer şekilde 1673'te Hotin Seferine gidildiğinde, kalabalık harem halkı Babadağ'da konakladı. Hatice Turhan Valide Sultan, Haseki Gülnuş Sultan, padişahın kızkardeşleri ve Şehzade Mustafa da sefere iştirak etmiş, arkadan valide ve haseki sultanların halayıklarının taşındığı arabalar gelmiştir.[64]

58 İ. H. Uzunçarşılı, "1224/1809'da Rus Seferine Gidecek Olan Kapıkulu Ocaklarının İstanbul'dan Hareketleri Esnasında Teşrifat Mucibince Yapılan Merasim," *Belleten* XXV (1943).

59 Neşri, *Kitab-ı Cihan-Nüma: Neşri Tarihi*, I, 106-7.

60 Hammer, *Histoire*, IX, 349.

61 F. Çetin, *Feyzullah Efendi'nin Kendi Hal Tercümesi*, 69. İlerde şeyhülislam olacak Feyzullah Efendi Kamaniçe Seferine iştirak edenler arasındadır.

62 Antoine Galland, *d'Journal d'Antoine Galland Pendant Son Séjour a Constantinople (1672-1673)*, haz. Charles Schefer (Paris, 1881), *The Islamic World in Foreign Travel Accounts* içinde, haz. Fuat Sezgin (Frankfurt, 1994), I, 155.

63 Halime Doğru, *Lehistan'da Bir Osmanlı Sultanı*, 19. Melek İbrahim Paşa hakkında bilgi için bkz. Abdülkadir Özcan, "Melek İbrahim Paşa, *DİA*, XXI, 335-337.

64 Halime Doğru, *Lehistan'da Bir Osmanlı Sultanı*, 45.

1683'te, II. Viyana Kuşatması için Edirne'den Belgrat'a hareket edildi. Silahdar'dan öğrendiğimize göre haseki sultan gümüş kaplı araba içinde ve seksen adet harem-i hümâyûn koçusuyla alaya dahil olmuştur.[65] Hammer, 1683 seferi hazırlıklarında o zamana kadar görülmemiş derecede lükse kaçıldığını kaydettikten sonra, IV. Mehmed'in o güne kadar görülmemiş ölçüde büyük ve debdebeli bir haremle bu sefere katılmış olmasının söz konusu hususta tesirli olduğunu belirtir. Kadınların erkeklerden kalabalık olması nedeniyle askerlerin şikâyetçi olduklarını, IV. Murad'ın seferlerine bir tek kadın ve iki uşakla çıktığını, şimdi ise harem arabalarının sayısının yüze vardığını söylediklerini ilave eder.[66] 1683 Seferini anlatan *Vekayi-i Bec* adlı eser, haseki sultanın bu seferdeki yeri hakkında bilgi verir. IV. Mehmed, Kabak Meydanı'nda bulunan kasırdan ve Gülnuş Sultan ise Hatice Turhan Valide Sultan ile birlikte Edirne'de Saraçhane Köprüsü yakınlarında bulunan kasırdan alayı izlediler. Benzer şekilde yeniçeri ocağının alay ile geçişlerini Gülnuş ve Hatice Turhan Valide sultanlar aynı mekândan seyrettiler.[67] Papaslı bölgesinden Filibe'ye giderken haseki sultan otuz civarında harem kapıcısıyla ve beş-altı yüz hizmetkârla hareket etti.[68] Haseki sultan, vezir, musahip paşa, kethüdası Mirahor Süleyman Ağa ve konakçısı Yeğen Hüseyin Bey ile koçular önüne düşüp, tablhane çalarak sarayı teşrif ettiler.[69]

Gülnuş Sultan validelik döneminde de seferlerde uğurlama ve karşılama törenlerine iştirak ederdi. II. Mustafa ve III. Ahmed sefere giderken valide sultan ve harem halkı Edirne'ye kadar onları izlerdi.[70] Nitekim II. Mustafa 1695'te Belgrat ve Tımışvar tarafına sefere giderken, Gülnuş Valide Sultan ve harem halkı Edirne'de onları uğurlamış,[71] yine 1713'te Rusya'ya sefer açıldığı zaman, valide sultan, harem ve saray erkânı III. Ahmed'i takiben Edirne'ye gelmişlerdi.[72]

65 Silahdar, *Silahdar Tarihi*, II, 6.
66 Hammer, *Histoire*, XII, 80. Georg Schreiber, *Edirne'den Viyana Kapılarına Kadar Türklerden Kalan*, çev. Esat Mermi (İstanbul, 1982), 57.
67 Mehtap Yılmaz, "Vekayi'name (Vekayi-i Bec)" (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2006), 20-21.
68 *A.g.e.*, 28-29.
69 *A.g.e.*, 33.
70 Silahdar, *Nusretname*, haz. İsmet Parmaksızoğlu, I, 103, 106, 208, 302.
71 *Anonim Osmanlı Tarihi*, 117.
72 Kurat, *İsveç Kralı Türkiye'de Kalışı*, 612. A.g.y., *İsveç Kralının Türkiye'de Kaldığı Döneme Ait Metinler*, 88-89.

Silahdar, *Nusretname*'de sefer dönüşlerinde valide sultanın orduyu nasıl karşıladığı hakkında da bilgi verir. Padişah zaferden dönerken valide sultanların saraydan çıkıp karşılama yapması âdetendi. Nitekim Hammer'ın belirttiğine göre Kösem Sultan Bağdat Seferinden dönen oğlu IV. Murad'ı karşılamıştı.[73] Sefer dönüşü padişah ve valide sultan arasında yüz yüze karşılaşma değil, selam iletme şeklinde bir irtibat gerçekleşirdi. Gülnuş Sultan 1696'da II. Mustafa'nın gelişini Alay Köşkü'ne çıkarak seyretmiş ve akabinde Darüssaade Ağası Ali Ağa valide sultandan padişaha boyalı makrameyle selam götürmüştü.[74] Yine 1697 senesi sefer dönüşü karşılamasında da benzer bir teşrifat uygulandı. Darüssaade Ağası Ali Ağa, Gülnuş Valide Sultan'ın selamını ve selamet haberini II. Mustafa'ya verdi. Ali Ağa, validenin gönderdiği eyerlenmiş küheylanı ertesi günü Mustafa Paşa Köprüsü menzilinde padişaha sundu.[75]

Av Merasimleri

Sefer ile mukayese edilmeyecek ölçekte olmakla birlikte padişah ve maiyetinin ava gidişleri ve avdan dönüşlerinde de görkemli merasimler yapılırdı.[76] Padişahlar gerek Edirne'de bulundukları sürede, gerekse bahçelere gittiklerinde ikametgâhlarında sabit kalmayıp sık sık ava çıkarlardı.[77] Sultanların av merasiminde özellikle Edirne'nin ayrı bir yeri vardır.[78] İktidarın gücünü simgeleyen ve kalabalık bir maiyetle gerçekleştirilen av merasimlerine harem halkı da iştirak ederdi. Özellikle IV. Mehmed'in av tutkusu dönemin yerli ve yabancı yazarlarınca vurgulanmaktadır. Haseki Gülnuş Sultan da IV. Mehmed ve Hatice Turhan Valide Sultan'la birlikte ava (şikâr-

73 Hammer, *Histoire*, IX, 349.
Aktaran Leslie Peirce, *The Imperial Harem*, 194.

74 "*Nusretname:* Tahlil ve Metin," 215.

75 "*Nusretname:* Tahlil ve Metin," 332.

76 Şikâr-ı hümâyunun geniş bir coğrafyada tatbiki hakkında kapsamlı bir çalışma için bkz. T. Allsen, *The Royal Hunt in Eurasian History* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2006).

77 Şikâr-ı hümâyunun manasını Sultan Süleyman ve I. Ahmed dönemlerinde değerlendiren bir çalışma için bkz. Melis Taner, "'Power to Kill': A Discourse of the Royal Hunt During the Reigns of Süleyman the Magnificent and Ahmed I" (Yüksek Lisans Tezi, Sabancı Üniversitesi, 2009).

78 Şenol Çelik, "Osmanlı Padişahlarının Av Geleneğinde Edirne'nin Yeri ve Edirne Kazasındaki Av Alanları (Hassa Şikar-gahı)," *XIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara,4-8 Ekim 1999: Kongreye Sunulan Bildiriler* (Ankara, 2002), 1888.

ı hümâyûn) iştirak ederdi.[79] Av münasebetiyle IV. Mehmed'in yol masrafını gösteren deftere göre, Nisan 1678-Nisan 1679 tarihleri arasında, padişah Rumeli'de av mahalline geldiğinde, Edirne ile Silistre'de ve yol boyunca haseki sultan, Hatice Turhan Valide Sultan, harem halkı, şehzadeler, maiyette bulunan ağalar ve hademeler ona iştirak etmişlerdir.[80] 1648'de gerçekleşen avda verilen yiyecek tayinatını gösteren belgeye göre, IV. Mehmed, Hatice Turhan Valide Sultan, has oda mensupları, daye kadın ve şehzadelerin katıldığı ava, Gülnuş Haseki Sultan da iştirak etmiş olmalıdır.[81]

Babaları IV. Mehmed kadar ava düşkün olmayan II. Mustafa ve III. Ahmed dönemlerinde, Gülnuş Sultan'ın av merasiminin bir parçası olabileceğine dair tek ipucu Silahdar'ın *Nusretname* adlı eserinde verilen bir bilgidir. 1700 senesi Kasım ayında Edirne'ye hareket edilince II. Mustafa'nın, valide sultan ve cümle harem ve Enderun halkıyla Davudpaşa'dan av yoluyla Karışdıran'a doğru ilerlediklerini yazar.[82]

Hanedan Düğünleri

Hanedan mensuplarının sünnet ve evlilik düğünleri, iktidarın gücünü ve cömertliğini göstererek itibarını artıracak ve halkla ilişkilerini güçlendirecek şekilde ihtişamlı şenliklerle kutlanırdı. Gülnuş Sultan hasekilik döneminden itibaren düğün merasimlerinin önemli bir kişisi olarak karşımıza çıkar. Gülnuş Sultan'ın hasekilik ve validelik dönemlerinde katıldığı düğünler düşünülecek olursa; IV. Mehmed döneminde dört şenlik yapılmışken, II. Mustafa döneminde şenlik yoktur, III. Ahmed döneminde ise beş şenlik gerçekleşmiştir.[83] İlk olarak 1675'te IV. Mehmed'in şehzadeleri Mustafa ve Ahmed için yapılan sünnet düğünü ve kızı Hatice Sultan'ın Musahip Mustafa Paşa ile evlenmesi vesilesiyle düğün yapıldı.[84] Düğünü anlatan Covel, IV. Mehmed'in kızının Musahib Paşa ile düğününde gelin Hatice Sultan'ın annesinin –ki kastedilen Gülnuş Sultan'dır– gümüş araba içinde geçtiğini yazar. Hatice Sultan kocasının sarayına giderken, padişah,

79 A. D. Alderson, *The Structure of the Otoman Dynasty*, 102.
80 MAD. d. 4466.
81 D.BŞM 10523, 4-5.
82 "*Nusretname:* Tahlil ve Metin," 458.
83 Mehmet Arslan, *Türk Edebiyatında Manzum Surnamaler*, 11.
84 Özdemir Nutku, *IV. Mehmed'in Edirne Şenliği (1675)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1972).

Hatice Turhan Valide Sultan ve diğer hanedan mensubu kadınlar alayı kendilerine tahsis edilen yerde kafes ardından izlediler. Yine, 1582'de gerçekleşen III. Murad'ın şehzadelerinin sünnet düğününde, Nurbanu Sultan, Safiye Sultan ve diğer hanedan mensubu kadınlar kafes ardından şenlikleri izlemişlerdi.[85] Önceki merasimlerden farklı olarak 1675 şenliğinin Edirne'de gerçekleşmiş olması Gülnuş Haseki Sultan ve Hatice Turhan Valide Sultan'ı diğer haseki ve valide sultanlardan ayırır.

II. Mustafa döneminde 1675 şenliğine benzer bir düğün gerçekleşmemekle birlikte, hanedan mensuplarının düğünleri yapıldı. Hanedanın en etkin kadını olarak evliliklerin gerçekleşmesinde, damat seçimi ve benzer konularda etkili olması beklenen Gülnuş Valide Sultan düğünlerde bizzat yer aldı. Silahdar, *Nusretname*'sinde, 1696 ve 1698'de gerçekleşen hanedan düğünlerinde Gülnuş Sultan'ın yerini anlatır. 1696'da Silistre Beylerbeyi Vezir Çerkez İbrahim Paşa'nın, padişahın kız kardeşi Fatma Sultan'la evlendiği düğünde, bütün vezirler, ulema ve ocak ağaları, Fatma Sultan'ı saraydan (darüssaadeden) alıp sadrazamın geline hediye ettiği Eski Saray yakınındaki saraya alay ile götürdüler. II. Mustafa ve Gülnuş Valide Sultan önceden saraya teşrif etmişlerdi. Padişah akşam vakti Yeni Saray'a dönerken, Gülnuş Valide Sultan orada geceledi.[86] Yine 1698-1699'da sadrazamın nişanlısı Emine Sultan'la düğününde, divan ehli, sadrazam sarayından binip alay ve mehterhaneyle Topkapı Sarayı'na ulaşıp gelini saraydan alıp getirdiler. Gülnuş Valide Sultan, II. Mustafa'yla birlikte yine önceden sadrazamın sarayına gitmişti.[87]

III. Ahmed döneminde, saray ve hanedanın İstanbul'a taşınması ve bunu takiben saltanatı İstanbul'da tekrar canlandırmak adına mimari faaliyetlerde bulunulurken, merasimler ve şenliklere de ehemmiyet verildi.[88] Hammer'dan öğrendiğimize göre bayramlar, şehzade doğumları, Hz. Peygamber'in hırkasının halka gösterilmesi ve hac kervanının Mekke'ye hareke-

85 Peirce, *The Imperial Harem*, 192-3.
86 "*Nusretname:* Tahlil ve Metin," 135.
87 "*Nusretname:* Tahlil ve Metin," 705.
88 III. Ahmed dönemi düğünleri üzerine yoğunlaşan yakın tarihli bir çalışma için bkz. Tülay Artan, "Royal Weddings and the Grand Vezirate: Institutional and Sybolic Change in the Early Eighteenth Century," Jeroen Duindam, Tülay Artan, Metin Kunt, haz. *Royal Courts in Dynastic States and Empires, A Global Perspectives* içinde, 339-399.

ti törenlerinden ayrı olarak ilk defa III. Ahmed'in saltanat döneminde ilkbahar şenliği yapıldı. Saray bahçesindeki laleler renkli camlarla aydınlatıldı.[89]

1708-1710 arasında birden fazla hanedan düğünü gerçekleşti ve II. Mustafa ile III. Ahmed'in dört kızının düğün merasimleri yapıldı.[90] İlk olarak Nisan 1708'de II. Mustafa'nın büyük kızı Emine Sultan (d. 1696) ile Sadrazam Çorlulu Ali Paşa, ikinci olarak II. Mustafa'nın diğer kızı Ayşe Sultan (d. 1696) ile Köprülüzâde Numan Paşa evlendi.[91] Raşid, Gülnuş Valide Sultan'ın düğün zamanı alayı temaşa için sadrazam sarayına gittiğini ve orada iki gece kaldığını yazar.[92] Olayla yakından ilgilenen valide sultan, gelini alıp saraya götürdü ve 1696 ve 1698 düğünlerinde olduğu gibi gece sultanın mihmânı oldu.[93] Damadın haneye teşrif etmesi için ikinci ağaya haber gönderen valide sultan, gelinin yanında kalıp vakit geçirdi ve ertesi gün öğle namazına yakın arabaya binerek döndü.[94]

1709'da III. Ahmed'in kızı Ümmügülsüm Sultan'ın, kubbe vezirlerinden Abdurrahman Paşa ile nişan merasimi gerçekleşirken,[95] aynı tarihte III. Ahmed'in kızı Fatma Sultan (1704-1737) ile Silahdar Şehid Ali Paşa'nın düğünleri yapıldı. Padişah kızlarının gösterişli düğünleri, İstanbul sokaklarından geçen alaylarla renklendi. Önce çeyiz alayı, üç gün sonra da gelin alayı (*alay-ı arus*), Soğukçeşme, Alay Köşkü, Sadrazam Konağı önü, Divanyolu, Vezneciler, Saraçhane, Fatih, Edirnekapı, Otakçılar yoluyla Eyüp'teki Valide Sultan Sarayı'na[96] geldi. Eğlenceler boyunca sultan ve maiyeti Valide

89 Hammer, *Histoire*, XIII, 197-198.
90 M. Çağatay Uluçay, "Beş Yaşında İken Nikahlanan ve Beşikte Nişanlanan Sultanlar," *Yeni Tarih Dergisi* I (1957): 103-107; a.g.y., "Fatma ve Safiye Sultanların Düğünlerine Ait Bir Araştırma," *İstanbul Enstitüsü Mecmuası* IV (1958): 139-148; Mehmet Arslan, "III. Ahmed'in Kızı Fatma Sultan'ın Düğünü Üzerine Bir Belge," 527-552; a.g.y., "II. Mustafa'nın Kızları Ayşe Sultan ve Emine Sultan'ın Düğünleri Üzerine Bir Belge," 553-566; a.g.y., "II. Mustafa'nın Kızı Safiye Sultan'ın Düğünü Üzerine Bir Belge," *Osmanlı Makaleleri* içinde, 567-574.
91 Mehmed Arslan, "II. Mustafa'nın Kızları Ayşe Sultan ve Emine Sultan'ın Düğünleri Üzerine Bir Belge," 553-566.
92 Raşid, *Tarih-i Raşid*, III, 243-245.
93 TSMK, Hazine no: 1573/2, Mehmet Arslan, "II. Mustafa'nın Kızları Ayşe Sultan ve Emine Sultan'ın Düğünleri Üzerine Bir Belge," 564.
94 TSMK, Hazine no: 1573/2, Mehmet Arslan, "II. Mustafa'nın Kızları Ayşe Sultan ve Emine Sultan'ın Düğünleri Üzerine Bir Belge," 565.
95 Hammer, *Histoire*, XIII, 196-197.
96 Valide Sultan Sarayı için bkz. İkinci Bölüm dipnot 286.

Sultan Sarayı'nda vakit geçirdiler.[97] Gülnuş Valide Sultan dört gün sonra Saray-ı Cedid'e geri döndü.[98]

Şenliklere vesile olan diğer bir düğün, 1710'da gerçekleşen II. Mustafa'nın üçüncü kızı Safiye Sultan'ın (d. 1696) Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın oğlu Maktulzade Ali Paşa ile gerçekleşen düğün merasimidir. Süleymaniye yakınında bulunan hanede mutat olduğu üzere devlet ileri gelenleriyle ocaklara ziyafet verildi.[99] Valide sultan da önceki düğünlerde olduğu gibi alayla gelinin yaşayacağı saraya giderek gelinin yanında olduğu, keza 1712'de II. Mustafa'nın kızı Emine Sultan'ın Recep Paşa'yla evliliğinde de Gülnuş Valide Sultan'ın bulunduğu sanılır.

Düğünle alakalı dış mekânda gerçekleştirilen olaylara, valide sultan ve haseki sultanın kethüdaları iştirak ederlerdi. Örneğin, 1675'te gerçekleşen düğün ziyafeti ve alayına Hatice Turhan Valide Sultan'ın ve Haseki Gülnuş Sultan'ın kethüdaları katılmıştı.[100] Düğünü anlatan Hezarfen Hüseyin Efendi, valide kethüdası ile Gülnuş Sultan'ın kethüdasının yeniçeri ağası ve diğer görevlilerle birlikte, yeni damat Musahib Mustafa Paşa'nın sarayına giden alay içinde yer aldıklarını belirtir.[101] Valide sultan kethüdası ve haseki sultan kethüdası ziyafetlere katılıp,[102] sünnet düğününün üçüncü günü şeyhülislam ve Musahib Paşa'yla birlikte sofraya oturup yemek yemişlerdi.[103]

1675 düğününe benzer şekilde, 1708'de gerçekleşen düğünde de Gülnuş Valide Sultan'ın kethüdası, diğer devlet adamlarıyla birlikte düğün merasiminde etkin rol oynadı.[104] Nitekim 1708'de Kandiye Muhafızı Vezir

97 Ç. Uluçay, "Fatma ve Safiye Sultanların Düğünlerine Ait Bir Araştırma," *İstanbul Enstitüsü Mecmuası* IV (1958): 139-148. Aktaran Tülay Artan, "Eyüp'ün Bir Diğer Çehresi: Sayfiye ve Sahilsarayları," 109.

98 Mehmet Arslan, "III. Ahmed'in Kızı Fatma Sultan'ın Düğünü Üzerine Bir Belge," 549.

99 "*Nusretname:* Tahlil ve Metin," 726-7. Uluçay, "Fatma ve Safiye Sultanların Düğünlerine Ait Bir Araştırma," 139-148; Mehmed Arslan, 'II. Mustafa'nın Kızı Safiye Sultan'ın Düğünü Üzerine Bir Belge', 567-574.

100 Defterdar, *Zübde-i Vekayiat*, 59, 62.

101 Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân*, 241.

102 Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhisü'l Beyân*, 240; *Silahdar Tarihi*, I, 645; Defterdar, *Zübde-i Vekayiat*, 62.

103 Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân*, 230. Düğünün altıncı günü ziyafetlerinde valide ve haseki sultanların kethüdaları davetlidir. Birinci sofrada sadrazam, mîr-i 'alem, Valide Sultan kethüdası Mustafa Efendi, haseki sultan kethüdaları ve baş kapıcıbaşı bulunmaktadır. Salih Zorlutuna, "XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Edirne'nin Sahne Olduğu Şâhâne Sünnet ve Evlenme Düğünleri," *Edirne, Edirne'nin 600. Fetih Yıldönümü Armağan Kitabı* içinde (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1965), 276.

104 TSMK, Hazine no: 1573/2, Mehmet Arslan, "II. Mustafa'nın Kızları Ayşe Sultan ve Emine Sultan'ın Düğünleri Üzerine Bir Belge," 563.

Numan Paşa'nın nişanlısı Ayşe Sultan, alayla saraydan çıktı ve sultan kethüdası Kitapçı Ali Efendi ve Gülnuş Valide Sultan Kethüdası Kürt Mehmed Efendi önüne düşüp onu Zeyrek'te bulunan saraya naklettiler.[105] 1709'da gerçekleşen düğün alayında da yine valide sultan kethüdası yer aldı.[106] On yıl sonra 1720, 1724 ve 1728 tarihlerinde II. Mustafa ve III. Ahmed'in dokuz kızı daha evlenecek; ancak 1715'te vefat eden Gülnuş Valide Sultan torunlarının düğün merasimlerini göremeyecektir.

Veladet-i Hümâyûn Merasimleri

Hanedanla ilgili merasim ve teşrifata neden olan diğer bir olay da padişahın çocuğunun olması, yani 'veladet-i hümâyûn' olup, doğum öncesi ve doğum sırasında muazzam hazırlıklar yapılırdı. Haseki Gülnuş Sultan'ın şehzadelerinin doğumunda büyük şenlikler yapılmış; Şehzade Mustafa'nın doğumu yedi gün süren bir şenlikle kutlanmıştı.[107] Keza 1669-1677 arasında Pera'da bulunan İngiliz Büyükelçiliği rahibi Dr. Covel, 1673 Ramazan ayında doğan Şehzade Ahmed için yapılan kutlamaların bayrama ertelendiğini, üç gün boyunca kentin bütün çarşılarının açık olduğunu, dükkânların süslendiğini, yeniçeri ocağında şenlikler yapıldığını belirtir.[108] İki şehzade annesi Gülnuş Sultan da mutat uygulama gereği bu şenlikleri kendisine tahsis edilen yerden izlemiş olmalıdır.

Gülnuş Sultan valideliği döneminde torunlarının doğumu yaklaşınca gerekli hazırlıklar ile bizzat ilgilenirdi.[109] II. Mustafa Belgrad ve Tımışvar tarafında seferde iken 1696'da Şehzade Mahmut doğdu. O dönemde valide sultan ve harem halkı Edirne'de bulunmaktaydı. Şehzade Mahmut'un doğumunu anlatan Teşrifâtizade Mehmed Efendi eserinde, Gülnuş Valide Sultan'ın konuyla yakından ilgilendiğini belirtir.[110]

Padişah çocuklarının doğumu münasebetiyle şenlik düzenleme, II. Mustafa ve III. Ahmed dönemlerinde de devam etti. Şehzade doğumu vesilesiyle dört gün dört gece donanma-yı hümâyûn olunacağı ferman olun-

105 *"Nusretname:* Tahlil ve Metin," 706.
106 Mehmet Arslan, "III. Ahmed'in kızı Fatma Sultan'ın Düğünü Üzerine Bir Belge," 548.
107 A. Özcan, "II. Mustafa," *DİA*.
108 Covel, *Early Voyages and Travels in Levant*, 184. Ayrıca bakınız, Silahdar, *Silahdar Tarihi*, I, 354.
109 Uluçay, *Harem*, 70.
110 Halil Mercan, "Teşrîfâtîzâde Mehmed Efendi'nin Defter-i Teşrifatı," 36.

du ve bu süre boyunca dükkânlar, pazarlar, çarşılar süslendi, kutlamalar memleketin her yerinde şenliklerle sürdürüldü.[111] Hammer, 1704'te III. Ahmed'in kızı Fatma Sultan'ın ve Ocak 1708'de Şehzade Murad'ın doğumları nedeniyle şehirde üç gün üç gece donanma şenlikleri yapıldığını kaydeder.[112] Doğum sonrası ziyaretine giden Gülnuş Valide Sultan alayları da izlemiş olmalı. Hatice Sultan'ın bir kızı dünyaya geldiğinde de padişahla birlikte tebrik etmek için onu ziyaret ederek üç gece orada kalmıştı.[113]

Veladet-i hümâyûnla alakalı merasimler arasında valide sultanın varlığının en etkin olarak hissedildiği merasim beşik alayıydı. Sarayda bir çocuk doğunca valide sultanın hazırlatmış olduğu beşik, yorgan ve beşik örtüsü merasimle Eski Saray'dan Yeni Saray'a nakledilir, bu sırada halk tarafından alkışlarla izlenirdi.[114] Sadrazam da ayrıca bir beşik alayı tertiplerdi.

Gülnuş Valide Sultan, II. Mustafa'nın çocukları için de beşik alayı düzenlemiş olmalıdır.[115] Özellikle çok sayıda çocuk sahibi olan III. Ahmed döneminde Gülnuş Valide Sultan'ın hazırlattığı beşik alaylarının İstanbul sokaklarında sıkça dolaştığı düşünülebilir.

Bayram, Nevruz Merasimleri

Osmanlı sarayında cülus tebriklerinden sonraki en önemli törenler Ramazan (*ıyd-i fıtır*) ve Kurban (*ıyd-i edhâ*) bayramlarında gerçekleşen törenlerdi. Padişah ve harem halkı bayram tebriklerine son derece önem verirlerdi ve bayram törenleri cülus törenlerine benzer şekilde ihtişamla kutlanırdı.[116] II. Mustafa ve III. Ahmed valide sultanla tebrikleşmenin yanı sıra,

111 A.g.y., 38-9.
112 Hammer, *Histoire*, XIII, 158-159, 197. 18. ve 19. yüzyıllarda doğan sultanların doğum şenlikleri yaygındır. Bkz. Mehmet Arslan, "Osmanlı Döneminde Padişah Çocuklarının Doğumları Münasebetiyle Yapılan Şenlikler ve Veladet-name-i Hatice Sultan," *Osmanlı Edebiyat-Tarih-Kültür Makaleleri*, 491-526; a.g.y. "Osmanlı Döneminde Padişah Çocuklarının Doğumları Münasebetiyle Yapılan Şenlikler ve Veladet-nâme-i Hadîce Sultan," *Türklük Bilimi Araştırmaları*, IV (1997): 21-56.
113 "*Nusretname:* Tahlil ve Metin," 266.
114 Merasimin nasıl geliştiği, beşik alayına kimlerin katıldığı, alayın hangi noktalardan geçtiği konusunda bilgi için bkz. Uzunçarşılı, *Saray*, 167-171; Uluçay, *Harem*, 78-79, 81.
115 Nitekim 1759'da Hibetullah Sultan'ın doğumunu aktaran Şemdanizade, "veladetin yedinci gününde valide sultan tarafından beşik gitmek adettir" diye belirtir. Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Şem'dânî-zade Fındıklılı Süleyman Efendi Târihi, Mür'i't-Tevârih*, II A, 28.
116 Bu konu hakkında bilgi için bkz. Uzunçarşılı, *Saray*, 201-211; Uluçay, *Harem*, 163-165; Esad Efendi, *Teşrifat-ı Kadime*, 29; Zeynep Tarım Ertuğ, "On sekizinci Yüzyıl Osmanlı Sarayı'nda Bayram Törenleri,"

kendilerine tahsis edilen yerden hanedan mensupları ve Gülnuş Sultan'la birlikte bayramlaşma törenini izlemiş olmalıdırlar. Nitekim IV. Mehmed dönemi bayramlaşmasını anlatan La Croix, bayramda has odada Hatice Turhan Valide Sultan'ın nezaretinde IV. Mehmed ile harem kadınlarının bayramlaştıklarını yazar.[117]

Bayramlara ilaveten ilkbaharın başlangıcı sayılan Nevruz günleri de kutlanırdı. Nevruz bayramında devlet adamları padişaha armağanlar sunduğu gibi harem halkı da padişahı kutlardı.[118] Gülnuş Valide Sultan diğer valide sultanlar gibi, nevruz ve bayram dışında diğer dini merasimlerden olan hırka-i şerif ziyareti ve mevlit merasimlerine de iştirak etmiş olmalıdır.

Surre Alayları

'Hâdimü'l-Haremeyn' olarak hac yollarının güvenliğinin sağlanması, su kaynaklarının bakımı ve korunması, Kâbe'nin imarı gibi meselelerin yanı sıra Mekke ve Medine'ye gönderilen surre-i hümâyûn alayının her yıl muntazam olarak tertip edilmesine büyük önem verilirdi. Osmanlı sarayının her sene surre emini vasıtasıyla Mekke ve Medine halkıyla şeriflere gönderdikleri para ve değerli eşyalara surre, bunları götüren topluluğa da surre alayı denirdi.[119] Surre göndermek Osmanlı saltanatının önemli işlerindendi ve bu suretle hükümranlık, hamilik ve dindarlık sıfatları pekiştirilirdi.

Surre alayı Osmanlı Devleti I. Selim zamanında hilafeti aldıktan sonra resmi devlet merasimleri arasında yer almaya başladı. Hac mevsiminde hacılarla birlikte her yıl düzenli olarak İstanbul'dan gönderilen surre alayı, I. Dünya Savaşına kadar devam etti. Dini, siyasi ve sosyal birçok amacı olan surre, Osmanlı hilafetinin meşrulaşması hususunda önemli bir rol oynadı. Surre alayı İstanbul'dan çıkış, Mekke'de karşılanış ve İstanbul'a dönüş

Prof. Dr. Mübahat Kütükoğlu'na Armağan, haz. Z. T. Ertuğ (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 2006), 573-595.

117 François de La Croix, *Le Serrai des Empereurs Turcs ou Othomans*, MS. Paris, Bibliotheque National, Fr. 6123, fol 316. Aktaran Gülru Necipoğlu, *Architecture, Ceremonial and Power: The Topkapı Palace in the Fifteenth and Sixteenth Centuries* (Cambridge: MIT Press, 1991), 177.

118 Uluçay, *Harem*, 158-9.

119 Konu hakkında bilgi için bkz. Uzunçarşılı, *Saray Teşkilatı*, 181-3; a. g. y., *Mekke ve Medine Emirlikleri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1972), 35-45; İbrahim Ateş, "Osmanlılar Zamanında Mekke Medine'ye Gönderilen Hediyeler," *Vakıflar Dergisi*, XII (1981): 113-165; Münir Atalar, *Osmanlı Devletinde Surre-i Hümâyun ve Surre Alayları* (Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı, 1991).

şeklinde üç aşamada gerçekleşirdi. İstanbul'dan yola çıkarılan surreye İstanbul surresi denirdi. Başta padişah olmak üzere bütün üst düzey görevlilerin iştirak ettiği bu tören İstanbul'un önemli olaylarından biriydi. Gülnuş Valide Sultan her sene gönderilen surre-i hümâyûnun tertibi konusunda önemli bir görev üstlenirdi. Zira hayırları bölümünde görüleceği üzere Gülnuş Valide Sultan vakıflarından Hicaz'a düzenli olarak surre gönderilirdi. Silahdar, II. Mustafa'nın 1695'te Alay Köşkü'nden surre alayını izlediğini yazar.[120] Diğer merasimlerde söz konusu olduğu gibi Gülnuş Valide Sultan da kendisine tahsis edilen yerden alayı seyretmiş olmalıdır.

Cenaze Merasimleri

Padişah başta olmak üzere valide sultanların cenaze törenleri de büyük merasimlere vesile olurdu.[121] Halk valide sultanların cenaze merasimlerini büyük ilgiyle izlerdi. Nitekim Sultan Süleyman'ın validesi Hafsa Sultan'ın vefatı halk arasında büyük üzüntü yaratmış ve cenazesini çok büyük bir kalabalık izlemişti.[122] Seyyid Lokman'ın *Şehinşahnâme* adlı eserinde anlatıldığı gibi Nurbanu Valide Sultan'ın cenaze merasimini de büyük bir kitle izlemiştir.[123]

Valide sultanlar Edirne'de vefat ettiği vakit cenazenin İstanbul'a getirilmesi âdettendi. Nitekim Hatice Turhan Valide Sultan gibi Edirne'de vefat eden II. Süleyman'ın annesi Dilaşub Sultan'ın 1689'daki vefatını anlatan tarihçi Raşid, "cenazesi mutat olduğu üzere Edirne'den Asitane-i Saadete nakl edildi" şeklinde not düşer.[124]

Gülnuş Sultan, hasekilik döneminden itibaren teşrifat usullerine göre gelişen merasimlerin farklı şekillerde parçası oldu. Kimi zaman olay-

120 Silahdar, *Nusretname*, haz. İsmet Parmaksızoğlu, I/ I, 6. II. Mustafa ve III. Ahmed dönemlerinde gerçekleşen surre alayı hakkında bkz. Münir Atalar, *Osmanlı Devletinde Surre-i Hümâyun*, 60-64.

121 16. yüzyılda cenaze törenleri için bkz. Zeynep Tarım Ertuğ, *XVI. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Cülus ve Cenaze Törenleri*.

122 Mustafa Ali, *Künhül Ahbar*, Nuruosmaniye Library, MS 3406, 41b. Aktaran, Peirce, *The Imperial Harem*, 63.

123 Seyyid Lokman, *Şehinşahname*, II, f. 146a, TSM B 200. Aktaran, N. Atasoy-F.Çağman, *Turkish Miniature Painting*, çev. Esin Atıl (İstanbul: R.C.D. Cultural Institute, 1974), no. 30; Selaniki, *Tarih-i Selaniki*, I, 140-141.

124 Raşid, *Tarih-i Raşid*, II, 114. Turhan Valide Sultan cenazesi hakkında bkz. Mustafa Öksüz, "Şem'dânîzâde Fındıklılı Süleyman Efendi'nin Müri't-Tevârîh Adlı Eseri (180B-345A)," 248. Es'at Efendi, *Teşrifât-ı Kadîme* adlı eserinde valide sultan taşrada vefat ettiği vakit uygulanan teşrifatı yazar. Es'at Efendi, *Teşrifât-ı Kadîme*, haz. Cahit Baltacı, 119-120.

ların içinde bizzat yer alırken kimi zaman merasimleri kendisine tahsis edilen mekândan izledi. Saray dışında gerçekleşen merasimlerde en yakın hane mensubunca temsil edildi. Gülnuş Sultan'ın hasekilik döneminden itibaren merasimlerde yer alması, siyasi alandaki kaçınılmaz ve etkin yerini ortaya koymaktadır. Gülnuş Valide Sultan tecrübesinin tetkiki mutat uygulamaların yanı sıra, valide sultanların merasim ve teşrifat içindeki yerinde dönem şartlarının belirleyici önemde olduğunu gösterir. II. Mustafa döneminde hanedanın Edirne'de bulunması, valide sultanın merasim ve teşrifat içindeki yerini etkilemişti. Edirne'deki törenler İstanbul'daki teşrifat usullerine uygun şekilde, ancak farklı mekânlarda gerçekleşirdi. Ayrıca Gülnuş Sultan'ın validelik pozisyonunun, Edirne'de saltanat süren II. Mustafa dönemine kıyasla, saray halkının İstanbul'a taşındığı III. Ahmed döneminde daha canlı olduğu düşünülebilir.

İktidar sembollerinden olan ve hanedanın gücünü ve otoritesini vurgulayan merasimlerin bir parçası olan Gülnuş Valide Sultan'ın hangi vesilelerle kimlere hangi hediyeleri verip hangi hediyeleri aldığının irdelenmesi, gerek merasimler gerekse siyasi kültür içindeki yerinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Hediyeleşmeler

Modern öncesi dönemde siyasi kültürün vazgeçilmez unsurlarından biriydi. Osmanlı siyasi sisteminde hangi vesileyle kimlerden hangi hediyelerin alınacağı ve yine hangi vesileyle kimlere hangi hediyelerin verileceği belli kurallar içinde kurumsallaşmıştı. Kaynaklarda 'in'âm, ihsan, hediye, pişkeş, atiyye, bahşiş' olarak geçen hediyeleşme kendinden daha yüksek ve daha aşağı statüye mensup kişilerle yapılabileceği gibi, statü bakımından hemen hemen aynı konumda olan kişiler arasında da gerçekleşebilirdi.[125]

125 Osmanlı Devleti'nin siyasi işleyişinde hediyeleşmenin farklı dönem ve coğrafyalardaki uygulamaları üstüne geniş bir literatür mevcut olup Hedda Reindl Kiel'in makaleleri öncü mahiyettedir. Hedda R. Kiel, "East is East and West is West and Sometimes the Twain Did Meet the Diplomatic Gift Exchange in the Ottoman Empire," *Frontiers of Ottoman Studies: State, Province and the West*, içinde, haz. Colin Imber, Keiko Kiyotaki ve Rhoads Murphey (Londra: I. B. Taurus, 2005), II, 113-178; a.g.y., "Osmanlı'da Hediye (16. 17. Yüzyıl)," *Hediye Kitabı* içinde, haz. Emine Gürsoy Naskali, Aylin Koç (İstanbul: Kitabevi, 2007), 102-111; a.g.y. "Power and Submission Gifting at Royal Circumcision Festivals in the Ottoman Empire (16th-18th Centuries) *Turcica* 41 (2009): 37-88; a.g.y. "Luxury, Power Strategies and the Question

Doğu ve Batı toplumlarının siyasi işleyişinde hediyeleşme uygulamasını konu alan çalışmalar genelde Marcel Mauss'u referans alır.[126] Mauss verilen hediyenin mutlaka bir karşılığı olduğunu yazar.

İntisap ilişkilerinin, himaye ağlarının yapısal bir öneminin olduğu Osmanlı siyasi teşkilatlanmasında, hane mensuplarının himaye edilmesi ve bunlara ihsanda bulunulması siyasi işleyişin bir parçasıydı ve hanedanın meşruiyeti, statüsü ve gücü için gerekliydi. Siyasi gelenekte himaye etmek ve ihsanda bulunmak hükümranlığın tezahürü, meşruiyeti ve gücü için gerekliydi. Osmanlı nasihatname literatüründe bu özelliğe vurgu yapılır. Gelibolulu Mustafa Âli, *Mevâ'idü'n-Nefâis fi-Kavâ'idi'l-Mecalis* adlı eserinde sultanların cömertliği üzerine bir bölüm yazmış (der ahvâl-i selâtîn der münâsebet-i sehâ vü 'atâ beyânında) ve yöneticilerin ihsanlarda bulunması gerektiğini belirtir (lutf u kerem ü sehâ ve bezl-i na'mâ vü ihsân ve 'atâ).[127] Gelibolulu Mustafa Âli, *Nasihatü's-Selatin* adlı diğer bir eserinde, siyasi hane başının sorumlulukları arasında, hanedana hizmet edenlerin hizmetlerinin takdir edilmesi gerektiğini belirtir.[128] Hasan Kâfi de 1596'da tamamladığı *Usûlü'l-Hikem fi Nizâmi'l-Âlem* adlı eserinde hükümdarlığın bir özelliği olarak onların adil olmaları ve ulemayı korumaları ve bunlara ilaveten ihsan, in'âm ve ikramda bulunmaları gerektiğini belirtir.[129] Benzer

of Corruption Gifting in the Ottoman Elite (16th-18th Centuries)," *Festschrift Majer* içinde, basımda; Maria Pia Pedani, "Sultans and Voivodas in the 16th Century Gifts and Insignia," *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* I/I (2007), 193-209. Osmanlı ve Memluklular arası hediyeleşme için bkz. Cüneyt Kanat, "Osmanlı ve Memlük Devletleri'nin Birbirine Gönderdiği Armağanlar," *Uluslararası Osmanlı Tarihi Sempozyumu (8-10 Nisan 1999) Bildirileri*, haz. Turan Gökçe (İzmir, 2000), 35-52; Elias I. Muhanna, "The Sultan's New Clothes: Ottoman-Mamluk Gift Exchange in the Fifteenth Century," *Muqarnas* XXVII (2010), 189-207. Saray ve ulema arası hediyeleşme için bkz. Madeline Zilfi, "A Medrese for the Palace: Ottoman Dynastic Legitimation in the Eighteenth Century," *Journal of the American Oriental Society* 113, no. 2 (1993): 184-191, 187, 190; Aykut Mustak, "A Study of the Gift Log, Mad 1279: Making Sense of Gift-Giving in the Eighteenth Century Ottoman Society" (Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2007).

126 Marcel Mauss, *The Gift: The Form and Reason for Exchange in Archaic Societies*, çev. W. D. Halls (New York: W.W. Norton, 1990).

127 Gelibolulu Mustafa Âli Efendi, *Mevaidü'n-Nefais fi Kavaidi'l-Mecalis*, haz. Mehmet Şeker (Ankara, 1997), 391.

128 Mustafa Âli of Galipoli, *Mustafa Ali's counsel for Sultans of 1581: Nasihatü's-Selatin*, haz. Andreas Tietze (Viyana, 1979), 19; Cornell Fleischer, "Royal Authority, Dynastic Cyclism, and 'Ibn Khaldunism' in Sixteenth-Century Ottoman Letters," *Journal of Asian and African Studies* XVIII (1983): 215.

129 Mehmet İpşirli, "Hasan Kâfi el-Akhisarî ve Devlet Düzenine Ait Eseri, *Usûlü'l-Hikem fi Nizâmi'l-Âlem*," *Tarih Enstitüsü Dergisi* 10-11 (1981): 254.

şekilde, Mustafa Sâfi 1610 tarihli eserinde, sultanın cömert (sehâ vü atıyyet) olması gerekliliğine vurgu yapar. [130]

Koçi Bey 1642'de Sultan IV. Murad'a âdet olduğu üzere (mütekaddemden kanundur) Enderun mensuplarına in'âm ve ihsanlarda bulunulmasını tavsiye eder.[131] Hezarfen Hüseyin Efendi (ö. 1691/1103) *Telhîsü'l-beyan fi kavânin-i âl-i Osman* adlı dönemin problemlerine çözüm arayan eserinde, yöneticilerin ve üst düzey görevlilerin çalışanların hizmetlerini takdir etmesi gerektiğini vurgular. [132]

Hanedanın en etkin kadını olarak valide sultanların verdiği in'am ve ihsanlar bu bağlamda değerlendirildiğinde anlam bulur. Valide sultan siyasi mevki sahiplerine hizmetlerinin karşılığında hediyeler verirdi.

Diğer taraftan hiyerarşik bir yapıya sahip Osmanlı siyasi sisteminde, düşük statüde olanlar, kendi üstlerine hediye takdim etmek suretiyle, sistem içindeki yerini göstermek, pozisyonunu pekiştirmek, sadakat ve bağlılıklarını vurgulamak durumundaydı. Netice itibariyle, Osmanlı siyasi mekanizmasının işleyişinde hediye, yeni ilişkiler tesis edilmesi, işbirliğinin sağlanması, mevcut ilişkilerin kuvvetlendirilmesi ve böylece sistemin devamının sağlanması noktasında önemli bir araçtı.

Her dönemde verilen ve alınan hediyenin mahiyeti değişiklik gösterdiği gibi, her siyasi figürün hediyeleşme ağı içindeki yeri, kimlerden hediye aldığı ve verdiği konumuna göre değişirdi. Gülnuş Valide Sultan'ın hangi vesileyle kimden ne aldığını ve kime ne verdiğini, arşiv kaynakları ve dönem kroniklerine dayanarak kronolojik sırayla veren tabloya baktığımızda da valide sultanın hediyeleşme sistemi içinde etkin olarak yer aldığını görürüz (bkz. Ek VI).

Cülus Hediyeleşmeleri

Valide sultanlar muhtelif vesilelerle padişaha hediyeler sunarlardı.[133] II. Mustafa'nın cülusu sonrasında Gülnuş Valide Sultan'ın padişaha ne he-

130 Mustafa Sâfi Efendi, *Zübdetü't-Tevarih 1025/1617*, haz. İbrahim Hakkı Çuhadar (Ankara, 2003), 94.

131 Koçi Bey, *Koçi Bey Risalesi*, haz. Ali Kemali Aksüt (İstanbul: Vakit Matbaası, 1939), 83.

132 Robert Anhegger, "Hezarfen Hüseyin Efendi'nin Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Mülâhazaları," *Türkiyat Mecmuası* X (1951-53): 373.

133 Hatice Turhan Valide Sultan'ın Padişah IV. Mehmed'e verdiği hediyeler için bkz. Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyi'-Nâme*, 170. Ayrıca I. Mahmud'un validesi Saliha Sultan, darüssaade ağası ve sair kimselerin padişaha sundukları hediyeler için bkz. BOA, Bab-ı Defteri Baş Muhasebe Kalemi Defterleri (D.BŞM d)1913 (1148 N 24/ Şubat 1736).

diye ettiğini bilemiyoruz; ancak diğer oğlu III. Ahmed'in cülusunda oğluna değerli hediye kategorisinde olan mücevherli bir kuşak gönderdi.[134]

1703'te Padişah III. Ahmed Edirne'de cuma namazına teşrif ettiğinde valide sultan kapıda bulunan fukara ve kapı görevlilerine (*kapu hüddamlarına*) 'bahşiş' verdi.[135] Cülus sonrasında da şeyhülislam Feyzullah Efendi'yi davet ederek kendisine hükümdarlık hediyelerinden (atâya-yı şehinşâhi) samur kürk giydirdi ve bir surre eşrefi atiyye verdi.[136]

Valide sultan ile II. Mustafa ve III. Ahmed arasında resmi merasimler dışında muhtelif vesilelerle hediyeleşmeler yaşanırdı. Mesela III. Ahmed kan aldırdığında valide sultan geçmiş olsun niyetiyle kendisine mücevherli kuşak gönderdi.[137] Kimi zaman III. Ahmed valide sultana çiçek gönderirdi ve valide de çiçeği getiren cüceye ve birlikte gelen odabaşılara in'amlar verirdi.[138]

Göç Merasimi Hediyeleşmeleri

İstanbul Edirne arasında büyük merasimlerle gerçekleşen göç-i hümâyûn sırasında geniş bir kesimle yoğun hediyeleşmeler gerçekleşirdi. Valide sultan, Edirne'den İstanbul'a giderken veya bir mekâna ulaştığında, II. Mustafa ve III. Ahmed, üst statüye mensup olandan daha düşük statüye mensup olana verilen "ihsan-ı şahane" adlı nakdi takdimlerde bulunurdu.[139] İstanbul ve Edirne arasında sık sık yaşanan göç-i hümâyûn sırasında padişahlar valide sultana bir mekâna ulaştıklarında harcırah adı altında ihsan verirdi.[140] Valide sultan yol üzerinde tersane-i âmire bahçesine ulaştığında kendisine yine "ihsan-ı hümâyûn" verilirdi.[141]

134 Bkz. Ek VI, no. 22. Sadrazam Sürmeli Ali Paşa 28 Şaban 1106/13 Nisan 1695'te II. Mustafa adına kendi sarayında ziyafet verdiğinde, padişaha bin altın, mücevherli kuşak, samur erkân kürk, dört bohça dîba, donanmış bir kısrak pişkeş verir. "*Nusretname:* Tahlil ve Metin," 27.

135 Bkz. Ek VI, no. 15. Üst statü mensuplarının daha aşağı mevkide bulunanlara verdikleri bahşişin kullanımı için bkz. Cl. Huart, "Bahşiş," *İA*, II, 238; H. Bowen, "Bakhshish," *EI*, I, 954.

136 Bkz. Ek VI, no. 14. Uşşâkizâde, *Uşşâkizâde Tarihi*, I, 525. Atiyye kullanımı hakkında bkz. C. Cahen, 'Atâ', *EI*, I, 729-730.

137 Bkz. Ek VI, no.26.

138 Bkz. Ek VI, no.99.

139 Üst statü mensuplarının daha aşağı statüde bulunanlara verdikleri in'âmın, II. Mustafa ve III. Ahmed tarafından valide sultana verildiğine dair örnek mevcut değildir.

140 Bkz. Ek VI, no. 8, 21.

141 Bkz. Ek VI, no. 16, 20.

Sadece padişah değil, göç-i hümâyûn sırasında valide sultana sadrazam da hediye takdim ederdi. 1699'da gerçekleşen göç sırasında sadrazam valide sultana çiftliğinde ziyafet vermiş ve hediye takdim etmişti.[142] Ayrıca Gülnuş Valide Sultan da göç vesilesiyle hediyeler verirdi. Tersane-i âmire bahçesine gelindiğinde valide sultan, III. Ahmed'e sim kemer hediye etti.[143]

Gülnuş Sultan hasekilik döneminde de padişaha hediye sunardı. IV. Mehmed, Haseki Gülnuş Sultan'ın Karaağaç'ta bulunan bahçesini ziyaret edince, haseki sultan tarafından rikâb-ı hümâyûna bir küheylan, bir kabza altın hançer 'pişkeş' olarak verildi.[144] Benzer şekilde, IV. Mehmed Hatice Turhan Valide Sultan'ın çiftliğini ziyaret ettiğinde, valide sultan kendisine at hediye etmiştir.[145]

İstanbul'dan Edirne'ye hareket sırasında valide sultan dönemin şeyhülislamına ihsanda bulunurdu.[146] Göç sırasında sadece valide sultan ve padişah arasında değil saray mensupları arasında da hediyeleşmeler olurdu. Karaağaç'ta, Yusuf Efendi bahçesi halvetinde, valide sultan Enderun ağalarına, rikab-ı hümâyûn bendegânına, bostancılar ve sekbanbaşı ağaya in'am ve ihsanlarda bulundu.[147] Göç vesilesiyle sultanlar ve kadınlar da ihmal edilmemiş ve Gülnuş Valide Sultan bunlara in'amlar vermişti.[148]

Bina Açılış Merasimi Hediyeleşmeleri

II. Mustafa'nın her zaman yanında olan Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, birçok konuda olduğu gibi Gülnuş Valide Sultan'ın hediyeleşme ağı içindeki yeri konusunda da ayrıntılı bilgi verir. Nusretname'de belirtildiği üzere, 1699'da valide sultan Galata'da inşa ettirilen caminin açılışı için davet ettiği II. Mustafa'ya, cuma namazından sonra kethüdası Kürt Mehmed Efendi vasıtasıyla donanmış bir at ve kıymetli taşlarla süslenmiş (murassa) kuşak hediye etti.[149] II. Mustafa ve III. Ahmed, annesine daha ziyade

142 "*Nusretname:* Tahlil ve Metin," 437-8.
143 Bkz. Ek VI, no. 137.
144 Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyi'-Nâme*, 212.
145 Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyi'-Nâme*, 211.
146 Bkz. Ek VI, no. 71.
147 Bkz. Ek VI, no 23, 89-90.
148 Bkz. Ek VI, no. 135.
149 Bkz. Ek VI, no.10.

nakit ihsanlarda bulunurken, valide sultan hediye verdiği en üst merci olan padişaha mücevherli kuşak dışında en değerli hediye olan at ve değerli at takımları hediye ederdi.[150] Nitekim cami açılışlarında da hediye vermek âdetti ve Hatice Turhan Valide Sultan, Bahçekapı'da bulunan Yeni Cami'nin açılışına şehzade ve Haseki Gülnuş Sultan'la birlikte iştirak etmiş, padişaha ve devlet adamlarına hediyeler vermişti.[151]

Siyasi geleneğe göre valide sultan iktidarın bir parçası olarak halkın refahını düşünmeli ve halkı memnun etmeliydi. Ayrıca halka ihsanlarda bulunmalıydı. Hanedan mensuplarının yaptırdığı hayır eserleri, saray ve diğer devlet görevlilerinin yanı sıra halka da ihsanlarda bulunma vesileleri oluyordu. Nitekim Şubat 1711'de valide sultanın en büyük eseri olan Üsküdar'daki Yeni Valide Camii'nin açılışına III. Ahmed geldiğinde valide sultan adına halka para saçıldı.[152]

Sefere Çıkma Hediyeleşmeleri

Valide sultan padişah sefere çıkarken veya sefer sırasında donanmış bir atı 'pişkeş' olarak gönderirdi. Nitekim valide sultan 1695'te Engürüs (Macaristan) Seferine giden II. Mustafa'ya donanmış at, seferdeyken de kaplan postu donanmış küheylan gönderdi. Darüssaade Ağası Yapraksız Ali Ağa, valide sultanın selamını müjdeledi ve göndermiş olduğu kaplan postu donanmış küheylanı padişaha takdim etti.[153] Benzer şekilde valide sultan II. Mustafa'ya 1697'deki sefer dönüşünde de eyerlenmiş bir küheylan sundu.[154]

Ayrıca, fetih müjdesinin alınması valide sultanların yaygın biçimde hediye dağıttığı önemli vesilelerdendi. Nitekim Abdurrahman Abdi Paşa, Hatice Turhan Valide Sultan'ın sefer müjdesi getirenlere hediye verdiğini belirtir.[155] Benzer şekilde III. Ahmed döneminde Benefşe ve Çuka Adaları'nın, İnebolu, Palamut, İnecik ve Kasteller kalelerinin fetih müjdesi geldi-

150 Valide sultan sadece padişaha at hediye ederken, mevcut bilgilere göre kendisine at hediye eden yoktur.

151 Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyi'-Nâme*, 212-213; Silahtar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silahdar Tarihi*, I, 391.

152 Bkz. Ek VI, no. 67.

153 Bkz. Ek VI, no. 1, 2.

154 "*Nusretname:* Tahlil ve Metin," 332.

155 Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyi'-Nâme*, 273.

ğinde, valide sultanın müjde getirenlere, muhtelif seviyelerdeki saray görevlilerine ve şehzadelere in'am ve ihsanlarda bulunduğunu biliyoruz.[156]

Düğün-Doğum Hediyeleşmeleri

Büyük merasimlere vesile olan hanedan düğünleri yoğun hediye alışverişinin yaşandığı önemli vesilelerdendi. Tabloda görüleceği üzere, III. Ahmed'in saltanatı boyunca 1708, 1709 ve 1710'da gerçekleşen II. Mustafa'nın ve III. Ahmed'in kızlarının düğünleri nedeniyle valide sultana devlet adamlarından hediyeler sunulmuştu.[157] Hediyeleşmede gerek alıcının, gerekse hediye veren kişinin statüsünün belirleyici olması hasebiyle valideye hediye takdim eden kişinin statüsü yükseldikçe verilen hediyenin değeri de artardı. Örneğin II. Mustafa ve III. Ahmed'in kızlarıyla evlenecek olan damatlar ve sadrazam düğün törenlerinde valide sultana samur kürk ve mücevherli kuşak gibi değerli hediyeler takdim etmişlerdi.[158] II. Mustafa'nın kızı Emine Sultan'la Çorlulu Ali Paşa'nın ve Ayşe Sultan'la Köprülüzâde Numan Paşa'nın 1708'de gerçekleşen düğünlerinde, Sadrazam Çorlulu Ali Paşa şala kaplı samur kürk, dîbâya kaplı kakum kürk, zümrütlü ve la'lli ve elmaslı kebir kuşak, bir takım zümrütlü düğme, beş adet muhtelif eşya ve dört bohça hediye etti.[159] Samur kürk takdimi gerek valide sultanın, gerek hediye verenin yüksek statüsünü gösterir.[160]

III. Ahmed'in kızı Fatma Sultan'ın Silahdar Ali Paşa'yla 1709'da gerçekleşen düğününde sadrazam, vezirler, valiler, yeniçeri ağası, defterdar ve şeyhülislam dahil olmak üzere geniş bir kesim hediyeler sunmuştu.[161] Su-

156 Bkz. Ek VI, no. 144, 145, 146, 153, 155, 156-157, 161.

157 1708'de II. Mustafa'nın kızı Emine Sultan ile Çorlulu Ali Paşa'nın ve Ayşe Sultan ile Köprülüzâde Numan Paşa'nın düğünleri için bkz. M. Arslan, II. Mustafa'nın Kızları Ayşe Sultan ve Emine Sultan'ın Düğünleri Üzerine Bir Belge," 553-565. III. Ahmed'in kızı Fatma Sultan ile Silahdar Ali Ağa'nın 1709'da gerçekleşen düğünü ve Ümmügülsüm Sultan ile Abdurrahman Paşa'nın aynı tarihte nişanı için bkz. Mehmet Arslan, "III. Ahmed'in Kızı Fatma Sultan'ın Düğünü Üzerine Bir Belge," 527-551. II. Mustafa'nın kızı Safiye Sultan ile Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın oğlunun 1710'da gerçekleşen düğünleri için bkz. M. Arslan, "II. Mustafa'nın Kızı Safiye Sultan'ın Düğünü Üzerine Bir Belge," 567-574.

158 Sadece III. Ahmed'in kızı Ümmügülsüm Sultan ile nişanlanan damat Kubbe Veziri Abdurrahman Paşa tespih, bohça gibi hediyeler takdim eder (no. 57).

159 Bkz. Ek VI, no. 46.

160 Nitekim tabloda görüldüğü üzere valide sultan II. Mustafa ve III. Ahmed'e mücevherli kuşak takdim ederken, 1720'deki sünnet düğününde yeniçeri ağası III. Ahmed'e elmas kuşak hediye eder. Hedda Kiel, "Power and Submission," 70.

161 Bkz. Ek VI, no. 47-58.

nulan hediyelerin büyük çoğunluğu, nev-zuhûr dîbâ, acem dîbâ, nev-zuhur hatâyî, sâde hatâyî, taraklı atlas gibi değerli kumaşlardı.[162] Üst düzey devlet adamlarının yüksek pozisyonda bulunan kişiye değerli kumaş takdimi standart bir uygulamaydı.[163] Takdim edilen kumaşlarda "nevzuhûr" ifadesinin bulunması, dönemin değişen zevkinin hediyelere yansıdığını gösterir.

Düğünlerde valide ve padişah arasında hediyeleşmeye dair örneğe rastlanmazken, şeyhülislam ve valide arasında hediyeleşme gerçekleşirdi. 1709'daki düğünde Şeyhülislam el-hac Abdullah Efendi valide sultana diğer devlet adamlarından farklı olarak seccade, Çinicizâde hattıyla yazılmış Mushaf-ı Şerif ve tespih gibi dini hayata dair hediyeler takdim etmek suretiyle kendi dini kimliğini vurgularken bir yandan da valide sultanın dindarlığına dair bir mesaj vermiş oluyordu.[164] II. Mustafa'nın kızı Safiye Sultan'ın Maktul Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın oğluyla 1710'da gerçekleşen düğününde, valide sultan dönemin şeyhülislamına çukaya kaplı samur kürk hediye ederken, Şeyhü'ş-şüyuh Süleyman Efendi'ye kakum kürk hediye etti.[165] Tablodaki örneklere göre, devlet adamları valide sultana şale kaplı samur kürk verirken, valide sultan daha düşük değerli olan çukaya kaplı samur kürk verdi.

Hanedan düğünleri kadar yoğun hediyeleşmeye vesile olmasa da merasimle gerçekleşen hanedan doğumlarında da valide sultan hediyeler alır ve verirdi. Silahdar'ın belirttiğine göre II. Mustafa'nın şehzadesi Mahmud 1696'da dünyaya geldiği vakit, valide sultan hanesi mensuplarına ve hazinedara kürk giydirdi.[166] Özellikle çok sayıda çocuk sahibi olan III. Ahmed döneminde doğumlar vesilesiyle sıkça hediyeleşmeler yaşandı. 1711'de

162 Michael Rogers, tekstil ürünlerini Osmanlı onur sisteminin para birimi olarak değerlendirir. Michael Rogers, "Ottoman Luxury Trades and their Regulation," *Osmanistische Studien zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte. In memoriam Vančo Boškov* içinde, haz. Hans. Georg Majer (Wiesbaden: Otto Harrassowitz 1986), 139.

163 Örnekler için bkz. Hedda Kiel, "Power and Submission," 49, 63, 70-72. Üst düzey devlet adamlarının 1582, 1675 ve 1720 sünnet düğünlerinde padişaha verdikleri hediyeler arasında pahalı kumaşlar yanı sıra biniş takımları ve atlar yer alır. Hedda, "Power and Submission," 52, 69-71.

164 Bkz. Ek VI, no.48. III. Ahmed'in şehzadelerinin 1720'de gerçekleşen sünnet düğününde şeyhülislamlar benzer şekilde Kuran ve tefsir gibi dini kitaplar takdim ederler. Hedda Kiel, "Power and Submission," 75.

165 Bkz. Ek VI, no. 59-62. Adı geçen Şeyhülislam Ebezade Abdullah Efendi veya Paşmakçızade Seyid Ali Efendi olmalıdır.

166 Bkz. Ek VI, no. 4-6.

sultan doğumu gerçekleştiğinde valide sultana, III. Ahmed'e ve haremine mücevher kuşak, diba acem, nevzuhur hatayi, telli hatayi, taraklı atlas gibi değerli kumaşlar verildi.[167] Valide sultan kethüdası Mehmed Ağa ise yine bu dönemde gerçekleşen sultan doğumu vesilesiyle valide sultana yakut ve elmaslı bir kuşak hediye etti.[168]

Bayram Hediyeleşmeleri

Antoine Galland Ramazan Bayramı münasebetiyle Haseki Gülnuş Sultan'ın dönemin padişahına 300.000 ekülük bir haşa (at örtüsü) hediye ettiğini yazması,[169] bayramların büyük hediyeleşmelere vesile olduğunun bir örneğidir. Valide sultan Kurban Bayramı münasebetiyle birçok vesilelerle yapmış olduğu gibi III. Ahmed'e donanmış bir at hediye ederken, baş silahşöre, has ahır halifesine, hazinedara, eski gulamlara nakit ihsanda bulundu.[170] At takdimine ilave olarak, bayramlarda at takımları gönderilirdi. Örneğin 1714 Kurban Bayramı'nda valide sultan, Padişah III. Ahmed'e sim işleme kuşaklı ve mühr-i Süleyman resimli at takımı gönderdi.[171]

Her devlet adamı kendi pozisyonunu korumak, kuvvetlendirmek ve hanedana bağlılığını göstermek adına üstlerine hediyeler takdim ederdi. Bir grup devlet adamı da Kurban Bayramı'nda alt statüden insanların üst statü mensuplarına verdiği "pişkeş" adı verilen bohçalar gönderirdi.[172] Gülnuş Valide Sultan Ramazan ve Kurban bayramları münasebetiyle muhtelif seviyedeki saray görevlilerine, defterdar, yeniçeri ağası, kethüda ve İstanbul kaymakamına nakit ihsanlar ve altın in'amlar verirdi.[173]

Hanedan düğünleri dışında Kurban Bayramı vesilesiyle de valideye hediye sunulurdu. 1707'de Kurban Bayramı'nda gerçekleşen hediyeleşmede dönemin Sadrazamı Ali Paşa, yeniçeri ağası, defterdar, mirahor ve ve-

167 Bkz. Ek VI, no. 70.
168 Bkz. Ek VI, no. 164.
169 Antoine Galland, *d'Journal d'Antoine Galland Pendant Son Séjour a Constantinople (1672-1673)*, haz. Charles Schefer, I, 136.
170 Bkz. Ek VI, no. 64-5.
171 Bkz. Ek VI, no. 136, 138, 162.
172 Pişkeş kullanımına dair bkz. Ann K. S. Lampton, "Pishkash," *Eİ*, VIII, 312-3; Filiz Karaca, "Pişkeş," *DİA*, XXXIV, 294-6.
173 Bkz. Ek VI, no. 73, 74-77, 121-2.

zirler valide sultana pişkeş olarak bohça gönderirken, valide sultan hanesi mensupları olan baş lala ve kahvecibaşısına da bohça hediye ettiler.[174]

Bayramlar dışında Nevruz gününde hekimler ve cerrahlar valide sultana "nevrûziye" sunarlardı.[175] Nevruz günü bir çeşit macun veya tatlı olan "nevrûziye" yemek âdettendi ve bu hekimbaşı tarafından hazırlanarak padişaha, hanedanın kadın mensuplarına ve önemli şahsiyetlere sunulurdu.[176] Valide sultan, nevrûziye ile gelen hekim ve cerrahlara in'amlarda bulunurdu. Devlet adamları esnaftan hediye alırlarken,[177] mevcut örneklerde halktan veya esnaftan valide sultana hediye takdimine rastlanmaz.

Elçi Hediyeleri

Gülnuş Valide Sultan'ın elçi merasimleri içindeki yerine dair malumat mevcut olmamakla birlikte kendisi yabancı devlet adamlarından hediyeler alırdı.[178] Uluslararası ilişkilerde iki ülke arası münasebetleri kuvvetlendirme manası taşıyan hediyeleşme, diplomatik ilişkilerin bir parçası olarak elçiler tarafından yürütülürdü. Elçi ziyaretleri münasebetiyle gerçekleşen hediyeleşme bugüne kadar uzanan eski bir geleneğin yansımasıdır.[179]

1699 Karlofça Barışından sonra on altı senedir kesilmiş olan Osmanlı Venedik münasebetleri yeniden başladı. 1706 senesi Haziran ayında

174 Bkz. Ek VI, no. 30-33, 17, 72. Bayramlarda sunulan pişkeşe 'ıydıyye' denildiğine dair bkz. Filiz Karaca, "Pişkeş," 294.
175 Bkz. Ek VI, no. 98.
176 R. Levy, "Nevruz," *EI*, IX, 234.
177 Örnekler için bkz. Hedda, "Power and Submission," 54-58.
178 Kraliçe I. Elizabeth dönemin padişahı III. Murad ve validesine hediyeler gönderir. Orhan Burian, "Kıraliçe Elizabeth'den III. Sultan Murad'a Gelen Hediyenin Hikâyesi," *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi* IX (1951): 30-31. (Metinde III. Murad'ın annesi Nurbanu Sultan yerine sehven Safiye Sultan yazılmıştır.) Kraliçe Elizabeth'in III. Mehmed'in validesi Safiye Sultan ile hediyeleşmesine dair bkz. Safiye Sultan kraliçeye mektubunda İngiltere'den hangi hediyeleri tercih ettiğini yazar. Skilleter, "Three Letters from the Ottoman 'Sultana' Sâfiye to Queen Elizabeth I.," *Documents from Islamic Chanceries* içinde, haz. S. M. Stern, 142. Benzer şekilde Hatice Turhan Valide Sultan'a Alman elçisinden gelen hediyeler için bkz. Paul Rycaut, *The History of the Turkish Empire from the Year 1623 to 1677*, 164.
179 F. Rosenthal,"Hiba," *EI*, III, 344; C. E. Bosworth, a.g. y., 344. J. Wansbrough, a.g. y. 346, G.S. Colin, a.g. y. 346-7; Anthony Cutler, "Les échanges de dons entre Byzance et l'Islam (IXe-XIe siecles)," *Journal des Savants*, 1996, 51-66; a.g.y., "Gifts and Gift Exchange as Aspects of Byzantine, Arab, and Related Economies," *Dumbarton Oaks Papers*, 55 (2001), 247-278; Muhammed Hamidullah, "Nouveaux documents sur les rapports de l'Europe avec l'Orient Musulman au Moyen Âge," *Arabica* VII (1960): 281-300; Eva Hoffman, "Pathways of Portability: Islamic and Cristian Interchange from the Tenth through the Twelfth Century," *Art History* XXIV (2001):17-51.

Elçi Ruzzini her padişah cülusunda yenilenmesi kanun olan Venedik muahedesini yeniledi.[180] Venedik elçisi bu sırada valide sultana da hediye ve mektup getirdi.[181] Büyük bir alay ve merasimle karşılanması adet olan elçinin getirdiği hediyelerin mahiyeti hakkında bilgi mevcut değildir.[182] Ancak Venediklilerin, kendi güçlerini yansıtmak ve İstanbul sarayını etkilemek için gönderdikleri hediyelerin ihtişamlı olması beklenir.[183]

Gelen hediye mukabilinde, valide sultan da başta Venedik elçisinin baş adamları, neferleri, telhisçi ağa ve tercüman olmak üzere geniş bir gruba para ve altın verirdi. Validenin Venedik'e hediye gönderip göndermediği bilgisi malum olmamakla birlikte göndermiş olması icap eder. Nitekim Kraliçe I. Elizabeth'in hediyesi İstanbul'a ulaştığında kendisine yazılan mektupta neden hoşlandığı sorulmuş ve ona göre hediyesi gönderilmişti.[184]

Yabancı elçilerin yanı sıra Mekke şerifi 1712'de valide sultana mahiyeti belli olmayan hediye gönderdi.[185] Hediyeyi gönderen Şerif Said bin Sâ'd, 1711 senesi Aralık ayında dördüncü defa Mekke Emiri olmuş ve 1716 senesi Aralık ayına kadar bu makamda kalmıştı.[186] Bir sonraki bölümde görüleceği gibi hanedanın Hadimü'l Haremeyn olarak Mekke ve Medine ile irtibatları önemliydi ve Mekke şerifinin valide sultana hediye göndermesi, hanedanın İslam dünyasındaki siyasi meşruiyetini göstermesi açısından anlamlıydı.[187]

Valide sultan merasimler dışında da üst düzey devlet adamlarına muhtelif vakitlerde hediyeler verirdi. II. Mustafa döneminde valide sultan

180 İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/2 (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995), 169.
181 Bkz. Ek VI, no. 28. Osmanlılar ve Venedikliler arasındaki hediyeleşme için bkz. Julian Raby, "The Serenissima and the Sublime Porte: Art in the Art of Diplomacy, 1453-1600," *Venice and the Islamic World, 828-1797* içinde, haz. Stefano Carboni (New Haven: Yale University Press, 2007), 90-119.
182 Elçilere yapılan merasim hakkında bkz. Zarif Orgun, "Osmanlı İmparatorluğunda Name ve Hediye Getiren Elçilere Yapılan Merasim," *Tarih Vesikaları* I (1942): 407-413.
183 Kraliçe Elizabeth'den III. Murad'ın validesine, kraliçenin mücevherle işlenmiş bir resmi, yaldızlı üç parça büyük sahan, altınla dokunmuş on kat esvap, güzel bir kutu gümüş ve altın yaldızlı cam şişe, iki boy Hollanda kumaşı gönderilir. Burian, "Kraliçe Elizabeth'den," 31. Hatice Turhan Valide Sultan'a Alman elçisinden gelen hediyeler için bkz. Paul Rycaut, *The History of the Turkish Empire from the Year 1623 to 1677*, 164.
184 O. Burian, "Kraliçe Elizabeth'den," 31.
185 Bkz. Ek VI, no. 82-3, 132-3.
186 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerreme Emirleri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1972), 96.
187 Mekke şerifi 1582 ve 1675 senelerinde III. Murad'ın ve IV. Mehmed'in şehzadelerinin sünnet düğününde hanedana 'hediyeler gönderir. Hedda, "Power and Submission," 42, 61.

kendi hanesinde yetişen ve yakın irtibat halinde olduğu Sadrazam Amcazade Hüseyin Paşa'yı Mayıs 1701'de şikâr kapısından darüssaadeye davet etti ve devlet işlerine dair birçok tembihten sonra kendisine kürk giydirdi.[188] Valide sultan ve sadrazam arasındaki hediyeleşmenin tetkiki, hediyeleşmenin belli prosedürlere göre geliştiğini, hediyenin verildiği belli mekânlar olduğunu açığa çıkarır. Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın *Zübde-i Vekâyiat* adlı eserinde bahsedildiğine göre, 1701'de valide sultanın Amcazade Hüseyin Paşa'ya verdiği hediye, kahvecibaşı eliyle getirildi. Mutat olduğu üzere hediyeyi getiren kişi merdiven başında karşılandı ve çavuşlar onu alkışladılar. Benzer şekilde *Raşid Tarihi*'nde belirtildiği üzere 1703'te valide sultan kahvecibaşı eliyle Sadrazam Daltaban Mustafa Paşa'ya çukaya kaplı samur kürk (hilat) ve mücevher kakma kabzalı bir hançer gönderdi.[189] Valide sultanın sadrazamın yüksek statüsüne binaen ona hançer ve hilat takdim etmesi valide sultanın siyasi hane içindeki yerini göstermesi açısından önemlidir. İslam öncesi dönemlere kadar uzanan bir uygulama olan hil'at, hiyerarşide üst statü sahibi tarafından, daha düşük statüdeki kişilere hizmetleri mukabilinde giydirilirdi.[190] Bu açıdan valide sultanlara hil'at giydirilmesi mümkün değildi. Tabloda görüldüğü üzere valide sultan sadrazam dışında haremeyn müfettişi, haremeyn muhasebecisi, mukataacısı, müfettiş kâtibi ve kisedar efendilere de hil'at giydirmişti.[191]

Tabloda görüldüğü üzere valide sultanın hediye verdiği kişilerin sayısı, kendisine hediye takdim edenlerden çok daha fazladır. Üst statüye mensup kişinin daha aşağı statüde bulunanlara verdiği in'âmın valide sultanlara verilmesi mümkün değilken, valide sultan kethüdası veya kahvecibaşısı gibi hane halkından yakın biri aracılığıyla sık sık pek çok kişiye in'âm ve ihsanlar verirdi.[192]

188 Bkz. Ek VI, no.12.
189 Bkz. Ek VI, no. 13. Raşid, *Tarih-i Raşid*, II, 560; *Anonim Osmanlı Tarihi*, 187-188. *Anonim Osmanlı Tarihi* valide sultana tezkire yazıldığını, kahvecibaşıya samur kürk, eyerli at ve beş kese nakit akçe ve birlikte gelen teberdarlara 500 kuruş ihsan edildiğini yazar.
190 Fuat Köprülü, 'Hil'at,' *İA*, V, 483-6; N. A. Stillman, 'Khil'a,' *Eİ*, V, 6-7; Mehmet Şeker, 'Hil'at,' *DİA*, XVIII, 22-25; Filiz Karaca, 'Osmanlılar'da Hil'at,' a.g.y., 25-27;
191 Bkz. Ek VI, no 69.
192 Kimi durumlarda 'in'am' ve 'ihsan' aynı vesile ile kullanılır. Örneğin, hacca gidene, göç edene, hediye getirene, fetih müjdesi verenlere verilen hediye kimi zaman ' in'âm,' kimi zaman 'ihsan' adı altında verilir.

Merasimler kapsamında verilen hediyeler dışında diğer başka vesilelerle de in'am ve ihsanlarda bulunulurdu. Örneğin Eski Saray teberdarlarından hasta olanlara valide sultan in'am verirdi.[193] Ayrıca hacca giden Eski Saray teberdarlar ocağının Edirne Şeyhi Rıdvan Efendi ve Ebe Kadın'a harçlık olarak nakit ihsan verilirken, Mekke-i Mükerreme'de bulunan daruşşifanın nazırı el hac İbrahim'in adamına harcırah verilirdi.[194] Ayrıca vezirden pişkeş geldiğinde ve kapı harcı getirildiğinde valide sultan da ihsan verirdi.[195]

Tabloda görüldüğü gibi, bu vesilelere ilaveten has odada, Çırağan ve bahçede halvet olduğunda, hazinedar, vezir kethüdası, hazine kâtibi, Enderun ağaları, silahdar ağa, has odalılar, babüssaade ağaları, haremeyn muhasebecisi, mukataacısı, müfettişi, kâtibi, ak ağalar, zülüflü baltacılar, defterdar, yeniçeri ağası, kaymakam, rikâb-ı hümâyûn bendegânı, Eski Saray teberdarları, hekimler gibi geniş bir kesime 'ihsan' ve 'in'âm' adı altında hediyeler verilirdi.[196]

Ayrıca valide sultan herhangi bir vesile olmadan da çok geniş bir gruba yıllık ihsanlar verirdi. Tabloda görüldüğü üzere valide sultan kendi hanesine mensup otuz dokuz kişiye ilaveten kuşçu, kapıcı, kilerci, sepetçi, dolab halifesi, lalalar, ustalar, arabacılar, baltacılar, kahveci ağalar, kahveci yamakları, helvacılar, çoban, karaağaç bahçesi ustası gibi geniş bir çevreye nakit ve çuka ihsanlarda bulundu.[197] Verilen nakit in'âm ve ihsanlarda kişinin statüsü meblağ için belirleyici olurdu. Örneğin şehzadeler, lala, valide sultan ikinci ağası, musahib[198] ve eski darüssaade ağası yüksek ihsan alırken, karaağaç bahçesi ustası, ikinci arabacı, Çoban Ali düşük miktar ihsan almıştı.

İncelenen kaynaklarda örneklerin çok büyük bir çoğunluğunun III. Ahmed dönemine ait olması, bu dönemde valide sultanın daha uzun bir süre bu pozisyonunda bulunması ve hanedan düğünlerinin ve doğum şenliklerinin daha fazla oluşuyla alakalı olmalıdır. Nitekim II. Mustafa döneminde

193 Bkz. Ek VI, no. 134.
194 Bkz. Ek VI, no. 129-131.
195 Bkz. Ek VI, no. 18, 19, 100, 124.
196 Mevcut örneklerde, hediye manasında olan 'hibe' yer almaz. Osmanlıda hibe uygulaması hakkında bkz. B. Spuler, "Hiba," *EI*, III, 349-350.
197 Bkz. Ek VI, no. 10, 34-45, 101-120.
198 Valide sultanın musahib gibi bazı kişilere verdiği hediye hem kişiye hem de tevabiine verilir (no. 143, 146, 161).

hiç şenlik görünmezken, III. Ahmed döneminde beş şenlik gerçekleşmişti.[199] Ayrıca 1697 Zenta Muharebesi sonrasına kıyasla, III. Ahmed döneminde sefer müjdelerinin daha fazla oluşu ve yine bu dönemde hanedanın İstanbul'a yerleşmiş olması gibi faktörlerin de etkisi olduğu düşünülebilir.

Gülnuş Valide Sultan'ın, siyasi kültürün bir parçası olan ve çok boyutlu işleyen hediyeleşme içinde etkin yerinin tetkiki, maddi ve siyasi kültürde hediyeleşmenin yeri ve tatbiki hakkında fikir verirken, diğer taraftan valide sultanın ilişki ağlarının hangi noktalara kadar uzandığını ve siyasi hane içindeki merkezi yerini gösterir. Geniş bir dairede muhtelif vesilelerle gerçekleşen hediyeleşme yoluyla farklı kesimlerle diyalog sağlanır, ilişki ağları kuvvetlenir ve hanedanın gücü ve meşruiyetine katkı sağlanırdı.

Önceki valide sultanlardan verilen örneklerle Gülnuş Sultan'ın siyasi kültür içindeki tecrübesi karşılaştırıldığında valide sultanlık müessesesinin artık kurumsallaşmış bir yapıya sahip olduğunu görürüz. Gülnuş Sultan da bu yapıda kendisine düşen rolü kaçınılmaz olarak üstlenmiştir.

Gülnuş Sultan merasim ve hediyeleşme ağı içinde aktif olarak yer almak suretiyle hükümranlık içindeki yerini kuvvetlendirirken, hanedanın meşruiyetine de katkı sağladı. Valide sultanın meşruiyet araçlarından bir diğeri olan ve siyasi kültürde önemli yeri olan kültür ve sanat baniliği bağlamında değerlendirilmesi de konumunun daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunacaktır. Valide sultanın edebi muhitlerle ilişki halinde bulunmuş olması ve döneminin sanatçılarını himaye etmiş olması beklenir. Nitekim Gülnuş Sultan'dan önceki hanedan mensubu kadınlar edebiyat ve sanatın diğer alanlarını himaye etmek suretiyle hem nüfuz alanlarını genişletmiş hem de kendilerine ve hanedanın itibarına katkı sağlamışlardır. Sözgelimi Gelibolulu Mustafa Âli kimi eserlerini III. Mehmed ve validesi Safiye Sultan'ın himayeleriyle meydana getirmiştir.[200] Gülnuş Sultan'ın özellikle sal-

199 Surnameler için bkz. Mehmet Arslan, *Türk Edebiyatında Manzum Surnamaler*.

200 Cornell Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âli*, 185. Benzer şekilde Timur, Safevî ve Babür hanedanlarına mensup kadınlar arasında da edebi himaye mevcuttu. Timur Hanedanı'nda kadınların kültürel ve sanatsal himayesine dair Priscilla Soucek, "Timurid Women: A Cultural Perspective," 200. Bahu Begüm ve eşinin annesi Sadr al Nisa'nın sanat himayesine dair bkz. Michael Fisher, "Women and the Feminine in the Court and High Culture of Awadh, 1722-1856," 496. 16. yüzyılda yaşamış Şah Tahmasb'ın kızı 'Mehd-i Ulya' olarak anılan Perihan Hanım, döneminin şair ve edebiyat ile meşgul olan şahsiyetlerini himaye etmiştir. Nazak Birjandifar, "Royal Women and Safavid Politics in Safavid Iran," 52.

tanat merkezinin İstanbul'a taşınmasının akabinde gerçekleşen büyük inşa faaliyetleri ve yine bu dönemde canlanacak olan kültür ve sanat ortamında himaye ilişkilerinin parçası olup olmadığının tetkiki önemlidir. Ancak Gülnuş Sultan, bir sonraki bölümde bahsedileceği üzere hükümranlığın önemli göstergelerinden olan hayır eserleri inşa ettirmek suretiyle, her halükârda hattat, şair ve diğer sanatçılara imkânlar sağlamıştır.

Beşinci Bölüm

GÜLNUŞ SULTAN'IN HAYIR ESERLERİ VE VEFATI

Valide sultan, kethüdası Mehmed Efendi'ye kendi elyazısıyla yazdığı notta, yazısının kötü olduğunu belirttikten sonra dünyanın fani olduğunu, daha nice nice hayır hasenat yapmayı Allah'tan niyaz ettiğini yazar. Rabbine layık ameli yok ise de ibadullaha infak etmek suretiyle hayırda bulunmuş olmayı, böylece bir müminin duasının kabul edilip kendisinin mağfiretine sebep olmasını diler.[1] Bu not Gülnuş Sultan'ın yaptığı hayırlarında sevap kazanma amacı güttüğünü ve dindar kişiliğini gösterir niteliktedir.

Diğer taraftan hayır eserleri inşası da merasimler gibi hükümranlığın halka dönük kısmını oluşturur. Siyasi gücün sembolik ifadelerinden olan hayırseverlik, iktidarın büyüklüğü ve hükümranlığın gücü gibi siyasi mesajlar verir. Saltanat kadınlarının hayır eserleri yaptırması Yakındoğu geleneğinin ve İslam kültürünün bir parçası olup farklı dönemlerde ve kültürlerde yaşamış hanedan mensubu kadınlar muhtelif hayır eserleri inşa ettirmişlerdi.[2] Özellikle Sultan I. Süleyman devri sonrasında mimari faali-

1 A.MKT 7-36.

2 İslam dünyasında kadınların mimari hamiliği üzerine geniş literatür mevcuttur. Birkaç örnek verilecek olursa, Eyyubi Hanedanı hakkında bkz. Stephen Humphreys, "Women as Patrons of Religious Architecture in Ayyubid Damascus," *Muqarnas* XI (1994): 35-54; Yasser Tabbaa, "Dafya Khatun, Regent Queen and Architectural Patron," *Women, Patronage and Self-Representation in Islamic Societies* içinde, 17-34. Memluk dönemi için bkz. Caroline Williams, "The Mosque of Sitt Hadaq, *Muqarnas* XI (1994): 55-64. Abbasi Hanedanı'na mensup kadınların icraatı hakkında bkz Saad A. Al-Rashisd, *Darb Zubaydah: The Pilgrims Road from Kufa to Mecca* (Riyad: Riyad University Libraries, 1980); Nabia Abbott, *Two Queens of Baghdad: Mother and Wife of Harun al-Rashid* (Chicago IL: University of Chicago Press, 1946); Howayda al Harithy, "Female Patronage of Mamluk Architecture in Cairo," *Beyond the Exotic, Women's Histories in Islamic Societies* içinde, haz. Amira el Azhary Sonbol (Cairo: The American University in Cairo Press, 2005), 321-335. Babür ve Safevî kadınları için bkz. Stephen P. Blake, "Contributers to the Urban Landscape: Women Builders in Safavid İsfahan and Mughal Shahjahanabad," *Women in the Mediaval Islamic World* içinde, 407-428; Kishvar Rizvi, "Gendered Patronage, Women and Benevolence during the Early Safavid Empire," *Women, Patronage and Self-Representation in Islamic Societies* içinde, 123-154; Ellison Banks Findly, "Women's Wealth and Styles of Giving: Perspectives from Buddhist, Jain and, Mughal Sites," a.g.y., 91-122 . Gregory Kozlowski, "İmperial Authority Benefactions and Endowments (awqaf) in Mughal India," *JESHO* 38, no. 3 (1995): 355-370. Selçuklu Hanedanı'na mensup

yetlerin hanedanın gücünü gösteren araçlar olma özelliği daha da öne çıkar. III. Murad döneminden itibaren güç, zenginlik ve etkinliği artan valide sultanların servetlerinin büyük kısmı kamu yararına sağlanan hizmetler kanalıyla halka geri döner.

Sakız Adası

Osmanlı topraklarının farklı bölgelerinde muhtelif türde hayır eserleri yaptıran Gülnuş Sultan'ın valideliği döneminde yaşanan ilk gelişme Sakız Adası'nda kendi adına bir cami yaptırılmasıdır. 1566'da Kaptan-ı Derya Piyale Paşa'nın fethetmesiyle Osmanlı hâkimiyetine giren Sakız Adası, hac ve ticaret güzergâhı üzerinde olması itibariyle önemlidir.[3] Piyale Paşa, en büyük kiliseyi Sultan Süleyman adına camiye çevirmişti. Ayrıca muhtelif zamanlarda farklı konumlardaki kişiler adada çeşmeler, hamamlar, hanlar ve bir halveti tekkesi yaptırıp vakıflar tahsis etmişlerdi.[4]

1683 Viyana Kuşatmasından sonra Venedik Cumhuriyeti Papalık ve Avrupa devletlerinin yardımıyla 1694'te Sakız Adası'nı almıştı. 1695'te II. Mustafa'nın tahta çıkmasından hemen sonra, Osmanlı Devleti Sakız'a sefer düzenleyerek adayı tekrar ele geçirdi.[5] Fetih sonrasında adadaki bazı kiliseler camiye dönüştürüldü. Silahdar, *Nusretname*'de varoşta bulunan kiliselerden birinin Padişah II. Mustafa, diğerinin Gülnuş Valide Sultan ve bir diğerinin de Serasker İbrahim Paşa için temizlenip cami yapıldığını belirtir.[6]

Sakız Adası'nda bazı kiliselerin camiye dönüştürülmesi, fetih sonrası şehir yapılanması ve Venedik'in Katolik dini idaresine karşı adada Osmanlı hâkimiyetinin tekrar tesis edilerek İslami prensiplere vurgu gayretiy-

kadınlar için bkz. Sarah Ethel Wolper, "Princess Safwat al-Dunya wa al-Din and the Production of Sufi Buildings and the Hagiographies in Pre-Ottoman Anatolia," *Women, Patronage and Self Representation in Islamic Societies* içinde, 35-52.

3 J. H. Mordmann (Besim Darkot), "Sakız Adası," *İA*, X, 94-97.

4 Caminin 1109 (1697) tarihli vakfiyesi TSMK no. 352 Y.3510-589'da kayıtlıdır. Ayrıca 1698 tarihli Sakız Adası Camii, Galata Camii ve Edirne Çeşmesi vakfiyesi mevcuttu. V.G.M. no 1066. Vakfiyelerin ayrıntılı değerlendirmesi ve transliterasyonu için bkz. Berksan, "Gülnuş Sultan," 33-42, 50-84. Mücteba İlgürel, "Sakız'da Türk Vakıfları," *Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* I (1972): 7-12.

5 Sakız Adası'nda yaşanan gelişmeler ile alakalı bkz. Raşid, *Tarih*, II, 272, 279; Silahdar, *Silahdar Tarihi*, II, 786-797; "*Nusretname:* Tahlil ve Metin," 8-19. Seferin detayları için bkz. Tahir Sevinç, "1695 Sakız Seferi'nde Organizasyon ve Lojistik," *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, XXI (2010): 59-79.

6 "*Nusretname:* Tahlil ve Metin," 17.

le alakalıdır. Aubry de la Motraye, Sakız Adası'nda eskiden din adamlarının sayısının çok olduğunu, ancak Türkler adayı ele geçirdikten sonra sayılarının azaldığını belirtir.[7]

Sakız Adası'nda yaşanan gelişmeler, Gülnuş Sultan'ın hasekilik döneminde fetihler sonrasında yaşanan sürece benzer. Zira IV. Mehmed döneminde hem padişah, hem de Hatice Turhan Sultan ve dönemin devlet adamları fethedilen yerlerde hayır eserleri inşa ettirmişlerdi. 1663'te Uyvar Kalesi fethedildiği vakit kale duvarları tamir ettirildi ve iki kilise camiye dönüştürüldü. Evliya Çelebi, camiye dönüştürülen en büyük kiliseye IV. Mehmed'in, ikinci büyük kiliseye Hatice Turhan Valide Sultan'ın isminin verildiğini belirtir.[8] Akabinde 1669'da Girit'in fethinden sonra Katolik Venedik'e karşı İslami sembolleri vurgulamak adına bazı Latin ve Ortodoks kiliseleri camiye dönüştürülmüştü.[9] Hatice Turhan Valide Sultan, Resmo'da bir cami ve muallimhane inşa ettirdi. Pigi ve Çömlek Köyü'nde (Tsikalaria) yaptırılan hamamın gelirleri camiye aktarıldı.[10] Fetihten sonra Girit'in en büyük şehri olan Kandiye'deki çeşitli kiliseler ve manastırlar Osmanlı hanedan mensuplarınca vakıf camilerine dönüştürüldü ve bir Katolik kilisesi de Valide Sultan Camii oldu.[11]

1672'de Kamaniçe Kuşatması başarıyla sonuçlandıktan sonra altı kilise camiye çevrilmiştir. IV. Mehmed, camilerden birine kendi adını, diğerlerine de Turhan Valide Sultan'ın, Gülnuş Haseki Sultan'ın, sadrazamın, İkinci Vezir Musahib Mustafa Paşa'nın ve Üçüncü Vezir Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın isimlerini verdi.[12] Hasekilik döneminde bütün bu gelişmelere şahit olan Gülnuş Sultan'ın Sakız Adası'ndaki icraatında, Sakız Seferinde kaptan-ı derya olarak vazifelendirilen, fetih sonrası adanın muhafızlığına getirilen, Gülnuş Sultan himayesinde yetişmiş Amcazade Hüseyin Paşa'nın etkisi olmuş olabilir.[13]

7 A. de la Motraye, *La Motraye Seyahatnamesi*, çev. Nedim Demirtaş, 50.
8 Evliya Çelebi, Seyahatname, haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999-2006, VI, 227-228.
9 Elif Bayraktar, "The Implementation of Ottoman Religious Policies in Crete 1645-1735: Men of Faith as Actors in the Kadı Court" (Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, 2005), 61-2.
10 Bayraktar, *The Implementation of Ottoman Religious Policies in Crete*, 64.
11 Silahdar, *Silahdar Tarihi*, I, 525-6, 544-6.
12 Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 1977), V, 423; Cavit Baysun, "Mehmed IV," İA, VII, 551.
13 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/1, 575-579.

Vakfiyede belirtildiği üzere Sakız Adası'nda bulunan bu caminin akarları, Sakız Adası'ndaki zeytinyağı değirmeni, kuyular, tarlalar, meyve bahçeleri ve bağlardır. Ayrıca Sakız Adası'nda bulunan kahvehane, gümrükhane, mumhaneden ve vakıf çiftliklerinden gelir elde edilirdi.[14]

1698'de Sakız kadısına yazılan hükümde, valide sultanın Sakız'da kiliseden dönüştürdüğü caminin, vaktiyle kilise iken ruhban, papaz, keşiş ve sair hizmetlilerin ellerinde bulunup, kiliseye şart-ı vakıf olarak vergi sağlayan bağ, bahçe ve tarlaların, camiye vakfolunması talep edilmiştir.[15]

Sakız Adası Camii vakfiyesine göre camide toplam yirmi vazifeli bulunmaktaydı.[16] Vakfiyede camide görevli olan kişilerin bir kısmına vakfedilen evlerin verilmesi, vakfiyede belirtilen bağ, bahçe, tarla gibi yerlerin mütevelli eliyle kiraya verilip, elde edilen gelirin camide yapılan görev karşılığı maaş olarak verilmesi belirtilir. Vakfın nazırının darüssaade ağası olduğu belirtilir ki bu kişi o dönem darüssaade ağası olan Yapraksız Ali Ağa olmalıdır. Vakfın mütevellisinin atanması ve azlinden nazır olarak atanmış darüssaade ağası sorumludur. Cami belli dönemlerde tamirattan geçer ve valide sultan konuyla yakından ilgilenirdi.[17]

Sakız Adası'nda Valide Sultan adına bir de kütüphane kuruldu.[18] Kütüphane yapımında artışın yaşanacağı 18. yüzyıla gelinmeden önce yaptırılan bu kütüphanenin, 1661'de yaptırılan ve ilk ayrık bağımsız kütüphane niteliği taşıyan Köprülü Mehmed Paşa Kütüphanesi gibi bağımsız bir kütüphane olma ihtimali vardır.[19] Ancak daha kuvvetli ihtimal, bunun camii içinde bir kitap dolabı şeklinde olmasıdır. Kitapların mahiyeti bilinmemekle birlikte, valide sultanın bu icraatının o bölgede yaşayan toplumun entelektüel gelişimine sağlayabileceği katkı düşünüldüğünde yapılan iş son derece önemlidir.

14 V.G.M. no 1066. Bu vakfiyede zikredilen mekânlar dışında diğer gelir kaynakları da belirtilir.

15 M. Demirsoy, "109 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi," hüküm 67.

16 TSMK no. 352 Y.3510-589. Bu kişilere tahsis edilen günlük yevmiye toplam 109 akçeydi. Sakız'da Valide Sultan Camii vakfının 1132/1719 tarihli gelir ve gider muhasebesi için bkz. BOA, Evkaf-ı Haremeyn Muhasebeciliği Defterleri (EV. HMH d) 2470.

17 Kethüdanın valide sultana gelişmeleri aktaran mektubuna göre fetihte miri tarafından yapılan bazı yerlerin kurşunu olmadığı için geri kalan yerler tamir edilmişti. TSMA E 145/11 (y. t. TSMA E 101/2-30). Tamirata dair diğer bir belge TSMA E 79/7, aktaran Berksan, "Gülnuş Sultan," 101.

18 VGMA. 639, s. 57. Aktaran İsmail Erünsal, *Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri*, 183.

19 Konu hakkında bilgi için bkz. İsmail Erünsal, *Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri*.

Ayrıca Sakız'da halkın ihtiyacına binaen kâgir bir çeşme inşa ettirilir.[20] Zira kemerlerin yakınında bulunan mahalde Müslümanlar ve gayrimüslimler bir çeşmeye ihtiyaç duymaktaydı. Kethüda Mehmed Efendi, valide sultana mektubunda insanların çeşme sebebiyle dua ettiğini ve hatta Sakız'da bir risale hazırlanıp kendisine gönderildiğini yazar.[21]

GALATA CAMİİ

Gülnuş Sultan'ın II. Mustafa döneminde inşa ettirdiği diğer bir eser Galata'da bulunan camidir. Fransiskenlerin Galata'da yer alan Saint François adlı kiliseleri, 1696'da geçirdiği büyük yangından bir yıl sonra valide sultanca camiye çevrildi.[22] Dönemin yabancı yazarlarından Tournefort, Aubry de la Motraye ve dönemin İtalyan Elçisi Carlo Ruzzini de camiye dönüştürülen bu kilise hakkında Osmanlı kaynaklarında verilmeyen bilgiler sunarlar.[23] La Motraye, Galata'da Katoliklerin üç kilisesi ve üç manastırı olduğunu, en önemli kilisenin Cizvit kilisesi olduğunu, kalan iki kiliseden birinin Dominikenlere, diğerinin de Fransiskenlere ait olduğunu yazar.[24]

Tournefort, Fransisken rahiplerin dört yüz yıldır Galata'da papazlık yaptıklarını, Frankların bu camiye Saint François Camii, Türklerin ise caminin yeniden yapımına katkıda bulunan valide sultandan ötürü Valide Camii dediklerini belirtir. Galata sakinleri, kiliseyle onu tamamlayan manastırın yanmasının ardından, keşişlerin manastır yerine taverna açtıklarını ve burada şarap satmakta olduklarını söyleyerek onları Babıâli'ye şikâyet ederler. Bunun üzerine Babıâli de kilise ve manastırın arsasına el koyar.[25] Valide sultan da bu arsa üzerinde cami yapılmasını emreder.

20 TSMA. d 10090.

21 TSMA E 145/1 (y. t. TSMA E 101/2-40). Caminin çeşme ve şadırvan su yolları, zamanla harap olur. Lağımları açılıp, künkleri yeniden tamir ettirilince tekrar su çıkar.

22 Defterdar, caminin yapım tarihini 'Receb 1108' olarak verir ki Ocak 1697 tarihine denk düşer. Defterdar, *Zübde-i Vekâyiat*, 606. Bazı yazarlar, Galata'daki camiyi II. Mustafa'nın valide sultan adına yaptırdığını yazarlar. Uluçay, *Padişahın Kadınları ve Kızları*, 67.

23 Joseph Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, haz. Stefanos Yerasimos, çev. Teoman Tunçdoğan, II. Kitap; A. de La Motraye, *A. De La Motraye's Travels*, 206; *Relazioni di Ambasciatori veneti al senato*, 800-801.

24 A de la Motraye'ye göre bu tarikattan İtalyanların da bir zamanlar çok büyük, çok güzel ve St. François'a adanmış bir kiliseleri var olup, asırlarca Galata Katoliklerinin gururu olmuştur.

25 Tournefort, 'II. Ahmed'in annesi İtalyan Fransiskenlerin Galata'daki kilisesini sıradan bir camiye çevirmiştir' şeklinde yazar. Ancak kastedilen III. Ahmed olmalıdır. Joseph Tournefort, *Tournefort*

Tournefort'a göre bu kilise yaşamları düzenli olmayan İtalyan din adamlarının hatası sonucu yitirilmişti. Tournefort, binanın kuruluş belgesinde bu sebeple rezil ve iğrenç bir yerin Osmanlılarca Allah'ın evi haline getirildiğinin yazıldığını belirtir.[26]

La Motraye, haksızlığa uğradığını düşünen keşişlerin şikâyetçi olduklarını; ancak kaymakamdan, "Ateş böyle bir günah ve sefahat yuvasını yakıp kül edince, dini bütün sultan anamız buraya tertemiz bir ibadethane açmayı dilediler" cevabını alınca daha fazla üstelemeyip Pera'ya yerleştiklerini yazar.[27] Tournefort ise Fransisken rahiplerin Pera'dan ayrılarak Fransa büyükelçiliği yakınındaki bir eve çekildiklerini, Galata'da yitirdikleri binanın yerini doldurabilecek hiçbir yer elde edemediklerini, bu bekleyiş sırasında papaz unvanını yitirmemiş olduklarından, evlerinin şapel haline getirdikleri bir odasında cemaatlerini kabul ettiklerini belirtir.[28]

Valide sultanın icraatı Osmanlı kaynaklarınca da kaydedilir. Tophane Kapısı dışında bulunan Kadı Fırını adlı bir börekçi fırınından çıkan ateşin, Galata'da bulunan binaları baştan başta yaktığı, yanan kiliselerin tamirine icazet verildiği ancak valide sultan hazretlerinin Venedik kilisesini temelden yıktırıp yerine büyük bir cami inşa ettirdiği belirtilir.[29] Diğer bütün inşa faa-

Seyahatnamesi, II. Kitap, 25. Editör notunda, 1453'ten önce yapılan bu kilisenin 1639'da yandıktan sonra daha küçük olarak yeniden yapıldığı, 1660'ta geçirdiği diğer bir yangın sonrasında 1670'te yapıldığı ve 1696'da üçüncü kez yandıktan sonra yapıya el konularak, camiye çevrildiği belirtilir. 1660 yangınında Galata'da yanan eserler için bkz. Eremya Çelebi Kömürciyan, *İstanbul Tarihi: XVII. Asırda İstanbul*, tercüme ve tahşiye eden Hrand D. Andreasyan, 223-226.

26 Tournefort, Tournefort Seyahatnamesi, II. Kitap, 37. Kilisenin camiye dönüştürülmesinin arka planındaki bu bilgi, bazı ikincil kaynaklarda iddia edildiği gibi İslamlaştırma politikasının bir örneği olduğu fikrine ihtiyatla yaklaşılması gerektiğini gösterir. Bazı yazarlar, Galata'da bulunan kilisenin camiye dönüştürülmesini şehrin İslamlaştırılması politikasının bir yansıması olarak düşünür. Önce Yahudilerin bulunduğu Eminönü'nde Hatice Turhan Valide Sultan'ın yaptırdığı camiyle sonra Galata'daki kilisenin camiye dönüştürülmesiyle Yahudi mahallerinin İslamlaştırıldığını iddia ederler.

27 A. de La Motraye, *La Motraye Seyahatnamesi*, çev. Nedim Demirtaş, 73-74.

28 Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, 38.

29 "*Nusretname:* Tahlil ve Metin," 143 (Şevval 1107/Haziran 1696); Raşid, *Tarih-i Raşid*, II, 391, 398. Mustafa Öksüz, *Şem'dânîzâde Fındıklılı Süleyman Efendi'nin Müri't-Tevârîh adlı Eserinin (180B-345A) Tahlil ve Tenkidi Metni*, s. 261. Amcazade Hüseyin Paşa, Galata semtinin ateşe verilip verilmediği konusu ile bizzat ilgilenerek yerinde tetkik edip gördükten sonra padişaha raporunu sunar. TSMA, E. 2449/23, aktaran, Selim Hilmi Özkan, "Amcazâde Hüseyin Paşa'nın Hayatı ve Faaliyetleri (1644-1702)" (Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2006), 864. Fransız elçisinin talebi üzerine yanan kiliselerin tamir izinlerinin verildiğine dair bkz. *İstanbul Şeriye Sicili*, 23, 10(2)b/1 (75) (C 1108/Ocak 1697), 27b-28a (18 B 1108/10 Şubat 1697) ve 60a/1-60b (Ş 1108/Mart 1697).Aktaran Kenan Yıldız,

liyetlerinde olduğu gibi, cami inşası sırasında da bölgede birtakım düzenlemeler yapılmıştır. Defterdar, kilisenin etrafında bulunan yanmış gayrimüslim evlerinin valide sultanca Müslümanların oturması için tamamlandığını, hademeler ve görevliler atandığını yazar.[30] Benzer bir uygulama Hatice Turhan Sultan'ın Eminönü'ndeki külliyesi inşa edilirken de yaşanmış, bölgede oturan Yahudiler Balat ve Hasköy civarına nakledilmişlerdi.[31] Ayrıca, Kandiye'nin fethi sonrasında kilise ve manastırlar vakıf camiine dönüştürülürken, Yahudilerin oturduğu mahalleler büyük ölçüde boşaltılarak evler ve dükkânlar adadaki camilere gelir sağlayacak mülklere çevrilmiştir.[32]

Kethüda Mehmed Efendi'nin valide sultana yazdığı bilgilendirici mektuplar, Galata Camii'nin inşası ve gelişimi hakkında dönemin yerli ve yabancı kaynaklarında bulunmayan bilgiler verir. Kilisenin yeri yeni arsalar satın alınarak genişletilmiştir. Kethüda, kimi Müslüman, kimi Frenk ve kimi Yahudilere ait olan arsaların onların ellerinden alınmayıp, sahiplerinin rızasıyla yavaş yavaş satın alındığını yazar.[33] Kaptan Paşa valide sultana beş tarla hibe etmiştir.[34] Arazi genişleyince cami etrafına yeniden duvar yaptırılmıştır.[35]

Camide bir padişah odası mevcut olup,[36] Şair Zamirî, her mısrası tarih olan bir manzume yazmıştır. Şair caminin mahiyetini ve Galata bölge-

"1660 İstanbul Yangınının Sosyo-Ekonomik Tahlili" (Doktora Tezi, Marmara Ünivesitesi, 2012). 25, 90, 91.

30 Defterdar, *Zübde-i Vekâyiat*, s. 606-607.

31 Lucien Şenocak, *Ottoman Women Builders: The Architectural Patronage of Hadice Turhan Sultan*, 198.

32 Ersin Gülsoy. *Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması (1645-1670)*, İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, 2004.

33 TSMA E 145/9 (y. t. TSMA E 101/2-32). Kimi arazilerin Müslümanlara ait olduğunun belirtilmesi, Mark Baer'in çalışmasında bahsettiği İslamlaştırma politikası iddiasını zayıflatır mahiyyettedir. Benzer şekilde Kenan Yıldız, 1660 yangınının, Yahudi nüfusunun ağırlıklı olduğu Eminönü bölgesinin zorla İslamlaşmasına neden olduğu iddialarını reddeder. Kenan Yıldız, "1660 İstanbul Yangınının Sosyo-Ekonomik Tahlili," (Doktora Tezi, Marmara Ünivesitesi, 2012).

34 Kethüdanın valide sultan ile mektuplaşmasından anlaşıldığı üzere, valide tarla mukabilinde bir şeyler verilmesini buyururken, kethüda herhangi bir şey gerekmediğini zira tarlaların lağımlara yakın olması nedeniyle hibe edilmesi gerektiğini belirtir TSMA E 145/11 (y. t. TSMA E 101/2-30).

35 TSMA E 145/9 (y. t. TSMA E 101/ 2-32). Cami, 1936'da hırdavat çarşısı olmak üzere yıkılacaktır. Semavi Eyice, "Galata ve Kulesi," *İstanbul: Turing ve Otomobil Kurumu*, (1969), s. 16; Caminin yeri hakkında bilgi için ayrıca bkz. P. Oberling, "The İstanbul *Tünel*," Archivum Ottomanicum, 4, 1972, s.221.

36 TSMA E 145/ 12 (y. t. TSMA E 101/2-29). Hünkâr odası ve mahfel-i şerif döşemesi için alınan eşyalar için toplam 357,5 kuruş ödenir.

sine getirdiği katkıları belirtirken "Zamânında olup beytü's-sanem beytü's-samed hakkâ/ Galata şehrine çün saldı pertev mihr-i ihsânı/ O şehr-i dest-i mi'mâr-ı keremle eyledi ihyâ /Yapıp bu câmî'-i zîbâyı â'lâ hayr ettirdi/ Akıttı çeşmeler ol câda oldu selsebîl-âsâ" ifadelerini kullanmıştır.[37]

Cami belli dönemlerde tamirden geçmiştir. *Nusretname*'de aktarıldığı üzere, Ağustos 1700'de, II. Mustafa Üsküdar'dan Tersane Bahçesi'ne gidip oradan Çayır Köşkü'ne geçmiş ve iki namaz arasında Galata'da validesinin inşa ettirdiği camiye uğrayarak tamire ihtiyaç duyulan yerleri tespit ettirmiştir.[38] La Motraye, bu doğrultuda 26 Ağustos tarihinde küçük caminin minaresine yıldırım düştüğünü ve minarenin tekrar yapılması gerektiğini belirtir. La Motraye, toprakları ellerinden alınan din adamlarının bu olayı ermiş François'nın bir mucizesi olarak değerlendirdiklerini; ancak İngilizlerin de onlarla, "François Müslümanlığa geçtiği için mi topraklarınızı kaybetmiştiniz diyerek" alay ettiklerini yazar.[39]

Abdesthanesi tarafında birbirine bitişik yedi oda, cami kıblesi tarafında eski has ahur halifesi İbrahim Ağa'dan alınan iki ev, caminin avlu duvarına bitişik bir ev ve cami imamlarına şart koşulmuş iki ev daha vardı.[40] Sakız'da bulunan cami için olduğu gibi Galata Camii için de vakıf kurulmuştur.[41] Valide sultan kendisine miras yoluyla intikal eden gayrimenkul

37 TSMA E 1188 (y. t. TSMA E 430/ 16). Galata'da Valide Cami'inin tâk-ı dergâhında olan uzun tarih için bkz. Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî, *Mecmuâ-i Tevârih*, haz. Fahri Çetin-Vahid Çabuk (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1985), 341.

38 "*Nusretname:* Tahlil ve Metin," 454. (R. Evvel 1112/1700). Diğer bir tamirat kaydı için bkz. TSMA E 79/6, aktaran Berksan, "Gülnuş Sultan," s. 99.

39 A. de la Motraye, *La Motraye Seyahatnamesi*, 221.

40 TSMA E 145/27 (y. t. TSMA E 101/2-14). Galata'da inşa edilen cami vakfı eklerinden bir bab menzil inşa edildiğine dair D.HMH 573-96 (1125/1713).

41 Sakız Camii ve Galata Camii vakfiyesi V.G.M. no 1066'da kayıtlıdır. Vakfiyenin değerlendirme ve transliterasyon için Berksan, "Gülnuş Sultan," 35-42, 61-84. Galata ve Sakız vakıfları gelir gider muhasebe defterleri için bkz. TSMA E 125/246-249 (y. t. TSMA E 88/ 27), TSMA E 125/247 (y. t. TSMA E 88/ 27-3), (TSMA E 125/249 (y. t. TSMA E 88/ 27-1) (Ek VIII); C. EVKAF 107-5342. Ayrıca 1118/1706 senesi Valide Sultan Camii vakıfları gelir gider muhasebesi için bkz. EV. HMH. d 1479. Galata ve Sakız'da Valide Sultan Camii vakıflarının 1132/1719 tarihli mahsulat ve ihracat kaydı için bkz. EV. HMH. d 2538. Galata'da bulunan caminin hizmetkârlarının mevâcibiyle camiye tahsis edilen mukataalar emlakı hakkında bkz. MAD.d 18772. II. Mustafa'nın tuğrasıyla sadaret kaymakamı ve İstanbul kadısına ferman gönderilir. Bu fermana göre Valide Sultan'ın Galata, Yeni Çarşı'da keten satıcılarına tahsis ettiği altı mahzen yaptırır ve burada kalan altı Hıristiyan keten satıcısına mani olunmamasını talep eder. TSMA E 7902 (12 Şevval 1110/ 13 Nisan 1699).

gelirlerini de bu vakfa gelir olarak tahsis etmiştir. Nitekim valide sultanın hazinedarı 1700'de vefat ettiğinde kendisinin Sulu Manastır yakınlarında Abdi Çelebi Mahallesi'nde bulunan odaları miras yoluyla valide sultana intikal etmiş ve o da bu odaları vakıf olarak camisine tahsis etmişti.[42] Ayrıca, Üsküdar nahiyesinde Soğanlık, Samandıra, Salih çiftlikleri ve Edirne civarında bulunan Ahur Çiftliği cami vakıflarındandı.[43] Caminin masrafları için Geduz kazasına bağlı Şabhane Köyü'yle, Tire, Seferihisar, Çeşme, Sığla, Göresin ve Aydın'a bağlı köylerin avarızları tahsis edilmişti.[44]

Galata ve Sakız vakıflarının işleyişine dair hesapları içeren muhasebe defterlerine göre, cami vakfının mütevellisi valide kethüdası el-hac Mehmed Efendi, nazırı ise dönemin darüssaade ağasıydı.[45] Vakfiyeye göre camide görevli sayısı elli yediydi.[46] Kethüda Mehmed Efendi'nin, valide sultana yazdığı mektuplarda belirttiği cami civarında inşa edilen dershane ve mektebi kethüda yaptırmıştı.[47] Burada haftada üç gün talebelere tefsir, hadis ve fıkıh öğretilir ve çocuklar Kur'an öğrenirdi. Valide sultan, etrafta gayrimüslimlerin çok olduğunu, dolayısıyla Kur'an öğrenmek isteyen çocuk olup olmadığını sorduğunda, kethüda, mektepte Tophane ve Kasımpaşa'dan gelen altmıştan fazla çocuğun Kur'an eğitimi aldığını yazar. Kethüda, mektep hocası ve halifesinin vazifesi olmadığını ve bu sebepten Galata'daki cami vakfından yeterli miktarda vazife tayin edilmesini valide sultandan rica eder.[48]

Camiye ilaveten Sakız Adası örneğine benzer bir şekilde suyolları ve çeşmeler inşa ettirildi.[49] Galata halkının fetihten bu yana ihtiyaç duy-

42 "irsen kendilerine intikal eden İstanbul'da Sulu Manastır kurbunda Abdi Çelebi mahallesinde vaki mülk odaları müceddeden bina buyurdukları cami-i şerif ve mabed-i latife vakıf buyurmak murad etmeleriyle..." Evkâf-ı Hümâyun (0004)-001, s.17 (1111/1700).

43 A.E. III AHMED 5978 (1115/1703). Galata cami vakfından olup Üsküdar nahiyesinde Soğanlık adı verilen bölgede Hayrat Kuyu civarında 12 dönüm tarla mevcuttur. TSMA D 4594. Soğanlı çiftliği bir sene vakfa 12000 akçe verirken, ertesi sene 20.000 akçe verir. TSMA E 145/11 (y. t. TSMA 101/2-30).

44 Bu bölgelerden tahsis edilen avarız bedelleri için bkz. EV. HMH. d 1083 (1111/1699-1700). Gediz kadısı imzalı arıza için bkz. İbnülemin Dahiliye (İE. DH) 14-1336 (R. Evvel 1111/1699). Valide sultan, bir sene Ahur Köyü çiftliğinin vakfa 80.000 akçe temin edişini az bulmuştur. TSMA E 145/11 (y. t. TSMA E 101/2-30). V.G.M no 1066'da kayıtlı vakfiyede de caminin gelir kaynaklarına dair bilgi mevcuttur.

45 1699-1702 senelerinde Darüssaade Ağası el hac Nezir Ağa nazırdır (MAD d 1152). 1117-8/1705-1706 senelerinde Darüssaade Ağası Süleyman Ağa nazırdır (MAD d 5304, MAD d 4938).

46 V.G.M. 1066, aktaran, Berksan, "Gülnuş Sultan," 39-41.

47 TSMA E 125/249 (bkz. Ek VIII)

48 TSMA E 145 /40 (y. t. TSMA E 101/2-1).

49 *Vakıf Su Defterleri: Avrupa Yakası (1603-1826)*, haz. Ahmet Tabakoğlu (İstanbul: İstanbul Büyük

duğu belirtilen tatlı suyu valide sultan karşıladı.[50] Nitekim valide sultanın Galata'da beş çeşmesi bulunmaktaydı. Biri caminin sol tarafında, diğeri sağ tarafında ve diğer üçü mahalle içinde bulunan çeşmelere tatlı su verilip halkın istifadesine sunulmuştu. Galata'da Yağkapanı önünde iskele başında olan mahalde su hazinesiyle bir çeşme inşa ettirildi. Ayrıca Galata Sarayı yakınında Cameşûr Hasan Mahallesi'nde inşa edilen çeşme için kâgir hazne yaptırılıp su lağımları kazıldı.[51] Galata'da bulunan Emekyemez Mahallesi'ndeki çeşmenin suyu akıtıldı.[52] Kazılan kuyulardan çıkan tatlı su, camide ve Galata ahalisinin evlerinde kullanıldı.[53]

Gülnuş Valide Sultan bu konuları kethüdasıyla defalarca yazışır; çeşmeler ve suyolları hakkındaki her gelişmeyi takip ederdi. Valide elyazısıyla yazdığı mektuplarda hayır işleriyle ilgili konularda kendisini ayrıntılı bir şekilde bilgilendiren kethüdasına sorular sorar, camiye gelen tatlı suyun özellikleri gibi ayrıntılarla meşgul olurdu.[54]

Validenin hayır eserlerinde bölgenin ihtiyaç ve talepleri belirleyici olurdu. Nitekim Galata'da ve Sakız Adası'nda inşa edilen çeşmelerin, muhitin artan su ihtiyacını karşılamak üzere yapıldığı, Galata'da bulunan çeşmelerden daha önce su akmadığı belirtilir. Kethüdası, gerek Sakız gerekse Galata'da yaptırılan çeşmelerden halkın ziyadesiyle istifade ettiğini valide sultana sürekli hatırlatırdı.[55] Galata halkı için günde yarımşar kuruşluk su taşıtmanın yetmediğini, fakirlerin akçe ile almaya gücü olmadığını ve dolayısıyla uzak yerden getirmek durumunda kaldıklarını devlete defalarca arz ederler. Kethüda, validenin hizmetinden dolayı fakirlerin gece ve gündüz hayır dua ettiklerini, bunun karşılığının dünyada uzun ömür, ahirette Hz.

Şehir Belediyesi, 2002), I: 132. Tanışık, Galata'da yaptırılan çeşmenin valide sultan adına yaptırıldığını yazar. Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri: Beyoğlu, Üsküdar Cihetleri*, II, 38; Hatice Aynur, Hakan Karateke, *III. Ahmed Dönemi Çeşmeleri* (İstanbul, 1995), 99.

50 TSMA E 145/14 (y. t. TSMA E 101/2-27).

51 TSMA E 145/20 (y. t. TSMA E 101/2-21). Kereste, kurşun ve taşçı masrafları için gerekli toplam 3 yük 85960 akçe olup kuruş hesabıyla 3280,5 kuruştur. TSMA E 145/18 (y. t. TSMA E 101/2-23).

52 TSMA E 145/ 12 (y. t. TSMA E 101/2-29). Emekyemez Mahallesi'nde bulunan çeşme için zemin bahası ve sarf olunan taş ve kireç ve horasan tuğla ve kiremit ve zeytinyağı ve kurşun boru ve demir leğün bahaları ve taşçı ücretleri 439 kuruştur.

53 TSMA E 145/6 (y. t. TSMA E 101/2-35).

54 .TSMA E 145/17 (y. t. TSMA E 101/2-24).

55 TSMA E 145/1, (y. t. TSMA E 101/2-40).

Fatma'nın elinden Kevser şarabı içmek olduğunu söyleyerek valide sultana iltifat eder. Bu hayırla Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in ruhlarının şâd olduğunu belirtmek suretiyle, valide sultanı sıkça başvurulan övgü yöntemlerinden olan İslam dünyasının önemli figürlerine bağlar.

Netice itibariyle, kethüdanın ifadelerine göre valide sultan ihtiyacı karşılamak suretiyle bölgeye hayat vermiş ve suyu fazla olduğu için semt halkı o bölgeye gelmiştir.[56] Tarihçi Silahdar da, kethüdanın ifadelerini destekler mahiyette valide sultanın cami inşa ettirip, su getirtmek suretiyle Galata'yı yeniden ihya ettiğini yazar.[57] Valide sultanın bu bölgede inşa faaliyetlerinde bulunmasında, binanın bulunduğu alanın karşı yakasında Hatice Turhan Valide Sultan'ın inşa ettirdiği külliyenin tesiri olmuş mudur bilinmez.[58] Ancak Gülnuş Sultan, gayrimüslim yoğunluklu bir bölgede cami yaptırmakla Hatice Turhan Sultan'a benzer şekilde, onun icraatında söz konusu olduğu gibi bölgenin dini hüviyetinin değişmesine vesile olmuştur.[59] Hanedanın uzun zamandır Edirne'de bulunduğu bir dönemde bu icraatıyla bölgenin mimari ve sosyal anlamda gelişimine katkı sağlamak suretiyle Galata'nın bir bölümünün çehresini değiştirmiştir. Ayrıca Zenta Antlaşması sonrasının sıkıntılı döneminde gerçekleşen bu inşa faaliyeti halk nezdinde hanedanın itibarına katkı sağlamıştır.

Vehran (Oran) Kalesi

Valide sultanın Sakız Adası'nda olduğu gibi, Afrika kıtasında da kiliseden dönüştürülmüş kendi adını taşıyan bir camisi mevcuttu. III. Ahmed döneminin önemli fetihlerinden biri Cezayir'de bulunan Vehran (Oran) Kalesi'ydi.[60] Osmanlılar 1590'dan bu yana İspanyolların elinde bulunan Vehran'ı 1708'de aldılar. 1732'ye kadar Osmanlıların elinde kalan Vehran'da çeşitli mimari eserler inşa edilmiş olmasına rağmen, 1732 sonrasında kaleyi ele geçiren İspanyollar bunları yok ettiler.[61]

56 TSMA E 145/9 (y. t. TSMA E 101/ 2-32).
57 "*Nusretname:* Tahlil ve Metin," 143.
58 Lucienne Thys Şenocak, *Ottoman Women Builders.*
59 Lucienne Thys Şenocak, "The Yeni Valide Mosque Complex of Eminönü," *Muqarnas* XV (1998): 58-70.
60 İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi* (İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1972), IV, 2.
61 Mehmet Tütüncü, "Ottoman Heritage in Orán (Wahran). Inscriptions and Architecture," *Las*

Nusretname adlı eserde aktarıldığı üzere, Vehran Kalesi içinde bulunan üç kilise camiye dönüştürüldü.[62] En geniş kilise III. Ahmed adına cuma namazı kılınması için camiye çevrilerek mihrap, minber ve mahfil-i şerifi yerlerine konuldu. İkinci mekân Gülnuş Valide Sultan adına, üçüncüsü ise Sadrazam Ali Paşa adına camiye çevrildi ve uygun yerlerden buralara vakıflar tahsis edildi.[63] Gülnuş Valide Sultan'ın Afrika'da kendi adına bir eserinin bulunması, III. Mehmed'in validesi Safiye Sultan'ın Kahire'de bulunan Melike Safiye Camii'ni hatırlatır.[64]

Sakız, Vehran ve Galata'da bulunan camilerin yanı sıra Hasköy'de bir mescit inşa edilmişti;[65] ancak Gülnuş Valide Sultan'ın gücünü ve otoritesini gösteren en büyük eser Üsküdar'da inşa edilecekti.

Üsküdar Külliyesi (Yeni Valide Külliyesi)

Gülnuş Sultan'ın Üsküdar'da yaptırdığı külliye, II. Mustafa dönemine kıyasla daha yoğun inşa faaliyetlerinin yaşandığı III. Ahmed döneminde yaptırıldı. Gülnuş Valide Sultan bu külliyenin inşasıyla Hurrem, Mihrimah, Nurbanu, Kösem ve Hatice Turhan sultanlar gibi büyük külliye yaptıran hanedan mensubu kadınlar arasına girmiş oldu. Külliyenin yer seçiminde, Aziz Mahmud Hüdayi Türbesi'nin yakınında bulunmasına önem atfedilmiş olabilir.

Valide sultanın, Üsküdar'da Balaban İskelesi yakınında Zincirlikuyu adı verilen yerde yaptırdığı caminin temeli 1708'de atıldı.[66] Uşşâkizade'nin anlatısına göre caminin temeli kazılırken bir testi içinde Sultan Murad'a ait sikkeler çıkarılmış caminin temeli de merasimle atılmıştı.[67]

Campanas de Orán, 1509-2009 içinde, haz. İ. T. Hassaine, E. S. Castaño, A. R. Diez Torre y, M. C. Arboniés (Universidad de Alcála, 2012), 215-235.

62 *"Nusretname:* Tahlil ve Metin," 699. Kalenin anahtarları III. Ahmed'e teslim edilmiştir.

63 *"Nusretname:* Tahlil ve Metin," 702.

64 Şenocak, *Ottoman Women Builders*, 87.

65 Mescidin vakıflarının 1220/1805 senesine ait mahsulât ve ihracat defteri için bkz. EV. HMH. d 7924.

66 *"Nusretname:* Tahlil ve Metin," 708; Uşşâkîzâde, *Uşşâkîzâde Tarihi*, II, 953, Raşid, *Tarih-i Raşid*, III, 252-3. Cami, taç kapısı üzerinde yer alan inşa kitabesi için bkz. Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, *Hadîkatü'l-Cevâmi'(İstanbul Câmileri ve Diğer Dînî-Sivil Mimârî Yapılar*, haz. A. N. Galitekin (İstanbul 2001), 594. Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî, *Mecmuâ-i Tevârih* adlı eserinde Üsküdar'da Valide Sultan'ın binâ eylediği camii diye belirtir, 300-301. Şeyh Ahmed Efendi Karamânî-zâde "Câmî-i Vâlide Sultân aceb bâlâ eser, Dâr-ı ehl-i iktidâ vü menzil-i ehl-i ricâ 1120 (1708)" şeklinde tarihlendirir.

67 Uşşâkîzâde, *Uşşâkîzâde Tarihi*, II, 945.

Cami, 15 Muharrem 1123/ Mart 1711'de çok görkemli bir merasimle ibadete açıldı.[68]

Ana bölümün kare şeklinde olduğu, ana kubbeye ilaveten dört yarım kubbeden oluşan cami, Sultan I. Süleyman'ın Üsküdar'da Mihrimah Sultan için yaptırdığı cami veya Nurbanu Valide Sultan Camii gibi iki minarelidir.[69] Cami için Makriköyü'nde muhtelif kimselerin tasarrufunda olan taş ocaklarından taş temin edilmiştir.[70] Bir yandan klasik üslup devam ederken bir yandan da dönemin mimari gelişmeleri esere yansır.[71] Vakıflarıyla alakalı birçok ayrıntıdan haberdar olarak vakıfların nazırlarıyla aracısız irtibata geçip, vakıf hesaplarını ve işleyişlerini yakından tetkik ve takip ettiği bilinen Gülnuş Valide Sultan, inşa ettirdiği eserin planı konusunda görüş beyan etmiş olabilir.

Baninin önemine binaen dönemin önde gelen sanatçılarıyla çalışılmıştır. Örneğin caminin kapıları üzerindeki hatlar Hezarfen Mehmed

68 *"Nusretname:* Tahlil ve Metin," 742-3; Raşid, *Tarih-i Raşid*, III, 347; V, 307; Mustafa Öksüz, "Şem'dânîzâde Fındıklılı Süleyman Efendi'nin Müri't-Tevârîh Adlı Eserinin (180B-345A) Tahlik ve Tenkidi Metni," 316 (Sultân Ahmed'e vâlide olup mârrü'z-zikr Üsküdar'da mu'allâ ve müzekkâ iki minârelü Vâlide Câmi'i'ni ve imâretini binâ eyledi). Ayvansarâyî Hüseyin Efendi'nin, *Hadikatül Cevami* ve *Mirat-i İstanbul*, adlı eserlerinde, III. Ahmed tahta çıktığında annesi adına Üsküdar'da Cedid Valide Camiini yaptırdığı yazılır, s. 594. Sonraki muhtelif kaynaklarda bu bilgi tekrarlanır. N. S. Banarlı, "İstanbul Fethini Gören Üsküdar," *İstanbul Enstitüsü* IV (1958): 17.

69 Külliyenin mimari özellikleri ve Osmanlı mimarisi içindeki yeri hakkında bkz. Tolga Bozkurt, "İstanbul Üsküdar'daki Hanım Sultan Camilerine Ait Mihraplar," *Üsküdar Sempozyumu IV, 3-5 Kasım 2006*, İstanbul, Üsküdar Belediyesi, 2007, I, 327-360, Gülçin Erol Canca, Valide Sultan/Yeni Valide Külliyesinin Lale Devri Mimarisi İçindeki Yeri," *Üsküdar Sempozyumu I: 23-25 Mayıs 2003* (İstanbul: Üsküdar Belediyesi, 2004), II, 90-103; N. Seçkin, "Yeni Valide Külliyesi," *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (İstanbul: Tarih Vakfı, 1994), VII, 468-470.

70 C. EV 467/23629 (23 R. Evvel 1123 Ra 29/Mayıs 1711). Marmara Adası'nda bulunan kişilerin mermer kesimi için yeterli sayıda bulunmamasından dolayı Dimetoka ve Çirmen kazalarında mermer kesen taşçılardan 40 nefer taşçı tedarik edilerek Rodosçuk İskelesi'nden Marmara Adası'na gönderilerek valide sultan kethüdasına teslim olunmuştur. Ahmet Refik, *Hicri On İkinci Asırda İstanbul Hayatı (1100-1200)*, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1985, s. 42. Kethüda Mehmed Efendi'nin Süleymaniye'de bulunan evinde toplanılıp camide çalışan taşçı taifesinin talepleri olan dokuz yük doksan bir bin akçeyi tamamen aldıklarına dair bkz. C.EV 317/16149 (29 R. Evvel 1123 / Mayıs 1711).

71 Örneğin cami mihrabında lale devri öncesi klasik tarz devam ederken, biçim ve süsleme bakımından farklı üslup arayışları ve barok sinyalleri görülür. bkz Tolga Bozkurt, "İstanbul Üsküdar'daki Hanım Sultan," 358-9. Ayrıca Darussaade Ağası el hac Beşir Ağa'nın Cağaloğlu'nda bulunan camiinin Gülnuş Valide Sultan camiine benzediğine dair bkz. J. Hathaway, *Beshir Agha, Chief Eunuch of the Ottoman Imperial Harem* (Oxford: Oneworld Publications, 2006), 96. Kırmızı tuğla beyaz taştan barok tarzında inşa edilen caminin kütüphane ve çeşmesi vardır.

Efendi'ye aittir.[72] Caminin kapısı üstünde ve avluda bulunan şadırvanın üstündeki yazılar ise Şair Taib'e aittir.[73] Ayrıca cami kapısında Şair Nedim'in mısraları yer alır.[74]

Gülnuş Valide Sultan, Üsküdar'da cami yaptırmak suretiyle, Üsküdar'da camii inşa ettiren valide sultanlardan Atik (Eski) Valide Camii'nin (Gülnuş Sultan'ın külliyesine Yeni Valide adının verilmesi bundan dolayıdır) banisi Nurbanu Sultan, Çinili Camii'nin banisi Kösem Sultan çizgisine dahil oldu. Raşid tarihinde, Gülnuş Valide Sultan'ın vefatından sonra, kendisinin inşa ettirdiği camiye, Süleymaniye, Sultan Ahmed ve Yenicami'de Ramazanlarda yapılan mahyalar gibi mahya takılacağının belirtilmesi eserin o dönemdeki önemini gösterir.[75]

Üsküdar Camii'nin içinde 66 kitaplık küçük bir kütüphane bulunmaktaydı.[76] Kütüphanenin ilimle meşgul olan talebelerin (talebe-i ulûm) istifadesi için kurulmuş olduğu belirtilir. Gülnuş Sultan öncesinde de kütüphane kuran hanedan mensupları mevcuttur. 1534-1566 arası dönemde yaygın olarak medrese kütüphanesi yaptıran birçok kişi arasında Mihrimah Sultan da yer almaktaydı. II. Selim'in (1566-1574) baş kadını Nurbanu Sultan Üsküdar'da yaptırdığı Atik Valide Külliyesi'nin medrese ve darülhadis binası içinde kütüphaneler kurmuştu.[77] Hatice Turhan Valide Sultan Çanakkale Boğazı'na yaptırdığı iki küçük cami ve İstanbul'da bulunan camisine kitap ba-

72 Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Üsküdar Tarihi* (İstanbul: Türkiye Yeşilay Cemiyeti, 1976), I, 311.
73 A. g. y., s. 312-313; Mehmet Mermi Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar* (İstanbul: Üsküdar Belediyesi Yayınları, 2001), I, 380, 381; Günay Kut-Hatice Aynur," İstanbul'un Mimari Yapılarından Kitabe Örnekleri," Prof. Dr. Nihat Çetin'e Armağan (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1999), 83.
74 N. S. Banarlı, "İstanbul Fethini Gören Üsküdar," *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, IV (1958): 17.
75 Raşid, *Tarih-i Raşid*, V, 307.
76 Nimet Nail Bayraktar, "Tarihte Hayırsever Türk Kadınları: Gülnuş Sultan ve Kütüphanesi," *Kadın Gazetesi* 21 Şubat 1959/546. Bu kitaplar sonra Süleymaniye Kütüphanesine aktarılmıştır. Süleymaniye Ktp. Gülnûş Valide Sultan no. 27, 29, 30, 31. Aktaran, İs*mail Erünsal, Türk Kütüphaneleri Tarihi II, Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri* (Ankara, 1988), 69. Kitaplar 1924'te, Üsküdar Hacı Selim Ağa Kütüphanesine ve 1955'te de Süleymaniye Kütüphanesine nakledilmiştir. Efgan Ahalisinden Efgani Şeyh Ali Haydar Efendi 74 kitabını Üsküdar'da Cedid Valide Camii dolabına vakfetmiştir.
77 Nimet Bayraktar, "Tarihte Hayırsever Türk Kadınları: Nurbanu Sultan-Kütüphanesi," *Kadın Gazetesi* 541, (Ocak 15 1959); a.g.y., "Üsküdar Kütüphaneleri," *Vakıflar Dergisi*, XVI (1982): 49/ 45-9; a.g.y. "Tarihte Hayırsever Türk Kadınları: İsmihan Sultan ve Kütüphanesi." *Kadın Gazetesi*, 542 (Ocak 24, 1959). 19. yüzyıl için bkz. a. g. y., "Tarihte Hayırsever Türk Kadınları: Pertevniyal Sultan ve Kütüphanesi ," *Kadın Gazetesi*, 551 (28 Mart 1959). Gülnuş Sultan'ın vakfettiği kitap sayısı İsmihan Sultan, Hatice Turhan Valide Sultan, Pertevniyal Valide Sultan'ın vakfettiği kitap sayısına göre daha mütevazıdır.

ğışlamıştı.[78] Gülnuş Sultan'ın vakfettiği kitaplar genellikle dini eserler olup, bunlar fıkıh, hadis, tefsir, fetva, tarih, mantık, tasavvuf, akaid, meani-beyan ve lügat kitaplarından oluşmaktadır.[79] Mevcut kitaplar değerlendirildiğinde, dönemin medreselerinde okutulan, Osmanlı ilim muhitlerinde itibar gören ve sahalarında en meşhur kitaplardan oluştuğu dikkati çeker.[80]

Külliye içinde camiye ilaveten sebil, çeşme, imaret, sıbyan mektebi, muvakkithane, türbe, çarşı, bedesten ve hünkâr mahfili inşa edildi.[81] Ayrıca Hatice Turhan Sultan'ın Eminönü'nde inşa ettirdiği camiyi destekleyen Mısır Çarşısı gibi, bu külliye için inşa ettirilen çarşı da aynı amaçla yaptırılmış olabilir. Külliye içindeki sebilin kitabesini Naima yazmış olup kitabede 1121/1709 tarihi vardır.[82] Çeşme ve sebillerden ayrı olarak Üsküdar Camii'nin su yolları yeniden inşa ettirildi.[83] Haydarpaşa Bahçesi'nden gelen su, cami yakınlarında bulunan su hazinesine akardı.[84] Ayrıca Gafûri Tekkesi'nin suyu ilave edilmek suretiyle gerek caminin, gerek şehrin suyu artırıldı. Caminin ön ve arka tarafında olmak üzere iki de çeşme yaptırıldı ve bunların kitabeleri Taib Efendi'ye aittir.[85]

78 İsmail Erünsal, "Turhan Valide Sultan Kütüphanesi,"*DİA*, 41, 426; Ahmet Arslantürk, *Turhan Valide Sultan Vakfiyesi*, 24-25. I. Mahmut'un validesi Saliha Sultan'ın vakfettiği kitaplar Hekimoğlu Ali Paşa Kütüphanesinde bulunmaktadır.

79 Kitapların tam listesi için bkz. Berksan, "Gülnuş Sultan," 15-20. Berksan tarafından transkripsiyonu yapılmış olan kitap listesi birtakım tashihler içermektedir. Mantık kitapları bölümünde yer alan "Şerhu Çugmuni," 'Çagmînî' olması gerekirken, Fetva kitapları kategorisinde belirtilmiş olan 'Fetavayı Kadirhân,' 'Kâdîhân' olmalıdır. Listede bulunan kitaplar hakkında bilgi için bkz. Ahmet Özel, *Hanefi Fıkıh Alimleri* (Ankara: TDV Yayınları, 2013).

80 Bu konuda değerli görüşlerini paylaştığı için Sayın Ahmet Özel'e teşekkür ederim.

81 Kethüda, valide sultana yazdığı mektupta, caminin sağ ve solunda olan çeşmeler ve şadırvanın tamamlandığını belirtir (TSMA E 101/2-25). Valide sultan İstanbul'da sıbyan mektebi yaptıran kişiler arasında da yer alır. Turgut Kut, "İstanbul Sıbyan Mektepleriyle İlgili Bir Vesika," *Journal of Turkish Studies* 2 (1978): 59. Külliye içinde çarşı ve bedesten bulunduğu bilgisi için bkz. H. Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Üsküdar Tarihi*, 310.

82 Mehmet Mermi Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, III, 1218, 1219; H.Aynur, H. Karateke, *III. Ahmed Dönemi Çeşmeleri*, 116-117.

83 *Vakıf Su Defterleri: Avrupa Yakası (1603-1826)*, I, 133. 1126/1714'te Üsküdar'da inşa edilen camii için bina olunan su yollarının künklerine ve beziryağına ve lağımlarına ve su yolcularına 14236,5 kuruş harç olunduğunda dair 1127 Şaban/Ağustos 1715 tarihli belge TSMA D 682.

84 Toplam harcanan masraf 11069 kuruş ile 70188 akçedir.

85 Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, III, 1070-1071; Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri: Beyoğlu, Üsküdar Cihetleri*, Ankara: Maarif Vekâleti, 1945, II, 298; H. Aynur, H. Karateke, *III. Ahmed Dönemi Çeşmeleri*, 115-116. İkinci çeşme için bkz. A.g.y., 119; Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri*, 302. Tanışık yanlışlıkla bu çeşmenin III. Ahmed tarafından inşa ettirildiğini belirtmiştir.

Külliye içinde diğer külliyelerde bulunabilen medrese, hamam, darüşşifa, bimarhane, hankâh, tabhâne, kervansaray, darülkurra ve darülhadis mevcut değildi. Dolayısıyla eser ölçek itibariyle örneğin Nurbanu Valide Sultan'ın Üsküdar külliyesinden küçüktür. Külliye içinde bulunan imarette, cami çalışanlarına ve diğer fukaraya yemek verilirdi.[86] Matbah emini ve müteferrika başı Yusuf Ağa'nın tayin edildiği imaretin vakfında Kethüda Mehmed Efendi mütevelliydi.[87] Külliyenin giderlerini karşılamak için Rumeli'de Ziştofi, Tırnova ve buralara bağlı yerler vakfedilmiştir.[88] Üsküdar Camii'ne tahsis edilen gelir Sakız ve Galata camileri için tahsis edilen miktardan fazladır.[89]

Gülnuş Valide Sultan'ın vefatından sonra defnedileceği türbenin temel atma merasimi de camii ile aynı zamanda yapıldı. [90] Türbenin yanında içinde 64 mezar bulunan bir hazire bulunmaktadır. [91]

Sonuç olarak valide sultanın külliyesi, III. Ahmed'in cülusunu takiben hanedanın İstanbul'a taşınmasıyla şehirde yaşanan yeniden yapılanma döneminde geniş bir kesime hizmet etmek suretiyle Üsküdar'ın ekonomik, sosyal ve dini yapısının gelişimine katkı sağlamıştır. [92] Nitekim Raşid 1720 tarihi olaylarını anlatırken Üsküdar'ın beş on seneden beri büyük itibar gördüğünü yazar.[93] Benzer şekilde Naima'nın caminin sebili üzerine yazdığı kitabede valide sultan için "Hayr-ı cârî ile verdi hilkate taze hayat / Üsküdar'ı pertev-i lutfu münevver eyledi" denilmektedir.

86 TSMA E 101/2-25.

87 Raşid, *Tarih-i Raşid*, IV, 175.

88 TSMK no 353 E. H. 3037 (sene 1123/1711), aktaran, Berksan, "Gülnuş Sultan," 44.

89 Üsküdar'da inşa ettiği cami ve imaret vakfına mütevelli olan Kethüda Mehmed Efendi'nin 1114/1702 senesi gelir ve gider özeti için bkz. TSMA E 125/248 (y. t. TSMA E 88/ 27-2). 1126/1714 senesi Valide Sultan Camii, çeşme ve darulhadis evkafı için bkz. EV. HMH. d 1930. 1132/1719 tarihli Üsküdar'da Valide Sultan Camii ve medresesi evkafının mahsulat ve ihracatı muhasebesi için bkz. EV. HMH. d 2480. 1135/1723 tarihi için bkz. EV. HMH. d 2721; 1138/1725 tarihi için bkz. EV. HMH. d 2913. 1138/1725 tarihli Üsküdar'da Valide Sultan Camii, türbesi ve imareti evkafının mahsulat ve ihracat muhasebesi için bkz. EV. HMH. d 2934.

90 Uşşâkîzâde, *Uşşâkîzâde Tarihi*, II, 953.

91 H. Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Üsküdar Tarihi*, I, 388-389. Valide sultan mezartaşı kitabesi için bkz. s. 390. Türbenin yanında bulunan hazirede bulunan mezar taşlarının kimlere ait olduğuna dair s. 391.

92 Nurbanu Valide Sultan'ın inşa ettirdiği Atik Valide Külliyesi'nin Üsküdar'ın şehirleşmesine katkısı için bkz. Pınar Kayaalp, "Role of Mosque in Urbazination of Üsküdar," *Urban Space in the Middle Ages and Early Modern Age*, haz. Albrecht Classen (Berlin: Walter de Gruyter, 2009), 645-667.

93 Raşid, *Tarih*, V, 307.

ÇEŞME-SEBİL

Gülnuş Valide Sultan'ın diğer hayır eserleri değerlendirildiğinde, çeşmeler çoğunluktadır. 18. yüzyılda, hanedan mensuplarıyla yönetici elitin çeşme inşa faaliyetlerinde ortaya çıkacak artış düşünüldüğünde bu icraat daha da anlam kazanır.[94] Valide sultanın yaptırdığı eserlerin dökümünü veren bir belge, onun bilinmeyen eserlerini de açığa çıkarır. İstanbul ve Sakız Adası dışında, Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde eserleri mevcuttur. Menemen kasabasında çeşme suları onartılmış,[95] Edirne'de Hadika-i Hassa, 'İmâd köşkü karşısında bir çeşme yaptırılmıştı.[96] Ayrıca Çömlek Köyü'ne giden yol üzerinde bulunan çeşme ve Akbeykârda (Bîkârda) bulunan çeşme de tamir ettirilmiştir. Hersek'te bulunan bu çeşme valide sultanın diğer inşa faaliyetlerini açığa çıkarır. Nitekim Galata Camii kesesinden Hersek ile Derbend boyunda bulunan Yalakâbâd diye bilinen derede bulunan nehrin üzerine üç göz som taştan kâgir büyük köprü ve kaldırım yaptırıldı.[97] Ayrıca köprünün başına su götürülüp, bölgeden geçen halkın istifadesi için çeşme ve çeşmeye bitişik namazgâh yaptırıldı.[98] Köprü için kendi kesesinden 9.251 kuruş ve bir altın, Galata Camii kesesinden 3.000 kuruş ve bir altın olmak üzere toplam 12.251 kuruş harcandı.[99] İnşa edilen köprünün Edirne'de bulunan Saraçhane Köprüsü'nden büyük olduğu belirtilir.[100]

16. yüzyılda sıkça hamam inşasına rastlanmasına rağmen, Gülnuş Valide Sultan tarafından yaptırılmış hamam tespit edilmemiştir.[101] 18. yüz-

94 Bu konuda mukayese için bkz. H. Aynur, H. Karateke, *III. Ahmed Dönemi Çeşmeleri*; Shirin Hamadeh, "Splash and Spectacle: The Obsession with Fountains in Eighteenth-Century Istanbul," *Muqarnas* XIX (2002): 123-48. III. Selim'in validesi Mihrişah Valide Sultan en fazla sayıda çeşme yaptıran valide görünmektedir.

95 BOA, Bab-ı Defteri Haremeyn Muhasebesi Valide Sultan Evkafı (D. HMH. VLS) 260, 49/2, (1182). Ali Emiri III. Ahmed 221/21464 (1119/1707).

96 TSMA E 125/249 (Ek VIII). Sakız Adası Camii, Galata Camii ve Edirne çeşmesi vakfiyesi V.G.M. no 1066'da kayıtlıdır. Değerlendirme ve transliterasyon için bkz. Berksan, "Gülnuş Sultan," 35-42, 61-84.

97 TSMA. d 10090. Kethüda el hac Mehmed, kaldırım ve köprü hakkında bilgi verir bkz TSMA E 145/13 (y. t. TSMA E 101/2-28). Kaldırımın masrafları Galata ve Sakız vakıflarının gelirlerinden karşılanır. TSMA E 125/249 (Ek VIII)

98 Ali Emiri III. Ahmed 221/21464 (1119/1707); TSMA E 145/15 (y. t. TSMA E 101/2-26).

99 TSMA E 145/ 3-5 (y. t. TSMA E 101/2-6).

100 TSMA E 145/15 (y. t. TSMA E 101/2-26).

101 Örneğin Nurbanu Valide Sultan çok sayıda hamam yaptırmıştır. Üsküdar Camii civarında bir çifte hamam, Üsküdar merkezinde başka bir hamam, Aya Sofya Camii'nden Kapalıçarşı'ya giden yol üzerinde bir hamam ve Yenikapı'da da tek hamam. Ayvansarayi, *Hadikatü'l Cevami*, II, 183.

yılda hanedan mensupları arasında hamam inşasının rağbet görmemesi nedeniyle dönemin eğilimlerinin Gülnuş Valide Sultan'ın eserlerine yansıdığını düşünebiliriz. Gülnuş Valide Sultan, hamam yaptırmamakla birlikte Anadolu Hisarı'nda bulunan çifte hamamın halvet ve câmegunları, külhanı, kapıları, hamamları ve su yollarını tamir ettirmiştir.[102] İnşa faaliyetlerine ilaveten dönem içinde muhtelif binaların tamiri gerçekleştirilmişti. Örneğin 1706'da Sultan II. Bayezid'in dayesi merhume Huni Hatun'un inşa ettirdiği binanın tamir ettirilmesi için 1116/1704 senesi malından olmak üzere 183 kuruş tahsis edilmişti.[103]

Haremeyn Hizmeti

Osmanlı hanedanı "hadimü'l Haremeyn" olarak Mekke ve Medine şehirlerine ve hac yollarına büyük hizmetler sunmuştur. Bu geleneğin bir uzantısı olarak, imparatorluğun farklı bölgelerinde eserler inşa ettiren veya onartan valide sultan, kendinden önceki birçok hanedan mensubu kadın gibi Haremeyn için de zengin hizmet alanları oluşturmuştur.[104] IV. Mehmed döneminde Mekke ve Medine'de eserlerinin mevcut olması, hasekilik döneminden itibaren yoğun olarak hayır işleriyle meşgul olduğunu gösterir. Gülnuş Sultan 1678'de Mekke'de imaret ve darüşşifa kurdu.[105] İmaret ve darüşşifaya ilave olarak değirmen ve fırın da vardı. Nitekim Mirahur-i evvel Süleyman Ağa'nın sultana yazdığı mektupta imaret, darüşşifa ve değirmenin keşif ve inşaatının Osman Çelebi'ye verildiği belir-

102 Toplam 94296 akçe harcanır TSMA E 145/ 10 (y. t. TSMA E 101/2-31).
103 TSMA D 210, s. 17. Beyazıd'ta inşa edilen simkeşhaneninValide Emetullah Kadın'a ait olduğu bilgisi yanlışlıkla tekrarlanır. Bir örnek için bkz. Aylin Koç, "Öksüz ve Yetim Çocuklar İçin Kurulmuş Bir Eğitim Kurumu: Darüşşafaka," *Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler*, haz. Emine Gürsoy Naskali-Aylin Koç (İstanbul 2003), 183-193. Burada kastedilen, III. Ahmed'in kadını Emetullah Kadın'dır. Uluçay, *Padişahın Kadınları Kızları*, 79-80.
104 Osmanlı öncesinde kadınların hac hizmetleri için bkz. Marina Tolmacheva, "Female Piety and Patronage in the Medieval Hajj," *Women in the Mediaval Islamic World* içinde, 161-180. Benzer şekilde, Kösem Sultan'ın Haremeyn'deki hayratı hakkında bkz. Naima, *Tarih*, III, 1330.
105 Eserlerin işletilmesi için düzenlenmiş vakfiye VGMA, Kasa 143-144'te kayıtlıdır. Vakfiyenin değerlendirmesi ve transliterasyonu için bkz. M. Güler, *Osmanlı Devlet'inde Haremeyn Vakıfları (XVI.-XVII. Yüzyıllar)* (İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı, 2002), 92-9; a.g.y., *Gülnuş Valide Sultan'ın Hayatı ve Hayratı*, 40-54, 61-82. Coşkun Yılmaz, Necdet Yılmaz, "Osmanlı Hastane Yönetmelilikleri: Vakfiyelerde Osmanlı Dârüşşifâları," *Osmanlılarda Sağlık* içinde, haz. Coşkun Yılmaz, Necdet Yılmaz (İstanbul: Biofarma İlaç Sanayi ve Ticaret, 2006), I, 42; Enes Gül, "Sultan Dârüşşifâları," *a.g.y.*, 282.

tilir.[106] Gülnuş Sultan'ın imaret ve darüşşifası, Haseki Hurrem Sultan'ın Haremeyn'de bulunan eserlerini hatırlatır. Nitekim Hurrem Sultan Mekke ve Medine'de imaret, Kudüs'te hacılar ve seyyahlar için han ve fakirler için imaretten oluşan büyük bir külliye inşa ettirmiştir.[107]

Vakfiyede belirtildiği üzere Haseki Gülnuş Sultan, imaret ve darüşşifanın masraflarının karşılanması için, diğer Haremeyn vakıfları gibi, Mısır sınırları dahilinde birçok arazinin gelirlerini vakfetmiştir.[108] Elde edilen mahsuller Süveyş İskelesi'nden vakfa ait kayıklar ve gemilerle taşınırdı.[109] Mısır'dan gönderilecek hububatın muhafazası için Bulak mevkiinde Nil kenarında, ayrıca Süveyş ve Cidde'de ambarlar mevcuttu.[110] Köylerden gelen zahireler gemilerle Bulak ambarına, oradan Süveyş ve sonrasında Cidde ambarına nakledilirdi. İmarette pişirilen yemekler önce darüşşifada yatan hastalara sonra fakirlere dağıtılırdı. Darüşşifada yirmi yedi, imarette ise elli dört kişi görevliydi. Darüşşifada yatan hastalar için eşya ve ilaç tahsis edil-

106 TSMA E 33/ 1.

107 Amy Singer, *Constructing Ottoman Beneficence: An Imperial Soup Kitchen in Jerusalem* (Albany; State University of New York Press, 2002).

108 Mısır'da bulunan bağışlanmış arazilerin listesi için bkz. M. Güler, *Haremeyn Vakıfları*, 93. Benzer şekilde Haseki Hurrem'in Mekke ve Medine'de bulunan külliyeleri için de hububat Mısır'dan gelirdi. Uriel Heyd, *Ottoman Documents on Palestine 1552-1615: A Study of the Firman According to Mühimme Defteri* (Oxford, 1960), 130-3.

109 Vakfın nazırı Zülfikar Bey dönemi gelir gider hesapları için bkz TSMA d 13970001 (Ek VII). Mısır'daki vakıfların muhtelif senelerdeki gelir gider hesapları BOA, EV. HMH. d tasnifinde yer alır. Valide'nin Mısır'daki vakıflarının 1085-1086/ 1674-1676 senelerine ait gelir ve gider muhasebe defteri için bkz. EV. HMH. d 285. 1089-1090/1678-1680 tarihlerinde Mısır'daki vakıfların gelir ve gider hesapları için bkz. TSMA. d 13970001. 1090-3/ 1679-1682 senesi gelir ve masraf muhasebesi için bkz. TSMA. d 1399 0001-1399 0003. Nazır tarafından Mısır'daki vakfın 1092/1681 senesine ait bir yıllık gelir ve masraf muhasebesi için bkz. EV. HMH. d 368. 1099/1687 senesi için bkz EV. HMH. d 517. 1102/1690 senesi hesapları için bkz. TSMA. d 1443. Mısır'daki vakıfların nazırı Hacı Yusuf Ağa tarafından tetkik edilen 1113/1701 senesi gelir gider hesabı için bkz TSMA E 33/ 22 (1114/1702). Mekke, Mısır ve Bender-i Süveyş'de Darüşşifa Evkafının 1114/1702 senesi gelirler ve masrafları muhasebesi hakkında bkz. EV. HMH. d 1250-1252. 1116/1704'te vakıfların nazırı Eyüb Bey'e gönderilen bir yıllık varidat ve masrafları için bkz. TSMA E 33/23. Mısır'da ve Mekke'de bulunan vakıfların 1116/1704 senesi gelir gider muhasebesine göre, 25000 pare mısri kise olmak üzere 36 mısri kise ile 20065 pare fayiz olup rumi hesap ile 20000 pare 1 rumi kise olmak üzere toplam 46 rumi kise ile 65 paredir. TSMA E 101/2-39. 1119/1707 senesi gelir ve masrafları için bkz. EV. HMH. d 1537. Darüşşifa evkafının 1131/1718 tarihli mahsulat ve ihracat muhasebesi için bkz EV. HMH. d 2416. 1132/1719 tarihli Mekke ve Mısır'da valide sultan imareti ve darüşşifası evkafı mahsulat ve ihracatı muhasebesi için bkz. EV. HMH. d 2499. 1136/1723 tarihli muhasebe için bkz. EV. HMH. d 2828, 2827.

110 TSMA D 2841. Zamanla ambarın duvarları feyezanlarla yıkılır ve tamir edilir.

mişti. Son sultan darüşşifası olan Gülnuş Sultan'ın inşa ettirdiği bu darüşşifa ve imarette çalışan görevli sayısının fazla oluşu, eserin önemini gösterir.

Gülnuş Sultan'ın, Mekke'de bulunan geniş mal varlığını denetleme görevine dönemin Darüssaade Ağa'sı Yusuf Ağa (1671-1687) atandı.[111] Yusuf Ağa imaret ve darüşşifayı desteklemek adına 1680'de kurulan vakfın nazırıydı.[112] Yusuf Ağa'nın Mısır'la irtibatı düşünüldüğünde, Gülnuş Sultan'ın vakfına gelir sağlayacak köylerin tespit edilmesi ve bu yerlerin malikâne olarak yakın ilişki içinde olduğu kişilere verilmesinde kendisinin etkin olduğu düşünülebilir.[113] Ondan sonra vakfın nazırlığına 1704'e kadar Eyüp Bey devam etmiştir.[114]

İmaret ve darüşşifa zamanla tamiratlar geçirmiştir.[115] Gülnuş Sultan valideliği döneminde de darüssaade ağası ve kethüdası aracılığıyla Haremeyn vakıflarının hesaplarını ve işleyişini en ince detaylara kadar takip ederek, gerektiğinde ikaz ederdi. Nitekim Mısır'daki vakfın nazırı Yusuf Ağa'ya yazdığı mektubunda, 1697-1699 senelerinin hesaplarını incelediğini belirtmiş, Mekke imaret ve darüşşifası için icap eden zahirelerin vaktinde gönderilmesini istemişti.[116]

Ayrıca Gülnuş Sultan hac yolu üzerinde çeşme ve kuyular da yaptırdı.[117] Hac yolu güvenliğinin sağlanması ve hacıların ihtiyaçlarının karşılan-

111 Vakfın Mısır, Süveyş ve Mekke'de bulunan memur ve görevlilerinin vazifeleri ve maaşları hakkında bkz. TSMA. d 1398 (1101/1689-90).
112 TSMA d 1416.
113 Hathaway, *Beshir Agha*, 32.
114 Mısır'da bulunan vakfın Yusuf Ağa ve Eyüp Bey zamanı muhasebesine dair bkz. TSMA D 210, TSMA D 682. 1114/1702 senesine ait olmak üzere Yusuf Ağa ve Emir el hac Eyüb Bey mutat olduğu üzere gerek Mekke'de gerek Mısır'da bulunan vakfın 1702 senesine ait bir senelik gelir-gider muhasebe defterini görüp mühürleyip gönderirler TSMA E 101/2-38.
115 1684'te Mekke'de yaptırılan imaret ve darüşşifa binaları için satın alınacak kireç ve alçı ve bunların nakliyesi ve bina inşaatında çalışanların ücretleri gibi masrafları için bkz. TSMA D 1400. TSMA E 33/ 1.
116 TSMA E 33/ 15. Vakıf nazırı valide sultanın talepleri doğrultusunda hareket ederdi. Valide sultana yazdığı bir mektubunda validenin Mısır'da bulunan vakıflarının muhasebesinin doğru ve düzgün yapılmasını talep ettiğini ve Mısır Muhafızı Hasan'ın, 1116, 1117 ve 1118 senelerine ait vakıf muhasebelerinin ihtimam ile yapıldığını belirttiğini yazar, TSMA E 79/ 25. Muhasebe defterine göre bahsedilen senelerde 219 kise ile 7899 pare irad olur iktiza eden mesarifi çıktıktan sonra 59 kise ile 5067 pare kalır hâlâ zikr olunan 59 kise ile 5067 pare nazırın elinde olduğunu ve valide nasıl taleb eder ise nazırın o şekilde davranacağını belirtir. Nazır.vakfın sefinesi bina olalı 40 sene olduğunu ve artık köhneleştiğini yazar. Hatice Turhan Sultan'ın da benzer şekilde Mısır gelirlerini yakınen tetkik ettiğine ve hesap sorduğuna dair bkz. TSMA E 7001/32. Aktaran, Peirce, *Imperial Harem*, 236.
117 TSMA. d 10090.

ması, Osmanlı Devleti'nin halkın nezdindeki itibarını kuvvetlendiren önemli hizmetlerdendi. Yol boyunca kervanların su tedarikinin sağlanması son derece önemliydi. Bu sebeple hanedan mensupları yol üzerinde çok sayıda çeşme inşa ettirmişlerdi. Hac yolunun su ihtiyacını karşılama, Hurrem, Mihrimah, Safiye, Kösem ve Turhan Sultan dönemlerinde icra edilen bir uygulamaydı. Gülnuş Sultan da bu icraatıyla bu geleneği devam ettirmiştir.[118]

En makbul icraat olarak kabul edilen peygamber ailesine hizmet etmek, Osmanlı ve diğer hanedan mensuplarınca da önemsenirdi. Nitekim Timur, Hz. Muhammed'in iki eşinin Şam'da bulunan kabri üzerine türbe inşa ettirmişken,[119] Sultan I. Süleyman, Hz. Hatice'nin türbesinin kubbesini onardığı gibi evinin üzerine de bir kubbe yaptırmıştır.[120] Benzer şekilde Gülnuş Valide Sultan da Mekke'de tavan (sakf-ı şerif) ile Hz. Hatice'nin evini tamir ettirdi.[121] Bu icraata ilaveten, Hz. Muhammed öncesinde yaşamış peygamberlere ve vefat etmiş diğer muhterem şahsiyetlere de hizmet sunulurdu.[122] Kudüs'te Halilürrahman kasabasındaki vakıfların nazırı Osman Mühri, Gülnuş Sultan'a mektup yazarak orada defnedilmiş peygamberlerin kisveleri için gönderilen paranın alındığını ve nerelere sarf edildiğini yazar. Valide sultanın gönderdiği ve Teberdar İvaz'ın teslim ettiği 1000 altın, 14 esedi kuruş, Hazret-i İbrahim'in eskiyen kapı perdesi ve enbiyanın kisveleri için kullanılmıştı.[123]

Surre

Gülnuş Sultan'ın Haremeyn hizmetlerinden biri de, merasimlere vesile olan surre alayıyla her sene Haremeyn ahalisine gönderilen surre-i hümâyundu. Osmanlı sultanları Yıldırım Bayezid'ten itibaren Mekke ve Medine

118 Mihrimah Sultan, Mekke'nin su yollarını onartmıştır. Eyüp Sabri, *Miratü'l Haremeyn* (Konstantiniye: Bahriye Matbaası, 1301), 733. Kösem Sultan ve Hatice Turhan Sultan da Mekke ve Medine'ye giden hacılara su sağlardı. Mücteba İlgürel, "Kösem Sultan'ın Bir Vakfiyesi," 84. Ahmet Arslantürk, *Turhan Valide Sultan Vakfiyesi*, 21.
119 Priscilla Soucek, "Timurid Women: A Cultural Perspective," 203.
120 Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, IX. Kitap, 404.
121 TSMA. d 10090.
122 Safiye Valide Sultan, 1596'da Aşık Paşa Mahallesi'nden İmam-ı Gazali evladından bir zatın kabri üstüne türbe inşa ettirerek ziyaretgâh haline getirtmişti. Selaniki, *Tarih*, II, 621.
123 TSMA E 33/ 17 (y. t. TSMA E 20/ 29) (Haziran 1699).

ahalisine para ve değerli hediyeler gönderirlerdi.[124] Padişah ve hanedan üyelerine ilaveten saray mensupları, önde gelen devlet adamları ve hatta mütevazı imkânlara sahip geniş bir kesim surreye katkı yapardı.[125] Padişah ve hanedan mensupları altın ve paradan ayrı olarak elyazması Kur'an, ipek halı, değerli kumaşlar, şamdan gibi hediyeler gönderirlerdi.[126] Devrin sultanlarının özel hediyeleri, isimleri daha evvelden titiz bir çalışma ile tespit edilen Haremeyn ahalisine, muhtaçlarına, fukarasına, mukaddes mekânlarda Kur'an okuyanlara ve Haremeyn idarecilerine gönderilirdi. Gülnuş Sultan da bu geleneğin bir temsilcisi olarak hasekilik döneminden itibaren surre göndermiştir. Nitekim 1090/1679'da iki kese altın, surre mahallinde Enderuna verilmişken,[127] Mekke'de inşa edilen imaret ve darüşşifanın hademelerine de şart-ı vakıf olarak surre tayin edilmiştir.[128]

Hanedanın gönderdiği surrenin iki ayrı gelir kaynağı vardı ve ilki sultanların özel tahsisleriydi. Nitekim Gülnuş Valide Sultan'ın havas akçesinden her sene belli bir miktar surre için ayrılırdı.[129] Valide sultan kethüdası Mehmed Efendi, surre için fermanla belirlenen ve miktarı mutat olan 2000 altının gönderildiğini belirtir.[130] İkinci gelir kaynağı, İstanbul, Bursa, Edirne, Rumeli, Anadolu ve sair eyaletlerde bulunan Haremeyn vakıflarının yıllık hasılatlarıdır. Haremeyn'e tahsis edilen vakıf gelirleri şarta uygun olarak toplanıp gönderilirdi.[131] Haremeyn-i Şerifeyn evkafı nazırı olan dönemin darüssaade ağasınca yazılan surre defterleri, hangi yılda hangi kaynaktan ne miktar gönderildiğini ve surreden kimlerin ne miktar pay alacaklarını gösterirdi. Valide sultanın Galata ve Sakız vakıflarının gelirlerinin 500 kuruşluk kısmı Haremeyn-i Şerifeyn halkına tahsis edilmiştir. Her sene 500

124 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerreme Emirleri*, 13-15.

125 Muhtelif örnekler için bkz. BOA, Evkaf-ı Hümâyun Haremeyn Mukataası Surre defterleri (EV. HMK. d).

126 Padişahların gönderdiği surreler için bkz. Kemal Çığ, "Osmanlı Padişahlarının Medine'ye gönderdiği Surreler ve Surre-i Hümâyun," *Tarih Dünyası* XVII-XIII (1950).

127 TSMA. d 207 (1090/1679).

128 1089'da 17 kise, 3740 pare gönderildiğine dair bkz. TSMA D 13970001. 1092/1681'de Mekke'de yeniden bina edilen imaret ve daruşşifa vakıflarına tayin olunan surreler için bkz. EV. HMH. d 368; 1093/1682 senesi için TSMA. d 13990001.

129 TSMA D 682. 1120/1708-9'de surre için valide sultana 6250 kuruş, 1121 Recep/Eylül 1709'da 5000 kuruş, 1123 Recep/Ağustos 1711'de 2000 kuruş, 1125 Recep/Temmuz 1713'te 500 kuruş teslim edilir.

130 TSMA E 145/21 (y. t. TSMA E 101/2-20); TSMA E 33/ 36 (y. t. TSMA E 20/48).

131 Mustafa Güler, "Haremeyn Vakıfları," *Türkler Ansiklopedisi* (Ankara, 2002), X, 477.

kuruş, Haremeyn-i Şerifeyn hazinesine ayrılıp, surre zamanı surre eminine teslim edilirdi.[132]

Ayrıca Tablo I'de görüldüğü üzere valide sultanın Galata ve Üsküdar'da bulunan vakıflarının gelirlerinden Mekke ve Medine ahalisine her sene düzenli olarak surre gönderilirdi.

Tablo I: Gülnuş Sultan Vakıflarından Gönderilen Surre

Vakıf	Gönderilen Yer	Miktar	Tarih	Kaynak
Galata	Mekke	240 kuruş		TSMA D 6645
Galata	Medine	360 kuruş		TSMA D 6645
Galata	Mekke	26 kişi/240 kuruş	1123/1711	EV. HMK. SR d 700
Üsküdar	Medine		1124/1712	C. EV 22871
Galata	Mekke	26kişi/240 kuruş	1124/1712	EV. HMK SR d 708
Üsküdar	Mekke	24 kişi/216kuruş	1124/1712	EV. HMK. SR d 715
Üsküdar	Medine	85 kişi/784 kuruş	1124/1712	EV. HMK. SR d 716
Galata	Mekke	26 kişi/240 kuruş	1125/1713	EV. HMK. SR. d 725
Üsküdar	Medine	86 kişi/784 kuruş	1126/1714	EV. HMK. SR. d 725
Galata	Medine	40 kişi/360 kuruş	1126/1714	EV. HMK. SR. d 741
Üsküdar	Medine	86 kişi/ 784 kuruş	1126/1714	EV. HMK. SR. d 744
Üsküdar	Mekke	24 kişi/216 kuruş	1126/1714	EV. HMK. SR. d 745
Üsküdar	Medine	87 kişi/784 kuruş	1127/1715	EV. HMK. SR. d 754
Galata	Mekke	26 kişi/240 kuruş	1127/1715	EV. HMK. SR. d 755
Üsküdar	Mekke	24 kişi/216 kuruş	1127/1715	EV. HMK. SR. d 758

Gülnuş Valide Sultan'a ait surre defterlerinde hangi vakıflardan surre gönderildiği, gönderilenlerin isimleri ve kimlere ne kadar surre gönderildiği belirtilir. Tablo I'e göre valide sultan vakıflarından farklı dönemlerde gönderilen ve 19. yüzyılda da devam eden surre, hemen hemen aynı miktardı: Galata'dan Mekke'ye 240, Medine'ye 360 kuruş; Üsküdar'dan Mekke'ye 216, Medine'ye 784 kuruş. Medine'de daha fazla kişiye surre gönderilmesi sebebiyle buraya ayrılan miktar daha fazla olmaktaydı.

Gülnuş Valide Sultan'ın Üsküdar ve Galata vakıflarından gönderilen surrenin dağıtıldığı kitle sadece fakirler değil şeyhler, seyyidler, dervişler, Ravza-i Mutahhara ve Hucurât-ı Nebeviyye'de hizmet eden şahıslar,

132 TSMA E 79/13, aktaran, Berksan, "Gülnuş Sultan," 43.

hattatlar, imam-hatipler, temizlikçiler gibi geniş bir yelpazeyi kapsar. Vakıflardan farklı dönemlerde gönderilen surrenin Mekke ve Medine'de aynı kişilere aynı miktarda gönderiliyor oluşu dikkat çeker. Bir örnek verilecek olursa; Galata vakfından Mekke'de yirmi altı kişiye gönderilen surrede en yüksek meblağ, on beş kuruş gönderilen Şeyh Mehmed Efendi'dir ve kendisi "miftah-ı dar-ı beytü'l mükerrem" olarak anılmaktadır. Üsküdar Camii vakfından Mekke ahalisine gönderilen surre içinden imaret şeyhi Osman Efendi, diğer yirmi dört kişi gibi dokuz kuruş alırdı. Üsküdar'da bulunan cami ve imaret vakıflarından Medine-i Münevvere ve Ravza-i Mütahhara'da her gün hatim okunması için 400 sikke flori ayrılırdı.[133]

Valide sultanın Üsküdar'da inşa ettirdiği cami vakfından Medine'ye gönderilen surreye, Şeyh Ahmed, Şeyh Abdülkerim[134] ve Şeyh Muhammed senelik dokuz kuruş ile mutasarrıf tayin edildiler.[135] Benzer şekilde Galata'daki cami vakıflarından Mekke'ye gönderilen surreye yine senelik dokuz kuruş ile altın oluk ferrâşı Seyyid Mustafa Efendi ve sonrasında Seyyid Ahmed Efendi bin Seyyid Mehmed Efendi mutasarrıf seçildi.[136] Gülnuş Valide Sultan, kethüdası vasıtasıyla surrelerin kime gittiğini bizzat takip ederdi. Nitekim 1124/1712'de Üsküdar Camii vakfı malından Mekke ve Medine'ye 600 kuruş surre gönderilen kişilerin ilgili hayra layık olup olmadıkları sorusunu kethüdasına yöneltir ve o da bu kimselerin ihtiyaç sahibi olduklarını belirtir.[137]

Dönemin şartları düşünüldüğünde gönderilen surreler önemlidir. Zira Amcazade Hüseyin Paşa, Hicaz bölgesine, hac yollarının güvenliğine ve surre gönderilmesine önem vererek devletin savaş döneminde burada kaybetmiş olduğu itibarını yeniden kazanmak istemiştir.[138] Mekke ve Medine ahalisi surre mukabilinde mektup göndermek suretiyle Gülnuş Valide Sultan ve padişaha teşekkür ederler.[139] Nitekim diğer valide sultan vakıflarından mutat

133 Fatih Aytekin, "912 Numaralı 1723-1724 (H. 1136) Tarihli Surre Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi" (Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, 2008), 89.
134 C. EV 452/22871 (29 R. Evvel 1124/ Mayıs 1712).
135 C.EV 27447 (6 Ramazan 1126/ Eylül 1714).
136 C.EV 452/22867 (29 R. Evvel 1124/ Mayıs 1712).
137 TSMA E 145/ 29 (y. t. TSMA E 101 /2-12) (1124/ 1712).
138 Selim Hilmi Özkan, "Amcazâde Hüseyin Paşa'nın Hayatı ve Faaliyetleri (1644-1702)" (Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2006), 135.
139 TSMA E 145/25 (y. t. TSMA E 101/ 2-16).

olarak gönderilen surre miktarlarının değerlendirilmesi, Gülnuş Valide Sultan'ın yerini anlamak için önemlidir. Farklı dönemlere ait üç adet surre defterine[140] dayalı olarak hazırlanan Tablo II'ye göre, vakıflarından surre gönderilmek suretiyle en sık ismi zikredilen valideler Gülnuş Valide Sultan'ın yanı sıra, Safiye, Handan, Kösem ve Hatice Turhan Valide sultanlardır. En yüksek meblağ Kösem Sultan vakfından gönderilirken, onu diğer valideler takip eder.

Tablo II: Valide Sultanların Gönderdiği Surreler

Gönderen	**Hangi vakıf**	**Miktar**	**Kaynağın Tarihi**
Safiye Sultan		485 sikke	1136/1723
Handan Sultan		315 sikke	1049/1639, 1136/1723
Kösem Sultan		1454 sikke	1049/1639, 1136/1723
Gülnuş Valide	Üsküdar	216 kuruş	1259/1843
Gülnuş Valide	Galata	240 kuruş	1259/1843
Safiye Sultan	Galata	478 kuruş	1259/1843

Gülnuş Valide Sultan'ın diğer surre masrafları da mevcuttur. Valide sultan terzi ve masraf defterlerine göre her sene düzenli olarak genellikle Recep ayında surre için mektup keseleri dikilirdi.[141] 1704/1116 tarihli eşya satın alma defterine göre surre için kahvecibaşı eliyle soflar satın alınırdı.[142] Ayrıca yine Recep ayı içinde belirlenen bir günde surre mektupları bağlanırdı.[143]

Gönderilen surrelerden ayrı olarak farklı dönemlerde Medine'ye kitap vakfedilirdi.[144] Gülnuş Valide Sultan'ın vakfı olmak üzere Medine-i Münevvere'ye gönderilmek üzere kahvecibaşı eliyle kitaplar alınırdı. 42

140 Anam Mohamed Osman Elkabashi, "Surre Defterleri ve 1049/1639-1640 Tarihli Surre Defteri" (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2001); Fatih Aytekin, "912 Numaralı 1723-1724 (H. 1136) Tarihli Surre Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi;" Fatma Soydemir, "Surre Defterlerine Göre Sultan II. Mahmud Han Vakfı'ndan Hac Yolu ve Hicaz'a Dağıtılan Yardımlar" (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2007).

141 Kasım 1703/Receb 1115 tarihli terzi defterine göre muhtelif kumaşlardan surre mektup keseleri dikildiğine dair bkz. TSMA D 208-209. 1711'de 355, 1713'te 375, 1714'te 376, 1715'te 385 mektup kesesi diktirilir (TSMA D 208).

142 TSMA D 684.

143 TSMA D 6645, TSMA E 823.

144 1706'da, 1704 senesi malından Medine'ye gönderilen kitap bahası için bkz. TSMA D 210, s. 4.

kuruş bedelinde Kelam-ı Kadim'e ilave olarak,[145] 90 kuruş değerinde bir tefsir-i şerif, 80 kuruşa bir kâmus, 150 kuruşa 'Hedaya ve İnaye,' dört ciltlik Şehzade Şerhi alınıp süsleme ve tezhip yapılarak toplam 484 kuruş ödendi.[146]

Medine-i Münevvere ahalisinden bir kimseye 14 kuruş bedelinde bir Mushaf-ı Şerif gönderilirken, Ravza-i Mutahhara'nın temizlik işlerine bakan feraşet vekili Şeyh Abdulkerim Efendi'ye *Mucit el-Burhani* adlı 70 kuruş bedelinde yedi kıta ecza (dua) kitabı hediyesi has malından gönderildi.[147] Valide sultanın feraşet vekiline hediye göndermesi, Abdülkerim Efendi'nin hizmetlerini taltif ederek, kutsal topraklarda hizmet eden görevlilerin memnun edilmesini sağladığına şüphe yoktur. Bu icraat ayrıca Osmanlı Devleti'nin Hadimü'l-Haremeyn pozisyonu düşünüldüğünde anlam kazanır.

Bütün gelirleri Haremeyn'e tahsis edilmiş vakıflara Gülnuş Valide Sultan Vakfı da dahildir.[148] Gülnuş Sultan, Mekke ve Medine şehirlerinde bulunan kutsal mekânların aydınlatılması için iki kandilciye iki ekmek ve günlük dört para tahsis etmiştir.[149] Ayrıca Mekke ve Medine'de Kur'an okunması için para vakfedilmiştir.[150] Gülnuş Sultan'ın bu hayratı, III. Murad'ın kadını Şemsiruhsar ve Kösem Sultan'ın Medine'de bulunan camiinde Kur'an okutulması icraatına paralellik gösterir.[151]

Diğer Hayır İşleri

Gelirleri kısmında görüldüğü üzere valide sultanın hangi gelir kaynağından ne türlü masraflar yapıldığının kayıtları tutulmuştur. Bu bakımdan hangi gelir kaynaklarından ne tür hayırlar yapıldığını takip edebilmek kimi zaman mümkün olmaktadır. Benzer şekilde valide sultanın masraf defterleri diğer hayır harcamaları konusunda dabilgi verir. Hayırseverliğin

145 Aralık 1705'te, 1704 senesi malından gönderilir. TSMA D 210, s. 6.
146 TSMA D 684 (12 Recep 1116/ Kasım 1704).
147 TSMA D 210, s. 37 (18 Recep 1123/ Eylül 1711). Diğer hanedan mensupları da Medine feraşet vekiline hediye gönderirdi. Fatma Sultan'ın feraşet vekiline hediyesi hakkında bkz. TSMA d 7143; Refia Sultan'ın verdiği hediye için bkz. A. MKT. MHM 81/66.
148 Mustafa Güler, *Osmanlı Devlet'inde Haremeyn Vakıfları*, 143-4.
149 VGMA, Kasa 143-144 aktaran M. Güler, *Osmanlı Devlet'inde Haremeyn Vakıfları*, 84.
150 A.g.y., s. 92-9, 130-3.
151 TSMA D 7025. Aktaran Leslie Peirce, *Imperial Harem*, 206. Mücteba İlgürel, "Kösem Sultan'ın Bir Vakfiyesi," 84.

asıl hedefi yoksullar olduğu için zekât ve fakirlere sadaka vermek mutat uygulamalardandı.[152] Valide sultan, Kethüda Mehmed Efendi'ye yazdığı mektubunda kendisine güvendiğini ve tezkeresi ulaştığında bir akçe haram karışmayan zekât akçelerinin gönderilmesini belirtir.[153] Sadaka için her ay tahsisat mevcut olup, Kapıcı Süleyman Baba'ya muhtelif dönemlerde sadaka verilirdi.[154] Valide sultanın masraf defterine göre medreselere ve tekkelere para ve kurban gönderilirdi.[155] Düzenli olarak Üsküdar'da bulunan miskinler fukarasına belirli oranlarda pirinç ve bal gibi yiyecek dağıtımında bulunulurdu.[156] Bunun dışında hayırlarının çeşitliliği de dikkat çeker. Berat gecesi camiler ve mescitlere dağıtılmak üzere mumlar satın alınırdı.[157] Harem-i hümâyûnun başı olarak saraydaki cariyelerin ihtiyaçlarıyla da ilgilenirdi. Örneğin, Eski Saray'da vefat eden cariyelerin defin işlemleri için yüz kuruş gönderilmiştir.[158]

Cariyelerin defin masraflarını karşılayan Gülnuş Valide Sultan, rutin bir uygulama olan köle azadında da bulunurdu. 1708 tarihli vasiyetnamesinde cariyelerinden kırkını müdebbire ile azat ettiğini yazacaktır. Usta olanlara ikişer kese akçe ve kilerci ustaya üç kese akçe verilmesini de belirtir.[159] Köle azat etmek makbul görülen bir hayır olduğu için her dönemde hanedan mensubu kadınlar arasında tatbik edilirdi. Örneğin, Nurbanu Valide Sultan ölünce cariyelerinden yüz ellisinin azat edilmesini ve her birine 1000 altın verilmesini belirttiği gibi,[160] Naima, Kösem Sultan'ın cariyelerini iki üç sene içinde azat edip, çeyiz vermek suretiyle evlendirdiğini

152 İslam toplumunda hayırseverlik üzerine bir çalışma için bkz. Amy Singer, *Charity in Islamic Societies* (Cambridge: Cambridge University Press, 2008).

153 A.MKT 7-68 (1125/Temmuz 1713).

154 11 Ramazan 1115/Ocak 1704'te 9000 akçe verildiğine dair TSMA D 2977. Recep 1120 /Eylül 1708 ayı sadaka olarak Kapıcı Süleyman Baba'ya 12,5 kuruş verilir. TSMA D 210, s. 31. Safer ayının sadaka akçesi olan 12,5 kuruş Kapıcı Baba'ya verilir. TSMA E 153-1.

155 TSMA D 2977 (11 R. Evvel 1115/Temmuz 1703); TSMA E 153-4..

156 7 Şaban 1120'de, on beş keyl pirinç, on kıyye bal, otuz çeki odun, üç kurban ücreti olarak 1117 senesi malından 42,5 kuruş verilir. TSMA D 210, s. 31. 18 Şaban 1123/1 Ekim 1711'de 33 kuruş verildiğine dair TSMA D 210, s. 38.

157 Satın alınan mumların bahası 374,5 kuruştur. TSMA E 153-2.

158 TSMA E 153-2.

159 TSMA E 3941.

160 E. Spagni, "Una Sultana Veneziana," *Nuova Archivio Veneto* XIX (1900): 332. Aktaran, Leslie Peirce, *The Imperial Harem*, 210.

yazar.[161] III. Murad'ın kızı Ayşe Sultan da vasiyetinde Müslüman savaş esirlerini fidye ile kurtarmak üzere para bırakılmasını vasiyet etmiştir.[162]

Valide sultanın gerçekleştirdiği diğer bir icraat ise mahkûmların azat edilmesidir.[163] Örneğin Galata'da çeşme ve mektep inşa edilirken bazı borçluları zindandan çıkarmıştır.[164] Kethüda Mehmed Efendi, valide sultana yazdığı mektubunda, İstanbul'da Baba Cafer Zindanında bulunanların 3.502 kuruş bedel ile kurtarıldığı bilgisini verir.[165] Hapishane boşaltma bir gelenek olup *Naima Tarihi*'nde belirtildiği üzere Kösem Valide Sultan da 1659'da tebdil-i kıyafet ile zindana varıp medyunları ziyaret etmiş, borçlarını ödemiş ve töhmet ile mahpus olanları azat etmiştir.[166]

Sonuç olarak hayır işleriyle bizzat ilgilenen Gülnuş Valide Sultan'ın hayırlarının niteliği incelendiğinde, belli bir geleneği takip ettiği, kendinden önceki hanedan mensubu kadınların çizgisini devam ettirdiği görülür. Hayır işleri icrasında takip edilen standart uygulamaya paralel olarak, dönemin şartları ve bölge ihtiyaçları valide sultanın hayırlarını etkilemiştir. Nitekim hayırları arasında, 16. yüzyılda hanedan kadınlarınca inşa ettirilen tekke ve zaviye gibi eserlere veya Hatice Turhan Valide Sultan'ın Çanakkale'de yaptırmış olduğu kaleler gibi askeri yapılara rastlanmaz. Gülnuş Sultan İstanbul'da ve imparatorluğun farklı bölgelerinde muhtelif eserler bırakmış olmakla, zengin hayır eserleri yaptıran valide sultanlar silsilesinin bir parçası olmuştur. Bu vesileyle İstanbul ve imparatorluğun muhtelif bölgelerinin mimari, sosyal, kentsel, dini ve entelektüel gelişimine katkı sağlamıştır.

Muhtelif şekillerde gerçekleştirilen hayırlar yoluyla halka hizmet ederek sevap kazanmak en önemli amaçlardandı. Nitekim Sakız Adası Camii, Galata Camii ve Edirne'de yaptırılan çeşmenin vakfiyesinde belirtildiği üzere vakıf valide sultana daima dua edilmesi ve ibadetin sürekli yapılmasını temin etmek için kurulmuştur. Yapılan hizmetlerin, bu manevi boyutun

161 Naima, *Tarih*, III, 1329.
162 TSMA D 6932.
163 TSMA E 145/40 (y. t. TSMA E 101/ 2-1).
164 TSMA E 145/40 (y. t.TSMA E 101/2-1)
165 TSMA E 145/23 (y. t.101/2-18).
166 Naima, Tarih, III, 1329. Benzer uygulamanın Sultan Abdülaziz'in annesi, Pertevniyal Valide Sultan tarafından da icra edildiğine dair bkz. BOA, A. MKT. MHM. nr. 388/49. Aktaran, A. Akyıldız, "Pertevniyal Valide Sultan," DİA, XXXIV, 240.

dışında, halkın takdirini kazanmak, hanedanın gücünü göstermek ve meşruiyetine katkı sağlamak gibi amaçları vardır.

Rabia Gülnuş Sultan'ın Vefatı

Gülnuş Valide Sultan Mora Seferinden zaferle dönen Sadrazam Ali Paşa'yı karşılamak için oğlu III. Ahmed'le birlikte Edirne'ye gelmişti. Vefatı bu sırada 5 Kasım 1715'te Edirne Sarayı'nda gerçekleşti. Edirne'de bulunan bütün devlet adamları ve ulemanın katılımıyla saray meydanında namazı kılındı. Üsküdar'da inşa ettirdiği caminin türbesine defnedileceği için cenazesi Rikab-ı Hümâyûn Kaymakamı Mehmed Paşa'nın muhafızlığındaki bir cenaze alayıyla İstanbul'a doğru yola çıkarıldı, bu da halkın uzun yol boyunca cenazesini uğurlamasına imkân verdi.[167] Silahdar, Gülnuş Valide Sultan'ın vefatı sonrasında gerçekleşen merasimi uzunca anlatır. Gülnuş Sultan'ın cenaze merasiminde uygulanan teşrifat, defnedilen mekân yeri dışında, kendinden önceki ve sonraki valide sultanlarla paralellik arz eder.[168] Cenaze Edirne'den İstanbul'a ulaşınca önce Davudpaşa Sarayı'na getirilip burada İstanbul Kaymakamı Vezir Kürt Mehmed Paşa ve şehir ayanınca karşılandı. Sabaha kadar ruhuna Kur'an okunup, ertesi cuma günü, adet olduğu üzere bütün ulema, vezirler, şeyhler cenaze arabasının önüne düştü, alay ile Topkapı'dan İstanbul'a girilerek Yeni Saray'a, harem-i hümâyûna gelindi. Bütün vezirler, ulema ve diğer ileri gelenler ferman-ı hümâyûnla darüssaadeye davet edildi. Alay köşkü içinde namazı kılınıp arabaya taşındı ve vasiyeti gereği Üsküdar'da inşa ettirdiği üstü açık türbeye defnedilmek üzere yola çıkarıldı. Cenaze Soğuk Çeşme Kapısından hasbahçeye ve oradan da yalı köşküne getirilip arabadan indirildi. Padişaha mahsus sandala konulup Üsküdar'a taşındı ve valide sultanın burada inşa ettirdiği camiye bitişik türbesine defnedildi.[169] Ölümünün kırkıncı gününde türbesi önünde fukaraya yemek dağıtıldı.

167 Raşid, *Tarih-i Raşid*, IV, 165.
168 1152/1739'da ölen Valide Camii'ne defnedilen I. Mahmud'un validesi Saliha Sultan'ın cenaze merasimi için bkz. Es'at Efendi, *Teşrifât-ı Kadîme*, 117-9. Ayasofya Camii'ne defnedilen I. Ahmed'in annesi Handan Sultan'ın cenazesi için bkz. Hasan Beyzade Ahmed Paşa, *Hasan Bey-Zade Tarihi*, III, 869. Nur-ı Osmâni türbesine nakledilen III. Osman validesi cenaze merasimi hakkında bkz. Şemdanizade, *Mür'i't-Tevârih*, II A, 8-9. I. Mahmud'un validesi Saliha Sultan ve 1220/1805'te vefat eden III. Selim'in validesi Mihrişah Valide Sultan cenazelerine kimlerin hangi sırada iştirak ettikleri hakkında bkz. Üzeyir Yıldırım, "Osmanlılar'da Cülus," 85-7, 142-6.
169 "*Nusretname*: Tahlil ve Metin," 837.

Sonuç

Bu çalışma iki padişaha validelik etmiş Rabia Gülnuş Emetullah Valide Sultan'ın icraatını ve valide sultanlık müessesesi içindeki yerini ele aldı. Gülnuş Sultan örneği, valide sultanların saray içindeki yeri ve rollerini, yani siyasi ve sosyal alandaki etkinliklerini "Kadınlar Saltanatı" olarak adlandırılan döneme sıkıştırmanın gerçeği yansıtmadığını açığa çıkarır. Köprülü Mehmed Paşa'nın IV. Mehmed'e kadınların tavsiyelerine kulak asmamasını tavsiye etmesine rağmen, mevcut yapının doğası ve işleyişi gereği kadınlar her halükârda sistemin önemli bir parçası olmuşlardır.

Gülnuş Sultan'ın, hasekilik döneminde başlayan siyasi etkinliği, II. Mustafa'nın tahta çıkışından itibaren yirmi sene boyunca devam etmiştir. İktidarın görünmeyen bir parçası gibi işlev gören valide sultan, dönemin siyasi gelişmelerini yakından takip ederek düzenin devamı adına gayret göstermiş, cülus sonrası kadrolaşmalarda ve devlet adamlarının meslek çizgilerinde belirleyici olmuştur. Gülnuş Sultan'ın 1703 İsyanında Feyzullah Efendi'nin azledilmesinde etkin rol oynaması ve İsveç devlet adamlarıyla yazışarak aracı rolü üstlenmesi, özellikle kritik dönemlerde devreye girdiğini açığa çıkarır. Mutat uygulama gereği isyancıların tahta III. Ahmed'in seçildiğini, şeyhülislam aracılığıyla valide sultana bildirerek rızasını almaları, sonrasında da valide sultanın cülus bahşişi için kendi parasından vermesi, onun sistem içindeki yerini kavramamızı sağladığı gibi valide sultanın köklü bir geleneğin parçası olarak sarayda bir denge unsuru niteliğinde işlev gördüğü gerçeğini de açığa çıkarır.

Gülnuş Valide Sultan kendinden önceki valide sultanlar gibi siyasi kültür içinde etkin olarak yer alırken valide alayı, göç-i hümâyûn, hanedan doğumları ve düğünleri gibi iktidar sembolleriyle ilişkili, hanedanın gücünü ve otoritesini vurgulayan ve halkla ilişkileri güçlendiren merasimlerin bir parçası olmuştur. Valide sultan, muhtelif vesilelerle geniş bir kesimle gerçekleştirilen hediyeleşme faaliyetleri yoluyla da farklı çevrelerle diyalog sağlamış, ilişki ağlarını kuvvetlendirmiştir. Benzer şekilde hayır eserleri inşasındaki rolüyle bir yandan hanedanın itibarını artırırken diğer yandan İstanbul ve imparatorluğun muhtelif bölgelerinin yapılanmasına, mimari,

sosyal, kentsel ve dini gelişimine katkı sağlamış ve halka hizmet götürülmesine vesile olmuştur.

Antikçağdan bu yana hüküm sürmüş hanedan mensubu kadınlarla Gülnuş Valide Sultan'ı birbirine bağlayan birçok ortak nokta vardır. Bu kadınlar kendilerinin ve oğullarının menfaatlerini koruma yoluyla düzenin devamını sağlayarak hanedanın ve devletin bekası adına gayret gösterirlerdi. Nitekim Osmanlı ve diğer İslam hanedanlarında valide sultanların Hz. Hatice'ye atfen söylenen 'ümmü'l müminin' (müminlerin anası) olarak görülmesi, bu mevkiin işlevi hakkında önemli bir göstergedir. Gülnuş Valide Sultan'ın birçok icraatı padişah ve devletin menfaatlerine katkı sağlamıştır. Anlaşmazlıklarda uzlaşmacı rol oynaması, kontrol mekanizması ve denge unsuru olarak işlev görmesi ve hayır işlerinde bulunması, hanedanın ve toplumun yararına icraatta bulunduğunu gösterir. Nitekim 1703'te gerçekleşen isyanda, oğlu II. Mustafa'ya şeyhülislamı azletmesini sağlamak için "Ümmet-i Muhammed arasına kılıç düşürürsün, ne sen kalırsın ne biz" demesi bu zihniyetin bir yansımasıdır. Dolayısıyla kadınların siyasetle irtibatına belli dönemlerde getirilen tenkitlere rağmen, hanedan mensubu kadınlar siyasi hanenin etkin birer üyesi olarak iktidarı koruma, hizmet, temsil, himaye gibi görevleri icra etmişlerdir.

Farklı dönemler ve zaman dilimlerinde yaşamış hanedan mensubu kadınların tecrübelerinde farklılıklar vardır. Gülnuş Valide Sultan'ın icraatı ve valide sultanlık müessesesi içindeki yeri, Türk-Moğol ve İslam geleneğinden beslenen hanedanların kadınlarıyla mukayeseli değerlendirildiğinde benzerliklerin ve sürekliliklerin mevcut oluşu dikkati çeker. Bu durum valide sultanlık müessesesinin kurumsallaşmış bir yapıda ve belli ölçüde standart bir mekanizma ve işleyişe dayalı olduğunu açığa çıkarır.

Ortaklıklarla birlikte, her valide sultanın şahsi tecrübesinin değerlendirilmesi ve bunların birbirleriyle mukayese edilmesi, hükümranlık ve valide sultanlığın dönemin siyasal, sosyal ve kültürel şartlarından etkilenen dinamik bir yapıya da sahip olduğunu ortaya çıkaracaktır. Nitekim 16. ve 17. yüzyıllarda Osmanlı Devleti ve toplumundaki değişimler, kadınların hükümranlığın farklı ifade şekillerine daha çok katılmasına neden olmuştur. Yine IV. Murad ve IV. Mehmed'in çocuk yaşta tahta çıkmaları, validelerin kontrolü bizzat ellerine almalarına neden olmuştur. II. Mustafa'nın tahta

çıktığında otuz bir yaşında olmasının Gülnuş Sultan'ın validelik tecrübesini etkilediğine şüphe yoktur. İktidarın II. Mustafa'nın elinde olması Gülnuş Valide Sultan'ın II. Mustafa üzerinde tesiri olmasına mani olmamakla birlikte, Feyzullah Efendi'nin bu dönemde etkin pozisyonda oluşu validenin nüfuzunu etkilemiştir. Ayrıca, validenin merasimler ve hediyeleşme içindeki yeri, saray halkının İstanbul'a taşındığı III. Ahmed döneminde, II. Mustafa dönemine kıyasla daha canlı görünmektedir.

Gülnuş Valide Sultan sonrasında yaşamış valide sultanların içinde bulundukları siyasal, toplumsal ve kültürel bağlam göz önünde bulundurularak valide sultanlığın icrasında dönem şartlarının şekillendirici olduğu gerçeği üzerine çalışılması önemlidir. Örneğin I. Mahmud saltanatında büyük nüfuz sahibi olan Darüssaade Ağası El-hac Beşir Ağa'nın döneminde yaşamış Saliha Valide Sultan'ın veya her alanda büyük değişimlerin yaşandığı, Babıâli bürokrasisinin yükseldiği 18. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış III. Selim'in annesi Mihrişah Sultan'ın incelenmesi, valide sultanlık müessesesinin farklı dönem ve coğrafyalarda nasıl icra edildiğinin, dönem şartlarına göre nasıl evrildiğinin anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Gülnuş Sultan'ın tarihsel bir aktör olarak değerlendirilmesi, kadın ve erkek olmanın ötesinde güç dağılımında yaş ve statünün belirleyici olduğu kabulünden hareket edilirse başka faktörlerin de önemli olduğu görülür.[1] Her valide sultanın dönem şartlarına ek olarak şahsi tecrübesinin ve kişiliğine özgü farklılıkların meseleye dahil edilmesi gereklidir; kişiliğin valide sultanlık konumunun şekillenmesindeki önemi açıktır.[2] Yabancı yazarların hasekilik döneminde kıskanç ve padişah üzerinde büyük tesir sahibi olduğunu belirttikleri Gülnuş Sultan'ın, validelik döneminde iktidarı kendi elinde tutma gayretinde olan Kösem Sultan kadar ihtiraslı olmadığı söylenebilir. Nitekim Kösem Sultan, "Bir saf dil meczup meşrep bir hatundur validelik makamının hükmünü vermek sevdasında olmaz" düşüncesiyle Şehzade Süleyman'ın annesi Saliha Dilaşub'u Hatice Turhan Valide Sultan

1 Yaş ve statüsünün cinsiyetin üstüne geçtiği konusunda değerlendirme için bkz. Leslie Peirce, *The Imperial Harem*, ix.

2 Kadın erkek ikileminin ötesinde şahsi tecrübenin önemini vurgulayan görüşler için bkz. Ruth Harris-Lee Downs, "What Future For Gender History," *Writing Contemporary History* içinde, haz. Robert Gildea-Anne Simonin (Londra: Bloomsbury Publishing, 2008), 69-94.

yerine tercih edecektir. Ancak Gülnuş Sultan'ın saray içindeki yeri ve rolü ele alındığında, kendisinin gelişmeleri yakından takip ederek, gerektiğinde müdahale edecek dirayete sahip olduğu görülür.[3]

Öte yandan kadınların siyasetle ilişkisini eleştiren kimselerin kişiliklerinin dikkate alınması gerekir. Nitekim Köprülü Mehmed Paşa özelinde değerlendirme yapılacak olursa; Evliya Çelebi'nin yazdığına göre, Köprülü Mehmed Paşa eşi Kaya Sultan'ın ölümüne derinden üzülen Melek Ahmed Paşa'yı görünce, "Bire hey âdem, ayıb değil midir, bir avrat için böyle edersin?" diyecektir.[4]

Köprülü Mehmed Paşa'nın zihniyetine rağmen, dönemin yabancı yazarları Köprülü Mehmed Paşa'nın karısının, oğlu Ahmed Paşa'nın 1663'te vezir olmasını sağladığını yazar.[5] Sarayda yaşayan hanedan mensubu kadınlar dışında daha küçük ölçekli siyasi hanelerde de hane mensubu kadınların siyasi arenada rol oynadıkları bilinmektedir. Vezir ve paşa hanelerine mensup kadınlar gibi taşrada ayan ailelerine mensup kadınlar da siyasi hanenin devamında etkin olarak yer almışlar, evlilik bağları ve himaye ilişkileri oluşturmak suretiyle hanenin çıkarlarını koruyarak siyasi sistemin parçası olmuşlardır.[6] Özellikle güç merkezinin sadrazam konağına geçtiği dönemde, ailenin kadın mensuplarının hane içindeki yerleri ve rolleri dolayısıyla etkili olmaları beklenir.

Netice itibariyle, Gülnuş Valide Sultan'ın icraatının ve valide sultanlık müessesesi içindeki yerinin, dönemin siyasi gelişmeleri bağlamında değerlendirilmesi; hanedanın kadın mensupları meseleye dahil edilmeden dönemin siyasi gelişmelerinin ve saray mekanizmasının işleyişinin tam anlaşılamayacağını gösterir.

3 Naima, *Tarih-i Naima*, III, 1326.

4 Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Topkapı Sarayı Bağdat 307 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini* (İstanbul: YKY, 2001), V, 134.

5 Georges Guillet de Saint-Georges, *An Account*, 359. Köprülü Mehmed Paşa'nın karısı Seyyit Yusuf adında bir kişinin kızı olan Ayşe Hanım'dır. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* III/2, 414.

6 Taşrada yaşayan kadınlar üzerine yapılan çalışmalar için bkz. Jane Hathaway, "Marriage Alliances among the Military Households of Ottoman Egypt," *Annales Islamologiques* 29 (1995), 133-149; Mary Ann Fay, "The Ties That Bound: Women and Households in Eighteenth Century Egypt," *The Family, and Divorce Laws in Islamic History* içinde, haz. Amira Sonbol (Syracuse 1996), 155-173; a.g.y., "Women and *Waqf*: Toward a Reconsideration of Women's Place in the Mamluk Household," *IJMES* 29 (1997), 33-51; a.g.y., "Women and Waqf: Property, Power and the Domain of Gender in Eighteenth Century Egypt," *Women in the Ottoman Empire: Middle Eastern Women in the Early Modern Era* içinde, haz. Madeline Zilfi (New York 1997), 28-48; Margareth Meriwether, *The Kin who Count: Family and Society in Ottoman Aleppo 1770-1840* (Austin 1999).

Ekler

Ürün	Padişah	Valide Sultan	Sultan Ahmed	Sultan İbrahim	[illegible] Sultan	Daye Kadın	[illegible]	[illegible] harem	[illegible] Hümâyun	[illegible] harem	Has mattah	Helvahane	[illegible]	Ağa-i darüssade	[illegible] ağa-i Darüssade	Oda-i has	[illegible] Saray-ı Atik	Ulemâiyan
Şeker (günlük)		3 kıyye	1 kıyye	0,5 kıyye		1 kıyye	1 kıyye	2 kıyye		2 kıyye			1 kıyye					
Şeker (haftalık)		10 kıyye										yarım kıyye		4 kıyye				
Şeker kelle (aylık)		100 adet				15 adet												
Revgan-ı sade (haftalık)		25 kıyye														6 kıyye		
Soğan (günlük)	der harem 15 kıyye	der harem 14 kıyye 10 kıyye	10 kıyye			10 kıyye							3 kıyye		55 kıyye		2 kıyye	2 kıyye
Yumurta	der harem 70 adet	50 adet	10 adet					10 adet		20 adet	110 adet				75 adet			5 adet
Nişasta	der harem 1,5 kıyye	1 kıyye	0,5 kıyye			0,5 kıyye				2 kıyye	6,5 kıyye				4 kıyye			
Buğday (günlük)	der harem 8,5 kıyye	der harem 4,5 kıyye	1,5 kıyye							1,5 kıyye	10 kıyye				5,5 kıyye		6 kıyye	
Mercimek	der harem 3 kıyye	4 kıyye	1 kıyye			1 kıyye					6 kıyye							
Mevlu siyah (haftalık)	der harem 10 kıyye	10 kıyye									4 kıyye				55 kıyye			
Nohud (günlük?)	3 kıyye	4 kıyye	2 kıyye							2 kıyye	10 kıyye						3 kıyye	0,5 kıyye
Tuz (aylık)		6 kıyye	0,5 kıyye			0,5 kıyye				5 kıyye	21 kıyye						3 kıyye	0,5 kıyye
Sirke (aylık?)	der harem 7 kıyye	5 kıyye	1 kıyye			1 kıyye					8 kıyye		31,5 kıyye		6 kıyye		2 kıyye	
Süd	der harem 8 kıyye	7 kıyye	2,5 kıyye			2,5 kıyye				6 kıyye	45 kıyye				18 kıyye			
Taze kaymak tabak		1 adet									1 adet				1 adet			
Kaymak Üsküdari, tabak	der harem 1 adet	1 adet	1 adet	1 adet														
Mast [illegible]		3 adet	0,5 adet	1 adet														
Ab-ı verd	200 kıyye	400 kıyye									200 kıyye			50 kıyye				
Sebzevat	der harem 30 kıyye	der harem 26 kıyye	7,5 kıyye			7,5 kıyye					155 kıyye		10 kıyye	70 kıyye				7 kıyye
Dakik-i has (aylık)	14 keyl	11,5 keyl			17,5 keyl													
Maydanoz	der harem 100 adet	der harem 100 adet								40 adet	100 adet		100 adet	125 adet				
Marul		1500 adet																
Kereviz (günlük)	der harem 100 adet	100,5 adet																
Bâdem (haftalık)		2 kıyye									3 kıyye			5,5 kıyye				
Revgan-ı zeyt (haftalık)	5 kıyye	5 kıyye																
Darçın (haftalık)	400 kıyye	200 kıyye																
Fülfül (haftalık)	1 kıyye	1 kıyye																
Zencefil (haftalık)	1 kıyye	1 kıyye																
Nân-ı has (günlük)		12 adet	6 adet	2 adet										5 adet				
Nân-ı piç (günlük)		2 adet	1 adet															
Çörek (günlük)		3 adet												1 adet (cumalık)				
Yağlı halka (günlük)		3 adet	1 adet															
Nân-ı pide (günlük)		3 adet																
Halka-i simit (günlük)		3 adet																
Nân-ı nohud (günlük)		3 adet																
[illegible] (günlük)	5 adet	5 adet																
[illegible] (günlük) ([illegible] hoşab der helvahane)		5 kıyye		1 kıyye		2 kıyye	2 kıyye											
Fodula (günlük)		110,5 çift	5,5 çift	5 çift	30,5 çift	5,5 çift		11,5 çift	153,5 çift					40,5 çift		10,5 çift	40,5 çift	18,5 çift
Et (günlük)	28 kıyye	24 kıyye				10 kıyye		12 kıyye						4,5 kıyye				

Ek II. II. Mustafa dönemi Harem-i Hümayun Mutfak Tayinatları (1701/1113 Tarihli Tayinat (BOA, D.MSF 3- 85)

Ürün	Padişah	Valide Sultan	Harem-i hümâyun	Kethüda Kadın	İç kilâr	Baş kadın	İkinci kadın	Üçüncü kadın	Dördüncü kadın	teberdarân-ı saray-ı atik	Daye kadın	Ağa-i Darüssaade	Hazinedâr-ı şehriyarı	Ağayân-ı Darüssaade	Sultan İbrahim	Sultan Mehmed	Sultan Osman	Sultan Hasan	Ayşe Sultan	Emine Sultan	Safiye Sultan	Fatma Sultan	Rukiye Sultan	Haseki Sultan	şeyhülislâm
Kahve (aylık)	20 kıyye						2 kıyye	10 kıyye	10 kıyye		15 kıyye		10 kıyye												
Kar denk (günlük)	10 adet	10 adet		3 adet	1 adet	1 adet	1 adet	1 adet	1 adet		1 adet	3 adet	2 adet	2 adet	1 adet		1 adet	1 adet	1 adet	1 adet	1 adet				1 adet
hıyar taze (günlük)	80 adet	40 adet	400 adet		400 adet		1 kıyye	1 kıyye		3 kıyye	1 kıyye	2 kıyye			1 kıyye	1 kıyye	1 kıyye	1 kıyye	1 kıyye	1 kıyye	1 kıyye	1 kıyye	1 kıyye	1,5 kıyye	
Meyve, bera-yı hoşab	10 kıyye	7 kıyye																							

Ek III. Saray Mensupları için Kalaylanan Kaplar

	Kalay olunan kaplar adet D.MSF 1- 28 (1109 Receb/1698 Ocak)	Harem-i Hümâyun için kalay olunan kaplar adet D.MSF 1- 160 (1112 Zilhicce/Mayıs 1701)	Harem-i Hümâyun için kalaylanan evâni adet D.MSF 2- 110, (1113, Sefer zamanı/1700)	Harem-i Hümâyun için kalay olunan evâni adet D.MSF 2-62 (1113 Ra/ Ağustos 1701)	Muharrem ayında kalayolunan kaplar adet D.MSF 2- 63 (1113 R/Eylül 1701)	Kalaylanan Harem-i Hümayun kapları D.BŞM 1849- 31 (1126 R/Nisan 1714)	Kalaylanan Harem-i Hümâyun kapları D. BŞM 1849- 15 (1126Ca/ Mayıs 1714)
Hünkâr matbahına		146	163		133		
Hünkâr matbahına cedid					65		
Hünkâr kilerine	Kırmızı kap 49	157	143	124	31/143		
Hünkâr'a	95					214	270
Hünkâra cedid		9, 28, 26	32				
Hünkâr kuşhanesine	39	45	53	46	43	72	178
Valide Sultan kilerine	41	137	286	152	73		
Valide Sultan kilerine cedid			27				
Valide Sultan kuşhanesine		27	40	48	45	73	73
Valide Sultan matbahına		113		122			
Valide Sultan'a	101, kırmızı kap 27					260	247
Valide Sultan bakraç cedid			1				
Kethüda Kadın matbahına		75	91	126	135		
Kethüda Kadın kilerine			135	36	95		
Kethüda Kadın kuşhanesine			33	36	31		
Kethüda Kadın'a	72					148	197
Kethüda kadına cedid			41				
Darüssade ağasına		53			23		
Darüssade ağası kuşhanesine	47	29	45	52	43	76	82

Darüssade ağası kilerine	27				53	52	48
Darüssade ağalarına				41			
Daye Kadın						168	
Sultan Ahmed	55			92	37		
Sultan Ahmed matbahına		96	103				
Sultan Ahmed'e cedid		23	45				
Sultan Ahmed kuşhanesine				58			
Sultan Ahmed kilerine			57				
Baş Kadın			105				188
Baş Kadın matbahına					137		
Baş Kadın Kuşhanesine		34			34	78	75
Darüssade ağası yerine			61				
İç kilerine		7, 11	63	36	27	66, 12	62, 12
Hafife Kadın			50	107			
Hatice Kadın	53	118	81	92			
Kuşhane ağalarına			56				
Efendi kuşhanesine	33		48	46	37	88	58
Emine Sultan		66	56	96	73		
Sultan Mehmed	36		53		53		
Sultan İbrahim	31	65			73		
Sultan Mahmud					142		
Sultan Osman							133
Afife Kadın					37		
Bahtiyar Kadın		36		131			
Bahtiyar Kadın'a cedid		46					
Şehsuvar Kadın		101		121, 77	58		
Fatma Sultan Hanım'a				99			
Saliha Kadın				111			
Hanife Kadın		73					
İvaz Kadın'a	96	101					
İkinci Kadın					136		
İkinci Kadın Kuşhanesine						67	62
Dördüncü Kadın'a						154,61	111
Beşinci Kadın							106
Altıncı Kadın							158
Altıncı Kadın Kuşhanesine						54	62
Çukadarlara					33		30
Valut? Kuşhanesine		49		47			
Baş kapı gulamına		31					
Baş kapı gulamının matbahına					37		
Baş kapı gulamının kuşhanesine		27					
Baş kapı gulamının yerine					63		
Baş kapu oğlanına					33		
Baş kapı oğlanı matbahına						76	73
Sultan Hasan dadısına					46		
Hünkar kahvecibaşısına					23		
[illegible]							

Ek IV. Valide Sultanın Muhallefatı [Terekesi] (TSMA D 2179)

Merhume ve mağfurunleha devletli Valide Sultan tabe serahanın muallefatı defteridir. fi 14 Zilkade 1127
Yalnız 413 kise ile 299 kuruş 1 rub ve sair murassaat ve eşya irade ve kayd olunur.

Şevketli Mehabetlü Kerametlü Padişahım
Merhume ve mağfurun leha devletli valide sultan tabe seraha hazretlerinin muhallefatından olmak üzere defa ve defa harem-i hümayunları tarafından gelib teslim-i hazine-i Enderun olan ecnas-ı nukud ve saire mücevherat ve altın ve sim evaniler ve akmişe-i mütenevvialarıdır ki bi müfredata zikr olunur.
Fi 1127 zilkade

Şehr-i mezburun on altısında darussade-i şerife ağası marifetiyle oda Lalası Beşir Ağa yediyle Edirne Sarayında teslim olunan ecnas nukuddur ki zikr olunur.

Atik tuğralı altın 189 adet: 472,5 kuruş
Pare 2 kise: 1000 kuruş
Zolata 1 kise: 500 kuruş
Yekün 1972,5 kuruş

Yevm-i mezburun kahveci başı kulları yediyle teslim olunan
Atik tuğralı altın 20130 adet: yalnız 100 kise ile 325 kuruş
Zolat: yalnız 68 kise ile 269,5 kuruş
Tuğralı pare: yalnız 26 kisedir
Mısri pare: yalnız 3 kise ile 35 kuruştur
Birerlik ve çil akçe: yalnız 2 kisedir

Darbhane-i Amire'den beher mah gelen akçeden teslim olunan

Zincirli altın 150 adet: 375 kuruş
Zolata: 822 kuruş
Tuğralı pare: 375 kuruş
İkişerlik akçe 375 kuruş
Birerlik çil akçe yalnız 750 kuruş
Yalnız 1 yük 2826,5 kuruş ve 1 rub: 102826,5 kuruş 1 rub

Sene-i mezbur zilhiccenin on dördünde darussade ağası marifeti ve yediyle gelib teslim-i hazine-i Enderun-ı hümayun olan nukuddur der saray-ı asitane
204 kise zolata: 102000 kuruş: yalnız 1 yük 2000 kuruş bir rub

Mecmu' 206799 kuruş 1 rub: yalnız 2 yük 6799 kuruş 1 rub
Bi hesab kise: yalnız 413 kise ile 299 kuruş 1 rubdur

Sene-i mezbur şehr-i zilkadenin on beşinde Musahib Abdurrahman Ağa yediyle gelib teslim olunan eşyadırki zikr olunur

Sagir altın şamadan	1 kıta, 192,5 dirhem
Altın hamam tas	1 kıta, 226 dirhem
Yaldızlı sim kahve askısı	1 kıta, 567 dirhem
Yaldızlı sim kebir kahve ibriği	1 kıta, 330 dirhem
Yaldızlı sim kebir kahve tepsisi	1 kıta 330 dirhem
Yaldızlı sim sabun tası	1 kıta 59 dirhem
Yaldızlı sim şeker kutusu	1 kıta 222,5 dirhem
Yaldızlı sim nemekdan	1 kıta 23,5 dirhem
Yaldızlı sim nemekdan	1 kıta 29 dirhem
Yaldızlı sim nemekdan	1 kıta 27 dirhem
Kebir sim şamadan	1 kıta 288,5 dirhem
Kebir sim şamadan	1 kıta 364 dirhem
Vasat sim şamadan	1 kıta 170 dirhem
Sagir sim şamadan	1 kıta 105 dirhem
Sagir sim şamadan	1 kıta 91 dirhem
Sim kahve askısı	1 kıta 484 dirhem
Sim kahve askısı	1 kıta 340 dirhem
Sim sagir kahve askısı	1 kıta 139 dirhem
Kebir sim kahve ibriği	1 kıta 190 dirhem
Sagir sim kahve ibriği	1 kıta 57,5 dirhem
Sagir sim el ibriği	1 kıta 326 dirhem
Sim sagir leğen	1 kıta 143 dirhem
Sim leğen	1 kıta 365 dirhem
Sim bade	1 kıta 274 dirhem
Sim bade	1 kıta 122 dirhem
Sim bade	1 kıta 117 dirhem
Sim bade	1 kıta 97 dirhem
Sim bade	1 kıta 94 dirhem
Sim sagir körük	1 kıta 133,5 dirhem
Sim sagir maşa	1 kıta 94 dirhem
Sim kebir leğen	1 kıta 830 dirhem
Sim vasat tepsi	1 kıta 669 dirhem
Sim mangal	1 kıta
Bir tarafı sim kaplama sim mangal tablası	1 kıta
Kenarı şişhane yaldızlı sagir nuhas tepsi	

Şehr-i mezburun onaltısında ağa-yı müşarun ileyh yediyle gelen eşyadır ki zikr olunur der

Saray-ı Edirne sagir sim buhurdan	91 dirhem
Yaldızlı sim buhurdan	1 kıta
Yaldızlı nuhas sagir leğen maa ibrik	2 kıta
Yaldızlı nuhas abdest leğeni maa ibrik ve sabun tepsisi	1 kıta
Yaldızlı lüleli sagir abdest güğümü	1 kıta
Yaldızlı nuhas bade	2 kıta

Şehr-i mezburun on yedisinde ağayı müşarun ileyh yediyle eşyadır ki zikr olunur

Sim kafes lehimli fanus	1 kıta 800 dirhem
Yaldızlı nuhas leğen maa ibrik	1 kıta

Şehr-i mezburun onaltısında darussade-i şerife ağası marifetiyle oda lalası Beşir ağa yediyle teslim hazine-i Enderun olan eşyadır ki zikr olunur der Saray-ı Edirne

Kırmızı ve beyaz minekari tahtası altın sagir kalkan saati	1 kıta
Necef peştahta saati	1 kıta
Panyakari sim kahve ibriği	115 dirhem
Paşa çukası donluk	15 zira'
Elvan atlas donluk	36 zira'
Gülpenbe kaneviz?	10 zira'
Pilaben? kaneviz?	30 zira'
Yevm-i mezburda kahveci başı yediyle teslim-i hazine-i Enderun olan eşyadır	
Siraciyesiz yaldızlı sim kısrak raht	331 dirhem
Siraciyesiz yaldızlı sim kemer raht	690 dirhem
Yaldızlı sim rişme	96,5 dirhem
Yaldızlı sim bilân	127 dirhem
Altın kakma yaldızlı sim gaddare ve donanması	91 dirhem
Diba yapık	5 adet
Kırmızı saye çuka	20 zira'
Yeşim bülbül billur bardak	3 kıta
Şam alacası boğça	
Kırmızı çuka nihali	
Yemeni basma nihali	
Yeşil çuka seccade	1
Nuhas abdest leğeni	2
Abdest leğeni	
Abdest makramesi	
Telâtin abdest sofrası	1
Abdest makramesi	2
Mardin abdest futası	1

balgami billur kâse maa fağfuri tabak ve yaldızlı sim tabak	1
Kulblu altın su tası	1 kıta 75 dirhem
Nuhas sürahi	2
Kebir tahta sandık	1
Sepet maa gırar.	2
Alaca kilim	18
Sagir akçe veznesi	1
Nuhas akçe tası	1
Akçe meşini	1
Sagir akçe sandığı	20

Yevm-i mezburda dolab halifesi yediyle teslim-i hazine-i
Enderun-ı Hümayun olan eşyadır

Kebir sim fincan tepsisi	790 dirhem
Yaldızlı sim gülabdan	45 dirhem
Minekari nuhas gülabdan	7
Yaldızlı sim şeker kutusu maa kaşık	108 dirhem
Sim ?	15 dirhem
Firenk şişesi simli sagir anberun	kıt'a 1
Devetüğü noktalı sagir fincan	kıt'a 2
Beyaz hatayi? sagir fincan maa kırmızı minekari altın gülabdan	5 dirhem
Beyaz hatayi? sagir fincan maa balgami fağfuri tabak	kıt'a 1
Devetüğü fincan maa beyaz fağfuri tabak	kıta 1
Beyaz fağfuri fincan	kıt'a 3
Alaca fağfuri fincan	kıt'a 8
Kırmızı münakkaş fağfuri fincan	kıt'a 1
Fağfuri sagir fincan tabağı	kıt'a 1
Mor ve yeşil sırma işleme kahve makramesi	- yalnız 3
Beyaz ve turuncu ve mai sandal sırma işleme kahve makramesi	yalnız 3
Sırma işleme mai atlas kahve örtüsü	yalnız 2
Sırma işleme güvezi atlas kahve örtüsü	yalnız 2
Al ve kırmızı ve yeşil çuka sırma işleme bozma	
Fincan tepsisi zarfı	yalnız 3
Kırmızı çuka sade köhne sade kahve örtüsü	kıt'a 1
Sagir telatin tabak	kıt'a 1

İstiğmal-i hümayun için mahsus olan eşyadır

Nuhas fincan tepsisi	kıt'a 1
Paşa fincanı maa minekari sim gülabdan	kıt'a 1, dirhem 16,5
Beyaz paşa fincanı maa çift işi sim gülabdan	kıt'a 1, dirhem 18
Beyaz fağfuri fincan	kıt'a 1

Defan fağfuri fincan	kıt'a 5
Yaldızlı sim gülabdan	kıt'a 6, dirhem 59
Yaldızlı sim şeker kutusu maa kaşığı	kıt'a 1, dirhem 71
Sırma işleme mai atlas kahve örtüsü	yalnız 1
Yeşil atlas sagir fincan boğçası	yalnız 1
Sırma işleme kırmızı çuka bozma fincan tepsisi zarfı	yalnız 1
Güvezi ve mor hare sırma işleme kahve makramesi	yalnız 2
Sade al sandal el bozma tepsi zarfı	yalnız 1

Bunlar dahi dolabda mevcud bulunan eşyalardan zikr olunur

Sim kahve askısı	kıt'a 1, dirhem 606
Sim kahve ibriği	kıt'a 1, dirhem 195
Def'a sim kahve askısı	kıt'a 1, dirhem 495
Def'an sim kahve askısı	kıt'a 1, dirhem 358
Nuhas kahve ibriği	kıt'a 1
Yaldızlı sim leğen maa ibrik ve sabun tası	773 dirhem
Yaldızlı nuhas leğen maa ibrik	kıt'a 1
Yaldızlı nuhas sagir leğen maa ibrik sabun tepsisi	kıt'a 1
Antep işi minekari nuhas leğen maa ibrik	kıt'a 1
Nuhas el leğeni	kıt'a 3
Nuhas el ibriği	kıt'a 4
Sim fener maa muşemma	kıt'a 1, dirhem 567
Def'an sim fener maa muşemma	kıt'a 1, dirhem 575
Yaldızlı nuhas fener	kıt'a 1
Kalaylı nuhas fener	kıt'a 1
Yaldızlı sim havan maa dest ve kapak	kıt'a 1, dirhem 313
Devetüğü fincan	yalnız 60
Nuhas kahve askısı	kıt'a 20
Nuhas kahve ibriği	kıt'a 37
Kebir ve sagir nuhas güğüm	kıt'a 10
Nuhas fincan tası	kıt'a 2

Kilarci yediyle teslim olunan eşyadır ki zikr olunur

Sırma işleme mor atlas tepsi örtüsü	kıt'a 1
Sırma işleme sarı atlas tepsi örtüsü	kıt'a 2
Sırma işleme güvezi atlas tepsi örtüsü	kıt'a 1
Sırma işleme yeşil atlas tepsi örtüsü	kıt'a 1
Sırma işleme mai atlas tepsi örtüsü	kıt'a 1
Kılabdan işleme yeşil atlas tepsi örtüsü	kıt'a 2
Kırmızı işleme atlas tepsi örtüsü	kıt'a 2
Sırma işleme kırmızı çuka tepsi örtüsü	kıt'a 2

Bez üzere kılabdan işleme yemek sofrası	kıt'a 4
Kalemkâri sade yemek sofrası	kıt'a 1
Yemenili yemek makramesi	kıt'a 1
Kaknus burnu yemek kaşığı	kıt'a 3
Balık dişi yemek kaşığı	kıt'a 2
Yemenili yemek kaşığı	kıt'a 1
Abanos yemek kaşığı	kıt'a 4
Kaknus burnu hoşab kaşığı	kıt'a 1
Balık dişi hoşab kaşığı	kıt'a 1
Baga? hoşab kaşığı	kıt'a 1
Ceviz hoşab kaşığı	kıt'a 1
Sim buhurdan maa gülabdan	kıt'a 1, dirhem 189
Yaldızlı sim nemekdan	kıt'a 1, dirhem 98
Nuhas buhurdan maa gülabdan,	kıt'a 2
Nuhas tepsi	kıt'a 2
Yaldızlı nuhas şerit tası maa kapak ve tencere	kıt'a 8
Nuhas hoşab tası ve maa kapak	kıt'a 2
Nuhas maşraba	kıt'a 5
Nuhas nalbeki	kıt'a 153
Nuhas tepsi	kıt'a 25
Nuhas kavanoz	kıt'a 14
Nuhas fener	kıt'a 1
Nuhas burun tası	kıt'a 1
Mermer havan	kıt'a 1

Sene-i mezbur şehr-i zilhiccenin yirmisekizinde Musahib Abdurrahman Ağa yediyle gelib teslim olunan eşyadır ki zikr olunur der saray-ı asitane Yakut zümrüd ile müzeyyen altın kaplama sagir cevahir sepeti	kıt'a 1
Zümrüt ve yakut kökü ile müzeyyen sim çekmece devatı	kıt'a 1, 1225 dirhem
Emrûdi altın gülabdan	kıt'a 1, dirhem 54
Altın buhurdan	kıt'a 1 dirhem 386
Boğazı taşlıca altın gülabdan	kıt'a 1, dirhem 96, 5
Altın fincan tepsisi	kıt'a 1, dirhem 575
Altın şerbet ibriği	kıt'a 1, dirhem 495, 5
Altın çorba tası maa kapak	kıt'a 1, dirhem 678, 5
Def'an altın çorba tası maa kapak	kıt'a 1, dirhem 672, 5
Altın yoğurt tası maa kapak ve tepsi	kıt'a 1, dirhem 430
Altın sahan maa kapak	kıt'a 1, dirhem 495
Altın sahan maa kapak	dirhem 496
Altın sahan maa kapak	kıt'a 1, dirhem 545, 5

Altın sahan maa kapak	dirhem 484, 5
Altın nuhan maa kapak	dirhem 488, 5
Altın nuhas maa kapak	kıt'a 1, dirhem 482,5
Altın sahan maa kapak	kıt'a 1, dirhem 479
Altın sahan maa kapak	kıt'a 1, dirhem 488,5
Altın nalbeki	kıt'a 5, dirhem 196, 5
Altın el leğeni maa ibrik	kıt'a 1, dirhem 1044, 5

Sene-i mezbur şehri zilhiccesinin on dördünde darussade-i şerife ağası kulları marifeti ve yediyle gelüb teslim-i hazine-i enderun-ı hümayun olan eşyadır der saray-ı asitane

Kebir altın şamadan	kıt'a 1, dirhem 1704
Üstü sim kaplama sagir sandıkkari uzun iskemle	1

1128 şehr-i muharremu'l haremin üçünde silahdar ağa mağrifetiyle Musahib Abdurrahman Ağa yediyle gelib teslim-i hazine-i enderun olan eşyadır ki der saray-ı asitane

Ortası yeşil etrafı kırmızı çuka üzere altı yüz otuz yedi zümrüd üç leal ve sair inci ile müzeyyen otuz sekiz mühr-i Süleyman resmi külli seccade	kıt'a 1
Kırmızı çuka üzere 499 zümrüd ve sair inci ile müzeyyen 38 külli seccade	kıt'a 1
Al çuka üzere 46 inci ve külli seccade	kıt'a 1
Kenarları gülpenbe seraser üzerine 34 ve elli bin otuz beş zümrüd ve sair inci ile müzeyyen ortası al hare nihali	kıt'a 1
Ortası bir kebir etrafı dört sagir altın paftalı inci ve zümrüd ile gülpenbe seraser yüz yasdığı	
Bin seksen zümrüd ile müzeyyen elli dört inci dallı gülpenbe seraser yorgan	kıt'a 1
Beyaz atlas üzere sarı sırma işleme altmış kitabiyeli cibinlik pervazı	kıt'a 1
Güvezi kadife üzere sarı sırma işleme yasdık	çift 2
Musanna acemkari yasdık tek	kıt'a 1
Anber	dirhem 2183
Od-ı maverdi	dirhem 984
Def'an od	dirhem 793
Has od	dirhem 983
Orta taşları meksur sim pafta	kıt'a 2, dirhem 6,5
Yiğirmi yakut ve on sekiz zümrüd kökü ile müzeyyen sim kaplama derûni toprak kebirce pafta	dirhem 109
Otuz bir yakut ve yiğirmi dört zümrüd ile müzeyyen altın sepet paftası	kıt'a 4, dirhem 41
Taşları ihrac olunmuş altın kaplama derûni toprak meksur pafta	kıt'a 4, dirhem 67, 5

Altın kaplama yiğirmi bir zümrüd ve yiğirmi üç yakutla
müzeyyen şikest nalbeki çift 1
Sim kaplama minekari necef paftalı musanna rahle kıt'a 1
Yaldızlı sim cibinlik paftaları 2931,5 dirhem
Def'an yaldızlı sim cibinlik paftaları 2996 dirhem
Alemi? nalça? resimli birer zümrüd ve sair seksen yedi yakut ve
elli iki zümrüd ve doksan sekiz hurda piruze ve sekiz inci ile
müzeyyen ateşdâni? necef tabağı yeşim zer nişanları üç altınlı buhurdan
İkiyüz yiğirmi yakut ve yiğirmi dört zümrüd ile müzeyyen ayakları ve tepsisi altın fağfuri buhurdan
kıt'a 1
Kırk yakut ve otuz üç zümrüd ile müzeyyen tabağı ve çanağı
fağfuri kapağı altın buhurdan
Yiğirmi yedi yakut ve on dokuz zümrüd ile müzeyyen tabağı ve çanağı
fağfuri kapağı altın ateşdâni sim sim sagir buhurdan kıt'a 1
Yüz kırk yakut ve doksan bir zümrüd müzeyyen tepesi billur yeşim
paftalı çubuklu ve musluklu altın buhurdan kıt'a 1
Yiğirmi sekiz zümrüd ve yetmiş iki hurda yakut ve inci ile
müzeyyen çubuğu ve tepesi altın ayağı ve atışdani sim musluklu
beyaz fağfuri buhurdan kıt'a 1
Altmış beş hurda ve yakut ve on iki zümrüd ile müzeyyen kapağı
atışdani altın tepsisi sim billur buhurdan kıt'a 1
Tabağı ve kapağı ve çanağı fağfuri piruzeleri sim ve mercan ve
sırma paftaları minekari buhurdan kıt'a 1
Otuz dokuz yakut ve yiğirmi beş zümrüd ve on bir piruzeli tepesi
bir incili altın billur gülabdan maa tabak
Altmış iki yakut ve yiğirmi yedi zümrüd ile müzeyyen kapağı
altın fağfuri gülabdan
Oyma ağaç buhurdan kıt'a 1
Yaldızlı sim buhurdan maa armudî gülabdan kıt'a 1, dirhem 118,5
Çift işi sim gülabdan maa tabak dirhem 125,5
Yanyakâri sim gülabdan kıt'a 1, dirhem 83
Billur ve kapağı ve dipliği yaldızlı sim çift işi gülabdan kıt'a 1
Kırk sekiz zümrüd ve on altı yakut ve yiğirmi dört edna incü ve
gayet hırdavat altı piruze ile müzeyyen dipliği sim pervazı altın
billur şamadan kıt'a 1
Ağızlık taşrası altın içi sim müşebbek sırmalı anber ile masnu'
incili bardak maa kapak emziği ve ağızlığı ve dibliği sim billur
bardak maa tabak kıt'a 1
Kapağı ve dipliği çenberi altın kapağı bir hurda yakutlu musanna
necef bardak maa kapak kıt'a 1
69 yakut 52 zümrüd ile müzeyyen ağızlık ve tepeliği ve

kulpu altın billur saga? maa kapak	
95 zümrüd´64 yakutla müzeyyen boğazı ve dipliği müşebbek altun iki kulpluğu billur bardak maa tabak	kıt'a 1
Kapağı ve ağızlığı ve kafesi sim kulbu kendinden mertabanî maşraba	kıt'a 1
Kapakları sim fağfuri ibrik	kıt'a 2
Kapaksız fağfuri ibrik	kıt'a 1
Ağızlığı ve emzik ve ucu sim fağfuri ibrik	kıt'a 1
81 yakut ve 72 zümrüd ile müzeyyen boğazı ve dipliği ve çenberi ve kulbu ve kapağı altın gergedan boynuzu tarzı taş bardak	kıt'a 1
Dipliği ve kapağı ve ağızlığı ve emziği? Ucu sim 62 hurda yakut ve kırk ve 42 piruze ve 26 gayet hurda zümrüd ile müzeyyen tepesi bir mercanlı sim zencirli fağfuri ibrik	kıt'a 1
Beş yakut ve altı zümrüd ile müzeyyen fağfuri leğen	kıt'a 1
On sekiz yakut ve üçer hurda zümrüd ile müzeyyen fağfuri fincan	kıt'a 3
Sekiz yakut ve onar zümrüd ile müzeyyen fağfuri fincan tabağı	kıt'a 2
20 yakut ile müzeyyen sagir fincan	kıt'a 1
10 yakut ve bir zümrüd ile müzeyyen fincan tabağı	kıt'a 1
Dört yakut ve üç zümrüd ile müzeyyen fincan tabağı	kıt'a 1
516 hurda yakut ve 376 zümrüd ile müzeyyen çenberleri altın kaplama billur nişan kutusu	kıt'a 1
Üç yakut ve üç piruze ve bir zümrüd ile müzeyyen billur saplı kıl sineklik	kıt'a 1
On iki yakut ve on iki zümrüd ile müzeyyen beyaz fağfuri sagir tabak	kıt'a 1
Altın burun tas	kıt'a 1, dirhem 465,5
Yaldızlı sim devat kalemdâni	kıt'a 1, dirhem 85, 5
Yaldızlı sim kapak maa zincir	kıt'a 1, dirhem 57
Yaldızlı sim yoğurt tası maa kapak ve tepsi	kıt'a 20, dirhem 1006,5
Sagir sim sahan maa kapak	kıt'a 1, dirhem 195
def'an sagir sim sahan maa kapak	kıt'a 1, dirhem 214
Sagir sim maşraba maa kapak	kıt'a 1, dirhem 678
Def'an sim maşraba maa kapak	kıt'a 1, dirhem 206
Def'an sagir sim maşraba maa kapak	kıt'a 1, dirhem 175,5
Sagir sim ibrik	kıt'a 1, dirhem 126,5
Yanyakâri sim maşraba maa kapak	kıt'a 1, dirhem 110,5
Sim kahve askısı	kıt'a 1, dirhem 437
Sim kahve askısı	kıt'a 1, dirhem 317
Sim kahve ibriği	kıt'a 1, dirhem 156
Def'an sim kahve ibriği	kıt'a 1, dirhem 146,5

Sagir sim kahve askısı	kıt'a 1, dirhem 139
Sagir sim kahve ibrik	kıt'a 1, dirhem 65
Kebir sim kahve ibriği	kıt'a 1, dirhem 278
Çift işi mercanlı meksur sim tabak	kıt'a 1, dirhem 460,5
Sagir sim bade	kıt'a 1, dirhem 35
Gülleri yaldızlı sim vasat tepsi	kıt'a 1, dirhem 306
Def'an gülleri yaldızlı sim vasat tepsi	kıt'a 1, dirhem 280
Def'an gülleri yaldızlı sim vasat tepsi	kıt'a 1, dirhem 278
Gülleri yaldızlı sim sagir tepsi	kıt'a 1, dirhem 125
Def'an gülleri yaldızlı sim sagir tepsi	kıt'a 1, dirhem 146
Sim vasat sade tepsi	kıt'a 1, dirhem 520
Def'an sade vasat sim tepsi	kıt'a 1, dirhem 885
Kebir sade sim tepsi	kıt'a 1, dirhem 950
Sim akçe veznesi	kıt'a 1, dirhem 123
Cabeca yaldızlı müşebbek sim şamadan	kıt'a 1, dirhem 247
Yaldızlı nuhas sahan maa kapak	kıt'a 1
Nuhas çenberli kapaksız siyah taş hokka	kıt'a 1
Yaldızlı sim kâse kapağı	kıt'a 1, dirhem 35
Vasatça beyaz fağfuri tabak	kıt'a 4
Sagir fağfuri tabak	kıt'a 5
Nebâti fağfuri tabak	kıt'a 2
Eski maden sagir fağfuri tabak	kıt'a 3
Beyaz hatai tabak	kıt'a 2
Mertabani tabak	kıt'a 3
Beyaz hatai kâse	kıt'a 1
Direkli beyaz hatai yekmürdi	kıt'a 2
Nebati yekmürdi	kıt'a 2
Sarı fağfuri hatai kâse	kıt'a 1
Beyaz hatai şerbet kâsesi	kıt'a 2
Nebati yekmürdi	kıt'a 1
Eski maden kâse maa tabak	kıt'a 2
Beyaz hatai ? tabağı	kıt'a 3
Mertebani tabak	kıt'a 5
Kemayar nemçekarî sim şamadan etrafı	kıt'a 4, dirhem 373
Kemayar sim bülbül tası	kıt'a 1, dirhem 39,5
Def'an kemiyar sim bülbül tası	kıt'a 1, dirhem 44
Elvan düz kadife	zira' 128
Elvan telli kadife	zira' 90,5
Elvan düz atlas	zira' 26
Elvan Londra çuka	zira' 33
Kevenik? saye çuka	zira' 3,5

Şehr-i mezburun sekizinde musahib Abdurrahman Ağa kulları yediyle eşyadır der Saray-ı Asitane	
Şeşhane nuhas sahan maa kapak	kıt'a 12
Şeşhane sagir sahan maa kapak	kıt'a 25
Vasat nuhas sahan	kıt'a 73
Sagir nuhas sahan maa kapak	kıt'a 11
Şeşhane nalbeki	kıt'a 23
Vasat ve sagir hoşab tası maa kapak	kıt'a 16
Nuhas sini	kıt'a 1
Nuhas börek tepsisi	kıt'a 11
Nuhas kadayif tepsisi	kıt'a 8
Sagir kahve tepsisi	kıt'a 3
Nuhas kahve ibriği	kıt'a 4
Kebir ve sahir nuhas maşraba maa kapak	kıt'a 26
Nuhas güğüm maa kapak	kıt'a 5
Nuhas kavanoz maa kapak	kıt'a 3
Kebir ve sagir camеşuy leğeni	kıt'a 6
? sagir el leğeni	kıt'a 2
Nuhas hamam leğeni	kıt'a 1
Vasat ve sagir nuhas ?	kıt'a 4
Vasat ve sagir nuhas tencere maa kapak	kıt'a 10
Nuhas kefkir kapak	kıt'a 1
Sagir nuhas sahan kapağı	kıt'a 4
Sagir nuhas tas kapağı	kıt'a 5

Şehr-i mezburun dokuzunda ağa-yı müşarun ileyh yediyle gelen eşyadır ki zikr olunur	
121 yakut ve zümrüd ile müzeyyen ağızlığı ve kafesi ve kulpu altın kökden boynuzî tarz taş bardak maa kapak	kıt'a 1
Kapağı bir damla yakut ve sair cabeca hurda yakut ve piruze ile müzeyyen altın zencirli sagir kıt'a zernişanlı bardak maa kapak	kıt'a 1
Kapak tepesi ve etrafı ve ağızlığı ve boğazı ve kafesi ve kulbu ve dipliği altın sagir laciverdi bardak maa kapak	kıt'a 1
56 zümrüd ve yakut ile müzeyyen tepesi gayet sagir alaca fağfuri emzikli ibrik	kıt'a 1
Kapağı tepesi bir hurda ve incilice sagir kıta somaki? yekmürdi maa kapak ve tabak	kıt'a 1
Kapağı ve dipliği çift işi sim sırma ile müzeyyen üç hokkalı billur nemekdan	kıt'a 1
Tepe nakış sapı zerfişan yeşim şikest kaşık	kıt'a 1
Ucu mercanlı billur saplı kaşık	kıt'a 1
Kemik saplı billur kaşık	kıt'a 1
Buz taş kafesli bardak maa kapak	kıt'a 1

Sim yaldızlı nalbeki	kıt'a 6
Sim yumurta tablası	kıt'a 1, dirhem 206
Yaldızlı sim kâse kapağı	kıt'a 1, dirhem 17,5
Billur kâse maa kapak	kıt'a 6
Billur bardak maa kapak	kıt'a 7
On beş zümrüd ve sekiz yakut ve tabağı üç yakutluyla müzeyyen yekmürdi maa tabak	kıt'a 1
Otuz iki yakut ve altı zümrüd tabağı on iki yakut ve sekiz zümrüd ile müzeyyen fağfuri yekmürdi maa tabak	kıt'a 1
Otuz yakut ve dokuz zümrüd tabağı altı yakut ve yedi zümrüd ile müzeyyen sagir fağfuri yekmürdi maa tabak	kıt'a 1
Yiğirmi yedi yakut ve on yedi zümrüd tabağı yiğirmi yakut ve bir hurda zümrüd ile müzeyyen fağfuri yekmürdi maa tabak	kıt'a 1
Kırk sekiz çiçekli yakut ve tabağı zümrüd ve on beş yakut ile müzeyyen fağfuri yekmürdi maa tabak	kıt'a 2
Alaca fağfuri tabak	kıt'a 1
Laciverdi fağfuri tabak	kıt'a 1
Beyaz hatayi tabak	kıt'a 1
Vasat sarı fağfuri tabak	kıt'a 13
Sagir fağfuri gülbeşeker tabağı	kıt'a 9
Sagir mertabani tabak	kıt'a 1
Beyaz sagir ? tabağı	kıt'a 1
Mertabani rengi hatayi kâse	kıt'a 2
Beyaz hatayi kâse maa tabak	kıt'a 1
Sarı hatayi kâse	kıt'a 1
Çargül? şerbet kâsesi	kıt'a 1
Beyaz hatayi yekmürdi	kıt'a 1
Alaca fağfuri kâse	kıt'a 2
Laciverdi fağfuri kâse	kıt'a 2
Yeşil ve sarı münakkaş fağfuri yekmürdi	kıt'a 1
Acem fağfurisi yekmürdi	kıt'a 3
Fağfuri şerbet kâsesi	kıt'a 5
Alaca? fağfuri ?	kıt'a 2
Elvan ma'hud çuka donluk	95 zira'
Londra çuka donluk	15 zira'

Şehr-i mezburun on birinde Hazinedar Ağa kulları yediyle gelüb has odabaşı ağa kullarında olan mühr-i hümayunuyla memhurlanan murassatdır zikr olunur
Kırmızı meşin kaplı birinci anbarda olan murassatdır

Kenarı mai ve siyah baftaları yeşil minekâri göbeğinde bir kebir ve beş vasat ve sair yüz yetmiş vasatça ve beş yüz on yedi sagir ve yüz hurda elmas ve iki vasat ve seksen iki vasatça yakut mecmu
793 elmas ve 84 yakutuyla murassa' göbekle 12 paftalı bütün altın kemer kuşak kıt'a 1, dirhem 422

Zemini çökertme kalem kırmızı ve yeşil ve beyaz minekari göbeği bir kebir ve sekiz vasat ve sekiz vasatça ve sekiz sagir beher paftası on üçer sagir ve sekizer hurda mecmu' iki yüz otuz beş elmasla murassa' ? on bir paftalı bütün altın kemer kuşak kıt'a 1, dirhem 311

Ortaları birer kebir etrafları kırk yedi vasat ve yetmiş iki vasatça seksen dokuz sagir elmas ve on dört vasatça ve yiğirmi sagir elmas ve on dört vasatça ve yiğirmi dokuz sagir damla yakut mecmu' iki yüz on bir elmas ve kırk üç yakutuyla murassa' hindkarî gayet ala üç paftalı sürme kuşak kıt'a 1, dirhem 204, 5

Orta göbeği bir kebir ve on vasat ve sayir yiğirmi sekiz vasatça ve doksan altı sagir mecmu' yüz otuz beş elmasla murassa' cabeca yeşil ve beyaz minekâri ve müşebbek üç paftalı tarz-ı kadim minekârî kuşak dirhem 119

Etrafı beyaz ve siyah minekâri ve orta göbeği bir kebir ve etrafı iki vasat ve yiğirmi dört vasatça ve yüz otuz altı sagir ve iki yüz altmış yedi hurda mecmu' dörtyüz otuz elmasla murassa' üç paftalı çengel kuşak kıt'a 1, dirhem 126

Zemini çökertme kalem beyaz ve yeşil ve siyah yazma minekâri orta göbeği bir vasat vesayir on dört vasatça ve on sekiz sagir laal ve dört vasatça ve otuz sagir ve altı hurda elmas mecmu' otuz üç laal ve kırk elmasla murassa' üç paftalı firenkâri sürme kuşak kıt'a 1, dirhem 116,5

Ortası bir kebir ve sair yiğirmi iki vasat ve on altı vasatça elmas ve seksen sekiz hurda yakut mecmu' otuz dokuz elmasla murassa' zemini yeşil mine üzerine beyaz minekâri kenarı müşebbek sırma kuşak kıt'a 1, dirhem 121

Orta köbeği bir kebir ve etrafları altı vasat ve on dört vasatça ve sair ikiyüz sekiz sagir mecmu' iki yüz yiğirmi dokuz elmasla murassa' uçları ve göbeği etrafı müşebbek cabeca kırmızı ve yeşil ve beyaz minekâri resm-i zünnari çengel kuşak kıt'a 1, dirhem 136

Zemini ayine kırmızı ve beyaz ve siyah yazma minekâri ortaları birer vasat ve etraf gülleri sekizer vasatça ve sair otuz sekiz sagir ve yüz elli altı hurda elmas ve orta göbeği bir kebirce şeşhane zümrüde mecmu' ikiyüz on iki elmasla murassa' resm-i zunnâri sürme kuşak kıt'a 1, dirhem 141,5

Gülkûni ve beyaz ve siyah ve yeşil ve mai firenk pesend minekâri ortaları birer vasat şeşhane zümrüd ve sair altmış iki sagir elli yedi hurda mecmu' yüz on dokuz elmasla murassa' ba tarz-ı nevzuhur resm-i şemse çengel kuşak kıt'a 1, dirhem 119

Zemini ayniye kırmızı ve beyaz ve siyah ve elvan yazma minekâri ortaları birer damla vasat zümrüdlü on on altı vasatça ve on altı sagir ve doksan hurda mecmu' yüz yiğirmi iki elmasla murassa' resm-i şemse çengel kuşak 121 dirhem

Kırmızı ve beyaz ve siyah ve elvan ve yazma minekâri ortaları birer vasat ve etrafında olan sekizer güllerinde birer vasatça ve sair on altı sagir ve yüz on dört hurda mecmu' yüz kırk sekiz ve otuz iki şeşhane sagir yakutuyla murassa' resm-i şemse çengel kuşak kıt'a 1, dirhem 143,5

Zemini çökertme kalem orta göbeği etrafı kırmızı minekâri ortalarında birer vasat etrafında sekizer vasatça ve sair yiğirmi dört sagir ve yüz elli hurda mecmu' yüz doksan iki elmasla murassa' resm-i şemse çengal kuşak kıt'a 1, dirhem 102

Zemini çökertme kalem cabeca minekâri ortaları birer vasat damla laal ve etrafları dört vasat ve on dört vasatça ve sair otuz iki sagir yüz doksan iki hurda mecmu' iki yüz kırk iki elmasla murassa resm-i şemse çengel kuşak kıt'a 1, dirhem 136

Zemini tarama kalem kırmızı ve beyaz ve yeşil ve siyah ve elvan yazma minekâri ortalarında birer vasat damla zümrüd ve etraflarında sekizer vasatça ve sair kırk sekiz sagir ve yüz doksan iki hurda mecmu' ikiyüz ikiyüz elli altı elmas ve on altı sagir damla yakutuyla murassa' resm-i şemse minekâri kuşak kıt'a 1, dirhem 169

Kırmızı ve beyaz ve siyah yazma minekâri ortaları birer kebir şeşhane ve etrafları altışer tahta zümrüd ve altışer tahta laal ve sair yiğirmi altı sagir ve yetmiş iki hurda mecmu' doksan sekiz elmas ve kenarı gayet hurda yüz kırk dört zümrüd ile murassa resm-i şemse çengal kuşak kıt'a 1, dirhem 179

Zemini ayniye kırmızı ve beyaz ve yeşil ve siyah yazma minekâri ortalarında birer vasat ve sair on yedi vasatça ve otuz iki sagir ve yüz altmış hurda mecmu' iki yüz on bir elmas ve uçları birerhurda yakutuyla murass resm-i şemse çengal kuşak kıt'a 1, dirhem 118

Kırmızı ve beyaz ve mai ve çengari ve siyah yazma minekâri ortalarında birer vasat câr kuşe tahta laal ve on dört sagir ve on dört hurda yakut ve on dört vasat ve sair yiğirmi sekiz sair ve yüz kırk hurda mecmu' yüz seksen iki elmas ve yiğirmi sekiz yakut ve iki leal ile murassa' resm-i şemse minekâri kuşak kıt'a 1, dirhem 126

Kenarı siyah minekâri ortaları birer kebir ve etrafları yedişer vasat ve sair yüz sagir ve üç yüz beş hurda mecmu' dört yüz yiğirmi bir elmasla murassa' resm-i şemse çengâl kuşak kıt'a 1, dirhem 116

Zemini südmaisi minekari üzere beyaz ve kırmızı ve yeşil minekâri ortalarıyla dokuzar vasat ve sair on altı vasatça ve otuz dört sagir ve yüz sekiz hurda mecmu' yüz yetmiş altı elmasla murassa' resm-i şemse çengal kuşak kıt'a 1, dirhem 125

Fıstık resimli aşağı minekâri hazineden yaptırılan yemiş sagir elmasla murassa' çengel kuşak kıt'a 1, dirhem 106

Ortaları birer vasat damla zümrüd ve etrafları altışar vasatça tahta laal ve yiğirmi dört hurda yakut ve sair on iki sagir ve iki yüz on altı hurda mecmu' ikiyüz yiğirmi sekiz elmasla murassa' sagir kadife resm-i şemse çengal kuşak kıt'a 1, dirhem 91,5

Kırmızı ve beyaz ve mai ve elvan yazma minekâri ortaları birer vasat damla zümrüd ve etraflarında olan yedişer güllerinde birer vasat ve sair yiğirmi sekiz sagir ve yüz elli dört hurda mecmu yüz doksan altı elmas ve yiğirmi sekiz sagir damla yakut ve on dört hurda damla zümrüd ile murassa' resm-i şemde çengal kuşak kıt'a 1, dirhem 146,5

Kırmızı ve yeşil ve beyaz ve siyah yazma minekâri orta göbeği bir vasat ve sair otuz iki vasatça ve yiğirmi dört sagir ve yüz yiğirmi sekiz hurda mecmu' yüz seksen beş elmasla murassa' üç kabralı müşebbek çengal kuşak kıt'a 1, dirhem 149

Kırmızı ve beyaz ve yeşil ve siyah ve elvan yazma minekâri ortaları birer vasat ve sair yiğirmi sekiz vasatça ve yiğirmi dört sagir altmış dokuz hurda mecmu' yüz yiğirmi dört elmasla murassa' ç kabreli çengal kuşak kıt'a 1, dirhem 142

Zemini tarama kalem kenarı siyah yazma ve gülleri kırmızı ve beyaz ve yeşil minekâri orta göbeği bir kebirce ve iki yan paftasında birer vasat ve etrafında sekizer vasatça ve sair elli bir sagir ve yüz on dört hurda mecmu' yüz doksan iki elmasla murassa üç kabreli çengal kuşak kıt'a 1, dirhem 153

Zemini tarama kalem kırmızı ve yeşil ve beyaz ve siyah yazma minekâri orta göbeğinde bir vasat ve iki yan pafta ortalarıyla yiğirmi altı vasatça ve altmış dokuz sagir ve seksen hurda mecmu' yüz yetmiş altı elmasla murassa üç kabreli çengel kuşak kıt'a 1, dirhem 135,5

Göbekleri tarama kalem ve etrafları müşebbek kırmızı ve yeşil ve beyaz ve minekâri ve siyah yazma minekâri ve orta göbeğinde bir kebirce ve iki yan pafta ortalarıyla on vasat ve sair kırk dört vasatça kırk sagir ve yetmiş iki hurda mecmu' yüz altmış yedi elmasla murassa üç kabreli çengel kuşak kıt'a 1, dirhem 172

Kırmızı ve beyaz ve yeşil ve mai ve siyah minekâri yazma minekari orta göbeğinde bir vasat ve iki yan paftalı orta göbeğinde vasatça ve sair altmış sekiz sagir ve ikiyüz altmış hurda mecmu üç yüz elli beş elmasla murassa' altı gülpenbe diba döşemeli üç kabralı çengal kuşak kıt'a 1, dirhem 153

Göbekleri tarama kalem etrafları müşebbek kırmızı ve yeşil ve beyaz ve siyah yazma minekâri münakkaş orta göbeğinde bir vasat ve iki yan pafta ortalarıyla otuz dört vasatça ve kırk sekiz sagir ve doksan hurda mecmu' yüz yetmiş üç elmasla murassa altı gülpenbe diba döşeli
üç kabralı çengal kuşak kıt'a 1, dirhem 163,5

Kırmızı diba yeşil ve siyah yazma minekâri orta göbeğinde bir kebirce ve iki yan pafta ortalarıyla yiğirmi altı vasat ve elli ve elli iki vasatça ve otuz sekiz sagir ve elli dört hurda mecmu' yüz yetmiş bir elmasla murassa müşebbek altı beyaz diba kapları üç kabra çengel kuşak kıt'a 1, dirhem 148,5

Etraflarında olan gülleri tarama kalem kırmızı ve yeşil ve beyaz ve siyah yazma minekâri orta göbeğinde bir kebir ve iki yan pafta üzerinde iki vasat ve etrafı güllerinde yigirmi dört vasatça ve sair kırk sekiz sagir ve elli bir hurda mecmu' yüz yiğirmi altı elmasla murassa
müşebbek üç kabreli çengal kuşak kıt'a 1, dirhem 141

Ortasında bir vasat etraflarında yiğirmi altı vasatça ve seksen sagir mecmu' yüz yedi elmas ve köşeleri üç kıt'a eski maden kebir zümrüd ile ortası kubbe etrafı on iki tahta yakutıyla müzeyyen kolani üç yüz kırk dokuz müşebbek bazıları anber ile memlu altın habbeli
bir başlı altın çengel kuşak dirhem 209

Ortaları birer kebir damla zümrüd ve kırk iki vasatça yetmiş iki sagir ve kırk dört hurda mecmu' yüz elli sekiz elmas ve on dört vasatça damla yakutuyla murassa kenarı beyaz ve yeşil ve gülguni ve siyah ve minekâri ve sagir kıt'a resm-i şemse çengal kuşak kıt'a 1, dirhem 100,5

Kırmızı kadife kaplı müdevver kutuda olan murassa' kuşaklardır Orta göbeği bir kebir yanları sekiz kebirce delikli zümrüd ve etrafları seksen sekiz delikli habbe zümrüd ile müzeyyen
sırma kolanları sürme kuşak kıt'a 1, dirhem 232,5

Kenarı siyah ve beyaz minekâri orta göbeğinde bir kebirce ve iki yan paftasında dört vasat ve sair yüz elli altı vasatça ve yüz doksan iki sagir mecmu' serapa üç yüz elli üç
elmasla murassa üç paftalı çengel kuşak kıt'a 1, dirhem 167

Göbeği kırmızı ve beyaz ve yeşil ve siyah minekâri ortasında bir kebir delikli laal altı vasat ve altı vasatça ve altı sagir elmas ve kolan başları yiğirmi sekiz vasat ve on üç vasatça ve dokuz sagir mecmu' altmış altmış sekiz elmasla murassa' sekiz paftalı ve on altı kebirce delikleri laal ve yüz otuz bir
Hürmüz inci ile müzeyyen çengal kuşak kıt'a 1, dirhem 280

Kenarı kırmızı ve beyaz ve yeşil minekâri on iki kebir tahta ve sekiz delikli habbe ve on iki vasatça ve on askılı elmasla murassa altı açık hindkarî bimisl çengel kuşak kıt'a 1, dirhem 64,5

Gayet kebir bimisl deliksiz iki aded zümrüd aded zümrüdlü ve çenberli kırk altı sagir ve üç hurda elmas ve yiğirmi sekiz sagir damla yakutuyla murassa' çengel kuşak kıt'a 1, dirhem 144

Orta göbeği bir kebirce etrafı sekiz vasat ve sair seksen sekiz
vasatça mecmu' doksan yedi elmasla murassa üç paftalı çengel kuşak kıt'a 1, dirhem 93

Kırmızı ve yeşil ve beyaz çinkâri ve siyah yazma minekâri ortalarında birer vasat ve sair yiğirmi sekiz vasatça ve on iki sagir ve elli hurda mecmu' doksan iki elmasla ve on sekiz sagir damla yakutıyla murassa' resm-i şemse müşebbek çengal kuşak kıt'a 1, dirhem 108

Zemini ayniye beyaz ve yeşil ve gülgûni ve siyah minekâri ortalarında birer vasat tahta laal ve yiğirmi dört vasatça ve yiğirmi altı sagir ve yüz on hurda mecmu' yüz altmış elmasla murassa resm-i şemse çengel kuşak kıt'a 1, dirhem 89,5

Kırmızı ve yeşil ve beyaz ve mai etrafı siyah minekâri ortaları resm mühr-i Süleyman birer damla laal ve on iki vasatça ve yüz elli altı hurda mecmu' yüz altmış sekiz elmas ve on iki vasatça şeşhane laal ve on altı damla sagir yakut ve düğmesi bir vasat zümrüd resm-i şemse çengel kuşak kıt'a 1, dirhem 128

Göbekleri çökertme damla kalem kırmızı ve beyaz ve yeşil minekâri ve orta göbeğinde bir car kûşe kebir ve sekiz vasat ve kırk sekiz sagir ve yiğirmi dört hurda mecmu' seksen bir elmasla murassa' üç paftalı çengal kuşak kıt'a 1, dirhem 105

Orta göbeği çökertme kalem kırmızı ve yeşil ve beyaz ve gülgûni minekâri orta göbeğinde bir kebir etrafında yedi vasat ve sair on dokuz vasatça ve elli altı sagir mecmu' seksen üç elmasla murassa' yan paftaları müşebbek üç paftalı çengal kuşak kıt'a 1, dirhem 104

Zemini tarama kalem kırmızı ve beyaz ve yeşil ve siyah minekâri ortaları on vasatça elmas ve sekiz sırça ve altmış altı hurda mecmu' yetmiş altı ile murassa kolani otuz bir sagir zümrüd ve altı delikli leal ve sair inci ile zerduz kolanlı resm-i şemse çengal kuşak kıt'a 1, dirhem 54,5

Zemini tarama kalem kırmızı ve yeşil ve beyaz ve siyah ve siyah yazma minekâri ortalarıyla on sekiz sagir elmas ve kırk sekiz sagir damla yakutuyla murassa resm-i şemse çengal kuşak kıt'a 1, dirhem 68

İki kebirce delikli zümrüdlü düğmesinde bir vasatça hind traşı?
Elmaslı altun çenberli gecelik kuşak kıt'a 1, dirhem 55,5

İkinci çuka kaplı anbarda olan mücevherat mütenevviadır ki zikr olunur
Kırmızı ve yeşil ve beyaz ve siyah yazma minekâri kebir kıt'a
Hind traşı elmas hatem kıt'a 1, dirhem 6

Çenberleri yiğirmi dokuz hurda ve iki vasatça elmasla kebir kıt'a
hind traşı resmi elmas hatem kıt'a 1, dirhem 6

Kırmızı ve yeşil ve beyaz ve siyah ve elvan yazma minekâri kebir kıt'a car kûşe sarı
elmas hatem kıt'a 1, dirhem 5,5
Beyaz gülgûni minekâri şeş kuşe kebir kıt'a tarih üzere yeni maden
zümrüd hatem kıt'a 1, dirhem 6

Kırmızı ve beyaz ve siyah ve mai yazma minekâri vasat kıt'a
tırnak üstünde müşebbek yiğirmi aded damla
zümrüd hatem kıt'a 1, dirhem maa altun 3,5
Gülgûni ve beyaz ve siyah mai yazma minekâri vasat kıt'a
müdevver yeni maden damla zümrüd kıt'a 1, dirhem maa altın 3
Kırmızı ve yeşil ve beyaz minekâri tırnak üstünde vasatça habbe zümrüd hatem kıt'a 1, dirhem 2
Gülgûni ve beyaz ve siyah minekâri bir tarafı çukurca
kebir kıt'a damla yakut hatem kıt'a 1, dirhem 5
Beyaz ve gülgûni yazma minekâri vasat kıt'a damla
yakut hatem kıt'a 1, dirhem 2,5
Mai minekâri vasat kıt'a yassı bir tarafı çukurca
damla yakut hatem kıt'a 1, dirhem 2,5
Beyaz ve siyah gülgûni yazma minekâri vasat kıt'a
car kûşe kök elmas hatem kıt'a 1, dirhem 2,5
Tepeleri çift işi kebir kıt'a yeni maden zümrüd ve
düğme takımı kıt'a 1, dirhem 56
Tepeleri ve dipleri kırmızı minekâri maden ve vasatça
habbe zümrüd düğme takım kıt'a 1, dirhem 27,5
Tepeleri çift işi yeni maden vasatça habbe zümrüd
düğme takım kıt'a 1, dirhem 17
Tepeleri ve dipleri kırmızı minekâri yeni maden vasatça
habbe zümrüd düğme takım kıt'a 1, dirhem 15
Altışer hurda elmas ve beş yakutlu müşebbek firenk
kâri altın düğme takım kıt'a 1, dirhem 51
Tepeleri birer sagir elmaslı badzehr? düğme takım kıt'a 8, dirhem 150,5
Elvan yazma minekâri on üçer hurda elmaslı
altın düğme takım kıt'a 1, dirhem 21,5
Kırmızı ve beyaz ve yeşil minekâri sekizer hurda
elmaslı altın düğme takım kıt'a 2, dirhem 53
Tepeleri birer yakut ve altışer hurda elmaslı
altın düğme takım kıt'a 2, dirhem 66
Birer elmaslı müşebbek altın düğmeli takım kıt'a 1, dirhem 38,5
Kırmızı ve beyaz ve yeşil minekâri tepeleri birer
vasatça ve altışer sagir elmaslı kebirce
altın düğme takım kıt'a 1, dirhem 112,5

Yeşil ve beyaz ve kırmızı minekâri ortaları birer vasatça altışer sagir elmaslı altın düğme takım	kıt'a 1, dirhem 62,5
Mai ve çinkari ve yeşil minekâri yedişer sagir elmasları kebirce altın düğme	kıt'a 1, dirhem 28,5
Elvan minekâri tepeleri birer sagir altışer hurda elmasları altın düğme takım	kıt'a 4, dirhem 173
Elvan minekâri tepeleri birer sagir ve altışer hurda elmaslı altın düğme takım	kıt'a 25, dirhem 736,5
Tepeleri birer vasatça elmas ve otuz altışer hurda yakutlu altın düğme takım	kıt'a 1, dirhem 57
Kırmızı ve yeşil ve beyaz minekâri birer vasatça elmas ve altışer yakutlu kebirce altın ve düğme takımı	kıt'a 2, dirhem 118
Yeşil beyaz minekâri yedişer hurda yakutlu altın ve düğme takım	kıt'a 7, dirhem 190
Kırmızı ve beyaz minekâri yedişer hurda yakutlu altın düğme takım	kıt'a 9, dirhem 265
Kırmızı ve beyaz ve yeşil ve elvan minekâri yedişer hurda yakutlu altın düğme takım	kıt'a 5, dirhem 150
Kırmızı ve yeşil ve beyaz minekâri yedişer hurda yakutlu altın düğme takım	kıt'a 7, dirhem 233,5
Yeşil ve beyaz minekâri yedişer hurda yakutlu altın düğme takım	kıt'a 3, dirhem 126
Yeşil ve beyaz ve kırmızı minekâri yedişer hurda yakutlu altın düğme takım	kıt'a 1, dirhem 40,5
Yeşil minekâri yedişer hurda yakutlu altın düğme takım	kıt'a 1, dirhem 26,5
Tepeleri birer zümrüd ve altışer sagir yakutlu kebirce altın düğme takım	kıt'a 1, dirhem 51
Yeşil ve beyaz ve elvan minekâri birer hurda otuz ve yakutla altın düğme takım	kıt'a 1, dirhem 25,5
Yeşil ve elvan minekâri sade altın düğme takım kıt'a sade altın düğme takım	kıt'a 61, dirhem 897,5
Yeşil ve elvan minekâri sade altın düğme takım	kıt'a 10, dirhem 123
Elvan minekâri sade altın düğme takım	kıt'a 3, dirhem 57,5
Kırmızı ve elvan minekâri sade altın düğme takım	kıt'a 131, dirhem 1637
Kırmızı ve elvan minekâri sade altın düğme takım	kıt'a 105, dirhem 1045
Elvan minekâri sade altın düğme takım	kıt'a 19, dirhem 196,5
Elvan minekâri sade altın düğme takım	kıt'a 6, dirhem 61
Elvan minekâri sade altın düğme takım	kıt'a 1, dirhem 17
Kırmızı ve beyaz minekâri kebirce altın düğme takım	kıt'a 2, dirhem 29
Kırmızı ve beyaz minekâri kebirce altın düğme takım	kıt'a 2, dirhem 51,5

Kırmızı ve beyaz ve elvan minekâri kebirce altın düğme takım	kıt'a 2, dirhem 52
Haneleri kırmızı minekâri birer vasat ve çenberleri altmış iki hurda elmaslı inci ve zümrüd askılı kebir zümrüd küpe	çift 1, dirhem 53
Haneleri kırmızı minekâri birer vasat elmaslı inci askılı beşer ayaklı kebir inci küpe	çift 1, dirhem 22
Haneleri kırmızı ve beyaz minekâri birer sagir ve sekiz hurda elmaslı üçer ayaklı kebirce inci küpe	çift 1, dirhem 8
Kırmızı beyaz ve gülgûni minekâri otuz altı vasat elmasla murassa' ikişer sıra altın bilezik	çift 1, dirhem 58,5
Kenarı kırmızı minekâri on dört vasat ve on dört sagir ve elli altı hurda mecmu' seksen dört elmasla murassa birer sıra sanduka tarzı altın bilezik	çift 1, dirhem 43
Laciverd ve yeşil ve beyaz minekâri on kebirce tahta laal ve yiğirmi dört sagir elmasla murassa sagir altın bilezik	44 dirhem
Yeşil ve beyaz minekâri otuz altı vasat damla yakutuyla murassa' iki sagir altın bilezik	çift 1, dirhem 68
Kırmızı ve beyaz minekâri yiğirmi dört vasat elmasla murassa birer sagir altın bilezik	çift 1, dirhem 27
Kırmızı minekâri sekiz elmaslı bilezik başları	çift 1, dirhem 4
Orta göbeği bir kebir ve etrafı altı kebirce ve pençeleri kırk iki vasat ve altı sagir ve yetmiş bir hurda mecmu' yüz yiğirmi altı elmasla murassa altı pençeli kebir altın tepelik	kıt'a 1, dirhem 75
Ortası câr kuşe bir kebir ve etrafı on iki vasat elmas ve altı sagir damla yakutuyla murassa etrafı müşebbek altın tepelik	kıt'a 1, dirhem 25,5
Beher paftası dörder vasatça ve onar sagir elmas ve ikişer sagir damla yakutuyla mecmu' seksen dört elmas ve ikişer sagir damla yakutuyla mecmu seksen dört elmas ve on iki yakutuyla murassa etrafı müşebbek mezkur tepelikli etrafı olmak üzere altın pafta	kıt'a 6, dirhem 91
Yeşil ve kenarı siyah yazma minekâri ortaları ortaları birer câr kuşe ve altışar sagir elmasla murassa çaprast	çift 1, dirhem 13
Şemseleri kırk bir hurda inci ve bir zümrüdlü ve bir zümrüd imameli yüz dane zümrüd tesbih	kıt'a 1, dirhem 34,5
Şemseleri sekiz sagir ve yüz on iki hurda inci ve on beş habbe zümrüd ve nişaneleri ve bir zümrüd imameli doksan üç aded inci tesbih	kıt'a 1, dirhem 19,5

Şemseleri yiğirmi sagir inci ve bir sagir laal ve bir zümrüd imame ve yedi habbe zümrüd nişaneli doksan üç incili inci tesbih	kıt'a 1, dirhem 21
Sarı arakçin üzere yeşil ve çenkâri minekâri müşebbek altın altın şemse ve kitabeli yüz sagir ve iki yüz elli dört hurda mecmu üç yüz elli dört yakut ve yüz seksen beş hurda zümrüd ile müzeyyen mushaf-ı şerif cildi	kıt'a 1
Pervazı altın sim altmış bir hurda yakutuyla murassa billur paftalı meksur ayine	kıt'a 1, dirhem 268
Üçer vasat ve on sekizer vasatça elmas ve on üçer sagir yakut mecmu' ikiyüz doksan dört elmas ve yüz seksen iki yakutuyla murassa' lale resmi altın pafta	kıt'a 14, dirhem 27
Onar vasatça ve birer sagir elmas ve üçer vasatça yakut mecmu almış altı elmas ve on sekiz yakutuyla murassa ba resm servi altın pafta	kıt'a 6, dirhem 51,5
Yirmişer vasatça ve dörder sagir elmas ve ikişer sagir ve on altışar hurda yakutuyla mecmu' doksan altı elmas ve yetmiş iki yakutuyla murassa resimli altın paftalı	kıt'a 4, dirhem 67
Yeni maden şeşhane kebir zümrüd pafta	kıt'a 1, dirhem 13,5
Altın kolan paftalarıdır	
Onar sagir elmasla müzeyyen pafta	5
Müşebbek uzunca altın habbe	213
Müşebbek altın habbe	262
Sade altın habbe	179
Anber ile memlu altın habbe	34
Beşer hurda yakutlu müşebbek altın pafta	12
Altın çengel	1
Beyaz ve siyah yazma minekari ortası câr kuşe bir kebir ve iki vasat ve sair otuz vasatça ve on bir sagir ve seksen yedi hurda mecmu' yüz otuz bir elmas ve iki kebirce hürmüz ve on bir hurda inci ile müzeyyen altı açık çelenk tarzı altın şukufe	kıt'a 1, dirhem 37,5
Kenarı beyaz ve gülgûni ve siyah yazma minekâri ortası üç kûşeli bir kebir ve etrafı altı vasat ve sair yiğirmi dört vasatça ve altmış sagir ve yüz yiğirmi beş hurda ve onar sekiz sagir mecmu' ikiyüz yiğirmi dört elmasla murassa zahiri? Müşebbek elvan minekâri iki sade altın zencirli pençe sorguç	kıt'a 1, dirhem 75,5
Çinkâri mine üzre kırmızı ve beyaz minekâri otuz vasat elmasla murassa baresm lale altın top sorguç	kıt'a 1, dirhem 60,5
Hüma kuşu	1

Kırmızı aba zarflı üçüncü anbarda olan sorguç ve yelpazelerdir ki zikr olunur

Kırmızı ve yeşil ve siyah yazma minekâri ortasıyla on iki vasat ve yedi vasatça ve sair yiğirmi yedi sagir ve yiğirmi iki hurda mecmu altmış sekiz elmasla murassa' iki sade iki sade altın zencirli üç pençeli müşebbek sorguç	kıt'a 1, dirhem 75,5
Kırmızı ve beyaz ve yeşil ve siyah yazma minekâri ortasında uzunca bir kebir elmas ve tepesiyle on bir vasat ve sekiz vasatça ve yiğirmi bir sagir ve on hurda mecmu elli bir elmasla murassa üç pençeli müşebbek sorguç	kıt'a 1, dirhem 63
Ortası bir kebirce etrafı yiğirmi vasat ve yiğirmi üç sagir mecmu kırk dört elmas ve bir vasat delikli laal ile murassa' balıkcın telli sorguç	kıt'a 1, dirhem 49
Ortası bir kebirce ve altı vasat ve yedi hurda mecmu' on dört elmasla murassa' kırmızı ve beyaz ve minekâri zencirli nakıs balıkcın telli sagir sorguç	kıt'a 1, dirhem 22
Kırmızı ve beyaz minekâri bir kebirce ve yiğirmi beş vasatça ve altı sagir mecmu' otuz iki elmas ve bir vasat delikli laal ile murassa iki sade altın zencirli beyaz balıkcın telli sorguç	kıt'a 1, dirhem 60
Beyaz ve yeşil ve siyah yazma minekâri ortasında bir kebir ve etrafı on bir vasat ve on dört hurda mecmu' yiğirmi altı elmasla murassa' balıkcın telli sorguç	kıt'a 1, dirhem 42,5
Kırmızı ve beyaz ve yeşil minekâri ortasında uzunca bir kebirce ve sair on bir vasatça dokuz sagir ve sekiz hurda mecmu yiğirmi dokuz elmasla murassa' müşebbek pençe sorguç	kıt'a 1, dirhem 49
Sade balıkcın telli sorguç	kıt'a 4, 364 dirhem
Tarafeyn-i dört vasat ve altı vasatça ve beş sagir ve yiğirmi dört hurda mecmu otuz dokuz elmas ve yüz otuz dokuz sagir yakut ve yüz yiğirmi dokuz sagir zümrüd ile saraçkâri? billur kabzalı beyaz yelpaze	kıt'a 1
Mai ve beyaz minekâri tarefeyni otuz beş sagir ve kırk hurda mecmu' yetmiş beş yakut ve iki zümrüd ile kabzalı münakkaş şişe siyah balıkcın telli yelpaze	kıt'a 1
Sarı arakçin üzere kırk dal ve yiğirmi dört sagir güllü üç yüz dört sagir delikli zümrüd ve kırk delikli laal ve sair inci ile müzeyyen çizme	çift 1, dirhem 352

Şehr-i mezburun on beşinde hazinedar kulları yediyle gelüb teslim hazine-i enderun olan eşyadır

Ortası bir kebir şeşhane ve etrafı iki şeşhane ve iki tahta vasat ve üç vasatça şeşhane ve bir tahta vasatça yakut ve bir tahta vasatça laal ve sair doksan sekiz sagir yakut ve on yedi laal ve bir sırça ve elli altı hürmüz inci ve on iki sagirce elmasla müzeyyen altın kaplama müdevver ayine	kıt'a 1, dirhem 566,5
Dipliği müşebbek altun kırk dokuz sagir otuz bir hurda mecmu seksen zümrüd ve yiğirmi sekiz sagir laal ve altı sagir şeşhane ve elli hurda yakutuyla müzeyyen mumdanı ve sofrası billur şamadan	kıt'a 1, dirhem 289,5
Dipliği ve ağızlığı ve gülleri sırça ile müzeyyen altın kaplama sim yüz kırk bir hurda yakut ve yiğirmi hurda zümrüd ile müzeyyen kapağı billur hindikâri fağfuri gülabdan	kıt'a 1
Elvan minekâri ayakları çiçekli yaldızlı yanyakâri sim buhurdan maa gülabdan	kıt'a 1, dirhem 402,5
Ağızlıkları ve dipliği mai beyaz fağfuri sagir fincan maa tabak	kıt'a 2
Sagir şişe ıtırşahi	kıt'a 2
Def'an sagirce şişe siyah ?	kıt'a 1
Anber-i şemame,	kıt'a 1 dirhem 87
Od-ı maverdi	dirhem 258
Defan od	640
Defan ham hurda od	dirhem 231

Sene-i mezbur şehr-i saferü'l hayrın altısında hazinedar ağa kulları yediyle gelüb has oda başı ağa kullarında olan mehr-i hümayunuyla memhur murassattır

Kırmızı meşin kaplı dördüncü anbarda olan

Zemini tarama kalem kırmızı ve beyaz ve yeşil minekâri ortaları birer vasatça ve sair yiğirmi sekiz sagir iki hurda mecmu otuz iki elmasla murassa resm-i şemse çengal kuşak	kıt'a 1, dirhem 58
Zemini tarama kalem kırmızı ve beyaz ve yeşil minekâri ortaları birer vasatça ve sair elli altı hurda elmasla murassa resm-i şemse çengal kuşak	kıt'a 1, dirhem 72,5
Kırmızı ve yeşil minekâri göbeğiyle on beş paftalı bütün altın kemer kuşak	kıt'a 1, dirhem 125
Sade kalemkarî altın sırma kuşak	kıt'a 1 dirhem 25,5
Def'an sade kalemkâri altın sürme kuşak	kıt'a 1, dirhem 23,5
Elvan minekâri sade altın düğme takım	kıt'a 6, dirhem 55,5
Elvan minekâri sade altın düğme takım	kıt'a 8, dirhem 107
Kalemkâri sade altın düğme takım	kıt'a 2, dirhem 14,5
Defan kalemkâri sade altın düğme takım	kıt'a 1, dirhem 23
Haneleri birer tahta yakutlu inci askılı vasatça zümrüd küpe	çift 1, dirhem 22,5

Elli iki yakut ve on dokuz zümrüd ile müzeyyen
yeşim zernişanlı sagir kıt'a sürme devat — kıt'a 1
Hokkası billur altmış iki yakut ve on bir zümrüd ile
müzeyyen altın kol devatı — kıt'a 1, dirhem 87,5
Kapağı üç hurda zümrüd ve sair bin üç yüz doksan üç hurda yakutuyla müzeyyen
billur paftalı altın çekmece devatı — kıt'a 1
Billur üzere kapağı üç vasatça şeşhane yakut ve
sair dört yüz altmış dört sagir zümrüd ve yüz altmış yakut ve
hokkası iki vasatça zümrüd ve bir vasatça ve on dört sagir yakut ve üç hurda elmasla murassa altın
çekmece devatı — kıt'a 1
Kabzası burma billur tarafeyni dört sagir ve kırk iki hurda elmas ve iki vasatça tahta ve otuz bir sagir
zümrüd ve kırk altı yakut ve kabzada bir kebir cebel lokum taşlı müzeyyen
sarraçkâri yelpaze — kıt'a 1
Yeşim kabzalı kırk dört sagir yakut ve otuz dokuz zümrüd ve
sair inci ile müzeyyen sarraçkâri yelpaze (kabzasında
gayet hurda sekiz yakut dahi vardır) — kıt'a 1
Hindkâri ayineli kemik rahle — 1
Şemseli mercan tesbih — 2
Yeşim ve akik ve kemik arka kaşağısı — kıt'a 3
Güvezi hare üzere kılabdan işleme kahve makramesi — 1
Gülpembe atlas üzere sarı ve beyaz sırma işleme kahve sofrası — 1
Elvan minekâri altın saplı beyaz kıl sineklik
Altın saplı tavus kuyruğu sineklik — kıt'a 1
Mukavva içinde yeni maden fincan maa tabak — kıt'a 2
Mumdani? Billur çift işi minekâri sagir şamdan — kıt'a 1
Sagir altın şamdan — kıt'a 1, dirhem 77
Ortası yeşim on üç hurda yakut ve on iki zümrüd ile
müzeyyen sagir altın tabak — kıt'a 1, dirhem 17,5
Kapağı bir habbe zümrüdlü kırmızı ve yeşil minekâri
sagir altın tas maa kapak tepsi — kıt'a 1, dirhem 112
Kebir altın burun tası — kıt'a 1, dirhem 597
Sagir altın leğen maa ibrik — kıt'a 1, dirhem 170,5
Sim zevraka? — kıt'a 1, dirhem 45

Mehr-i hümayun ile mehrolunmayıb hazine kethüdası kullarına açıktan teslim olunan
Anber-i şemame — kıt'a 1, dirhem 93
Anber ham — 293dirhem
Od-ı maverdi — 2798
Hurda ham od — 100
Elvan çiçekli istanbul seraseri donluk — 7
Elvan sade istanbul seraseri donluk — 3

Elvan firengi diba donluk	3
Elvan telli hatayi donluk	16
Elvan sade hatayi donluk	7
Defan sade hatayi sim don	4
Elvan atlas parça	
Defan yevmi mezburda ağayı müşarun ileyh yediyle gelen eşyadırki zikr olunur	
Elvan firenk diba donluk	17
def'an yevmi mezburda ağayı müşarun ileyh yediyle teslim-i hazine-i enderun olan	
Elvan telli kadife top	2
Yeşil kadife parça	
Telli turuncu kırmızı çiçekli kadife parça	1
Telli hatayi donluk	
Alaca sof donluk	1
Kırmızı sof top	
Meneviş sof top	
Sene-i mezbur şehr-i saferü'l hayrın on dördünce musahib abdurrahman ağa kulları yediyle gelüb teslim-i hazine-i enderun-ı hümayun olan eşya eşyadır ki zikr olunur	
Elvan çiçekli İstanbul seraseri	donluk 12
Elvan düz İstanbul seraseri donluk	46 zira 2 rub
Mai telli hatai	
Elvan sade hatai	
Beyaz abdest peşkiri	2
Yeşil Mardin abdest peşkiri	1
Kırmızı Mardin abdest peşkiri	1
Cabeca minekâri ayaklı çift işi sim	kıt'a 1, dirhem 166
Müdevver dımaşk ayine	kıt'a 1
Fağfuri beyaz kabe fincanı	5
Fağfuri fincan tabağı	3

Minval-i meşruh üzere beher kisesi beşer yüz kuruş olmak üzere yalnız dört yüz on üç kisesi iki yüz doksan dokuz kuruş ve bir rub ve sair eşyaları bilcümle gelib teslim-i hazine-i enderun-ı hümayun olmuşdur. İrade kayd olunmak babında emir ve ferman şevketlü mehabetlü kerametlü padişah hazretlerinindir.

Ek V. Valide Sultanın Edirne-İstanbul Arası Hareketliliği[2]

Tarih	Mekân
1106/ 1695	İstanbul
1107/1696 Ekim	Çömlekköyü (Lalapaşa, Edirne)
1107/1696 Kasım	Davutpaşa
Safer 1110 / Ağustos 1698	Edirne'den Asitane'ye
1111 Rebiu'l evvel/ Ağustos 1699	Edirne'den ayrılır
C. Ahir 1112/ Kasım 1700	Edirne'ye gidiş
Receb 1112/Aralık 1700	Çatalca
Şevval 1112/ Mart 1701	Çatalca'dan Edirne'ye hareket
25 Ca 1113/ 28 Ekim 1701	Edirne
C. Ahir 1114/Ekim 1702	Edirne
27 R. Ahir 1115/ 9 Eylül 1703	Edirne
29 R. Ahir 1115/ 11 Eylül 1703	Edirne'den Asitane'ye
R. Ahir 1115/ Ağustos 1703- 9 Muharrem 1116/ 14 Mayıs 1704	Saray-ı Cedid
Muharrem 1116/Mayıs 1704	Tersane
2 Safer 1116/ 6 Haziran 1704	Karaağaç
17 Safer 1116/ 21 Haziran 1704- 24 R. Ahir 1116/26 Ağustos 1704	Tersane
26 R. Ahir 1116/28 Ağustos 1704	Karaağaç
8 C. Evvel 1116/ 8 Eylül 1704	Karaağaç' an Saray-ı Cedid'e
29-30 R. Ahir 1116 13 Ekim 1704 (2 gün)	Kağıdhane
29 C. Evvel 1116 /1704 Eylül- 7 Muharrem 1117/ 1 Mayıs 1705	Saray-ı Cedid
29 Safer 1117/ 22 Haziran 1705- 6 R. Evvel 1117/ 28 Haziran 1705	Tersane
7 R. Ahir 1117/ 29 Temmuz 1705	Karaağaç
21 R. Ahir 1117/ 12 Ağustos 1705	Kemerler
23 R. Ahir 1117/14 Ağustos 1705	Kağıdhane
2 C. Evvel 1117/22 Ağustos 1705	Karaağaç
12 C. Evvel 1117/ 1 Eylül1705- 23 Muharrem 1118/7 Mayıs 1706	Saray-ı Cedid
1 Safer 1118/15 Mayıs 1706- 7 R. Evvel 1118- 29 Haziran 1706	Tersane
13 R. Evvel 1118/ 25 Haziran 1706- 4 C. Ahir 1118/ 13 Eylül 1706	Karaağaç
5 C. Ahir 1118/ 14 Eylül 1706- 21 Safer 1119/ 24 Mayıs 1707	Saray-ı Cedid
23 Safer 1119 / 26 Mayıs 1707- 30 C. Ahir 1119/ 27 Eylül 1707	Karaağaç
30 C. Ahir 1119/27 Eylül 1707- 7 Şaban 1119/3 Kasım 1707	Tersane
8 Şaban 1119/ 4 Kasım 1707- 20 Safer 1120/ 11 Mayıs 1708	Saray-ı Cedid
25 Safer 1120/ 16 Mayıs 1708- 3 Receb 1120/ 18 Eylül 1708	Karaağaç
4 Receb 1120/ 19 Eylül 1708- 3 Şaban 1120/ 18 Ekim 1708	Tersane
6 Şaban 1120/ 21 Ekim 1708- Zilhicce 1120/ Şubat 1709	Saray-ı Cedid
14 Receb 1121/ 19 Eylül 1709	Saray-ı Cedid
7 Şaban 1122/ 1 Ekim 1710- 25 Şaban 1122/ 19 Ekim 1710	Tersane
30 Ramazan 1122/ 22 Kasım 1710	Saray-ı Cedid
16 Muharrem 1123/6 Mart 1711	Üsküdar
14 Receb 1123/28 Ağustos 1711	Saray-ı Cedid
Zilhicce 1123/ Ocak 1712	Edirne
2 Zilkade 1124/ 1 Aralık 1712	Saray-ı Cedid
19 Aralık 1712	Edirne
16 R. Ahir 1125/ 12 Mayıs 1713– 1 Zilkade 1125/ 19 Kasım 1713	Edirne
16 Zilkade 1125/ 4 Aralık 1713	Büyükçekmece
10 Zilhicce 1125/ 28 Aralık 1713- 7 Safer 1126/Şubat 1714	Saray-ı Cedid
7 Receb 1126/ 19 Temmuz 1714	Tersane
13 Safer 1127/ 18 Şubat 1715-3 R. Evvel 1127- 9 Mart 1715	Saray-ı Cedid
4 R. Ahir 1127/9 Nisan 1715	Havsa
5 R. Ahir 1127/10 Nisan 1715	Hareket-i hümayun
1127 R. Ahir/ Haziran 1715- 1127 Za 12 /9 Kasım 1715	Edirne

2 Bu liste Silahdar'ın, *Nusretname* adlı eserine ve arşiv belgelerine dayalı hazırlanmıştır.

Ek VI. Valide Sultanın Hediyeleşmesi

	Ne Vesile ile	Veren	Alan	Verilen	Sene	Kaynak
1	II. Mustafa Engürüs seferine giderken	Valide Sultan	II. Mustafa	Donanmış at pişkeş gelir	1695	Silahdar, *"Nusretname*: Tahlil ve Metin," 110
2	Padişah seferde iken	Valide Sultan	II. Mustafa	Kaplan postlu donanmış küheylan	1695	Silahdar, *"Nusretname*: Tahlil ve Metin," 110
3		Devlet hazinesinden padişah adına	Valide Sultan	1500 kuruş ihsan	C. Ahir 1107/ 1696	TSMA 2350
4	II. Mustafa'nın şehzadesi Mahmud doğduğu müjdesi verildiğinde	Valide Sultan	Valide Sultan ikinci ağası Süleyman Ağa	Samur kürk giydirilir ve 1000 altın ve Mısır'dan 80 pare ulufe ihsan-ı hümâyun	Muharrem 1108/ 1696	Silahdar, *"Nusretname*: Tahlil ve Metin," 166.
5	II. Mustafa'nın şehzadesi Mahmud doğduğu müjdesi verildiğinde	Valide Sultan	Gelen 11 nefer hizmetlilere	Kaftan	1696/Muharrem 1108	Silahdar, *"Nusretname*: Tahlil ve Metin," 166.
6	II. Mustafa'nın şehzadesi Mahmud doğduğu müjdesi verildiğinde	Valide Sultan	Hazinedar Nezir Ağa	Samur erkân kürk giydirilir	Muharrem 1108/1696	Silahdar, *"Nusretname*: Tahlil ve Metin," 166
7	Valide sultan padişaha Ahurköyü'nde bulunan çiftliğinde davet verdiğinde	Valide Sultan	II. Mustafa	Biri eğerlenmiş biri çullu iki kısrak pişkeş	Şevval 1109/1698	Silahdar, *"Nusretname*: Tahlil ve Metin," 369
8	Padişah Edirne'den İstanbul'a teşrif buyurduklarında harcırah olarak	Padişah	Valide Sultan	100 kise ihsan-ı hümâyun	1110	TSMA 2350 0016
9	Yıllık ihsan	Valide Sultan	Hanesinden 39 kişi	Çuka ihsan	1111/1699	TSMA d 6145
10	Galata camii açılışı	Valide Sultan	Rikâb-ı Hümayun	Donanmış bir at, resm-i şemse siyah ve beyaz minekari iki vasat ve 220 elmas murassa çengel kuşak, 1 kıta	1111/1699	Silahdar, *"Nusretname*: Tahlil ve Metin," 440; TSMA D 9929, no 113
11	Ramazan Ayı	Valide Sultan	?	Hançer	1111/1699	TSMA D 9929
12		Valide Sultan	Veziriazam Amcazade Hüseyin Paşa	Çukaya kaplu samur kürk ve bir kabza mücevher hançer	1111/1701	Silahdar, *"Nusretname*: Tahlil ve Metin," 469; *Zübde-i Vekayiat*, 752
13		Valide Sultan	Veziriazam Daltaban Mustafa Paşa	Çukaya kaplu bir sevb samur kürk (hilat) ve bir kabza mücevher hançer	1114/1703	*Tarih-i Raşid*, II, 560; Anonim, 187-8
14		Valide Sultan	Şeyhülislâm Feyzullah Efendi	Atâyâ-yı Şehinşâhî'den bir samur giydirilir ve bir surre eşrefi atiyye	1114/1703	*Uşşâkîzâde Tarihi*, 525
15	Padişahın Edirne'de Cuma namazına teşriflerinde	Valide Sultan	Kapuda bulunan fukara ve kapu hüddamlarına	180 kuruş bahşiş	R. Ahir 1115/1703	TSMA D 2977

16	Edirne'den İstanbul'a giderken	Padişah	Valide Sultan	20 kise akçe, 14 kise zolata, 6 kise pare ihsan	29 R. Ahir 1115/Eylül 1703	TSMA E 2978
17	Ramazan Bayramı	Vezir	Valide Sultan	Pişkeş	Ramazan 1115/Ocak 1704	TSMA E 684
18	Vezirden pişkeş geldiğinde	Valide Sultan	Vezir kethüdası Telhisçi ağa hazine katibi bir kimesne Etba'a	Tuğralı altın: 60 kuruş 30 kuruş 30 kuruş 30 kuruş 100 kuruş	1115/1704	TSMA E 684
19	Eflak Beği kapı harcı geldiğinde	Valide Sultan	TelhisçiAğa Kapı kethüdası Tercüman Etba'a	30 kuruş 40 kuruş 30 kuruş 60 kuruş	1115/1704	TSMAE 684
20	Tersane-i Amire bahçesine nakl olunduğunda	Hünkâr	Valide Sultan	İki kise çil pare, ? kise zolata cümlesi 5 kise akçe, ihsan-ı hümâyun	1115/1704	TSMA E 684
21	Valide, Tersane'ye teşrif buyurduğunda harcırah olarak	Hünkâr	Valide Sultan	3 kise pare, 2 kise zolata ihsan-ı hümâyun	13 Muharrem 1116/Mayıs 1704	TSMA E 2978
22	Cülus-ı hümâyun	Valide Sultan	Padişah	Kırmızı, beyaz ve yeşil minekâri ortaları gül resimli ve sagir 163 elmasla murassa üç paftalı çengel kuşak, 1 kıt'a	1116/1704	TSMA D 9929, no 125
23	Karaağaç'ta Yusuf Efendi Bahçesi halvetinde	Valide Sultan	Enderun-ı hümayun ağalarına	İhsan	R. Ahir 1117/ 1705	TSMA D 682, s.4
24	Şehzade Mehmed doğumu	Valide Sultan	?	Altın çengel kuşak	8 Şaban 1117/25 Kasım 1705	TSMA D 9929, no 134
25	İd-i kebir	Valide Sultan	?	resm-i şemse çengel kuşak bir kıta	1117/1705	TSMA D 9929, no 144
26	Padişah kan aldırdıkta	Valide Sultan	Padişah	Kırmızı ve yeşil ve elvan yazma minekari yeşil çengel kuşak, kıta 1		TSMA D 9929, no 152
27		Venedik elçisi	Valide Sultan	Hediye name	14 Muharrem 1118/28 Nisan 1706	TSMA D 684
28	Venedik elçisi hediye getirdiğinde	Valide Sultan	Elçi adamlarının baş olan Neferleri Telhisçi Ağa Tercüman	150 aded şerifi altın 300 kuruş 40 kuruş 40 kuruş	Muharrem 1118/Nisan 1706	TSMA D 684
29		Valide Sultan	Harem-i Hümâyun ağaları	3 kise zolata ihsan	30 C. Evvel 1118	TSMA d 210

30	Îd-i edhâ (Kurban Bayramı)	Veziriazam Ali Paşa	Valide Sultan Baş lala ser kahveci	Boğça 5 kuruş pişkeş 2 boğça boğça 1 kuruş	Zilhicce 1118/Mart 1707	TSMA D 684
31	Îd-i edhâ	Yeniçeri Ağası	Valide Sultan Baş lala Ser kahveci	Pişkeş Boğça 4 kuruş Boğça 2 kuruş boğça	Zilhicce 1118/Mart 1707	TSMA D 684
32	Îd-i edhâ	Defterdar	Valide Sultan Baş lala Serkahveci	Pişkeş Boğça 4 kuruş Boğça 2 kuruş	Zilhicce 1118/Mart 1707	TSMA D 684
33	Îd-i edhâ	Mirahur	Valide Sultan Baş lala İkinci lala Üçüncü lala Ser kahveci	Pişkeş boğça 5 kuruş Boğça 2 kuruş Boğça 1 kuruş Boğça 1 kuruş Boğça 1 kuruş	Zilhicce 1118/Mart 1707	TSMA D 684
34	Yıllık ihsan	Valide Sultan	Kuşçu	200 kuruş bir çuka bir kumaş	1119/1708	TSMA D 684
35	Yıllık ihsan	Valide Sultan	Kapıcı baba	150 kuruş, 1 çuka ihsan	1119/1708	TSMA D 684
36	Yıllık ihsan	Valide Sultan	Karaağaç Bahçesi Ustası	60 kuruş, bir çuka bir kumaş	1119/1708	TSMA D 684
37	Yıllık ihsan	Valide Sultan	Çoban Ali	440 kuruş bir çuka ve bir kumaş	1119?	TSMA D 684
38	Yıllık ihsan	Valide Sultan	Baş arabacı başı	770 kuruş bir çuka ve bir kumaş	1119/1708	TSMA D 684
39	Yıllık ihsan	Valide Sultan	İkinci arabacı	40 kuruş	1119/1708	TSMA D 684
40	Yılllık ihsan	Valide Sultan	Sepetçi	80 kuruş, 1 çuka 1 kumaş	1119/1708	TSMA D 684
41	Yıllık ihsan	Valide Sultan	Kahvecibaşıya	250 kuruş bir çuka maa kumaş	1119/1708	TSMA D 684
42	Yıllık ihsan	Valide Sultan	Dolap halifesine	100 kuruş bir çuka maa kumaş		TSMA D 684
43	Yıllık ihsan	Valide Sultan	Kilerci	1100 kuruş, 1 çuka maa kumaş	1119/1708	TSMA D 684
44	Yıllık ihsan	Valide Sultan	Kahveciler	70 kuruş birer çuka birer kumaş	1119/1708	TSMA D 684
45	Yıllık ihsan	Valide Sultan	Yamaklar	600 kuruş	1119/1708	TSMA D 684
46	II. Mustafa'nın kızı Emine Sultan ile Çorlulu Ali Paşa'nın Ayşe Sultan ile Köprülü-zâde Numan Paşa ile düğünü	Sadrazam	Valide Sultan	Şala kaplu samur kürk ve bir kıta zümrüdlü ve la'lli ve elmaslı kebir kuşak ve bir takım zümrüdlü düğme ve beş aded emtia-i mütenevvie ve dört boğça	1708	TSMK, Hazine no: 1573/2, haz. Mehmet Arslan

47	III. Ahmed'in kızı Fatma Sultan ile Silahdar Ali Paşa düğünü	Sadrazam Ali Paşa	Valide Sultan	Elmasla murassa kuşak, kıt'a: 1, nev-zuhûr dîbâ, zirâ'ı: 36, nev-zuhûr hatâyi, zirâ'ı: 36, sâde hatâyî, zirâ'ı: 36, Taraklı atlas, zirâ'ı: 36	1709	TSMA D 10590
48	III. Ahmed'in kızı Fatma Sultan ile Silahdar Ali Paşa düğünü	Şeyhülislâm el hac Abdullah Efendi	Valide Sultan	İşleme seccade, aded 1, Mushaf-ı şerif, ba hatt-ı Çinici-zâde, cild: 1, Beş yüz aded olmak üzere nâka tesbih, aded: 1	1709	TSMA D 10590
49	III. Ahmed'in kızı Fatma Sultan ile Silahdar Ali Paşa düğünü	Vezir Kapudan İbrahim Paşa	Valide Sultan	Nev-zuhûr dîbâ, zirâ'ı: 36, Nev-zuhur hatâyî, zirâ'ı: 36, Sâde hatâyî, zirâ'ı: 36, Taraklı atlas, zirâ'ı: 36	1709	TSMA D 10590
50	III. Ahmed'in kızı Fatma Sultan ile Silahdar Ali Paşa düğünü	Vezir Süleyman Paşa	Valide Sultan	Dîbâ-i Acem, zirâ'ı: 36, Nev-zuhur telli hatâyî, zirâ'ı: 36, Sâde hatâyî, zirâ'ı: 36, Taraklı atlas, zirâ'ı: 36	1709	TSMA D 10590
51	III. Ahmed'in kızı Fatma Sultan ile Silahdar Ali Paşa düğünü	Mısır Valisi Veziriazam-ı sabık Hasan Paşa	Valide Sultan	Dîbâ, zirâ'ı: 36, Nev-zuhur hatâyî, zirâ'ı: 36, Sâde hatâyî, zirâ'ı: 36, Taraklı atlas, zirâ'ı: 36	1709	TSMA D 10590
52	III. Ahmed'in kızı Fatma Sultan ile Silahdar Ali Paşa düğünü	Rakka Valisi Yusuf Paşa	Valide Sultan	Dîbâ, zirâ'ı: 36, Nev-zuhur hatâyî, zirâ'ı: 36, Sâde hatâyî, zirâ'ı: 36, Taraklı atlas, zirâ'ı: 36	1709	TSMA D 10590
53	III. Ahmed'in kızı Fatma Sultan ile Silahdar Ali Paşa düğünü	Beyrut Valisi	Valide Sultan	Dîbâ, zirâ'ı: 36, Nev-zuhur hatâyî, zirâ'ı: 36, Sâde hatâyî, zirâ'ı: 36, Taraklı atlas, zirâ'ı: 36	1709	TSMA D 10590
54	III. Ahmed'in kızı Fatma Sultan ile Silahdar Ali Paşa düğünü	Trablusşam Beğlerbeğisi	Valide Sultan	Dîbâ, zirâ'ı: 36, Nev-zuhur hatâyî, zirâ'ı: 36, Sâde hatâyî, zirâ'ı: 36, Taraklı atlas, zirâ'ı: 36	1709	TSMA D 10590
55	III. Ahmed'in kızı Fatma Sultanile Silahdar Ali Paşa düğünü	Yeniçeri Ağası Mustafa Ağa	Valide Sultan	Dîbâ, zirâ'ı: 36, Nev-zuhur hatâyî, zirâ'ı: 36, Sâde hatâyî, zirâ'ı: 36, Taraklı atlas, zirâ'ı: 36	1709	TSMA D 10590

56	III. Ahmed'in kızı Fatma Sultan ile Silahdar Ali Paşa düğünü	Defterdar Muhammed Efendi	Valide Sultan	Dîbâ, zirâ'ı: 36, Nev-zuhur hatâyî, zirâ'ı: 36, Sâde hatâyî, zirâ'ı: 36, Taraklı atlas, zirâ'ı: 36	1709	TSMA D 10590
57	III. Ahmed'in kızı Fatma Sultan ile Silahdar Ali Paşa düğünü	Damat Silahdar Ali Paşa	Valide Sultan	Murassa şemse kuşak, kıt'a: 1, İşleme şala kaplu samur kürk :1, Emti'a-i mütenevvia, boğçe: 5	1709	TSMA D 10590
58	III. Ahmed'in kızı Ümmü Gülsüm Sultan ile Abdurrahman Paşa nişanı	Damat Abdurrahman Paşa	Valide Sultan	İncü tesbih: 1, Emtiai mütenevvia, boğça: 5	1709	TSMA D 10590
59	II. Mustafa'nın kızı Safiye Sultan'ın Maktul Merzifonlu Kara Mustafa Paşa oğlu ile düğünü	Valide Sultan	Şeyhülislâm	çukaya kaplu samur kürk	1710	TSMA D 10591, haz. M. Arslan
60	II. Mustafa'nın kızı Safiye Sultan'ın Maktul Merzifonlu Kara Mustafa Paşa oğlu ile düğünü	Valide Sultan	Sadr-ı ali kethüdasına	Çukaya kaplu samur kürk	1710	TSMA D 10591
61	II. Mustafa'nın kızı Safiye Sultan'ın Maktul Merzifonlu Kara Mustafa Paşa oğlu ile düğünü	Valide Sultan	Ali Paşa kethüdasına	Çukaya kaplu samur kürk	1710	TSMA D 10591
62	II. Mustafa'nın kızı Safiye Sultan'ın Maktul Merzifonlu Kara Mustafa Paşa oğlu ile düğünü	Valide Sultan	Şeyhu'ş-şüyûh Süleyman Efendi	Kakum kürk	1710	TSMA D 10591,
63	Kapudan Paşa'dan pişkeş gelince	Valide Sultan	Kendi adamına, telhisçi ağaya, etbâına	180 kuruş	Şaban 1120/ Ekim 1708	TSMA D 684
64	İd-i şerif	Valide Sultan	Padişah	Mükemmel donanmış at hediye		TSMA D 684
65	İd-i şerifte hünkâra at hediye edildiğinde	Valide Sultan	Baş silahşöre, has ahır halifesine, hazinedara, eski gulamlara	120 kuruş		TSMA D 684
66	İd-i kebir	Valide Sultan	?	kırmızı ve yeşil ve beyaz ve siyah minekari üç vasat ve 2903 paftalı çengel kuşak, kıta 1	1121/1709	TSMA D 9929, no. 115
67	Padişah Üsküdar camiine teşrif buyurduğunda	Valide Sultan	Halka	Para saçılır	Muharrem 1123/Şubat 1711	TSMA D 682, s.13
68	Has oda suffasında çırağan olmağın	Valide Sultan	Silahdar ağa, sair arz ağaları, has odalılar	3 kiselik tuğralı altın ve iki kiselik zolata: 2500 kuruş ihsan	20. R.Evvel 1123/Mayıs 1711	TSMA E 153

69		Valide Sultan	Haremeyn müfettişi ve muhasebecisi ve mukataacısı ve müfettiş katibi ve kisedar efendiler	İhsan ve hilatler ilbas olundu: 310 kuruş	8 Ca 1123/Haziran 1711	TSMA E 153- 1
70	Sultan doğumu	Hazine	Valide Sultan	Mücevher kuşak, diba acem, nevzuhur hatayi, telli hatayi, taraklı atlas	1123/1711	D.BŞM d 1210
71	İstanbul'dan Edirne'ye hareket	Valide Sultan	Şeyhülislâm	300 tuğralı altın ihsan: 787 kuruş	Receb 1123/Ağustos 1711	TSMA E 823- 20
72	Ramazan-ı şerif bayramı	Vüzera	Valide Sultan	Iydiyye hediyesi	Ramazan 1123/Ekim 1711	TSMA E 823- 20
73	Ramazan-ı şerif bayramı	Valide Sultan	Ak ağalar	İki kiselik tuğralı altın: 1000 kuruş	Ramazan 1123/Ekim 1711	TSMA E 823-20
74	Îd-i şerif	Valide Sultan	Hazineli Enderun ağaları, zülüflüler	1500 kuruş ihsan	Şevval 1123/Kasım 1711	TSMA D 210, s.43
75		Valide Sultan	İstanbul Kaymakam Paşa hazretleri	200 tuğralı altın in'âm	Zilkade 1123/Aralık 1711	TSMA E 823- 20
76		Valide Sultan	Sekbanbaşı ağa	150 tuğralı altın in'âm	Zilkade 1123/Aralık 1711	TSMA E 823-20
77		Valide Sultan	İstanbul Bostancıbaşına	150 tuğralı altın in'âm	Zilkade 1123/Aralık 1711	TSMA E 823-20
78	Has oda suffasında çırağan	Valide Sultan	Babüssade ağalarına	1 kiselik zolata: 500 kuruş ihsan	Safer 1124/Mart 1712	TSMA E 153-2
79		Valide Sultan	Ağalara	İhsan	R. Evvel 1124/Nisan 1712	TSMA D 682, s.14
80		Edirne Bostancıbaşısı	Valide Sultan	Hediye	R. Ahir 1124/Mayıs 1712	TSMA E 153-2
81	Hediye geldiğinde-getirene	Valide Sultan	Edirne Bostancıbaşısı adamı	20 Kuruş in'âm	R. Ahir 1124/Mayıs 1712	TSMA E 153-2
82		Mekke-i Mükerreme şerifi olan Şerif Said	Valide Sultan	Hediye	R. Ahir 1124/Mayıs 1712	TSMA E 153-2
83	Hediye geldiğinde-getirene	Valide Sultan	Mekke Şerifi Şeyh Said'den hediye getiren adamına	300 kuruş in'âm	R. Ahir 1124/Mayıs 1712	TSMA E 153- 2
84		Valide Sultan	Medine-i münevvere ahalisinden bir kimesne	1 kıt'a mushaf-ı şerif hediye: 400 kuruş	1124/1712	TSMA E 153-2

85		Valide Sultan	Medine-i münevvere'de ferașet vekili olan Şeyh Abdülkerim Efendi dâileri	Mucît-i Burhani namında yedi kıta ecza kitabı hediyyesi 70 kuruş cümlesi 84 kuruş	1124/1712	TSMA E 153-2
86		Valide Sultan	Rikâb-ı hümâyun	Sim mutalla kaparalı? kebir kemer raht	1124/1712	MAD d 1667
87		Valide Sultan	Rikâb-ı hümayun	Baş at mükemmel bisat, ikinci ihda eyledikleri bir kat mükemmel bisat sim mutalla kemer ve raht	Ramazan 1124/Ekim 1712	MAD d 1667
88		Valide Sultan	Hazineli enderun ağalarına ve zülüflü ağalara	İhsan	30 Ramazan 1124/Ekim	TSMA E 153-2
89	Edirne-İstanbul göç	Valide Sultan	Rikâb-ı hümâyun bendegânına	İhsan	Zilkade 1124/ Aralık 1712	TSMA E 86/ 1-20
90	İstanbul'dan hareket	Valide Sultan	Sekban başı ağa kullarına, bostancıyân kulları	2000 kuruş in'âm	10 Zilkade 1124/Aralık 1712	TSMA E 153-2
91	Hünkâr tahterân? yanına geldiğinde	Valide Sultan	Çukadarlar	In'âm	Zilkade 1124/Ekim 1712	TSMA E 153-2
92		Valide Sultan	Burgaz hazinedârı kullarına, musahibân kullarına	800 kuruş in'âm	Zilkade 1124/Ekim 1712	TSMA E 153-2
93	Bâbâ'da oturak olunduğu gün	Valide Sultan	Hünkârın mehter başısına, neferlerine	580 kuruş in'âm	Zilkade 1124/Ekim 1712	TSMA E 153-2
94		Valide Sultan	İstanbul Bostancıbaşı kullarına	100 kuruş	Zilkade 1124/Ekim 1712	TSMA E 153-2
95		Valide Sultan	Rikâb-ı hümâyun	Sim mutalla nefis yaldız raht kemer	1124/1712	MAD d 1667
96	Id-i ekber	Valide Sultan	Rikâb-ı hümâyun	Sim mutalla kebir kemer raht	1125/1713	MAD d 1667
97		Etibba ve cerrahin	Valide Sultan	Nevrûziye	1125/1713	TSMA E 153-3
98	Etibba ve cerrahin kulların nevruziyyeleri geldikte	Valide Sultan	Etibba ve cerrâhin	In'âm	Safer 1125/Şubat 1713	TSMA E 153-3

99	Hünkâr Valide Sultan'a çiçek gönderdiğinde	Valide Sultan	Çiçeği getiren Cüce Hasan ve birlikte gelen odabaşılara	10 kuruş in'âm	Safer 1125/Şubat 1713	TSMA E 153-3
100	Mısır kapı harcı geldiğinde	Valide Sultan	Kethüda Kapı kethüdası veetbâı	230 kuruş ihsan	4 Zilhicce 1125/Aralık 1713	TSMA D 684
101	Yıllık ihsan	Valide Sultan	Baş lala	1000 kuruş ihsan	1125-6/1714	TSMAD 684
102	Yıllık ihsan	Valide Sultan	İkinci lala	1000 kuruş ihsan	1125-6/1714	TSMAD 684
103	Yıllık ihsan	Valide Sultan	Üçüncü lala	1000 kuruş ihsan	1125-6/1714	TSMA D 684
104	Yıllık ihsan	Valide Sultan	Hazinedar usta Ağa	50 kuruş	1125-6/1714	TSMA D 684
105	Yıllık ihsan	Valide Sultan	Kahveci Usta Ağa	50 kuruş	1125-6/1714	TSMA D 684
106	Yıllık ihsan	Valide Sultan	Kilerci Usta Ağa	40 kuruş	1125-6/1714	TSMA D 684
107	Yıllık ihsan	Valide Sultan	Mehberli? Mehmed Ağa	40 kuruş	1125-6/1714	TSMA D 684
108	Yıllık ihsan	Valide Sultan	On iki nefer kahveci ağalara	480 kuruş	1125-6/1714	TSMAD 684
109	Yıllık ihsan	Valide Sultan	Kahveci başı	50 kuruş, çuka 6 zira, kumaş 10 zira	1125-6/1714	TSMA D 684
110	Yıllık ihsan	Valide Sultan	Dolab halifesi	1100 kuruş, çuka 6 zira, kumaş 10 zira	1125-6/1714	TSMA654
111	Yıllık ihsan	Valide Sultan	Kilerciye	k100 kuruş, çuka 6 zira, kumaş 10 zira	1125-6/1714	TSMA D 684
112	Yıllık ihsan	Valide Sultan	7 nefer baltacı kahveci	490, çuka 6 zira, kumaş 10 zira	1125-6/1714	TSMA D 684
113	Yıllık ihsan	Valide Sultan	Kahveci yamakları	600 kuruş	1125-6/1714	TSMA D 684
114	Yıllık ihsan	Valide Sultan	Kuşçu	200 kuruş, çuka 5, kumaş 10	1125-6/1714	TSMA D 684
115	Yıllık ihsan	Valide Sultan	Sepetçi	80 kuruş, çuka 5, kumaş 10	1125-6/1714	TSMA D 684
116	Yıllık ihsan	Valide Sultan	Kapıcı baba	150 kuruş, çuka 5, kumaş 10	1125-6/1714	TSMAD 684
117	Yıllık ihsan	Valide Sultan	Arabacı başıya	70 kuruş, çuka 5, kumaş 10	1125-6/1714	TSMA D 684
118	Yıllık ihsan	Valide Sultan	İkinci arabacıya	40 kuruş	1125-6/1714	TSMA D 684
119	Yıllık ihsan	Valide Sultan	Karaağaç ustasına	60 kuruş, çuka 5, kumaş 10	1125-6/1714	TSMA D 684
120	Yıllık ihsan	Valide Sultan	Helvacılar bölükbaşısına	40 kuruş	1125-6/1714	TSMA D 684
121	Id-i şerif	Valide Sultan	Defterdar Efendi ve Yeniçeri Ağa kethüdası	50 kuruş hediye ihsan	1125-6/1714	TSMA D 684

122	İd-i şerif	Valide Sultan	Telhisçi Ağa, etbâı	130 kuruş	1125-6/1714	TSMA D 684
123	Eflak müferriri geldiğinde	Valide Sultan	telhisçi ağaya, kapı kethüdası, etbaaı	160 kuruş ihsan	C. Ahir 1126/1714	TSMA E 684
124	Boğdan kapı harcı geldiğinde	Valide Sultan	Telhisçi Ağa ,kapı kethüdası ve etbâı	120 kuruş ihsan	8 Zilhicce 1126/Aralık 1714	TSMA D 684
125		Valide Sultan	Eski Darüssaade Ağası Süleyman Ağa	10 kiselik zolata in'âm: 5000 kuruş	29 Safer 1126/Mart 1714	TSMA E 153-3
126		Valide Sultan	Valide Sultan cariyelerine	2500 kuruş in'âm	10 R. Ahir 1126/Nisan 1714	TSMA E 153-3
127		Sakabaşılar	Valide Sultan	Hediye		TSMA E 153-3
128	Hediye geldiğinde	Valide Sultan	Sakabaşılar	1000 kuruş in'âm	29 R. Ahir 1126/Mayıs 1714	TSMA E 153-3
129	Hac harçlığı	Valide Sultan	Saray-ı atik teberdarlar ocağının Edirne şeyhi Rıdvan Efendi	50 kuruşluk ihsan	7 C. Ahir 1126/Haziran 1714	TSMA E 153-3
130	Harcırah	Valide Sultan	Mekke-i mükerreme'de bulunan daruşşifa'nın nazırı el hac İbrahim'in adamı	150 kuruş	7 C. Ahir 1126/Haziran 1714	TSMA E 153-3
131	Hac yolculuğu	Valide Sultan	Ebe Kadın ve Şerife kadın	1 kiselik tuğralı altın: 500 kuruş in'âm	C. Ahir 1126/Haziran 1714	TSMA E 153-3
132		Mekke-i Mükerreme şerifi Şerif Said	Valide Sultan	Hediye	C.Ahir 1126/Haziran 171	TSMA E 153-3
133	Hediye geldiğinde	Valide Sultan	Mekke Şerifi Şeyh Said'den hediye getiren adamına ve müjdeci başıya	130 kuruş in'âm	C.Ahir 1126	TSMA E 153-3
134	Hastalık nedeniyle	Valide Sultan	Saray-ı atik teberdarları kullarının hasta olanlarına	1 kiselik zolata: 500 kuruş in'âm	Şaban 1126/Ağustos 1714	TSMA E 153-3
135	Edirne-İstanbul arası göç esnasında Küçükçekmece'de	Valide Sultan	Sultanlara ve Kadınlara	1500 kuruş in'âm	Şevval 1126/Ekim 1714	TSMA E 153-3
136	Id-i edhâ	Valide Sultan	Rikâb-ı hümayun	Sim mutalla kuşağı resimli kebir kemer raht	1126/1714	MAD d 1667
137	Teşrif-i bağçe-i tersane-i amire	Valide Sultan	Rikâb-ı hümayun	Sim mutalla kemer raht	1126/1714	MAD d 1667, s.32

138	İd-i edhâ	Valide Sultan	Rikâb-ı hümayun	Sim mutalla şekilli mühr-i Süleymanlı kemer rahl	1126/1714	MAD d 1667, s.35
139		Sakabaşılar	Valide Sultan	Hediye	1127/1715	TSMA E 153- 2
140		Valide Sultan	Sakabaşılar	Hediye karşılığı 2 kiselik zolata ihsan	R. Evvel 1127/Mart 1715	TSMA E 153- 2
141	Valide sultan'ın Mısır'daki vakfının nazırı geldiğinde	Valide Sultan	Vakıf nazırı olan İsmail Beğ tarafından gelen İbrahim Efendi	Harcırah olmak üzere bir kiselik zolata in'âm: 500 kuruş	Receb 1127/Temmuz 1715	TSMA E 153-2
142	Hastalık ile Edirneye döndüğünde	Valide Sultan	Hünkârın baş çukadarı Esir HüseyinAğa	300 kuruş in'âm	Receb 1127/Temmuz 1715	TSMA E 153-2
143	Müjde ile geldiğinde	Valide Sultan	Hünkâr tarafından gelen Musahib Çavuş Mehmed Ağa ve tevabii	1900 kuruş in'âm	15 Receb 1127/Temmuz 1715	TSMA E 153-2
144	İnabolu kalası fethi müjdesi geldiğinde	Valide Sultan	Sultan Mahmud Sultan Osman Sultan Hasan	1500 kuruş ihsan	27 Receb 1127/Temmuz 1715	TSMA D 210 TSMA E 153- 5
145	İnabolu kalası fethi müjdesi geldiğinde	Valide Sultan	Saray teberdarları Hazineli Enderun-ı hümâyun ağaları Enderun-ı hümâyun ağaları Ak ağalar Harem-i hümâyun ağaları	1000 kuruş in'âm 1 kiselik zolata: 500 kuruş in'âm 300 kuruş zolata 200 kuruş zolata 2 kiselik zolata: 1000 kuruş in'âm	27 Receb 1127/Temmuz 1715	TSMA D 210
146	İnabolu ve Pâlâmut kalalarının fethi Müjdesi ile geldiğinde	Valide Sultan	Hünkâr tarafinan gelen Musahib Cevrakalı? Beşir Ağa Tevabii	5 kiselik zolata ihsan 400 kuruş 4 kiselik zolata	28 Receb 1127/Temmuz 1715	TSMA E 153-2, TSMA D 210

147		Valide Sultan	Harem-i hümayun ağaları, hazineli enderun-ı hümayun ağaları, kilerli enderun-ı hümayun ağaları, saray-ı atik teberdarları, zülüflü teberdarlara, aşçılara ve helvacılara ve taşra kilerlilere, koz bekçilere, orta kapılıya, has ahurluya, harem-i hümayun hakemleri ve bostancılar kethüdası ve cümle bostancılar	4600 kuruş in'âm	Receb 1127/Temmuz 1715	TSMA E 153-2
148		Valide Sultan	Aşçılar, Helvacılar Taşra kilerliler Koz bekçiler Has ahur Orta kapu Kale bekçileri Kale sofiları Zülüflü teberdarlar	1100 kuruş in'âm	Receb 1127/Temmu 1715	TSMA D 210
149	İnecik kal'ası fethi müjdesi	Valide Sultan	Taraf-ı hümayundan gelen Musahib İbrahim Ağa	1200 kuruş in'âm	30 Receb 1127/Ağustos 1715	TSMA E 153-2
150		Valide Sultan	Harem-i hümâyun hekimleri Bostancılar kethüdası Cümle bostancılar	500 kuruş in'âm	30 Receb 1127/Ağustos 1715	TSMA D 210
151	Hatt-ı hümayun ile gelindiğinde	Valide Sultan	Taraf-ı hümayından gelen üçüncü koz bekçi Hacı Hasan	230 kuruş in'âm	9 Şaban 1127/Ağustos 1715	TSMA E 153-2
152	Id-i fıtr	Valide Sultan	Hünkâr	Sarı sırmalı ve beyaz sırmalı zelpüş:569 kuruş	17 Şaban 1127/Ağustos 1715	TSMA E 153-2
153	Kasteller Kalesinin müjdesini getiren	Valide Sultan	Saray-ı atik teberdarlarının kethüdası el hac Yusuf tevâbiine	İki kiselik tuğralı altın ve iki kiselik zolata kendine ve 300 kuruş tevabiine, ihsan	2 Ramazan 1127/Eylül 1715	TSMA E 153-2, TSMA D 210
154	Sefer sonrası saraya cariye taktim edildiğinde	Valide Sultan	Silahşör-i şehriyari Ömer Ağa	İn'am	3 Ramazan 1127/Eylül 1715	TSMA D 210

155	İnebolu kalesi feth müjdesi geldiğinde	Valide Sultan	Enderun ağalarından 8 nefer ağaya	300 kuruş in'âm	3 Ramazan 1127/Eylül 1715	TSMA D 210
156	Hünkâr tarafından sefer müjdesi ile gelindiğinde	Valide Sultan	Baş Musahib Lala Mehmed Ağa	1 kiselik tuğralı altın in'âm: 500 kuruş	6 Ramazan 1127/Eylül 1715	TSMA D 210, s.45
157	Fethedilen kalelerin anahtarları geldiğinde	Valide Sultan	Musahib Salih Ağa etbâı	1000 kuruş in'âm 200 kuruş in'âm	9 Ramazan 1127/Eylül 1715	TSMA D210
158	Yıllık ihsan	Valide Sultan	Lalalar Baltacı Baltacı kahveci Kuşçu Sepetçi Bostancı kapucu Arabacı başı ikincisine Kara ağaç ustası Hazinedar usta ağası Kahveci ağası Kilerci usta ağası Mehterli Mehmed Ağa 12 nefer kahveci ağalar Helvacılar bölükbaşı	5840 kuruş	11 Ramazan 1127/Eylül 1715	TSMA E 153- 2, TSMA D 210
159	Yıllık ihsan	Valide Sultan	Lalalar	6 kise zolata: 3000 kuruş ihsan	12 Ramazan 1127/Eylül 1715	TSMA D 210
160	Teşrif-i hümâyun haberi verildiğinde	Valide Sultan	Taraf-ı hümâyundan gelen Musahib Mesud Ağa	200 kuruş kendine 50 kuruş tevabiine	14 Ramazan 1127/Eylül 1715	TSMA E 153-2, TSMA D 210
161	Benefşe ve Çuka Adalarının fethi müjdesi ile	Valide Sultan	Hünkâr taraf-ı hümâyundan gelen Hazinedar vekili Musahib Abdurrahman Ağa ve tevabii	2250 kuruş	16 Ramazan 1127/Eylül 1715	TSMA E 153-2, TSMA D 210
162	Id-i edhâ	Valide Sultan	Rikâb-ı hümâyun	Sim mutalla be her paftalarında resim kalemkari kemer raht		MAD d 1667, s.41
163		Valide Sultan	Rikâb-ı hümâyun	İkinci sim mutalla paftalarında mücessem ellişer şekilli etrafları düz kemer raht		MAD d 1667, s. 42
164	Sultan doğumu	Valide Sultan kethüdası	Valide Sultan	Yakutlu elmaslı kuşak	Tarihsiz	A.E.III. AHMED 21533

Ek VII. 1089/1678 Mısır'daki vakfın nazırı Zülfikar Bey zamanında vakfın gelir ve masrafları

34 kise 8675 pare mahsul bahası
9 kise 22880 pare gemi mahsulünden
3 kise 324 pare fayiz hesabından
Toplam 47 kise 6879 pare

17 kise 3740 pare imaret ve darüşşifa'nın çalışanlarına gönderilen surre ve mahsullerin nakli için ve kira masrafları için
2 kise 17550 pare Mısır'da çalışanların maaşları için
3 kise 8943 pare Mekke imaretinde pişirilen yemeğin yiyecekleri Mısır'dan alınıp gönderilme ücreti
5 kise 24612 pare alınan yiyeceklerin ve gönderilen mahsullerin Mısır'dan Süveyş'e nakli, Bulak'da anbara nakil olan mahsulün ücretleri için
8 kise 8754 pare vakfın yeniden inşa olan sandalın kerestesine
Masraf 39 kise ile 4062 pare olup geriye 4 kise ile 12346 pare kalır

1090/1679 senesi gelir gider muhasebesi
34 kise 8675 pare gemiş mahsul bahası
3 kise 324 pare 1089 senesinden kalan
Toplam 47 kise 6879 pare

17 kise 3740 pare Mekke'de inşa edilen imaret ve darüşşifa çalışanlarına şart-ı vakıf olarak tayin edilen surreler ve gönderilen mahsulün nakli, Bender-i Cedid'de olan kira masrafı için
2 kise 17550 pare Mısır'da çalışanların maaşları için
3 kise 8943 pare Mekke'de bulunan imarette pişirilen yemeklerin yiyeceklerinin Mısır'dan alınıp gönderilmesi için
5 kise 24612 pare alınan yiyeceklerin ve gönderilen mahsulün Mısır'dan Süveyş'e nakli için ve Bulak'da anbara nakil olan mahsul için
8 kise 8754 pare vakfın gemisine ve yeniden inşa olunan kayığa, ahşap ücretlerine harcanır
Yıllık masraf 37 kise 135999 pare olup geriye 8 kise 18280 pare
Bu vakıftan faiz adıyla 1089-90/1678-9 senelerinden 13 kise 18280 pare kalır.

(TSMA d 13970001)

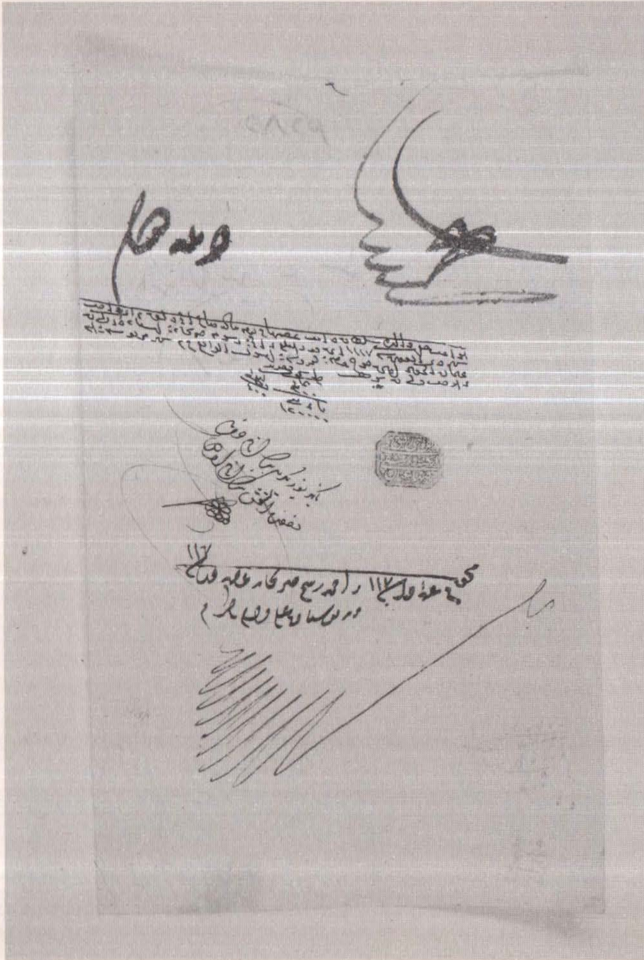
Ek VIII. Valide Sultanın Galata ve Sakız vakıflarına dair 1124/1712 senesi gelir gider masraf özeti

Bir senede aylıklardan ve mukataalardan ve geçen seneden 11 yük 29428 akçe mütevellinin makbuzu
349380 akçe Galata ve Sakız'da bulunan camilerin çalışanlarının bir yıllık ve on günlük vazifelerine
48826 akçe Galata Camii'nin belirli masraflarına
13486 akçe: Galata Camii'nin suyolları ve Hersek'te bulunan kaldırımlara
19190 akçe: Sakız haziresinden bulunan caminin masraflarına
12120 akçe: Sakız'da bulunan caminin tamirlerine sarf olunur
600 kuruş 120 şer akçeden
72000 akçe: şart-ı vakıf gereği haremeyn akçesi için darussaade hazinesine
64800 akçe: şart-ı vakıf gereği Galata'da bulunan ve Valide Sultan kethüdasının yaptırdığı darülhadisin hademesine
32687 akçe: Galata Cami avlusunun kapısı tamirine
25447 akçe: Galata Camii'nin Beyoğlu'nda bulunan suyolları ve lağımları tamirine
187600 akçe: Edirne'de Turna Tepesi yakınlarında bulunan çeşmenin suyolları ve bahçenin havuzu tamirine sarf olunur

Sahhül baki 3 yük 3992 akçe

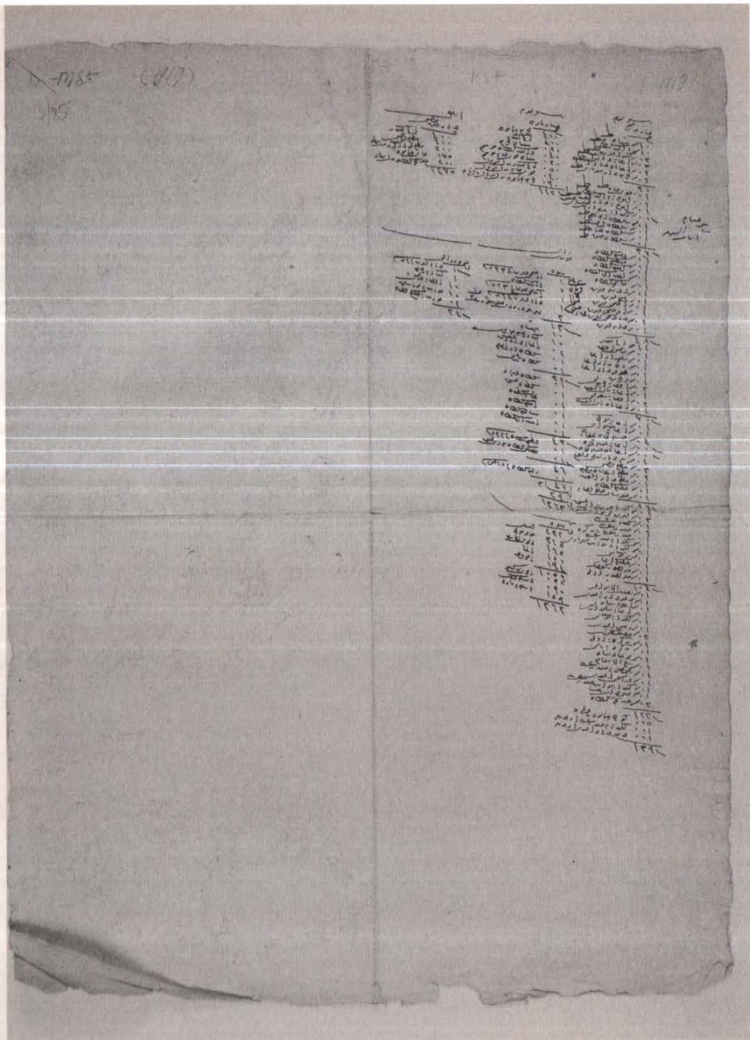
TSMA E 125/249 (y. t. TSMA E 88/ 27– 1)

Ek IX. Bazı Belgelerin fotoğrafları

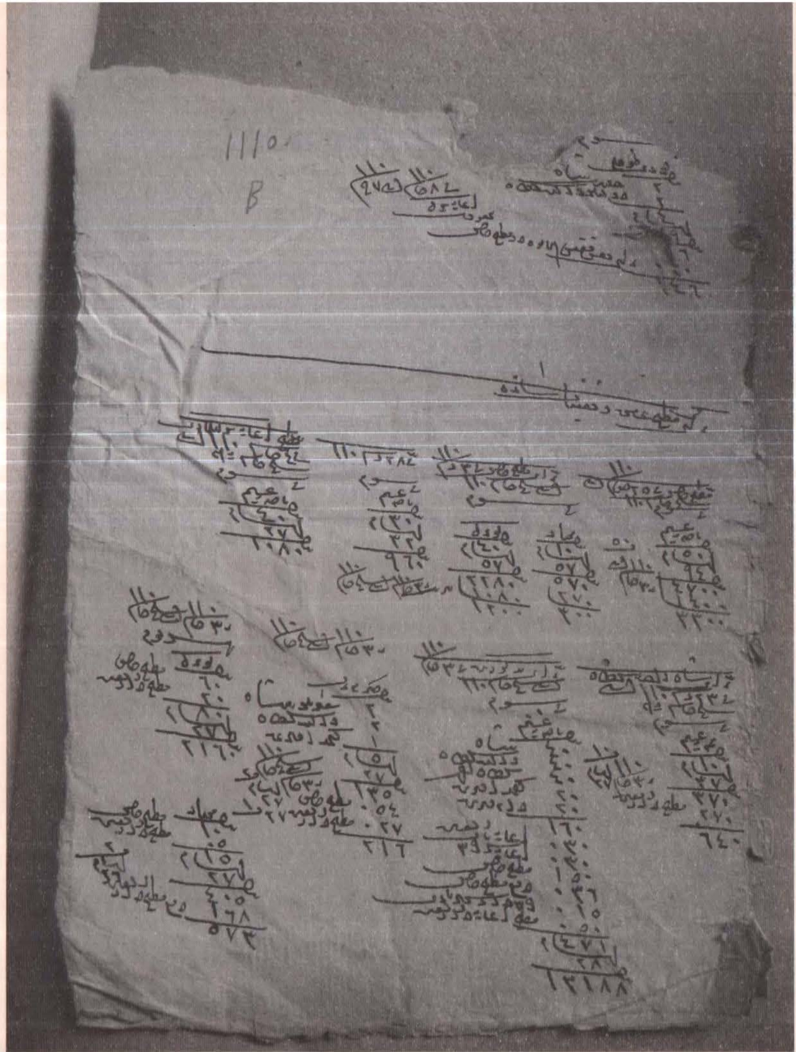

1706 tarihinde Darbhane-i Amire'den verilen valide sultan mevacibini gösteren makbuz
İE. SM (İbnülemin Saray) 2829

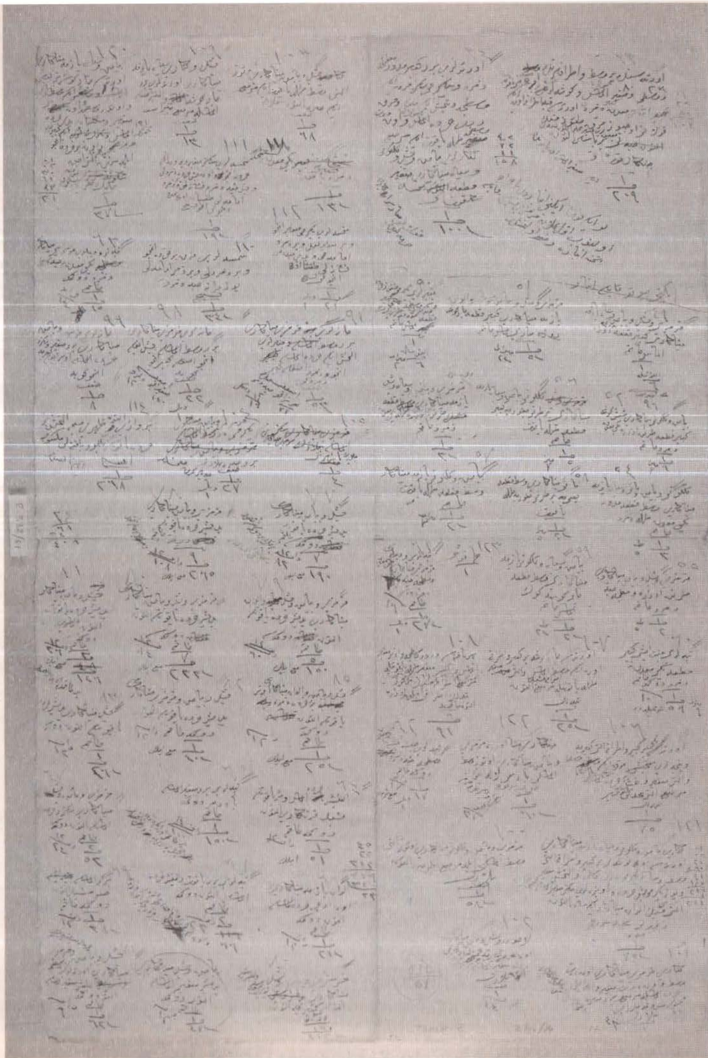
Gülnuş Valide Sultan'ın 1707 tarihli yiyecek tayinatını gösteren belge
D.MSF (Bab-ı Defteri Masraf-ı Şehriyari Kalemi) 3-85 b

Gülnuş Valide Sultan'ın 1707 tarihli yiyecek tayinatını gösteren belge
D.MSF (Bab-ı Defteri Masraf-ı Şehriyari Kalemi) 3-85 b

Gülnuş Valide Sultan'ın 1698 tarihli yiyecek tayinatını gösteren belge
D.BŞM.MTE (Bab-ı defteri , matbah-ı amire eminliği defterleri) 2- 45

Gülnuş Sultan'ın hazineye alınan muhallefat müsveddelerinden bir sayfa
TSMA E (Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi) 532 / 61-75, (yeni tasnif 224/ 14)

Gülnuş Valide Sultan'ın hayırları ile alakalı olarak kethüdasına kendi el yazısı ile yazdığı 1713 tarihli mektup
D.HMH (Bab-ı Defteri Haremeyn Muhasebesi Kalemi) 573- 120

Gülnuş Valide Sultan'ın kendi elyazısını içeren ve hayırlarıyla ilgili olarak kethüdasıyla yazışmasını gösteren belge
A.MKT (Bab-ı asafi sadaret mektubi kalemi) 7- 36

Kaynaklar

Arşiv Kaynaklar

Başbakanlık Arşivi

Ali Emiri, II. Mustafa: 2900, 3007, 4004, 7394, 8003, 8058, 8350.
Ali Emiri III. Ahmed (AE. SAMD. III): 5948, 5978, 20237, 221/21464, 21533, 26- 2516.
Bab-ı Asafi Sadaret Mektubi Kalemi (A.MKT): 7-36, 7-68,
Bab-ı Defteri Masraf-ı Şehriyari Kalemi (D.MSF): 1-6, 1-8, 2-76, 3-4, 4-10, 4-32, 289- 27,
Bab-ı defteri, mevkufat kalemi defterleri (D.MKF. d): 27515
Bab-ı Defteri Baş Muhasebe Kalemi (D.BŞM): 1- 19, 10523.
Bab-ı Defteri Baş Muhasebe Kalemi Defterleri (D.BŞM d): 369, 786, 787, 828, 847, 874, 1210, 1913, 40841, 41613.
Bab-ı Defteri Haremeyn Muhasebesi Kalemi (D.HMH): 1- 104, 573- 96, 575-67.
Bab-ı Defteri Haremeyn Muhasebesi Valide Sultan Evkafı (D. HMH. VLS): 49/2, 260.
Bab-ı Defteri Başmuhasebe Matbah-ı Âmire Emini defterleri (D.BŞM. MTE d.): 10907)
Bâb-ı Defteri Başmuhasebe Buzcubaşı Defterleri (D. BŞM. BZB d): 12235.
Cevdet Saray (C.SM): 803, 2633, 3885, 5143, 8911.
Cevdet Evkaf (C. EV): 107/5342, 279/14247, 317/16149, 452/22867, 452/22871, 467/23629, 22871, 27447.
Cevdet Maliye (C.ML): 1874
Evkaf-ı Haremeyn Muhasebeciliği Defterleri (EV. HMH d): 285, 368, 517, 1083, 1250, 1252, 1479, 1537, 1930, 2416, 2470, 2480, 2499, 2538, 2721, 2827, 2828, 2913, 2934, 7924.
Evkaf-ı Hümâyun Haremeyn Mukataası Surre defterleri (EV. HMK. d): 700, 715, 716, 725, 741, 744, 745, 755, 758.
İbnülemin Askeriye (İE. AS): 32- 2859.
İbnülemin Dahiliye (İE. DH): 14- 1336
İbnülemin Darphane (İE. DRB): 2-178
İE. ENB (Ensab) 2-128
İbnülemin Maliye (İE ML): 73-6816.
İbnülemin Saray (İE. SM): 4-286, 5-379, 8-746, 8-753, 9-843, 13-1335, 11-1116, 16-1653, 17-1701, 17-1742, 18-1871, 18-1890, 19-1893, 19-1903, 19-1924, 20-2005, 20–2025, 20-2027, 20-2032, 2041, 20-2087, 20 -2099, 21-2167, 21-2216, 21-2218, 21- 2219, 22-2243, 22-2268, 22- 2276, 22-2302, 22-2319, 23- 2353, 24-2562, 2829, 29-3040, 3145, 3166, 3289,
İbnülemin Sıhhıye (İE. SH): 2- 145.
Maliyeden Müdevver Defterleri (MAD d): 206, 1152, 1667, 1827, 2058, 4466, 4602, 4938, 5065, 5187, 5304, 6275, 4776, 7132, 7398, 15000, 18772.
Mühimme Defterleri (MD): 109, 128.
TSMA Defter (D): 51, 207, 208, 209, 210, 676, 682, 684, 685, 690, 1064, 1398, 1400, 1416, 1443, 2179, 2350, 2357, 2841, 2977, 2978, 2979, 3323, 3544, 4155, 4229, 4594, 5182, 5193, 6059, 6145, 6645, 7025, 7143, 7243, 7356, 7818, 7908, 10090, 10590, 13970001, 13990001.

Topkapı Sarayı Arşivi

Evrak (E): 33, 33/1, 33/15, 33/17 (y. t. 20/ 29), 33/23, 33/35, 33/36 (y. t 20/ 48); 79/1-11, 79/15, 79/18, 79/ 33-34 (y. t. TSMA E 39/ 31), 88/179, 125/246-249 (y. t. TSMA E 88/ 27, 125/248 (y. t. 88/ 27- 2), 125/247 (y. t. 88/ 27- 3), 125/249 (y. t. 88/ 27 – 1), 145/1 (y. t. 101/2- 40), 145/2 (y. t. 101/2-39), 145/3 (y.t. 101/2-38), 145/3-5 (y. t. 101/2- 6), 145/6 (y. t. 101/2- 35), 145/8, 145/9 (y. t. 101/2-32), 145/10 (101/2- 31); 145/11 (y.t. 101/2- 30); 145/12 (y. t. 101/2- 29), 145/13 (y. t. 101/2– 28), 145/14 (y. t. 101/2- 27), 145/15 (y. t. 101/2- 26), 145-16 (y. t. 101/2- 25), 145/17 (y. t. 101/2- 24), 145/18 (y. t. 101/2- 23), 145/20 (y. t. 101/2- 21), 145/21 (y. t. 101/2- 20), 145/22, 145/23 (y. t.101/2-18), 145/24 (y. t. 101/2-17), 145/25 (y. t. 101/2-16), 145/27 (y. t. 101/2-14), 145/29 (y. t. 101 /2- 12), 145/30 (y. t. 101/2-11), 145/40 (y. t. 101/2-1),153/1, 153/2, 153/4, 153/5, 532/61-75, 823, 833 (y.t. 360), 1188 (y. t. 430/ 16), 2449/23, 2989, 3065, 3941, 7902.

Siciller

Evkaf-ı Hümayun Müfettişliği 001, 0101, 0103, 0105, 0109, 0110, 0114.

Yayınlanmış Kaynaklar

Alan, E. "95 numaralı Mühimme Defteri (tahlil, transkripsiyon ve özet)." Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2008.

Atay, S.- H. Kılıç, Y. Karaca, R. Erol, S. Kahriman, F. Recep. *İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 46 numaralı sicil (H. 1096-1097/M. 1685-1686)*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.

Aytekin, Fatih. "912 Numaralı 1723-1724 (H. 1136) Tarihli Surre Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi." Afyon Kocatepe Üniversitesi, 2008.

Bıyık, Ömer. "124 Numaralı Mühimme Defteri (H. 1128- 1130)." Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir, 2001.

Çalışkan, S.. "Üsküdar Şeriye Sicili (İstanbul Müftülük Arşivi 6/346 No'lu defter) (12 Cemâziyelahir-17 Şevval 1124/17 Temmuz-17 Kasım 1712)." Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 1993.

Şahin, Hacı H. "Üsküdar Kadılığı 6/281 Numaralı Şer'iyye Sicili (1090/ 1679)." Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1992.

Genç, M. "1126 Tarihli Üsküdar Şer'iye Sicili." Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 1999.

Çelebi, Azize Gelir. "93 Numaralı Mühimme Defteri (1069-1071/1658-1660) (Tahlil-Transkripsiyon ve Özet)." Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2008.

Demirsoy, M.. "109 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi." Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir 2001.

Elkabashi, Anam Mohamed Osman. "Surre Defterleri ve 1049/1639-1640 Tarihli Surre Defteri." Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2001.

Günalan, R.. *İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077 /M. 1666 - 1667)*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.

Gültepe, N.. "H. 1106-1107 Tarihli Mühimme Defterlerine göre Devlet Kararları." Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1992.

Karaca, M.. "94 Numaralı Mühimme Defteri'nin Özetli Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi." Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi 2008.

Refik, Ahmed. *Hicri On İkinci Asırda İstanbul Hayatı (1100-1200)*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1985.

Özer, A.. "113 Numaralı Mühimme Defteri'nin (H. 1112- 1115/M. 1701- 1703) Transkripsiyon ve Değerlendirmesi." Celal Bayar Üniversitesi, Manisa, 2003.

Vakıf Su Defterleri: Avrupa Yakası (1603-1826), haz. Ahmet Tabakoğlu, Cilt I. İstanbul: İstanbul Büyük Şehir Belediyesi, 2002.

OSMANLI YAZARLARI

Abdurrahman Abdi Paşa. *Vekâyi'-Nâme (Osmanlı Tarihi 1648-1682), Tahlil ve Metin Tenkidi*, haz. F. Çetin. İstanbul: Çamlıca Yayınevi, 2008.

Ahmed bin Mahmud. *Mecmua*, Berlin Preussische Staatsbibliothek, Or. No. 1209. *İsveç Kralı XII. Karl'ın Türkiye'de Kaldığı Zamana ait Metinler ve Vesikalar* içinde, haz. A. N. Kurat. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi, 1943.

Ahmed Vâsıf Efendi. *Vasıf Tarihi*. Bulak: Bulak Matbaası, 1219.

Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116/16881704), haz. Abdülkadir Özcan. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000.

Ali Seydi Bey, *Teşrifat ve Teşkilat-ı Kadimemiz*, haz. Niyazi Ahmed Banoğlu. İstanbul: Tercüman Gazetesi.

Ayvansarâyî, Hafız Hüseyin bin İsmail Hüseyin. *Mecmuâ-i Tevârih*, haz. Fahri Çetin- Vahid Çabuk. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1985.

——. *Hadîkatü'l-Cevâmi' (İstanbul Câmileri ve Diğer Dînî- Sivil Mimârî Yapılar*, haz. A. N. Galitekin. İstanbul 2001.

Bakkalzade Defterdar Sarı Mehmed Paşa. *Zübde-i Vekayiat: Tahlil ve Metin:* 1066-1116/1656-1704, haz. A. Özcan, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995.

Berker, Aziz. "Teşrifati Naim Efendi Tarihi." *Tarih Vesikaları Dergisi* III/13 (Birinciteşrin 1944)

Es'at Efendi, *Teşrifât-ı Kadîme*, haz. Cahit Baltacı. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1979.

Evliya Çelebi, *Seyahatname*, haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999– 2006.

Eyüp Sabri Paşa, *Mir'atül- Haremeyn*. Kostantiniyye: Bahriye Matbaası, 1301.

Fatih Sultan Mehmed. *Kânunnâme-i Âl-i Osman (Tahlil ve Karşılaştırmalı Metin)*, haz. Abdülkadir Özcan. İstanbul: Kitabevi, 2003.

Gelibolulu Mustafa Ali Efendi. *Mevaidü'n-Nefais fi Kavaidi'l-Mecalis*, haz. Mehmet Şeker. Ankara, 1997.

——. *Mustafa Ali's Counsel for Sultans of 1581: Nasihatü's-Selatin*, haz. Andreas Tietze. Viyana, 1979.

Hasan Beyzade Ahmed Paşa. *Hasan Bey-Zade Tarihi: metin ve indeks (1003-1045/1595-1635)*, haz. Şevki Nezihi Aykut, III Cild. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2004.

İpşirli, Mehmet. "Hasan Kafi el-Akhisari ve Devlet Düzenine ait Eseri *Usûlü'l-hikem fi Nizâmi'l- Alem*." *Tarih Enstitüsü Dergisi* 10- 11 (1979-80): 239-78.

İsa-zâde, *İsâ-zâde Târîhî (Metin ve Tahlil)*, haz. Ziya Yılmazer. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1996.

Kömürciyan, Eremya Çelebi, *İstanbul Tarihi: XVII. Asırda İstanbul*, haz. Hrand Andreasyan. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1952.

Koçi Bey, *Koçi Bey Risalesi*, haz. Ali Kemali Aksüt. İstanbul: Vakit Matbaası, 1939.

Mercan, Halil. "Teşrifâtizâde Mehmed Efendi, *Teşrifâtizâde Mehmed Efendi'nin Defter-i Teşrifatı (Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi)*." Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri, 1996.

Mustafa Sâfi Efendi. *Zübdetü't- Tevarih 1025/1617*, haz. İbrahim Hakkı Çuhadar, Ankara, 2003.
Mü'minzâde Seyyid Ahmed Hasîb Efendi. *Ravzatü'l- Kübera*, haz. Mesut Aydıner, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003.
Müstakimzade Süleyman Saadettin. *Devhat ül-Meşayih, Osmanlı Şeyhülislamlarının Biyografileri*. İstanbul, 1978.
Naima, *Tarih-i Na'îmâ*, haz. M. İpşirli. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2007.
Neşri, *Kitab-ı Cihan-Nüma: Neşri Tarihi*, haz. F. R. Unat-M. A. Köymen. Ankara, 1949.
Öksüz, Mustafa. "Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Şem'dânîzâde Fındıklılı Süleyman Efendi'nin Müri't-Tevârîh adlı Eserinin (180B- 345A) Tahlik ve Tenkidi Metni*." Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi, İstanbul, 2009.
Raşid Mehmed Efendi. *Tarih-i Raşid*. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1282.
Sai Mustafa Çelebi. *Yapılar Kitabı: Tezkiretü'l-Bünyan ve Tezkiretü'l*-Ebniye: *Mimar Sinan'ın Anıları*, haz. Hayati Develi, İstanbul: Koçbank, 2002.
Selaniki, *Tarih-i Selaniki*, haz. Mehmet İpşirli, II Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989.
Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa. *Silahdar Tarihi*, II Cilt, İstanbul: Devlet Matbaası, 1928.
——. *Silâhdar Tarihi, XVIIinci Asır Saray Hayatı*, haz. Mustafa Nihat Özön. Ankara: Akba Kitabevi.
——. "Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa Zeyl-i Fezleke (1065- 22 Ca-1106/ 1654- 7 Şubat 1695)," haz. Nazire Karaçay Türkal. Marmara Üniversitesi, 2012.
Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa. *Nusretname*, haz. İ. Parmaksızoğlu, 2 Cild. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1962-1964.
Subhi Mehmed Efendi, *Subhî Tarihi, Sâmi ve Şâkir Tarihleri ile Birlikte 1730-1744*, haz. M. Aydıner. İstanbul: Kitabevi, 2007.
Şanizade Mehmed Ataullah Efendi, *Şani-Zade Tarihi: (1223-1237/1808-1821)*, haz. Ziya Yılmazer. İstanbul: Çarrılıca Basın Yayın, 2008.
Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Şem'dânî-zade Fındıklılı Süleyman Efendi Târihi, Mür'i't-Tevârih*, haz. Münir Aktepe, 3 Cilt. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1976-8.
Tayyar-zade Ata. *Osmanlı Saray Tarihi: Tarih-i Enderun*, haz. Mehmet Arslan, İstanbul: Kitabevi, 2010.
Tevki'i Abdurrahman Paşa, *Osmanlı Devleti'nde Teşrifat ve Törenler (Tevki'i Abdurrahman Paşa Kanunnamesi)*, haz. Sadık Müfit Bilge. İstanbul: Kitabevi, 2011.
Topal, Mehmet. "Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretname*: Tahlil ve Metin (1106-1123/1695-1721)." Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2001.
Uşşâkîzâde es-Seyyid İbrâhîm Hasîb Efendi. *Uşşâkîzâde Târihi*, haz. Raşid Gündoğdu, İstanbul, Çamlıca Basım Yayın, 2005.
Yılmaz, Mehtap. "*Vekayi'name (Vekayi-i Bec)*." Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 2006.
Yücel, Yaşar, haz. *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar, Kitab-ı Müstetab- Kitabu Mesalihi'l Müslimîn ve Menâfi'il Müminin- Hırzu'l Mülûk*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.

Avrupa Yazarları

Candemir, Dimitrie. *The History of the Growth and the Decay of the Ottoman Empire*, çev. N. Tindal. Londra: John James, Paul Knapton, 1734.

Chassepol, Francois. *The History of the grand visiers, Mahomet and Achmet Coprogli, of the three last grand signiors, their Sultana's and chief favourites, with the most secret intrigues of the seraglio besides several other particulars of the wars of Dalmatia.* 1677.
Chishull, Edmund. *Travels in Turkey and Back to England.* Londra, 1747.
Covel, John. *Early Voyages and Travels in the Levant- Extracts from the Diaries of Dr. John Covel 1670-1679,* haz. Theodore Bent. New York: Burt Frankling Publisher, 1893.
Thomas Coke. *A True Narrative of the Great Solemnity of the Circumcision of Mustapha, Prince of Turkie,... Together with an Account of the Marriage of His Daughter to His Great Favourite, Mussaip at Adrianople, as it was Sent in a Letter to Person of Honour, by Mr. Coke.* Londra: W. Crook, 1676.
De la Croix, Sieur. *Le Sérail des Empereurs Turks, Relation Manuscrite du sieur de la Croix à la fin du règne du sutlan Mehmed IV,* haz. Corienne Théoaut-Cabasset. Paris, 2007.
De la Croix, Sieur. *Memoires Sieur de la Croix.* Paris, 1684.
De la Motraye, Aubry. *Voyages du Sir. A. de la Motraye en Europe, Asie and Afrique.* Haz. J. van Duren, T. Johnson. Lahaye: T. Johnson and J. Van Duren, 1727.
——. *A. De La Motraye's Travels Through Europe, Asia and into Part of Africa.* Londra, 1723.
——. *La Motraye Seyahatnamesi,* çev. Nedim Demirtaş. İstanbul: İstiklal Kitabevi, 2007.
De Nointel, Marquis. *Les Voyages du Marquis de Nointel (1670-1680),* haz. Albert Vandal. Paris: Librairie Plon, 1900.
Fabricious, Baron. *The Genuine Letters of Baron Fabricius, Envoy from his Serene Highness the Duke Administrator of Holstein to Charles XII. of Sweden.* Londra, 1761.
Guillet de Saint-Georges, Georges. *An Account of a Late Voyage to Athens containing the Estate both Ancient and modern famous city, and of the present empire of the Turks, the life of the now Sultan Mahomet with the Ministery of the Grand Vizier Coprogli Achmet Pacha: also the most remarkable passages in the Turkish camp at the siege of Candia and fivers other particularities of the affairs of the port.* Londra, 1676.
Galland, Antoine. *d'Journal d'Antoine Galland Pendant Son Séjour a Constantinople (1672- 1673),* haz Charles Schefer, I, Paris, 1881. *The Islamic World in Foreign Travel Accounts* içinde, haz. Fuat Sezgin, Cild VII. Frankfurt, 1994.
Habesci, Elias. *The Present State of the Ottoman Empire containing A More Accurate and Interesting Account of the Turks.* Londra, 1784.
Hammer, Baron Joseph Von Purgstall. *Histoire de l'Empire Ottoman,* çev. J. J. Hellert. Paris: Bellizard, 1838.
Jorga, Nicolae. *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi* (1600- 1774), çev. Nilüfer Epçeli, yay. haz. Erhan Afyoncu, Cild IV. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2005.
Knolle, Richard - P. Rycaut. *The Turkish History.* Londra, 1687-1700.
Le Noble, M. *Abra-Mulè: Or, A True History of the Dethronment of Mahomet IV.*, çev. J. P. Londra, 1696.
Phillips, John. *The diluciation of the late commotions of Turkey.* 1689.
Relazioni di Ambasciatori veneti al senato, volume XIV, Constantinopoli Relazioni İnedite (1512-1789), ed. Maria Pia Pedani Fabris. (Torino: Bottega D'Erasmo).
Rycaut, Paul. *The History of Turks Beginning with the Year 1679.* Londra: Robert Clavell, 1700
——. *The History of the Turkish Empire from the Year 1623 to the Year 1677.* Londra: Robert Clavell, 1700.
Sutton, Sir Robert. The Despatches of Sir Robert Sutton, Ambassador in Constantinople (1710-1714), haz. Akdes Nimet Kurat. Londra: Royal Historical Society, 1953.

Tavernier, Jean- Baptiste. *17. Yüzyılda Topkapı Sarayı*, çev. Teoman Tunçdoğan. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007.
Tournefort, Joseph. *Tournefort Seyahatnamesi*, haz. Stefanos Yerasimos, çev. Teoman Tunçdoğan, II. Kitap. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005.
Voltaire, *The History of Charles XII King of Sweden*. Londra, 1762.
Zinkeisen, Johann Wilhelm. *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi: (1669-1774)*, çev. Nilüfer Epçeli, ed. E. Afyoncu. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2011.

İkincil Kaynaklar

Abbott, Nabia. *Two Queens of Baghdad: Mother and Wife of Harun al-Rashid*. Chicago IL: University of Chicago Press, 1946.
Abou-El-Haj, Rifa'at Ali. "The Ottoman Vizier and Pasha Households 1683-1703: A Preliminary Report", *Journal of the American Oriental Society*, 94 (1974)
——. "The Narcissism of Mustafa II (1695-1703): A Psycohistorical Study." *Studia Islamica*, 40, Maisonneuve&Larose, 1974.
——. "Ottoman Attitutes toward Peace-Making: The Karlowitz Case," *Der Islam* 51 (1974), 131-138.
——. *The 1703 Rebellion And The Structure of Ottoman Politics*. Leiden: Nederlands Historisch-Archaelo, 1984.
Aktepe, Münir. "Mustafa Paşa, Merzifonlu." *İA*, VIII, 736-738.
——. "Amcazade Hüseyin Paşa." *DİA*, III, 8-9.
Akyıldız, Ali. "Pertevniyal Valide Sultan." *DİA*, XXXIV, 239-240.
——. *Mümin ve Müsrif Bir Padişah Kızı Refia Sultan*. İstanbul 1998.
Alderson, A. D. *The Structure of the Otoman Dynasty*. Oxford, 1956.
Al Harithy, Howayda. "Female Patronage of Mamluk Architecture in Cairo." *Beyond the Exotic, Women's Histories in Islamic Societies* içinde, haz. Amira el Azhary Sonbol, Kahire: The American University in Cairo Press, 2005, s. 321-335.
Allsen, Thomas. *The Royal Hunt in Eurasian History*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2006.
Al-Rashisd, Saad. *Darb Zubaydah: the Pilgrims Road from Kufa to Mecca*, Riyad: Riyad University Libraries, 1980.
Andreasyan, Hrand. "Balatlı Georg'a göre Edirne Vakası," *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, İstanbul, XV (1960): 47- 64
Anhegger, Robert. "Hezarfen Hüseyin Efendi'nin Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Mülâhazaları," *Türkiyat Mecmuası* X (1951-53): 365-395.
Arbel, Benjamin. "Nur Banu (c. 1530-1583): A Venetian Sultana?," *Turcica* 24 (1992), 241-259.
Argıt, Betül İpşirli. "18. Yüzyılda Harem-i Hümayunda'dan Çırağ Edilen Cariyeler," *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 25 (2011): 1-34.
Arıkan, Sema, haz. *III. Selim Sırkâtibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Rûznâme*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1993.
Arslan, Mehmet. "Osmanlı Döneminde Padişah Çocuklarının Doğumları Münasebetiyle Yapılan Şenlikler ve Viladet-nâme-i Hadîce Sultan." *Türklük Bilimi Araştırmaları* IV (1997): 21-56.

——. *Türk Edebiyatında Manzum Surnâmeler (Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri)*, Ankara, 1999.
——. "III. Ahmed'in Kızı Fatma Sultan'ın Düğünü Üzerine Bir Belge." *Osmanlı Edebiyat-Tarih-Kültür Makaleleri* içinde, haz. Mehmet Arslan, İstanbul: Kitabevi, 2000.
——. "II. Mustafa'nın Kızları Ayşe Sultan ve Emine Sultan'ın Düğünleri Üzerine bir Belge." *Osmanlı Edebiyat-Tarih-Kültür Makaleleri* içinde, haz. Mehmet Arslan, İstanbul: Kitabevi, 2000.
——. "Osmanlı Döneminde Padişah Çocuklarının Doğumları Münasebetiyle Yapılan Şenlikler ve Veladet-name-i Hatice Sultan," *Osmanlı Edebiyat- Tarih- Kültür Makaleleri* içinde, haz. Mehmet Arslan, İstanbul: Kitabevi, 2000.
Arslantürk, Ahmet. *Turhan Valide Sultan Vakfiyesi*, İstanbul: Okur Kitaplığı, 2012.
Artan, Tülay. "Eyüp'ün Bir Diğer Çehresi: Sayfiye ve Sahilsarayları," Eyüp: Dün Bugün, 11 Aralık 1993, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994.
——. "Aspects of the Ottoman Elite's Food Consumption: Looking for "Staples," "Luxurious," and "Delicacies" in a Changing Society." *Consumption Studies and the History of the Ottoman Empire, 1550- 1922* içinde, haz. Donald Quataert, 107- 200. New York: State University of New York Press, 2000.
——. "Royal Weddings and the Grand Vezirate: Institutional and Sybolic Change in the Early Eighteenth Century." *Royal Courts in Dynastic States and Empires, A Global Perspectives* içinde, haz. Jeroen Duindam, Tülay Artan, Metin Kunt, 339- 399. Brill, Leiden, 2011.
Atalar, Münir. *Osmanlı Devletinde Surre-i Hümâyun ve Surre Alayları*. Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı, 1991.
Atasoy, Nurhan. *Hasbahçe*. İstanbul: Koç Kültür ve Sanat Yayınları, 2002.
——. "Topkapı Sarayı'ndaki Papuç ve Çizme Hazinesi," *Türkiyemiz* 5 (1971): 12-19.
Atasoy, N. - F.Çağman, *Turkish Miniature Painting*, çev. Esin Atıl, İstanbul: R.C.D. Cultural Institute, 1974.
Ateş, İbrahim. "Osmanlılar Zamanında Mekke Medine'ye Gönderilen Hediyeler." *Vakıflar Dergisi*, XII (1981), 113- 165.
Aynur, Hatice, Hakan Karateke, *III. Ahmed Devri İstanbul Çeşmeleri: 1703-1730*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı, 1995.
Azimli, Mehmet. "Kadınların İdareciliği Konusundaki Rivayete Tarihsel Bağlamda Eleştirel bir Yaklaşım," *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, XV/3 (2002), 417-422.
Babayan, Kathryn. "The ' 'Aqâ'id al-Nisa'': A Glimpse at Safavid Women in Local Isfahani Culture, *Women in the Medieval Islamic World, Power, Patronage and Piety* içinde, haz. Gavin R. G. Hambly. New York, St. Martin's Press, 1998.
Babinger, Franz. *Mehmed the Conquerer and His Time*, çev. R. Manheim, W. Hickman, Princeton, 1978.
Banarlı, Nihad Sami."İstanbul Fethini Gören Üsküdar." *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, IV (1958): 1- 32.
Barkan, Ömer Lütfi. "Saray Mutfağının 894-895 (1489-1490) Yılına Ait Muhasebe Bilançosu." *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* XXIII, no 1-2 (1962-63): 380- 398.
——. "İstanbul Saraylarına Ait Muhasebe Defterleri." *Belgeler*, IX, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1979.
Bayat, Ali Haydar. "Hafsa Sultan," *DİA*, XV, 122-123.
Bayraktar, Elif. "The Implementation of Ottoman Religious Policies in Crete 1645-1735: Men of Faith as Actors in the Kadı Court." Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, 2005.
Bayraktar, Nimet. "Tarihte Hayırsever Türk Kadınları: İsmihan Sultan ve Kütüphanesi." *Kadın Gazetesi* 542 (Ocak 24, 1959).

——. "Tarihte Hayırsever Türk Kadınları: Pertevniyal Sultan ve Kütüphanesi." *Kadın Gazetesi* 551 (28 Mart 1959).
——."Tarihte Hayırsever Türk Kadınları: Nurbanu Sultan-Kütüphanesi," *Kadın Gazetesi* 541, (Ocak 15 1959).
——. "Tarihte Hayırsever Türk Kadınları: Gülnuş Sultan ve Kütüphanesi." *Kadın Gazetesi* 21 Şubat 1959/546.
——. "Üsküdar Kütüphaneleri." Vakıflar Dergisi, XVI (1982): 45-49.
Baysun, Cavit. "Kösem Sultan." *İA*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1977, VI, 915-923.
——. "Mehmed IV." *İA*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1977, VII, 551.
——. "Nilüfer." *İA*, IX, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1988, 284.
Berksan, Emine. "II. Mustafa ve III. Ahmed'in Valideleri Emetullah Gülnuş Sultan ve Vakıfları." Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1998.
——. "Matbah-ı Âmire (Saray Mutfağı) 1703-1730." Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2005.
Bilgin, Arif. *Osmanlı Saray Mutfağı (1453- 1650)*, İstanbul: Kitabevi, 2004.
——. "Klasik Dönem Osmanlı Saray Mutfağı," *Türk Mutfağı* içinde, haz. Arif Bilgin- Özge Samancı, 71- 93. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2008.
Bin-Nun, S. R. *The Tawananna in the Hittite Kingdom*. Heidelberg: Carl Winter; Universitaits-Verlag, 1975.
Birjandifar, Nazak. "Royal Women and Safavid Politics in Safavid Iran." Yüksek Lisans Tezi, Mc Gill Üniversitesi, 2005.
Blake, Stephen P. "Contributers to the Urban Landscape: Women Builders in Safavid İsfahan and Mughal Shahjahanabad." *Women in the Mediaval Islamic World* içinde, haz. Gavin R. G. Hambly, 407- 428. New York: St. Martin's Press, 1998.
Bosworth, C. E. "Hiba," *EI*, III, 344.
Bowen, H. "Bakhshish."*EI*, I, 954.
Bozkurt, Tolga. "İstanbul Üsküdar'daki Hanım Sultan Camilerine Ait Mihraplar," *Üsküdar Sempozyumu IV, 3- 5 Kasım 2006*. İstanbul, Üsküdar Belediyesi, 2007, I, 327- 360.
Börekçi, Günhan. "İnkirazın Eşiğinde Bir Hanedan: III. Mehmed, I. Ahmed, I. Mustafa ve 17. Yüzyıl Osmanlı Siyasî Krizi." *Dîvân* 26 (2009): 45-96.
Scott Brookes, Douglas (çev. ve haz.). *The Concubine, The Princess and the Teacher, Voices from the Ottoman Harem*. Austin: University of Texas Press, 2008.
Burian, Orhan. "Kıraliçe Elizabeth'den III. Sultan Murad'a Gelen Hediyenin Hikâyesi," *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi* IX (1951): 19-41.
Cahen, C. 'Atâ', *EI*, I, 729-730.
Canbakal, H. "Barkan'dan Günümüze Tereke çalışmaları." *Vefatının 30. Yıldönümünde Ömer Lütfi Barkan'ın Türkiye Tarihçiliğine Katkıları ve Etkileri Sempozyumu*, Aralık, İstanbul, 2009. http://research.sabanciuniv.edu/17249/1/CANBAKAL_BARKAN.pdf
Canca, Gülçin Erol. "Valide Sultan/Yeni Valide Külliyesinin Lale Devri Mimarisi İçindeki Yeri," *Üsküdar Sempozyumu I: 23- 25 Mayıs 2003*. İstanbul: Üsküdar Belediyesi, 2004, II, 90-103.
Cannadine, D.- Simon Price, haz. *Rituals of Royalty: Power and Ceremonial in Traditional Societies*. Cambridge: Cambridge University Yayınları, 1992.

Connor, L. Carolyn. *Women of Byzantium*. Yale University Press, 2004.

Colin, G. S. "Hiba," *EI*, III, 346-7.

Cortese, Delia- Simonetta Calderini. *Women and the Fatimids in the World of Islam*. Edinburg University Press, 2007.

Cushman, Beverly W. "The Politics of the Royal Harem and the Case of Bat-Sheba," *Journal for the Study of the Old Testament* 30 (2006): 327-340.

Cutler, Anthony. "Les échanges de dons entre Byzance et l'Islam (IXe-XIe siecles)," *Journal des Savants* (1996): 51-66.

——. "Gifts and Gift Exchange as Aspects of Byzantine, Arab, and Related Economies," *Dumbarton Oaks Papers* 55 (2001): 247-278.

Çağman, Filiz- Deniz Esemenli, *Topkapı: The Palace of Felicty*. Pizzi 1990.

Çelik, Şenol. "Osmanlı Padişahlarının Av Geleneğinde Edirne'nin Yeri ve Edirne Kazasındaki Av Alanları (Hassa Şikar-gahı)," *XIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara,4-8 Ekim 1999: Kongreye Sunulan Bildiriler, Ankara, 2002.*

Çetin, Ahmet -F. Çetin Derin. "Feyzullah Efendi'nin Kendi Kaleminden Hal Tercümesi," *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* XXIII (1969): 69- 92.

Çığ, Kemal. "Osmanlı Padişahlarının Medine'ye gönderdiği Surreler ve Surre-i Hümâyun." *Tarih Dünyası* XVII (1950).

Dalkesen, Nilgün. "Gender Roles and Women's Status in Central Asia and Anatolia Between the Thirteenth and Sixteenth Centuries." Doktora Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 2007.

Dankoff, Robert. "Marrying a Sultana: The case of Ahmed Melek Pasa." *Decision making and Change in the Ottoman Empire* içinde, haz. Caesar E. Farah, 169-183. Kırksville 1993.

Davis, Fanny. *The Palace of Topkapı in Istanbul*. New York 1970.

Demirel, Muammer. "Bezmialem Valide Sultan School." *Middle Eastern Studies* 45 (2009): 507-516.

Deny, J. "Valide Sultan." *İA*, XIII, 178-187.

Donald, M. Nicol. *The Byzantine Lady: Ten Portraits, 1250-1500*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994.

Duindam, Jeroen, Tülay Artan, Metin Kunt, haz. *Royal Courts in Dynastic States and Empires, A Global Perspectives*. Brill, Leiden, 2011.

Duncan, David. "Scholarly views of Shajarat al Durr: A Need for Concensus." *Arab Studies Quarterly* XXII/1 (2000): 53-69.

Durukan, Zeynep. *The Harem of Topkapı Palace*. İstanbul 1973.

El Cheikh, Nadia Maria. "Revisiting the Abbasid Harems." *Journal of Middle East Women's Studies* I/ 3 (2005): 1-19.

Emecen, Feridun. "Osmanlı Hanedanına Alternatif Arayışlar Üzerine Bazı Örnekler ve Mülahazalar." *İslam Araştırmaları Dergisi* 6 (2001): 63- 76.

——. The Sehzade's Kitchen and its Expenditures. An account book from Sehzade Mehmed's Palace in Manisa, 1594-1595." *The Illuminated Table, The Prosperous House* içinde, haz. S. Faroqhi, C. Neumann. Würzburg: Ergon Verlag, 2003.

——. "Osmanlı Kronikleri ve Biyografi." *İslam Araştırmaları Dergisi* 3 (1999): 83-90.

——. "Osmanlı Siyasi Tarihi, Kuruluştan Küçük Kaynarca'ya." *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi* içinde, haz. E. İhsanoğlu, Cild I, 5-65. İstanbul: IRCICA, 1994.

Erünsal, İsmail. "İstanbul." *DİA*, XXIII, 275-284.
——. "Turhan Valide Sultan Kütüphanesi." *DİA*, 41, 426
——. *Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri: Tarihi Gelişimi ve Organizasyonu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008.
Ertuğ- Tanım, Zeynep. *XVI. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Cülus ve Cenaze Törenleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1999.
——. "On sekizinci Yüzyıl Osmanlı Sarayı'nda Bayram Törenleri," *Prof. Dr. Mübahat Kütükoğlu'na Armağan* içinde, haz. Z. T. Ertuğ, 573-595. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 2006.
——. "Osmanlı İstanbul'unda Merasim ve Teşrifata Dair Kaynaklar." *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* XVI (2010): 131- 148.
Establet, Colette- Jean Paul Pascual, "Cups, Plates, and Kitchenware in late Seventeenth- and Early Eighteenth Century Damascus," *The Illuminated Table, The Prosperous House Food and Shelter in Ottoman Material Culture* içinde, haz. Suraiya Faroqhi-Christoph Neumann, 185-197. Würzburg, 2003.
Eyice, Semavi. "Galata ve Kulesi." *İstanbul: Turing ve Otomobil Kurumu* (1969).
Eyüboğlu, Mualla. *Topkapı Sarayında Padişah Evi*. Istanbul 1986.
Faroqhi, Suraiya. *Stories of Ottoman Men and Women: Establishing Status, Establishing Control*. İstanbul: Eren Yayıncılık, 2002
Fay, Mary Ann. haz. *Auto/Biography and Construction of Identity and Community in the Middle East*. Palgrave, 2002.
Fernández Armesto, Felipe. *Near a Thousand Tables: A History of Food*. New York: The Free Pres, 2002.
Findley, Carter. "Political Culture and the Great Households." *The Cambridge History of Turkey: The Later Ottoman Empire* içinde, haz. Suraiya Faroqhi, Cild III. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
Findly- Banks, Ellison. "Women's Wealth and Styles of Giving: Perspectives from Buddhist, Jain and, Mughal Sites." *Women, Patronage and Self- Representation in Islamic Societies*, haz. Fairchild Ruggles. Albany NY: Suny, 2000.
Fisher, Michael. "Women and the Feminine in the Court and High Culture of Awadh, 1722-1856." *Women in the Medieval Islamic World* içinde, haz. G. Hambly, 489- 519. New York: St. Martin's Press, 1998.
Fleischer, Cornell. "Royal Authority, Dynastic Cyclism, and 'Ibn Khaldunism' in Sixteenth-Century Ottoman Letters." *Journal of Asian and African Studies* XVIII (1983): 198-220.
——. *Tarihçi Mustafa Ali: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratı*, çev. Ayla Ortaç, İstanbul, 1996.
Garland, L. *Byzantine Empresses: Women and Power in Byzantium AD 527-1204*. Londra- New York: Routledge, 1999.
Gholsorkhi, Shohreh. "Pari Khan Khanum: A Masterful Safavid Princess." *Iranian Studies* XXVIII/3-4 (1995): 143- 156.
Giz, Adnan. "Osmanlı Sarayının En Mes'ut Kadını: Gülnuş Sultan." *Tarih Dünyası* 1 (1950).
Güler, Mustafa. *Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları: XVI.-XVII. Yüzyıllar*. İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı, 2002.
——. *Gülnuş Valide Sultan'ın Hayatı ve Hayratı*. İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2006.
Gülsoy, Ersin. *Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması (1645-1670)*. İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, 2004.

Gürler, Kadir. "Kadının Yöneticiliği Meselesi- Bir Hadisin Okunuşu ve Eleştirisi." *Dinî Araştırmalar* IV/ 11 (2001): 67-94.
Gürtuna, Sevgi. *Osmanlı Kadın Giysisi.* Ankara: Kültür Bakanlığı, 1999.
Hamadeh, Shirin. "Splash and Spectacle: The Obsession With Fountains in Eighteenth-Century Istanbul." *Muqarnas* XIX (2002): 123-48.
Hambly, Gavin R. G., haz. *Women in the Medieval Islamic World, Power, Patronage and Piety.* New York, St. Martin's Press, 1998.
——. "Becoming Visible: Medieval Islamic Women in Historiography and History." *Women in the Medieval Islamic World* içinde, haz. G. Hambly, 3-27. New York: St Martin's Press.
Hamidullah, Muhammed. "Nouveaux documents sur les rapports de l'Europe avec l'Orient Musulman au Moyen Âge." *Arabica* VII (1960): 281-300.
Harris, Ruth- Lee Downs. "What Future For Gender History." *Writing Contemporary History* içinde, haz. Robert Gildea- Anne Simonin. Londra: Bloomsbury Publishing, 2008.
Haskan, Mehmet Mermi. *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar.* 3 Cild. İstanbul: Üsküdar Belediyesi Yayınları, 2001.
Hasırcıoğlu, Talat. "Osmanlı Sarayında Saltanat Süren Kadınlardan Gülnûş, Gülbeyaz, Afife, Gülnar Sultanlar." *Resimli Tarih Mecmuası* 6/78 (Haziran 1956).
Hathaway, Jane. *Beshir Agha, Chief Eunuch of the Ottoman Imperial Harem.* Oxford: Oneworld Publications, 2006.
Heffening, "*Tabakat.*" *İA*, XI (1979): 590-592.
Herrin, Judith. "L'éducation maternelle à Byzance." *Femmes et Pouvoirs des femmes à Byzance et en occident VIe –XIe siècles* içinde, haz. Stephane Lebecq ve diğerleri. Lille, 1999.
Herrin, Judith. *Unrivalled Influence: Women and Empire in Byzantium.* Princeton: Princeton University Press, 2013.
Heyd, Uriel. *Ottoman Documents on Palestine 1552-1615: A Study of the Firman According to Mühimme Defteri.* Oxford, 1960.
Hill, Barbara. *Imperial Women in Byzantium, 1025-1204: Power, Patronage and Ideology.* Longman Publishing Group 1999.
Hillenbrand, Carole. "Women in the Seljuq Period." *Women in Iran, From the Rise of Islam to 1800* içinde, haz. Guity Nashat-Lois Beck. Urbana and Chicago: University of Illinois Press, 2003.
Hoffman, Eva. "Pathways of Portability: Islamic and Cristian Interchange from the Tenth through the Twelfth Century." *Art History* XXIV (2001): 17-51.
Hooker, Virginia Matheson. "Mar'a." *EI*, supplement, Southest Asia, XII, 594.
Huart, Cl. "Bahşiş." *İA*, II, 238.
Humphreys, Stephen. "Women as Patrons of Religious Architecture in Ayyubid Damascus." *Muqarnas* XI (1994): 35- 54.
Ibn Saad, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, haz. Eduard Sachau. Leiden, E. J. Brill, 1940.
İlgürel, Mücteba."Kösem Sultan'ın bir Vakfiyesi." *Tarih Dergisi* 16/21 (1968): 83-94.
——. "Elmas Mehmed Paşa." *DİA*, XI, 62-3.
——. "Sakız'da Türk Vakıfları." *Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* I, (1972): 7- 12.
İnalcık, Halil. "Matbakh," *EI*, VI, New Edition, Leiden, 1991.

İnalcık, "Mutual Political and Cultural influences between Europe and and the Ottomans." *Osmanlı Uygarlığı* içinde, haz. H. İnalcık- G. Renda, Cild 2. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2004.

James, Liz. *Empresses and Power in Early Byzantium*. Londra-New York: Leicester University Press. 2001.

Kanat, Cüneyt. "Osmanlı ve Memlük Devletleri'nin Birbirine Gönderdiği Armağanlar." *Uluslararası Osmanlı Tarihi Sempozyumu (8-10 Nisan 1999) Bildirileri*, haz. Turan Gökçe. İzmir, 2000, 35-52.

Karaca- Çalışkan, Filiz. "Osmanlı Devleti'nde Teşrîfât Kalemi ve Teşrîfâtçılık." Yüksek Lisans Tezi, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1989.

——. "Tanzimat Dönemi ve Sonrasında Osmanlı Teşrîfat Müessesesi," Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1997.

——. "Pişkeş." *DİA*, XXXIV, 294-6.

Karateke, Hakan. *Padişahım Çok Yaşa! Osmanlı Devletinin Son Yüzyılında Merasimler*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004.

——. *An Ottoman Protocol Register. Containing Ceremonies from 1736 to 1808: BEO Sadaret Defterleri 350 in Prime Ministry Ottoman State Archives. İstanbul*. İstanbul- Londra: The Royal Asiatic Society, 2007.

Karaman, Hayrettin. "Kadının Şahitliği, Örtünmesi ve Kamu Görevi." *İslâmi Araştırmalar* V/ 4, (1991).

Kayaalp, Pınar. "Role of Mosque in Urbazination of Üsküdar." *Urban Space in the Middle Ages and Early Modern Age* içinde, haz. Albrecht Classen, 645-667. Berlin: Walter de Gruyter, 2009.

Kayalı, Fethi -Vahit Çabuk. *Tarihimizde Vakıf Kuran Kadınlar: Hanım Sultan Vakfiyeleri: Deeds of Trust of the Sultans Womenfolk: Actes de Fondation de Sultane Hanim*, çev. Robert Bragner. İstanbul, 1990.

Kehhale, Ömer Rıza. *A'lâmü'n-nisa fi alemey el-Arab ve'l-İslâm*. Beyrut, 1984.

Kenneth, Setton. *Venice, Austria, and the Turks in the Seventeenth Century*. Philedelphia, The American Philosophical Society, 1991.

Kishwar, Rizvi."Gendered Patronage: Women and Benevolence During the Early Safavid Empire." *Women, Patronage and Self- Representation in Islamic Societies* içinde, haz. Fairchild Ruggles. Albany: State University of New York Press, 2000.

Koç, Aylin. "Öksüz ve Yetim Çocuklar İçin Kurulmuş Bir Eğitim Kurumu: Darüşşafaka." *Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler*, haz. Emine Gürsoy Naskali-Aylin Koç, 183-193. İstanbul 2003.

Koçu, Reşat Ekrem. *Topkapu Sarayı*. İstanbul 1960.

Konyalı, İbrahim Hakkı. *Abideleri ve Kitabeleri ile Üsküdar Tarihi*, Cild I. İstanbul: Türkiye Yeşilay Cemiyeti, 1976.

Kozlowski, Gregory. "Private Lives and Public Piety: Women and the Practice of Islam in Mughal India." *Women in the Medieval Islamic World* içinde, haz. G. Hambly. New York: St Martin's Press, 1998, 468-488.

Köprülü, Fuat. "Hüseyin Paşa Amcazade." *İA*, V/I, İstanbul, 1955.

——. "Hil'at." *İA*, V, 483-6.

Kucur, Sadi. "Üsküdar Yeni Valide Camii Haziresi Mezar Taşları." *Üsküdar Sempozyumu IV, 3-5 Kasım 2006, Bildiriler*. İstanbul: Üsküdar Belediyesi, 2007.

Kunt, Metin."Siyasal Tarih," *Türkiye Tarihi, Osmanlı Devleti 1600-1908* içinde, haz. Sina Akşin. İstanbul 1988.

——. "Royal and Other Households." *The Ottoman World* içinde, haz. Christine Woodhead, Cild I, 103-115. Londra& New York: Routledge, 2012.

Kurat, Akdes Nimet. *İsveç Kralı XII. Karl'ın Türkiye'de Kaldığı Zamana ait Metinler ve Vesikalar*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi, 1943.

——. *İsveç Kralı XII. Karl'ın Türkiye'de Kalışı ve bu Sıralarda Osmanlı İmparatorluğu*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, 1943.

——. *Prut Seferi ve Barışı (1711)*, 2 Cilt. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih ve Coğrafya Fakültesi, 1951-3.

——. "Baltacı Mehmed Paşa." *İA*, II, 287-291.

Kut, Turgut. "İstanbul Sıbyan Mektepleriyle İlgili bir Vesika." *Journal of Turkish Studies* 2 (1978): 55-84.

Kut, Günay- Hatice Aynur," İstanbul'un Mimari Yapılarından Kitabe Örnekleri." *Prof. Dr. Nihat Çetin'e Armağan* içinde. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1999.

Kütükoğlu, Mübahat. "Dârü'l-Hilafeti'l-'Aliyye Medresesi ve Kuruluşu Arefesinde İstanbul Medreseleri." *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi* VII (1978).

Oberling, P. "The İstanbul *Tünel*." Archivum Ottomanicum 4 (1972).

Ortaylı, İlber. "Türk Tarihçiliğinde Biyografi İnşası ve Biyografik Malzeme Sorunsalı," *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e: Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar, I. Uluslararası Tarih Kongresi (24-26 Mayıs 1993, Ankara)* içinde, 56-66. İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1998.

Lal, Ruby. *Domesticity and Power in the Early Mughal World.* Cambridge: Cambridge University Press, 2005.

Lampton, Ann K. S. "Pishkash." *EI*, VIII, 312-3.

——. "Al Mar'a." *EI*, VI, 481-485.

——. *Continuity and Change in Medieval Persia: Aspects of Administrative, Economic and Social History, 11th-14th Century*. NY: Bibliotheca Persica, 1988.

Lässig, Simone. "Modern Tarihte Biyografi- Biyografide Modern Tarih Yazımı," çev. Canan Özkılıç, *Otur Baştan Yaz Beni* içinde, haz. A. Kırmızı. İstanbul: Küre Yayınları, 2013.

Levy, R. "Nevruz." *EI*, IX, 234.

Majer, Hans Georg."The Harem of Mustafa II." *Osmanlı Araştırmaları* XII, (1992): 431-445.

Mauss, Marcel. *The Gift: The Form and Reason for Exchange in Archaic Societies*, çev. W. D. Halls. New York: W.W. Norton, 1990.

Ménage, V. L. "Seven Ottoman Documents from the Reign of Mehemmed II." *Documents from Islami Chanceries* içinde, haz. S. M. Stern. Colombia, 1965.

Meservey, Sabra. "Feyzullah Efendi: An Ottoman Şeyhülıslam." Doktora Tezi, Princeton Üniversitesi, 1965.

Miller, Barnette. *Beyond the Sublime Porte: The Grand Seraglio of Stamboul*. New Haven 1931.

Montanari Massimo. *Avrupa'da Yemeğin Tarihi*, çev. Mesut Önen, Biranda Hinginar. İstanbul 1995.

Mordmann, H. "Sakız Adası." *İA*, X, 94- 97.

Muhanna, Elias I."The Sultan's New Clothes: Ottoman-Mamluk Gift Exchange in the Fifteenth Century." *Muqarnas* XXVII (2010): 189-207.

Murphy, Rhoads. "Provisioning Istanbul: The State and Subsistence in the Early Modern Middle East." *Food and Foodways* II (1998): 217- 63.

Mustak, Aykut. "A Study of the Gift Log, Mad 1279: Making Sense of Gift-Giving in the Eighteenth Century Ottoman Society." Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2007.

Nashat, Guity- Lois Beck, haz. *Women in Iran, From the Rise of Islam to 1800*. Urbana and Chicago: University of Illinois Press, 2003.

Necipoğlu, Gülru. *Architecture, Ceremonial and Power: The Topkapı Palace in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*. Cambridge: MIT Press, 1991.

Neumann, C. K. "Political and Diplomatic Developments." *The Cambridge History of Turkey, The Later Ottoman Empire 1603-1839* içinde, haz. S. Faroqhi, Cild III, 44- 64. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.

Nizam al-Mulk, *Siyâsatnâma*, çev. Hubert Darke, Londra, 1960.

Nutku, Özdemir. *IV. Mehmed'in Edirne Şenliği (1675)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1972.

——. "On yedinci Yüzyılda Saray Kumaşları." *Tarih ve Toplum* IV (1984): 260-266.

Oded, Peri. "Waqf and Ottoman Welfare Policy: The Poor Kitchen of Hasseki Sultan in Eighteenth Century Jerusalem." *JESHO* 35 (1992): 167-86

Orgun, Zarif. "Osmanlı İmparatorluğunda Name ve Hediye Getiren Elçilere Yapılan Merasim." *Tarih Vesikaları* I (1942): 407- 413.

Orhonlu, Cengiz. "Ketkhuda." *EI*. Leiden: Brill, IV, 893-894.

——. "Derviş Abdullah'ın Darüssade Ağaları Hakkında Bir Eseri: Risâle-i Teberdâriye Fî Ahvâl-i Dâru's-saâde." *Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan* içinde. Ankara, 1988.

Örs, Hayrullah. "Haremin Muamması." *Türkiyemiz* 2 (1970): 2-12.

Özcan, Abdülkadir. "Merzifonlu Kara Mustafa Paşa." *DİA*, XXIX, 246-248.

——. "II. Mustafa." *DİA*, XXXI, 275-280.

——. "Fazıl Mustafa Paşa." *DİA*, XXVI, 263-5.

——. "Edirne Vakası." *DİA*, X, 445-6.

Özcan, Tahsin. "Mehmed Efendi, İmam-ı Sultani." *DİA*, XXVIII, 453- 4.

Özel, Ahmet. *Hanefi Fıkıh Alimleri*. Ankara: TDV Yayınları, 2013.

Özkan, Selim Hilmi. "Amcazâde Hüseyin Paşa'nın Hayatı ve Faaliyetleri (1644-1702)." Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2006.

Öztuna, Yılmaz. *Büyük Türkiye Tarihi*, Cilt V. İstanbul: Ötüken Yayınları, 1977.

Öztürk, Said, *Askeri Kassama Ait Onyedinci Asır Istanbul Tereke Defterleri: Sosyo- Ekonomik tahlil: Onyedinci Asır*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1995.

Pedani, Maria Pia. "Safiye's Household and Venetian Diplomacy." *Turcica* XXXII (2000): 9-32.

——. "Sultans and Voivodas in the 16th Century Gifts and Insignia." *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* I/I (2007): 193-209.

Peirce, Leslie. *The Imperial Harem, Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*. New York: Oxford University Press, 1993.

——. *Morality Tales: Law and Gender in the Ottoman Court of Aintab*. Berkeley, University of California Press, 2003.

——. "Beyond Harem Walls: Ottoman Royal Women and the Exercise of Power." *Gendered Domains: Rethinking Public and Private in Women's History* içinde, haz. Dorothy O. Helly ve Susan Reverby. Ithaca 1992.

Penzer, N. M. *The Harem*. Londra 1936.

Perot, Jacques, Hitzel Frederic, Anhegger Robert, haz. *Hatice Sultan ile Melling Kalfa Mektuplar*. İstanbul, 2001.

Psellus, M. *Chronographia*, çev. E.R.A. Sewter. Fourteen Byzantine Rulers, Harmondsworth: Penguin, 1966.

Raby, Julian. "The Serenissima and the Sublime Porte: Art in the Art of Diplomacy, 1453-1600." *Venice and the Islamic World, 828- 1797* içinde, haz. Stefano Carboni. New Haven: Yale University Press, 2007.

Ratchnevsky, Paul. "La condition de la femme mongole au XII/XIII siecle," *Tractata Altaica denis sinor dedicata* içinde, haz. Walther Heissig. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1976.

Refik, Ahmed. *Kadınlar Saltanatı*, 4 cild. İstanbul: Kitabhane-i Hilmi, 1332/1923.

——. "Gülnuş Sultan." *Yeni Tarih Dergisi* 21 (1958): 504-506.

Riendl- Kiel, Hedda."The Chicken of Paradise: Official Meals in the mid- Seventeenth Century Ottoman Palace," *The Illuminated Table, The Prosperous House* içinde, haz. S. Faroqhi- C. Neumann, Würzburg: Ergon Verlag, 2003.

——. "East is East and West is West and Sometimes the Twain Did Meet the Diplomatic Gift Exchange in the Ottoman Empire," *Frontiers of Ottoman Studies: State, Province and the West*, içinde, haz. Colin Imber, Keiko Kiyotakive Rhoads Murphey, Cild 2, 113-178. Londro: I. B. Taurus, 2005.

——. "Osmanlı'da Hediye (16. 17. Yüzyıl)," *Hediye Kitabı* içinde, haz. Emine Gürsoy Naskali, Aylin Koç, 102-111. İstanbul: Kitabevi, 2007.

——. "Power and Submission Gifting at Royal Circumcision Festivals in the Ottoman Empire (16th-18th Centuries)." *Turcica* 41 (2009): 37-88.

——. "Luxury, Power Strategies and the Question of Corruption Gifting in the Ottoman Elite (16th-18th Centuries)." *Festschrift Majer* içinde, basımda.

Ringrose, Katharine. 'Living in the Shadows: Eunuchs and Gender in Byzantium," Third Sex, Third Gender içinde, haz. Gilbert Herdt. New York, 1994.

——. "Eunuchs as Cultural Mediators." *Rjzanrinische Forschungen* XXIII (1996).

Rizvi, Kishvar. "Gendered Patronage, Women and Benevolence during the Early Safavid Empire." *Women, Patronage and Self- Representation in Islamic Societies* içinde, haz. Fairchild Ruggles, 123- 154. Albany NY: Suny, 2000.

Roded, Ruth. *Women in Islamic Biographical Collections, From Ibn Sa'd to Who's Who*. Londra, 1994.

Rogers, Michael. "Ottoman Luxury Trades and their Regulation." *Osmanistische Studien zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte. In memoriam Vančo Boškov* içinde, haz. Hans. Georg Majer. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1986.

Rosenthal, F. "Hiba." *EI*, III, 344.

Rossabi, Morris. "Khubilai Khan and the Women in his Family," *Studia Soni Mongolica: Festschrift Für Herber Franke* içinde, haz. W. Bauer. Wiesbaden, 1979.

Sakaoğlu, Necdet. *Bu Mülkün Kadın Sultanları; Vâlide Sultanlar, Hâtunlar, Hasekiler, Kadınefendiler, Sultanefendiler*. İstanbul: Oğlak Yayınları, 2008.

Savaş, Rıza. *Hazreti Muhammed (s.a.v) Devrinde Kadın*. İstanbul: Ravza Yayınları, 1992.

——. *Raşid Halifeler Devrinde Kadın*. İstanbul: Ravza Yayınları, 1996.

Seçkin, N. "Yeni Valide Külliyesi," *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, VII, 468-470.

Sertoğlu, Mithat. *Topkapı Sarayında Gündelik Hayat*. İstanbul 1974.

——. "Kösem Sultan ve Ağalar." *RTM* 58 (Ekim 1954).

Schaser, Angelika. "Women's Biographies- Men's History," *Biography Between Structure and Agency: Central European Lives in International Historiography* içinde, haz. Volker R. Berghahn- Simone Lässig. New York, 2008.

Schreiber, Georg. *Edirne'den Viyana Kapılarına Kadar Türklerden Kalan*, çev. Esat Mermi. İstanbul, 1982.
Seçkin, N. "Yeni Valide Külliyesi." *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: Tarih Vakfı, 1994, VII, 468-470.
Sevinç, Tahir. "1703 Edirne Vakası." Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2004.
——. "1695 Sakız Seferi'nde Organizasyon ve Lojistik." SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi XXI *(2010)*: 59-79.
Shaarawi, Huda. *Harem Years: The Memoirs of an Egyptian Feminist (1879-1924)*, çev. ve haz. Margot Badran. Essex, 1986.
Singer, Amy. *Constructing Ottoman Beneficence: An Imperial Soup Kitchen in Jerusalem*. New York 2002.
——. "The Mülknames of Hürrem Sultan's Waqf in Jerusalem." *Muqarnas* 14 (1997): 96-102.
Singer, Amy. *Constructing Ottoman Beneficence: An Imperial Soup Kitchen in Jerusalem*. Albany; State University of New York Press, 2002.
——. *Charity in Islamic Societies*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
Sirer, Münir. "Saray Kadınları." *RTM* 40 (Nisan 1953).
Skilleter, Susan. "Three Letters from the Ottoman Sultana Safiye to Queen Elizabeth I." *Documents from Islamic Chanceries* içinde, haz. Samuel Miklos Stern. Oxford: Bruno Cassier, 1965.
——. "The Letters of the Venetian Sultana Nurbanu and her Kira to Venice." *Studia Turcologica Memoriae Alexii Bombaci Dicata* içinde, haz. Aldo Gallotta, Ugo Marazzi. Napoli-Roma: Herder, 1982.
Soucek, Priscilla. "Timurid Women: A Cultural Perspective." *Women in Medieval Islamic World* içinde, haz. G. Hambly. New York, St. Martin's Press, 1998.
Soydemir, Fatma. "Surre Defterlerine Göre Sultan II. Mahmud Han Vakfı'ndan Hac Yolu ve Hicaz'a Dağıtılan Yardımlar." Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2007.
Spellberg, Denise. "Nizâm al-Mulk's Manipulation of Tradition 'A'isha and the Role of Women in the Islamic Government."*Muslim World* 78 (1988): 111-117.
Stillman, N. A. 'Khil'a.' *EI*, V, 6-7.
Szuppe, Maria. "La participation des femmes de la famille royale a l'exercice du pouvoir en Iran Safavide au XVI siècle, Première partie: L'importance politique et sociale de la parenté matrilinéaire." *Studia Iranica* XXIII (1994): 211-58.
——. "La participation des femmes de la famille royale a l'exercice du pouvoir en Iran Safavide au XVI siècle, Seconde partie: L'entourage des princesses et leurs activités politiques." *Studia Iranica* XXIV (1995): 61-122.
——. "The 'Jewels of Wonder': Learned Ladies and Princess Politicians in the Provinces of Early Safavid Iran." *Women in the Medieval Islamic Empire* içinde, haz. Gavin Hambly. New York: St. Martin's Press, 1998.
Sümer, Faruk. "Osmanlı Sarayında Kadın." *RTM* 68 (1955).
Şakir, Ziya. "Aslı Hristiyan olan Valide Sultanlar." *RTM* 36 (Aralık 1952).
Şapolya, Enver Behnan. "Türk Sarayında Cariyelerin Hayatı", *Çınaraltı*, 5 (1943), 10–11; Hamdi Varoğlu, "Topkapı Sarayında Kadınlar Dairesi." *Tarih Coğrafya Dünyası* 2 (1959): 95–96.
Şeker, Mehmet. "Hil'at." *DİA*, XVIII, 22-25.
Tabbaa, Yasser. "Dafya Khatun, Regent Queen and Architectural Patron." *Women, Patronage and Self-Representation in Islamic Societies* içinde, haz. Fairchild Ruggles. Albany NY: Suny, 2000.

Taner, Melis. "'Power to Kill': A Discourse of the Royal Hunt During the Reigns of Süleyman the Magnificent and Ahmed I." Yüksek Lisans Tezi, Sabancı Üniversitesi, 2009.

Tanışık, İbrahim Hilmi. *İstanbul Çeşmeleri: İstanbul Ciheti.* Cild 1. İstanbul: Maarif Vekaleti, İstanbul 1943.

——. *İstanbul Çeşmeleri: Beyoğlu ve Üsküdar Cihetleri,* Cild 2. İstanbul: Maarif Vekâleti, 1945.

Tarşi, Mehmet Seyhan. "Feyzullah Efendi." *DİA*, XII, 527.

Terzi, Arzu. *Sarayda İktidar Mücadelesi, Saray Mücevher İktidar*. Timaş Yayınları, İstanbul 2011.

Terzioğlu, Arslan. *Helvahane Defterleri ve Topkapı Sarayında Eczacılık.* İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1992.

Tezcan, Baki. "The Second Empire: The Transformation of the Ottoman Polity in the Early Modern Era." *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East* 29, (2009): 556-572.

——. "The Debut of Kösem Sultan's Political Career." *Turcica* 40 (2008): 347-359.

——. "The Politics of Early Modern Ottoman Historiography," *The Early Modern Ottomans, Remapping the Empire* içinde, haz. Virginia Aksan, Daniel Goffman.185-186. Cambridge 2007.

Tezcan, Hülya. "Topkapı Sarayı Müzesi Osmanlı Saray Pabuçları." *P Dergisi* (1997): 91-104.

Thys- Şenocak, Lucien. The Yeni Valide Mosque Complex of Eminönü." *Muqarnas* XV (1998): 58-70.

——. "The Yeni Valide Mosque Complex of Eminönü, Istanbul (1597-1665): Gender and Vision in Ottoman Architecture," *Women, Patronage, and Self-Representation in Islamic Societies* içinde, haz. Fairchild Ruggles. New York, 2000.

——. *Ottoman Women Builders: The Architectural Patronage of Hadice Turhan Sultan.* Aldershot: Ashgate, 2006.

Tolmacheva, Marina. "Female Piety and Patronage in the Medieval Hajj." *Women in the Mediaval Islamic World* içinde, haz. Gavin R. G. Hambly, 161- 180. New York: St. Martin's Press, 1998.

Tuğlacı, Pars. *Osmanlı Saray Kadınları.* İstanbul 1985.

Turan, Ebru. "The Marriage of Ibrahim Pasha (CA 1495-1536) The rise of Sultan Süleyman's favorite to the grand vizierate and the politics of the elites in the early sixteeenth-century Ottoman Empire." *Turcica* 41 (2009): 3-36.

Türkmen, M. N. "Osmanlı Devleti'nde Saray İhtiyaçlarının Karşılanması: Kar ve Buz Temini." *Gazi Akademik Bakış* VIII (2011): 203- 214.

Tütüncü, Mehmet. "Ottoman Heritage in Orán (Wahran). Inscriptions and Architecture," *Las Campanas de Orán, 1509-2009* içinde, haz. İ. T. Hassaine , E. S. Castaño, A. R. Diez Torre y, M. C. Arboniés, 215-235. Universidad de Alcála, 2012,

Uçtum, Nejat R., "Hürrem ve Mihrümah Sultanların Polonya Kıralı II. Zigsmund'a Yazdıkları Mektuplar." *Belleten*, XLIV/ 176 (1980): 697- 715.

Uluçay, Çağatay. *Padişahın Kadınları Kızları.* Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1980.

——. *Harem II.* Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1971.

——. *Haremden Mektuplar I.* İstanbul: Vakit Matbaası, 1956.

——. *Osmanlı Sultanlarına Aşk Mektupları.* İstanbul: Şaka Matbaası, 1950.

——. "Fatma ve Safiye Sultanların Düğünlerine Ait bir Araştırma." *İstanbul Enstitüsü Mecmuası* IV (1958): 139-148.

——. "Haremden Mektuplar: Çelebi Sultan Mehmed'in Kızı: Selçuk Sultanın Mektupları." *Yeni Tarih Dünyası* 1: 3 (1953): 130–2.

———."Haremden Mektuplar: Hafsa Sultanın Mektupları," *Yeni Tarih Dünyası* 1: 18 (1954): 732–4.
Uludağ, Şevki. "Türk Kadınlarının Hekimliği," *III. Türk Tarih Kongresi*, 441-459. Ankara: TTK, 1948.
Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi: II. Selim'in Tahta Çıkışından 1699 Karlofça Andlaşmasına Kadar*, Cild III/1. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995.
———. *Osmanlı Tarihi, XVI. Yüzyıl Ortalarından XVII. Yüzyıl Sonuna Kadar*, Cild III/2. Ankara, 1995.
———. *Osmanlı Tarihi: Karlofça Anlaşmasından XVIII. Yüzyılın Sonlarına Kadar*, Cild IV/1. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995.
———. *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*. Ankara 1988.
———. "Nizam-i Cedid Ricalinden Valide Sultan Kethüdası Meşhur Yusuf Ağa ve Kethüdazâde Arif Efendi." *Belleten* 79 (1956): 485-525.
———. "1224/1809 senesinde Rus Seferine Gidecek Olan Kapıkulu Ocaklarının İstanbul'dan Hareketleri Esnasında Teşrifat Mucibince Yapılan Merasim." Belleten XXV (1943).
———. "Osmanlı Tarihinde Gizli Kalmış Vesikalar." *Belleten*, 163 (1977): 531-536.
Üçok, Bahriye. *İslam Devletlerinde Türk Naibeler ve Kadın Hükümdarlar*. Ankara, 1981.
Ünsal, Artun. "Siyasi Güç, Statü, Meşruiyet, İtaat ve Otorite Mücedelesinin Göstergesi Olarak Yemeğin Sembolizmi," *Türk Mutfağı* içinde, haz. Arif Bilgin- Özge Samancı, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2008.
Van Maaike, Berkel. "The Young Caliph and his Wicked Advisors: Women and Power Politics Under Caliph al Muqtadir (r.295-320/ 908-932)." *Al Masaq*, 19-1 (2007): 3-15.
Wansbrough, J. "Hiba." *EI*, III, 346.
Ware, Susan. "Writing Women's Lives: One Historian's Perspective." *Journal of Interdisciplinary History* XL/ 3 (2010): 413-435.
Williams, Caroline. "The Mosque of Sitt Hadaq." *Muqarnas* XI (1994): 55-64.
Wolper, Sarah Ethel. "Princess Safwat al-Dunya wa al-Din and the Production of Sufi Buildings and the Hagiographies in Pre-Ottoman Anatolia." *Women, Patronage and Self Representation in Islamic Societies* içinde, haz. Fairchild Ruggles, 35-52. Albany NY: Suny Press, 2000.
Yıldırım, Üzeyir. "Osmanlılar'da Cülus ve Buna Dair Bir Kaynak Eser." Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi, İstanbul, 2007.
Yılmaz, Çoşkun, N. Yılmaz. "Osmanlı Hastane Yönetmelilikleri: Vakfiyelerde Osmanlı Dârüşşifâları," *Osmanlılarda Sağlık*, haz. Çoşkun Yılmaz, Necdet Yılmaz, Cilt 1. İstanbul: Biofarma İlaç Sanayi ve Ticaret, 2006.
Yılmaz, Necdet. *Yeni Valide Camii: The Mosque of Üsküdar Gülnuş Valide Sultan*, çev. Beyhan Hacıömeroğlu. İstanbul, 2007.
Yılmaz, Fehmi. "The Life of Köprülüzade Fazıl Mustafa Pasha and His Reforms (1637-1691)." *Osmanlı Araştırmaları*, XX (2000): 165-221.
Zilfi, Madeline. "A Medrese for the Palace: Ottoman Dynastic Legitimation in the Eighteenth Century." *Journal of the American Oriental Society* 113/2 (1993): 184-191.
Zorlutuna, Salih. "XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Edirne'nin Sahne Olduğu Şâhâne Sünnet ve Evlenme Düğünleri," *Edirne, Edirne'nin 60/0. Fetih Yıldönümü Armağan Kitabı* içinde, 265-296. Ankara: T/ ürk Tarih Kurumu Basımevi, 1965.

Dizin

Ab

Gonca Ayşe 62

Jo

Ka

Şa

Ta

Uş

Va

Ya

Za

İleride Rabia Gülnuş Emetullah ismini alacak olan çocuk Girit'in Resmo kasabasında doğmuştu. Osmanlı ordusunun Girit'i fethi sırasında çok sayıda adalı genç kız İstanbul'a gönderilmişti. Hatice Turhan Valide Sultan da Girit'ten gönderilen esir kızlardan birini IV. Mehmed'e vermişti. Rabia Gülnuş adı verilen bu kız haremde eğitim gördü ve sultanın hasekisi olarak 1664'te Edirne Sarayı'nda Şehzade Mustafa'yı doğurdu. IV. Mehmed katıldığı askeri seferler ve uzun süren av partileri sırasında hasekisini de yanına aldırmış, böylece Gülnuş Sultan Osmanlı mülkünün çok değişik yerlerini görme fırsatını bulmuştu. Örneğin 1665'te daha şehzadesi bir yaşındayken Dimetoka'ya gitti. 1673'te de ikinci şehzadesi Ahmed'i Dobruca yakınlarındaki Hacıoğlupazarı'nda dünyaya getirdi. Bu iki şehzade de Osmanlı tahtına çıkacak ve Gülnuş Sultan'ın iki sultan validesi olarak Osmanlı yönetimindeki etkinliğinin artmasına neden olacaktı. Oysa Köprülülerin 1656'dan itibaren başa gelmesiyle birlikte Osmanlı yönetiminde kadın sultanların siyasi güçlerini kaybettikleri düşünülürdü. Bu kitap Gülnuş Emetullah Rabia Sultan'ın yaşamına ışık tutmaya çalışırken bir yandan da onun icraatlarına ve valide sultanlık müessesesi içindeki yerine bakarak bu "güç kaybetme" algısını sorguluyor. Hanedan kadınlarının tecrübelerini Yakındoğu siyasi geleneği bağlamında değerlendiren bu çalışma, kadınların birçok hanedanda siyasi sistemin bir parçası olduklarını gösteriyor. Gülnuş Sultan perspektifinden döneme ve valide sultanlık mevkiine bakınca, valide sultanlık müessesesinin kurumsallaşmış bir yapıda ve belli oranda standart bir mekanizma ve işleyişe dayalı olduğunu ortaya koyarken, hükümranlık ve valide sultanlığın dönemin siyasal, sosyal ve kültürel şartlarından etkilenen dinamik bir yapıya sahip olduğu da açığa çıkıyor. Netice itibariyle hanedanın kadın mensupları meseleye dahil edilmeden dönemin, siyasi gelişmelerinin ve saray mekanizmasının işleyişinin tam anlaşılamayacağı gerçeğine ışık tutuyor.

Betül İpşirli Argıt Marmara Üniversitesi, İslam Tarihi Bölümü öğretim üyesi.

Anı ve Yaşam Dizisi

Kitap YAYINEVİ

ISBN 978-605-105-132-1

₺ 25,-